KÖVES RÓZSA/ERÉNYI TIBOR

Kunfi Zsigmond

ÉLETÚTJA

KÖVES RÓZSA / ERÉNYI TIBOR

Kunfi Zsigmond életútja

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1974

© Köves Rózsa / Erényi Tibor 1974

Az eddigi eredmények ellenére a magyar munkásmozgalom sok jelentős szereplőjének – így Kunfi Zsigmondnak – részletekbe menő, összefüggésekre is kiterjedő életrajzával és műveinek legalább szemelvényesen történő megjelentetésével adós még könyvkiadásunk. Úgy véljük, az adósság törlesztéséhez járultunk hozzá e szerény munkával.

Szíves, készséges segítségükért köszönetet mondunk Károlyi Mihálynénak, Lázár Antalné Kunfi Piroskának (aki a családi emlékeket is rendelkezésünkre bocsátotta), Hella Altmann-nak (Wien), dr. Bürger Ernőnek (Temesvár), dr. N. Gárdos Magdának, Hajnal Jenőnek (New York), Kelen Jolánnak, Jászai Károlynak, dr. Pásztor Józsefnek, dr. Révész Mihálynak, Stein Ferencnek, Kunfi Zsigmond valamennyi, velünk érintkezésbe lépett volt tanítványának, és hálával tartozunk ugyanezért a nemrég elhunyt Gárdos Mariska és dr. Hajdu Gyula emlékének.

Kötelességünk megemlékezni arról, hogy az 1919-es idők atmoszférájának megismeréséhez nagymértékben hozzájárult a Lukács Györggyel készített, magnetofonon rögzített interjú. Kunfi bécsi kapcsolatait (és ennek révén élete utolsó szakaszának lényeges mozzanatait) az időközben ugyancsak elhunyt Vajda Imre útmutatásai nyomán sikerült meglelnünk.

Köszönet illeti végül a Párttörténeti Intézet Archívumának és Könyvtárának munkatársait szíves segítségükért.

A szerzők

NAGYKANIZSA, KOLOZSVÁR, TEMESVÁR

A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben gyors fejlődésnek induló dél-dunántúli városban, Nagykanizsán született 1879. április 28-án Kunfi Zsigmond. Apjára, Kunfi Benedek vámtisztre mint eredeti gondolkozású, széles látókörű, családjának élő emberre emlékeznek vissza ismerősei, családtagjai.[1] Kunfiék nehéz anyagi körülményei ellenére mindhárom fiú, Aladár, Pál és a legfiatalabb, Zsigmond, középiskolába járt és érettségizett. Taníttatták az egyetlen lánytestvért, Olgát is. A három jó képességű gyermek közül kitűnt tehetségével Zsigmond. Tanulóéveiből kevés emlék maradt fenn. A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló nagykanizsai főgimnáziumba járt. Később sógora, Rónai Zoltán írta róla: az iskolában egyaránt nyomasztotta a szegénység és a „láthatatlan sárga csillag".[2] A papi gimnázium szigorú kötöttségeiből olvasmányai világába, a materialista filozófusok könyveihez, a nagy francia pozitivistákhoz menekült. Taine és Renan voltak első eszményképei. Vonzotta kritikus szellemük, realista történelemfelfogásuk, és már mint diák értékelni tudta magas írásművészetüket.

Kiváló tanuló volt. Az iskola tanulmányi értesítője szerint csak „szépírászatból" és „tornászatból" kapott jót – ez utóbbiból olykor közepest is. Pedig a piaristáknál valószínűleg magasra állították a mércét. 1897-ben a huszonöt tagú osztályból Kunfi másodmagával érettségizett jelesen, hatan buktak.[3] (Jellemző a humán tudományok vonzerejére, hogy mindkét jeles tanuló a tanári hivatást választotta.)

Érettségi után beiratkozott a kolozsvári egyetemre. Magyar–német szakon szerzett tanári diplomát. 1904 júniusában már mint helyettes tanár írta bátyjának: „...holnap avatnak doktorrá..."

A kolozsvári évek a tanulás, az anyaggyűjtés és a társadalmi kérdésekben való tájékozódás évei voltak. Látókörének szélesedéséhez hozzájárult a munkások, diákok, polgárok és arisztokraták lakta erdélyi nagyváros életének megismerése. Nagy hatással voltak rá országos hírű, haladó szellemű professzorai, kiváltképpen Somló Bódog, Apáthy István és Schneller István. Ebben az időben kezdődött életének talán legmélyebb barátsága Bányai Elemérrel (írói nevén Zubolyval), akivel a rendkívül zárkózott Kunfi – saját szavai szerint – tizenhat éven át minden fontos, kényes problémáját megbeszélte. Zuboly, Ady egyik legmeghittebb embere, a világháború korai áldozataként halt meg 1915-ben. Halálakor írta róla Kunfi: „Az a tudat, hogy él egy ember, akit végtelenül sokra tartottunk, és a legértékesebb matériából gyúrtnak hittünk... gondol ránk, nézi cselekedeteinket és számon tartja mulasztásainkat... man fühlt sich geborgen." *4 E nekrológból derül fény a kolozsvári idők néhány derűsebb mozzanatára is. „Sohasem fogom elfelejteni ezeket a kezdő újságírásban eltöltött közös, mulatságos, érdekes esztendeinket, ahogy írtunk mindenről, amihez nem értettünk, ahogy friss fogékonysággal szívtuk magunkba a nyomtatásban való első megjelenés mámorát, ahogy ablakon keresztül menekültünk hitelezők elől, és ahogy megvertek bennünket emberek, akik mint rokonok állottak nevükkel gyászjelentéseken, de akiket mi következetesen mint halottakat tettünk közzé a kolozsvári *Újság*ban. S nem felejtem el sohasem azt a megrendülést sem, amelyet a szocializmus és progresszió modern világnézetével való első találkozásunk akkori kis társaságunk

* – az ember biztonságban érzi magát.

lelkében előidézett. Egy, a fővárosból kitiltott szocialista jogász, aki a kizsuppoltatás és rendőri lefotografáltatás glóriájával ült le kávéházi asztalunk mellé, hozta el közénk effajta különös mozgalmak és akkor még szemünkben bogaras dolgok első hírét."[5] Néhány szót idéz a nekrológban Zubolytól, a háborús embertelenség közepette az emberiség parancsát: „Oly elvű embernek, mint én, a bajban levő emberekkel együtt lenni kötelesség. Ez a háború egész morálja, a többihez nem értek."

Kolozsvárott az arisztokrata családokban hatalmas könyvtárak nyíltak meg előtte. A grófi gyermekekkel szerzett tapasztalataira jellemzőek Károlyi Mihályné sorai: többek között három grófi ifjút nevelt, akik mind a hárman – enyhén szólva – gyengeképességűek voltak. Ketten közülük a bolondok házában végezték. „Nem csoda tehát, ha Kunfinak nem volt a legjobb véleménye a magyar főnemességről. Mihálynak gyakran mesélt egyik volt tanítványával, gróf Lónyai Gáborral kapcsolatos, szinte hihetetlen tapasztalatairól... Egy nyarat unokafivéreim, Vay Rezső és Adi, Maretta néni fiai mellett töltött. Mivel Kunfi nyíltan hangoztatta szocialista nézeteit, Ádi bácsi hamarosan felmondott neki."[6]

Nyomtatásban megjelent első – több részes – tanulmányával a *Kolozsvári Egyetemi Lapok*ban találkoztunk „A szabadságharc költészete" címen. Goethére hivatkozik: a történelemből az ember csak egyet meríthet, a lelkesedést. Mert ha az emberiség történelmét „egyetlen egyetemes pillantással áttekintjük, ritmikus mozgást, hullámzó haladást látunk, melyből minden látszólagos ellentmondás dacára is a szabadság eszméjének megerősödését és térfoglalását látjuk..." A reneszánsz s főleg a reformáció nem más, mint küzdelem a szabadságért. A miliő-elmélet hatása érződik fejtegetésein: a költő lelkivilága nem véletlenül alakul ki; a költő veleszületett természetén és egyéni hajlandóságán kívül a kor uralkodó eszmei és viszonyai befolyásolják minden alkotását.[7]

Későbbi pályafutása ismeretében, nagyon érdekes, amit Petőfi kapcsán fontosnak tart megemlíteni: a forradalmak érdekes vonása az, hogy „teljesen elütő gondolkodású, különböző eszme-életű és foglalkozású embereket egyetlen közös gondolatban és célban egyesít..."[8]

Az ifjú Kunfi rövidesen tekintélyt szerez magának az egyetemen: a diáklap felelős szerkesztője és az Egyetemi Kör választmányi tagja. Az 1898. október 15-i szám „Beköszöntő"-jében a lap szerkesztői a következőket írják: „Lehet balgaság Don Quijote-harcokat vívni – de mikor a szélmalomharc olyan felemelő; lehet vétek hazugságoknak szolgálni – de mikor így vétkezni olyan végtelenül jólesik!" Rátapintanak ugyan a kor két legizgalmasabb társadalmi kérdésére, a szociális problémára és a nemzetiségi kérdésre, de annak megoldására csak zavaros elképzelésük van: *„erős és meg nem kérlelhető nemzeti érzés"* ébrentartását követelik a társadalomtól, *„amely akkor, mikor saját életének feltételeiről van szó, könyörtelen,* de erősebb és hódítóbb volta dacára is tud méltányos lenni..., *amely nem alkuszik, nem szerződik,* de ha jónak látja, ajándékoz, kegyelmez..." Eszmeileg tisztázatlan, töredékes program: igénylik a demokratizmust; az ellentétes véleményeket is meg kell hallgatni; az ifjúságnak fel kell készülnie a társadalmi szereplésre. Elítélik a felekezeti türelmetlenséget és a párbajszellemet – mindez megfertőzi az ifjúság életét. Javasolják, létesítsenek otthonokat a szegény vidéki diákok részére. Szeretnének bepillantást nyerni külföldi főiskolák életébe is.

A lap 1898. november 1-i számában bejelentik, hogy Kunfi beteg, s 1899. február 5-én „egészségi okokból" le is mond szerkesztői tisztéről. Több mint egyhasábos lemondó levelére a főszerkesztő válaszol: „Legmélyebb sajnálattal adom közre szerkesztő barátom lemondó levelét, mellyel kiválik a lap kötelékéből, hová őt, ismerve fényes tehetségeit, örömmel, ismerve egyéniségének rokonszenves voltát, szeretettel fo-

gadtuk be..." Családjában[9] nem tudnak olyan komoly betegségéről, mely őt szellemi munka végzésében hosszabb ideig akadályozta volna. Valószínű, hogy mint felelős szerkesztő nem értett egyet a lap irányvonalával, amely megnyilvánult például az Erzsébet királyné halálakor kifejezett túlzott lojalitásban. Igen jellemző a lap szellemére a következő tudósítás is: „November 11-én pénteken délután 5 órakor az előadásokról kijövő hallgatók a városház udvarára vonultak és tüntetni kezdtek Bánffy ellen és természetesen az obstrukció mellett... ez olyan tüntetés volt, mellyel az ifjúság csakis hazafias érzelmeit akarta demonstrálni és a közrend ártalmára lenni éppen nem akart... de igenis elítéljük [a tüntetést] azért, mert az első napon a suszterinasok hada, a másodikon a szocialisták csatlakoztak az ifjúsághoz, s az ezek által elkövetett igazi heccek ódiuma az [egyetemi] ifjúságra hárult..."[10]

A „megjelenés mámorából" Kunfi már korán kivehette a részét. 1899-től kezdve sűrűn találkozunk nevével a kolozsvári *Újság*ban, s olykor a *Kolozsvári Lapok* elnevezésű „szépirodalmi és társadalmi" hetilapban is. Feltehető, hogy a számos aláírt vagy K. Zs. monogrammal jelzett cikk csak egy része újságírói munkájának. Önálló gondolkodás, könnyed stílus, a következtetések merészsége jellemzi zsengéit is. Sűrűn kapott kulturális feladatokat, ő lett a kolozsvári sajtó „Tolsztoj-specialistája". A *Kolozsvári Lapok*ban 1899. október 15-én írt a „Vallomások"-ról: „Mi az élet, miért élünk és éljünk, ezek a borzalmasan mély kérdések azok, melyekre az orosz remetének alig másfél száz levélnyi (lapnyi) könyvecskéje iparkodik megfelelni... a mód, amelyen keresi, sem lehet az igazi. Hogy Tolsztoj nem találja meg az igazságot, az nem von le sokat a dolog jelentőségéből, aminthogy az ember lelki élete sem az igazság maga, hanem az utána való folytonos törekvés..." Hangsúlyozza már-már a szocializmus talaján álló, tapogatózó ellenvetését: az emberiséget nem boldogíthatja és nem mentheti meg az az út, melynek révén

Tolsztoj üdvözült. A „Feltámadás"-ról 1900. március 11-én írt az Újságban. Etikai hatásáért értékeli ezt a művet. Vannak lapok benne, írja, „melyek olvasásakor úgy érzi az ember, hogy le kell számolnia eddigi életével, újat, tisztábbat és nemesebbet kell kezdeni".

Néhány kedvelt témájára újságírói pályafutása során többször visszatért. Ilyen volt többek között Heine költészete. A költő születésének 102. évfordulóján az *Újság*ba írott cikkében éles hangon fordul azon „teutonok" ellen, akik „nem igen szeretik a »pogány« Goethét, s undorodnak a zsidó Heinétől", és még azt is el akarták konspirálni, hogy Heine születésének mikor van a centenáriuma: 1797 vagy 1799. december 13-án?[11] Szerintünk gondolati tartalma alapján Kunfinak tulajdonítható a csupán K. betűvel jelzett „Két század mesgyéjén" című Szilveszter-napi elmélkedés. Hiába hangoztatják tendenciózusan a marxizmus csődjét, írja – „a legagyafúrtabb szillogizmus és a legsűrűbb tömjénfelhő se tudja kielégíteni a gyomrot, amely kenyeret és az agyvelőt, amely élvezetet és gyönyörűséget követel... ma a negyedik rend sorakozik az állam és társadalom ellen".

A fiatal, ismeretlen egyetemi hallgató – és vele együtt a *Kolozsvári Lapok* szerkesztője – nagy erkölcsi bátorságról tett tanúságot, amikor a lap 1899. október 22-i és 29-i számában személy szerint gróf Apponyi Albertet merészelte megtámadni, az európai hírű klerikális-konzervatív közéleti férfiút, akit egyesek az előkelő Kisfaludy Társaság megüresedett elnöki székébe kívántak ültetni. Az „Apponyi a Kisfaludy Társaságban" című kétrészes, előbb K. Zs. monogrammal, majd a 29-i számban már teljes névaláírással jelzett cikk első része azzal kezdődik, hogy a kiegyezés óta irodalmunk elszakadt a hazai viszonyoktól és a hazai közönségtől; az írókra a mienknél sokkal fejlettebb kultúra fejti ki hatását, és az írókat nagy űr választja el az átlagos műveltségű olvasóktól. Ide tartozik az a jelenség, hogy a Kisfaludy Társaság megürese-

dett elnöki székébe gróf Apponyi Albertet kívánják ültetni. Nálunk ugyanis az irodalompártolás nem a művelt ember szükséglete, írja, hanem valamiféle áldozat a haza oltárán. A köztudatban a költő alárendeltebb a politikusnál, ezért kínálják a „széphangú grófnak" ezt a „mindenek felett *irodalmi* érdemek jutalmazására és feladatok betöltésére szolgáló nagy díszes helyet". Elismeri Apponyi jellembeli érdemeit, de kimondja, hogy sem közepes írói készsége, sem „alantjáró" képzelőtehetsége, sem világfelfogása, sem gyenge, magyartalan stílusa nem predesztinálják erre a posztra. Reméli, hogy „íróinkban lesz annyi büszkeség és önérzet, hogy nem fogják egymásra való irigykedés és féltékenységből nemírónak juttatni a legdíszesebb irodalmi kitüntetést". (Apponyi egyébként nem lett a Kisfaludy Társaság elnöke.)

Önkéntesi évét Kunfi 1901 őszén töltötte le. Erről az időről családjához, illetve unokahúgához írott két szűkszavú képeslapja maradt fenn, az egyik Ungvárról, a másik Deregnyőről. Unokahúgához – 22 évesen – a komolykodó nagybácsi hangján szól: „Édes Piroskám! Örömmel hallom, hogy már jobban vagy és betegséged múlófélben. Csak legyél jó és türelmes, szófogadó, és akkor nemsokára meggyógyulsz..." Aladár fivérét a néhány megőrzött lapon szinte szertartásosan tiszteletteljesen „Kedves Bátyámnak" szólította, sohasem a keresztnevén. Érdekes egy bátyjának címzett, 1911-ben írt tréfás képeslapja: „A második generáció és az ifjabbik ág szűkebb családi tanácsból üdvözli és buékot kíván a Család Látható Fejének..."

Övéihez ragaszkodott, ha Pesten járt, sűrűn meglátogatta Aladárékat, gyakran ott is lakott. Emigrációja idején írt sorai elárulják, mennyire fájt neki, hogy elszakadtak egymástól. 1925. szeptember 15-én, a Côte d'Azurről, Villefranche-sur-Merből írja: „A csillaggal megjelölt kis szállodában élek most már két és fél hete teljes magányosságban. Sok mindent, amit az élet megadott és elvett, megforgatok eszemben, és

igen gyakran gondolok reátok. Szomorú, hogy már a házszámotokat is csak bizonytalanul tudom, de remélem, hogy azért megkapjátok ezt a pár sort. Csókol benneteket Oszkár."*

Édesanyját különösen szerette. A határozott, önálló asszony férje halála után kifőzést nyitott Szigetvárott. Kunfi a szünidőket általában otthon töltötte, bár a számára érdektelen helység nem vonzotta. Volt tanítványának írta egyik nyáron: Zrínyi Miklósnak nem is kerülhetett nagy elhatározásába, hogy az ottani unalmas élet helyett kirohanjon a halálba.[12] Révész Mihály visszaemlékezései szerint Kunfi Pesten, már mint a *Népszava* munkatársa, édesanyjánál lakott. Kevés visszamaradt leveléből is érződik anyja iránti nagy szeretete, érte való aggódása.[13]

Érzéseiről, kapcsolatairól másoknak jóformán nem beszélt. Családi körben keveset tudtak a tanárt, majd újságírót és politikust foglalkoztató kérdésekről, munkatársai alig ismerték családi életét. Kevés az anyagunk temesvári tanársága idején Vámbéry Melanie-val kötött, első házasságáról. Tény, hogy ez a házasság – amelyből 1906-ban született Nóra lányuk – nem sikerült. Feleségével való kapcsolata kiegyensúlyozatlan volt, hamar elváltak. Egykori főreáliskolai tanítványa, dr. Bürger Ernő szerint Vámbéry Melanie szülei segítették Kunfit tanulmányai idején, ezért érezte erkölcsi kötelességének – és kényszernek – e házasságot. Vámbéry Melanie nemes gondolkodású, haladó felfogású, közéleti érdeklődésű asszony, 1918-tól a feministák egyesületének titkára, az októberi forradalom alatt Budapest főváros néptanácsa közélelmezési bizottságának tagja.[14] 1932-ben Sallai Imre és Fürst Sándor letartóztatásakor ő is aláírta, több kommunista és haladó értelmiségivel együtt, a statárium elleni felhívást.[15] A harmincas években kis unokájának, Máriának ajánlott

* A családon belül Oszkárnak szólították.

„Nyanyu meséi" című könyve jelent meg, ezt a haladó lapokban mint modern, jó lélektani érzékkel megírt, újszerű mesekönyvet értékelték.[16]

Temesvári éveiben Kunfit nemcsak szellemi felkészültsége, hanem megjelenése is koránál érettebbnek tünteti fel. Amikor 24 éves korában helyettes tanárrá nevezik ki a temesvári állami főreáliskolába, tanítványai idősebbnek vélik. Bürger Ernő az 1969-ben, Kunfi születése 90. évfordulójára a *Magyar Nemzet*ben megjelent visszaemlékezéssel kapcsolatban azt írja, hogy a dátum valahogy „nem kvadrál" róla szóló emlékeivel. Eszerint Kunfi mindössze hat-hét évvel volt idősebb akkor érettségiző diákjainál, holott egész lénye meglett férfi benyomását keltette.

Kunfi első komolyabb tanulmánya a *Huszadik Század* 1902. novemberi számában látott napvilágot „A reakció regénye" címen. Bourget „L'Étape"-járól írt bírálata szenvedélyes állásfoglalás a klerikális miszticizmus ellen. Bourget, a „denevérhitű misztikus", írja Kunfi, következetesen támadja mindazokat az elveket, amelyeken a modern világnézet felépül, és támadja a legnagyobb eseményt: a francia forradalmat. Bourget szerint az elvek az embereket mindig boldogtalanokká s igen gyakran becstelenekké teszik; a tudás és az erkölcs közötti ellentét feloldhatatlan. Kunfi követeli, a lélektan és a társadalomtudomány tekintse legsürgősebb feladatának „ez álokoskodás türelmes és szabatos földerítését". Akkor majd világossá lesz, hogy nem erkölcs és tudás között kell választani, hanem ész és ösztön, impulzív cselekedet és megfontolás között. Szép az ismertetésben szereplő plutarkhosi példázat, melyben Kunfi a szocialista morált állítja szembe a vallásos morállal. Egy asszony egyik kezében fáklyával, a másikban vízhordó edénnyel járta Alexandria utcáit. A kérdezősködőknek pedig azt felelte: a fáklyával az eget szeretné meggyújtani s a vízzel a pokol tüzét eloltani, hogy az emberek a jót ne az égi jutalom reményében tegyék,

s a rosszat ne a másvilági büntetéstől való félelmükben kerüljék.

1903-ban jelenik meg egy ugyancsak előkelő folyóiratban, a Magyar Tudományos Akadémia kiadványában, az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben kétrészes, Toldy Ferenc munkásságáról szóló elemző írása.[17] A haladó gondolatot kéri számon Toldy Ferenctől; azt, hogy a materialista és ateista felfogás csak „elmélet" maradt nála, munkáiban a forradalmat a kor „beteges mozgalmának" tartja, hiszen „visszatetsző volt neki" Petőfi és Kossuth is. E tanulmányban is felvillan az egyetemi lapban más összefüggésben már szerepelt gondolat: hogy vállalni kell esetleg a Don Quijote-i, a reménytelen harcot, a tévedést vagy a botlást is.

A *Huszadik Század*ban a Bourget könyvéről szóló írást több cikke követte. Rangot jelentett a publikálás a Társadalomtudományi Társaság – lényegében a polgári radikalizmus – tekintélyes és igényes folyóiratában. A *Huszadik Század* eszmei vonalát megadó Jászi Oszkár, valamint a szerkesztésben egy ideig részt vevő Szabó Ervin felfigyelt a fiatal – bár Jásznál mindössze négy, az akkor már ismert társadalomtudósnak számító Szabó Ervinnél két évvel fiatalabb – Kunfira, tanácsaikkal, olvasmányokkal támogatták, segítségére voltak írásai elhelyezésében.

Kunfi élesen antiklerikális cikke a *Huszadik Század* 1903. szeptemberi és októberi számában megjelent kétrészes, „A pápaság" című tanulmány és az októberi számban egy rövidebb írás régi eszményképéről, Renanról. A pápaság summázata már marxista hatásra mutat: intézmények az eszméket mindig eltorzított alakjukban objektiválják, mert csak látszólag határozza meg őket az alapjukul szolgáló eszme; valóságos meghatározójuk ténylegesen a társadalom gazdasági rendje, szubjektíve az ezekből keltett szükségletek.

Az 1905. szeptemberi, októberi, novemberi és decemberi számban, majd különnyomatban is megjelent „A francia

kultúrharc" című tanulmánya. A cikk abból az alkalomból íródott, hogy a francia parlament megszavazta az állam és az egyház különválasztását kimondó törvényjavaslatot. Kunfi ebben az alapos és szellemes, csiszolt stílusú tanulmányban elemzi az egyház viszonyát a mindenkori uralkodó osztályhoz, az egyház és a feltörekvő polgárság gazdasági ellentéteit, a világi papság és a szerzetesség viszonyát részben a pápasághoz, részben az államhoz, majd taglalja az egyházak viszonyát az emberek ún. „metafizikai szükségleteihez" és a természettudományokhoz. Az egyházak „bámulatos alkalmazkodó tehetségéről" írva kijelenti: „...nem nehéz elgondolnunk, hogy az egyház a mai elnyomottak pártjára fog állni, mihelyt ezek megszűnnek elnyomottak lenni, s hogy a szocializmus diadala után nem esik majd nehezére kimutatni, hogy a szocializmus tanai benne vannak az evangéliumban". Figyelmezteti a proletariátust, nem az a feladata, hogy a vallásos munkásokat üldözze. Marx arra szólította fel a világ proletárjait, hogy egyesüljenek és nem arra, hogy bárkit akármilyen elmaradt elvéért üldözzenek. Annál kevésbé, mert a szocialista tudomány világnézetté való fejlődése szükségképpen összeütközésbe kerül majd a vallásos világnézetekkel. „Több bér, kevesebb munkaidő" – a szabadgondolkodás propagandája itt kezdődik.

Ekkori írásain a francia enciklopédisták és a marxi tanítások hatása érződik, de már a szocialista politika számára szélesebb bázist kereső gyakorlati politikus képe is kibontakozik elemzéseiből. Nagyon valószínű, hogy a francia felvilágosodást méltató munkáinak sorozata, valamint Bourget könyvének bírálata, a francia kultúrharcról s a pápaságról írt tanulmány miatt mindinkább szálka lett a temesvári egyházi hatalmasságok szemében, és csak vártak az alkalomra, hogy megszabaduljanak tőle.

Jelentős, szép munkája a *Huszadik Század* 1905. januári

számában (majd különkiadásban) megjelent Jókai-tanulmány.* Eddig is megmutatkozott hajlama a több oldalú ábrázolásra és a vélemény–ellenvélemény bemutatására; e tanulmány műfaja a vita. Az előző évben elhunyt Jókait akarja megvédeni az „irodalmi gyásziparosoktól", akiknek módszere, hogy haláluk után sárba rántsák a nagy szellemeket. Azonban nem ezekkel, hanem képzelt, korrekt ellenféllel vitatkozik. Megszólaltat egy börnei értelemben vett „nazarénust", valójában természettudományos gondolkodót és moralistát, aki számon kéri Jókai túlzásait, irrealitásait; azt, hogy nem követte a XIX. század nagy regényíróit, nem írt az élet igazi problémáiról, a mély szenvedélyekről, a munka szépségéről és gyötrelmeiről. Sem az íróban magában, sem alakjaiban nincs nyoma annak a „nemes elégedetlenségnek", amely a nagy szellemek jellemzője és az emberi haladás egyik leghatalmasabb rugója.

Kunfi a börnei „hellénizmus", vagyis a szépség, az esztétikai élvezet álláspontjáról védi meg Jókait, de meg akarja védeni ideológiailag is. Nem gáncsolhatjuk Jókait azért, mondja, mert a múltnak és nem a világtörténet jövendő korszakának írója. Míg a korszak nincs itt, hiába keressük költőjét; ahol dereng, mint Franciaországban, ott megjelennek a korszak költői is. Mi művészetünkben is 60–70 évvel elmaradtunk az európai fejlődéstől. Ez elképzelésből egyenesen következik: „Előbb a polgárságnak kell hatalomra jutnia s megtalálni a maga Jókaiját, míg majd a nép – Le Roi Peuple** – szab társadalmi és esztétikai törvényeket is."

Kunfi 1903 szeptemberében kapta meg helyettes tanári kinevezését, aminek egyáltalán nem örült. Ismerte a vidéki városok légkörét, és tudta azt is, hogy itt nehezebben jut könyvekhez, forrásmunkákhoz. Márpedig a tudományos

* Lásd ebben a kötetben 184–206. old.

** – Nép Őfelsége.

búvárkodást életszükségletének tekintette. Ugyanekkor formálódott benne a vágy, hogy valamilyen munkásmozgalmi tevékenységbe kapcsolódjék. Erre mutat első fennmaradt, 1903. szeptember 5-i, Szabó Ervinhez intézett levele is. A Szabó Ervinnel való kapcsolat minden bizonnyal Szabó Ervin barátjának, Kunfi kolozsvári professzorának, a magyar polgári radikalizmus egyik vezéralakjának, Somló Bódognak az ösztönzésére jött létre. A levél tulajdonképpen válasz Szabó Ervin felhívására, hogy tartson munkáselőadásokat. Bármilyen öröm számára ez a felhívás, Kunfi nem adhat választ, míg nem tudja, hová nevezik ki.[18]

Az iskolában szívesen fogadták, valószínűleg megelőzte részben a kolozsvári egyetemről, részben irodalmi munkásságából fakadt jó híre. A vidéki városban ekkor még nem sejtették tevékenységének „államra-társadalomra veszélyes" voltát. Az egyik első osztályban osztályfőnök lett, és az egyik negyedikben, valamint az érettségiző osztályban tanított. A pedagógusi hivatásra jól felkészült. Az iskola 1903–1904-es Értesítője úgyszólván vezércikkben hozza 15 oldalas tanulmányát: „Prolegomenák a tanári hivatáshoz" – amelyet dr. Schneller Istvánnak, a kolozsvári egyetem pedagógiai professzorának ajánlott „mint töredékes elmélkedést a tőle vett szellemi hatások nyilvános elismerése, hálája és tisztelete jeléül..." A tanulmány minden sora pedagógiai optimizmust sugároz, egyben magas követelményeket támaszt a tanárokkal szemben. A tanárnak nemcsak kedvező hatással kell lennie a fejlődő lélekre, hanem értenie kell ahhoz is, hogy a természet munkáját – ha szükséges – korrigálja. „A kultúra értékét elismerő, magát neki alárendelő tanár... azon munkálkodik, hogy növendékében is *intellektualizált személyiség és akarat keletkezzék:* íme az én eszményem a hivatásos tanárról..." Az Értesítő szinte büszkélkedve ismertette ifjú tanára iskolán kívüli tevékenységét: a temesvári Szabad Líceumban „Zseniális emberek" címen felolvasást tartott; lefordította

Karl Marx „Revolution and Counter Revolution of Germany in 1848" című munkáját;* az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben és a *Huszadik Század*ban jelentek meg írásai.

Temesvári tanítványai közül azok, akikkel sikerült kapcsolatot találnunk, élénken emlékeznek egykori tanárukra. Hét évtized távlatából nagy melegséggel számolnak be apró epizódokról, bizonyságául annak, hogy jobban felfigyeltek rá, mint diákok általában tanárukra szoktak. Elődjétől szinte „leltárilag" vette át a tanulókat, megjegyezte a kapott jellemzést, számot vetett képességeikkel. Mint a Petőfi-önképzőkör tanárelnöke, egyénileg foglalkozott tehetségesebb diákjaival. Az érettségin – akkor a tételeket még nem húzták – igyekezett a fiúknak „testre szabott" feladatokat adni. „Mi diákok az első pillanattól kezdve láttuk, hogy az új tanár – új ember is. Hiányzott belőle minden vaskalaposság..." – jegyezte fel a már említett irodalmi érdeklődésű dr. Bürger Ernő, aki azt is megemlítette, hogy évek múlva Kunfi kritikát kért tőle Ady „Új versek" című kötetéről a *Huszadik Század* részére. Akikről feltételezte, hogy a téma iránt érdeklődnek, azoknak szocialista tárgyú könyveket adott. Néhányukat munkásgyűlésre is elhívta. Voltak akiknek sorsát egyetemi hallgató korukban is figyelemmel kísérte. Egyszer egy képet mutatott az osztálynak, amelyen ökölbe szorított kéz emelkedik ki a földből. „Ha ez a kéz egyszer lesújt"... – mondta. Akadtak természetesen, akiknek nem volt rokonszenves. „Egy önképzőköri könyv tetejére valaki ráírta: a fene egye meg taknyos Kunfi tanárunkat." Egyik tanítványa némely beszédének részleteire is emlékszik. A Dóm téren például így kezdte egyszer egy munkásgyűlésen: „Néz-

* Szerzője valójában Engels volt. A cím helyesen: Germany. Revolution and Counter-Revolution. (Lásd *Marx–Engels* Művei. 8. köt. Budapest 1962. 1–99. old. Forradalom és ellenforradalom Németországban.)

zetek körül ezen a téren, itt egy templom, ott a megyeháza, amott a kaszárnya..." – és ehhez fűzte mondanivalóját. Mindegyik emlékező kiemelte, hogy nagy felkészültséggel foglalkozott tanítványaival.[19]

A következő évek iskolai értesítőinek tömör szövegéből is világos: viszonylag gyorsan kiderült, hogy a tehetséges fiatal tanár iskolán kívüli működése túllépte a lelkes népművelő feladatkörét. Hozzájárulhatott ehhez Temesvár különleges helyzete is. Eleven város volt, közel a déli határszélhez, századokig a Monarchia katonai végvára. Ipara, kereskedelme gyorsan fejlődött. A munkásság érdeklődött a politika iránt, a baloldali értelmiséggel együtt eljárt a Szabad Líceum előadásaira. Bár Kunfi eredetileg a fővárosban szeretett volna munkásokat tanítani, rövidesen beilleszkedik helyzetébe, a Szabad Líceum előadója, a Gyárudvar Sörkertben, a Polgári Lövöldében vagy a Dóm téren tartott munkásgyűlések gyakori szónoka.[20]

Szívügye volt az ismeretterjesztés és különösen a munkástanfolyamok létesítése. 1904. november 15-én Szabó Ervinhez írt leveléből megtudjuk, a szervező munka sikerrel járt: „Decemberben valószínűleg megindulnak az esti munkástanfolyamok, ha nem is szakegyletekben és pusztán szervezett munkások számára, de az itt kivihetetlen volt számos okból..."

Ez idő tájt – 1905-ben – mélyreható politikai válság robban ki Magyarországon. Az évtizedek óta kormányon levő Tisza-féle Szabadelvű Párt az 1905. januári választásokon megbukik. A győztes Függetlenségi Párt és szövetségesei azonban mégsem kerülnek kormányra: Ferenc József „darabont-kabinetet" nevez ki, amely ellen viszont összefognak az ellenzéki erők, lázadoznak a vármegyék... A kormánynak szövetségesre van szüksége. Kristóffy belügyminiszter a tömegek rokonszenvét keresi.

Az orosz forradalom híre lendületet ad a magyarországi

munkásmozgalomnak is. A *Népszava* szavaival élve „megmozdult a föld" Magyarországon. Egyik szakma a másik után lép fel követeléseivel és nyúl a sztrájk fegyveréhez. Így 1905 nyarán a budapesti általános vasmunkássztrájkban több mint húszezren vesznek részt.

1905 októberében báró Fejérváry tábornok, miniszterelnök, kormányprogram gyanánt jelentette be az általános választójog megalkotását. A kormányt támogató szociáldemokraták és az ellenzéki pártszövetség, a koalíció között nyílt összecsapásra került sor. A koalíció azonban sem erkölcsileg, sem anyagilag nem tudott huzamosabban szembeszállni a kormánnyal, 1906 februárjában feladta a harcot, és behódolt a dinasztiának. E paktum egészen 1910-ig biztosította vezetői számára a miniszteri bársonyszékeket.

1905–1906 jelentős periódus Kunfi Zsigmond életében is. Tevékenységére felfigyelt a Szociáldemokrata Párt vezetősége. Weltner és Buchinger, a pártvezetőség két prominens tagja, leutazott hozzá Temesvárra. Tárgyalásaik folytatásaképpen levélváltás indult Garami Ernő, a *Népszava* felelős szerkesztője, a párt tényleges vezetője és Kunfi között.

Az „elkésett ország" a század elejétől rohamosan iparosodott. Megnövekedett a munkásság s ezen belül a szervezett munkásság száma. A Szakszervezeti Tanács jelentései arról tanúskodnak, hogy 1905-ben 18 000 taggal, 1906-ban pedig 58 000 taggal gyarapodtak a szakszervezetek. A *Népszava,* amely eddig hetenként háromszor jelent meg, 1905. április 1-től napilappá vált. Az új feladatok ellátására a párt sem szervezetileg, sem elméletileg nem volt felkészülve. Az ellenzékiek egymás után vetik fel az égető, megoldatlan problémákat: a nemzetiségi kérdést, a földmunkások szervezését, a párt belső demokráciáját.[21] Visszatérő téma volt a pártsajtó ügye is. Az 1906-os, XIII. pártgyűlésen a debreceni Horváth Gusztáv élesen bírálta a *Népszavát*: nem elégíti ki az igényeket, nem elég radikális. „Tüzelni, izgatni és tanítani kell a né-

pet" – mondotta. Garami ugyan – mint általában – ezúttal is fölényes hangon utasította vissza a bírálatot,[22] de már ekkor levelezett Kunfival, akit a *Népszava* munkatársául és a párt megindítandó tudományos lapja szerkesztőjéül szeretett volna megnyerni. Miért fordult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének, személy szerint Garami Ernőnek a figyelme a kezdő temesvári tanár felé? Mindenekelőtt azért, mert a pártnak szüksége volt jól képzett, szocialista intellektuellekre; Garami a pártsajtó hasábjait nyilván színvonalas, a pártnak a munkásság köréből híveket szerző, a polgári közvéleményből pedig tekintélyt kiváltó írásokkal akarta megtölteni. Kunfi – mint a *Huszadik Század* munkatársa – nem volt ismeretlen Jászi Oszkár előtt; az egyik, 1906. őszi, Garamihoz írt Kunfi-levél tanúsága szerint maga Jászi is egyengette útját.[23] Garami és Weltner figyelmét azonban bizonyára Szabó Ervin irányította a temesvári főreáliskola polgári radikálisból szociáldemokratává lett tanárára.

Szabó Ervinhez még 1903. szeptember 5-én írta az első levelet Kunfi, a következő években ezt sok újabb követte.* A levelek visszatérő témái: a *Huszadik Század,* könyvek, fordítások. Valószínűleg Kunfi eredeti, a folyóirat „balszárnyát" erősítő, radikális gondolkodásra való cikkei keltették fel Szabó Ervin figyelmét. E cikkek tartalma, elhelyezése kettőjük kapcsolatának lényeges részét alkotta.

Kunfi 1904. január 4-én kelt levelében utal a Szabó Ervin kiadásában megjelenő Marx–Engels válogatott kötetekbe szánt fordításokra. „Minthogy igen számos – erkölcsi és anyagi – ok teszi kívánatossá, hogy lehetőleg már az első kötet fordításához valamivel hozzájáruljak", elvállalja a fordítást, de kéri, hogy inkább német vagy francia szöveget kapjon, mert a számba jöhető nyelvek közül angolul tud a leg-

* Lásd ebben a kötetben 207–242. old. A továbbiakban csak a levelek dátumát közöljük.[24]

kevésbé. Mégis angolból kellett az akkor még Marxnak tulajdonított, „Germany. Revolution and Counter-Revolution" című, a *New York Daily Tribune*-ban 1851–1852-ben cikksorozat formájában, Marx neve alatt, valójában Engels tollából megjelent, mintegy százoldalas tanulmányt lefordítania. A *Népszava* 1904. augusztus 18-i számában hirdette meg az első magyar nyelvű Marx–Engels válogatást. Eredetileg három kötetet terveztek; az volt az elgondolásuk, hogy az egyes művek közötti összefüggést Szabó Ervinnek minden munka elé írandó bevezetései világítják meg.[25] (A harmadik kötet egyébként sohasem látott napvilágot. Mikor Szabó Ervin szindikalizmusa elmélyült, a pártvezetés megvonta tőle a szubvenciót.)

Kunfi leveleiből kitűnik, mennyi vesződésbe, fáradságába került különösen az „Adalékok" lefordítása – nem csoda, hiszen ez a mű a marxi történelemszemlélet és filozófia valóságos sűrítménye. Az egyes fogalmakat úgyszólván a fordításkor kellett magyar nyelven megalkotni. Kunfi – bár saját értékével és képességeivel tisztában volt – a bírálatot jól fogadta. Szabó Ervin ugyanis Kunfi valamelyik cikkét mint közölhetetlent visszaküldte. Erre a szerző 1905. február 25-i levelében így reagált: „Nagyon természetesnek találom, hogyha a cikk gyenge, amit magam is sejtettem elküldése előtt, hogy ne lásson napvilágot. Mindenesetre kérem, kedves Doktor Úr, legyen szíves visszaküldeni, esetleg átdolgozom..."

A már említett 1905. június 11-i levélből az is kiderül, hogy Garami Marx-életrajza nem tetszett Kunfinak. Ez érthető: Garami korrekt, száraz írása színvonalban is elmaradt Szabó Ervin összekötő szövegeinek tömör, forradalmi hangvételű Marx-interpretációjától. Annál nagyobb hatással volt rá Szabó Ervin Kossuthról írt fejtegetése, „amely nemcsak tartalmánál, de a mögötte lappangó erkölcsi bátorságánál fogva is igazán ritka dolog nálunk". Ugyanebből a levélből tudjuk meg azt is, hogy Kunfi az „Angyalok lázadásá"-n

kívül, France egy másik könyvét is lefordította, a „Fehér kövön"-t, és hiába, mert mire elkészült vele, *A Hét*ben megjelent másvalakinek a fordításában az első rész. „Sajnos, idegeim oly rossz állapotban vannak – írja –, hogy az ilyen apró balesetek valóságos depresszióként hatnak rájuk..." A könyvet a *Huszadik Század* 1905. augusztusi számában „Anatole France utópiája" címen ismertette.

Az 1905. július 9-i levélben került szó a Szabó Ervin és Jászi Oszkár – a magyar polgári radikalizmus kiemelkedő képviselője – közötti vitára. Jászi a *Huszadik Század* 1905. júniusi számában lekicsinylően írt Hubert Lagardelle-ről és „a marxizmus többi talmudistájáról". Szabó Ervin a támadást magára vette, miután a Marx–Engels kötetekben irt előszavában kiemelte a *Mouvement Socialiste* című folyóirat köré csoportosuló gárda tevékenységét; ide tartozott Lagardelle is. A *Huszadik Század*ban azonnal válaszolni akart, de írását nem tették közzé. Erre „Marx-kérődzők és osztályharc-rikkancsok" címen maga adott ki egy pamfletet. Kunfi – bár ő is jó barátságban volt Jászi Oszkárral – azonosította magát Szabó Ervinnel: „...bizony nekem is nagyon rosszul esnék, ha ilyen szóval illetne barátom..." De igyekszik le is csillapítani: „...vajon helyes és szükséges-e tudományos kérdésekben való meg nem egyezésből személyes kérdést csinálni..."

Kunfinak a magyar politikai helyzetről szóló és a *Die Neue Zeit*ban[26] közölt, egyéni sorsára döntő jelentőségű cikke megszületésének körülményeire derül fény 1906. március 31-i leveléből. A cikket Szabó Ervin betegsége alatt, annak tudta nélkül, de utólagos beleegyezése reményében, reá való hivatkozással küldte Kautskynak. Kunfi Szabó Ervintől ugyan elnézést kér, a dolog valóban nem lojális a beteg Szabó Ervinnel szemben, de barátságuk folytán erre felhatalmazva érezhette magát. Annál is inkább, mert Szabó Ervin a cikket úgysem tudta volna megírni. Nincs is nyoma annak, hogy Szabó Ervin az ügyet, ahogy Kunfi írta, „túlságos arro-

ganciának" tekintette volna. E levélből tudjuk meg azt is, hogy Kunfi Párizsba, a fiatal értelmiségiek vágyai városába szeretett volna utazni.

A német szociáldemokrata párt tudományos folyóiratában, a *Die Neue Zeit*ban megjelent „Magyarország politikai helyzete" című cikket a *Népszava* 1906. április 24–25-i számában majdnem teljes egészében leközölte. Az eredetiben tízoldalas, elemző írás a koalíció behódolása előtt íródott, és azt Kunfi a megváltozott politikai helyzetben – 1906 áprilisában megalakult Wekerle Sándor miniszterelnökségével a koalíciós kormány – sem vonta vissza. Kunfi élesen bírálja az ország állapotát. Vannak falvak – írja –, amelyekben a lakosság évente legfeljebb kétszer eszik húst, ahol hónapokon át még sóra sem telik. Vidéken igen nagy az analfabéták száma. A társadalmi bajok orvoslására a koalícióba tömörült, nemzeti demagógiától hangos pártok sem tesznek semmit. Követeléseikkel az úri középosztály, a dzsentri helyzetén akarnak javítani. A cikk szerzője a polgári demokratikus viszonyok kivívásában látja a haladó erők legfontosabb időszerű feladatát. A Szociáldemokrata Párttól azt várja, hogy élére áll ennek a küzdelemnek, amelynek mintegy időrendben meg kell előznie az ország, a társadalom szocialista átalakulását.

A cikk nagy vihart kavart fel Temesvárott. Hasonlóképp visszatetszést keltett, hogy Kunfi 1906 tavaszán, nyílt választáson, huszonötödmagával a szociáldemokraták országos hírű jelöltjére, Bokányi Dezsőre adta szavazatát. Erről tudósít a *Temesvári Hírlap* 1906. április 30-i száma.

Mindezek után nem meglepő, hogy belekötöttek Kunfiba. Inkább azon csodálkozhatunk, hogy a temesvári úri körök néhány évig viszonylag békében hagyták. Igaz, Kunfi már hónapokkal előbb, 1905. december 20-i levelében azt írta Szabó Ervinnek: „A papok erősen fűtik alattam a talajt."[27] A hajszáról a *Temesvári Hírlap* pontos képet ad. Az 1906.

május 10-i számban megjelent közlemény szerint az ottani Arany János Társaságban, dr. Szentkláray Jenő apátkanonok elnöklete alatt zárt ülésen napirendre tűzték a „nemzetközi szocializmus" elleni állásfoglalást, miután ez „Temesvárott is felütötte már a fejét, és amelyet a társaság különösen az ifjúságra nézve veszedelmesnek tart". A zárt ülés eredményeképpen a lap május 18-i számában „Nemzetköziség" című vezércikkben támad a szocialista eszmére, és személy szerint pellengérezi ki Kunfit, a főreáliskola tanárát, aki nem átallotta egy külföldi, stuttgarti szocialista lapban, a *Die Neue Zeit*ban megbírálni a magyar állapotokat, és aki – alkalmasint – ezekkel az eszmékkel fertőzi a gondjaira bízott ifjúságot is.

Az iskola igazgatója és tanári kara, igen tisztességesen, szolidáris volt Kunfival. A *Temesvári Hírlap* másnapi számában a Napi hírek rovat élén „Nyilatkozat és mosakodás" címen – bár rosszindulatú kommentárral – közölték Kunfi nyilatkozatát, valamint az iskola tanári testületének állásfoglalását. Kunfi a szocialista nemzetköziségnek az Arany János Társaságban elhangzott meghatározását nem fogadja el, és fegyelmit kér maga ellen; bizton tudja – írja finom iróniával –, hogy „politikai meggyőződéséért – különösen most, Apponyi Albert gróf miniszterségе alatt – üldözés nem érheti". Tanártársai – nyilvánvaló jóindulattal – kijelentették: az iskolán belül nem terjesztette az inkriminált tanokat. A kormánypárti helyi lap meg is rója az iskola igazgatóját, mert már régen fel kellett volna figyelnie Kunfi politikai szereplésére.

Az ügy nagy hullámokat vert fel, amelyek – igen gyorsan – eljutottak Ady Endréhez is, aki – mint ezt Varga József felkutatta – a *Budapesti Napló* május 20-i számában Kunfi ügyét a nagyváradi jogi akadémia radikális tanára, Somló Bódog elleni hajszához hasonlítja, és Kunfival teljes mértékben azonosítja magát. Felszólítja Apponyi Albert vallás- és

közoktatásügyi minisztert, hogy szolgáltasson Kunfinak teljes elégtételt, és juttassa „nagy talentumához méltó helyre".

A Kunfi által kért fegyelmi eljárás lefolytatását Gönczi Jenőre, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium segédfogalmazójára bízták. A polgári demokrata Gönczi rokonszenvezett Kunfival, és a fegyelmi ügyet „ad acta" tette. Visszaemlékezései szerint a fegyelmi eljárást a tankerületi főigazgató feljelentésére indították. Ez a fentiekkel nem egészen egyezik, a dolog lényege azonban ugyanaz, ti. hogy a denunciálás után kérte Kunfi maga ellen a fegyelmi lefolytatását. Gönczi erről így ír: „...báró Barkóczy államtitkár híres klerikális... Kunfi fegyelmi ügyét rám szignálta. Én mondtam neki, hogy ebben az ügyben előre elfogult vagyok Kunfi iránt, mert barátom, meg tudják is rólam, hogy milyen a politikai nézetem, adja másnak. Azt mondta, nem. Csináljam meg, ahogy én jónak látom. Én... »ad acta« tettem, és utólag rájöttem, miért volt báró Barkóczy ilyen liberális. Ő harcos klerikális volt, és ugyanilyen szabadságot akart a klerikális propagandának biztosítani, mint amilyent megengedett Kunfinak. De ez csak az én feltételezésem..."[28]

Sztrájkoló aratókkal, vasutasokkal, munkásokkal szemben a kormány ez idő tájt pillanatnyi meggondolás nélkül vonultatott fel csendőröket, folyamodott kegyetlen erőszakhoz. A baloldali értelmiséggel szemben a kultuszminisztérium különböző okokból nem volt ilyen kérlelhetetlen. Az egyik okra Gönczi is rátapintott. Másrészt a csendőrség, a tisztikar, valamint a vidéki, a megyei szervek reakciósabbak és korlátoltabbak voltak, mint a nagyobb politikai áttekintéssel rendelkező fővárosi felsőbb hivatalnoki kar.

Kunfinak mégsem volt maradása Temesvárott. A légkör mind elviselhetetlenebbé vált, pletykák mérgezték a levegőt, tevékenységét a helyi hatalmasok kicsinyesen korlátozták, elvették tőle az önképzőkör vezetését is. Az iskolai Értesítő szerint csak 1907 december végéig tanított. 1908. január 1-

től a tanév végéig szabadságot kért, a szabadság lejártával pedig tanári állásáról lemondott. Még tanár korában részt vett az 1907 októberében Pécsett megtartott szabadoktatási kongresszuson, amelyen konzervatív és haladó irányzatok csaptak össze. A *Népszava* 1907. október 5-i számában megjelent tudósítás szerint szót emelt azok ellen, akik az országot „nem az analfabéták veszedelmétől, hanem az alfabétás veszedelemtől" féltik. Majd megállapította: a magyar hagyományokhoz nemcsak Pázmány Péter és Zrínyi Miklós, hanem a Dózsa Györgyök és Martinovicsok is hozzátartoznak.

Kunfinak nemcsak Szabó Ervinhez intézett leveleiből, a *Népszavá*val folytatott levélváltásából is kiderül, milyen nehezen szánta rá magát a döntő lépésre. „Szakasztott olyan lelkiállapotban vagyok – írja –, mint a gyönge idegzetű úszó a fejesugrás előtt. Tudja, hogy *akar* ugrani, jó is lesz, ha már benne lesz, és mégsem tud ugrani..."[1]

Határozatlanságának több indítéka lehetett: tépelődő, bizonytalanságra hajló alkata, érvei mind a pozitív, mind a negatív döntés mellett, nagyfokú felelősségtudata. Amit elvállalt, annak a legjobban meg is akart felelni. Nem láthatta előre, hogyan tud majd helytállni egyszerre egy napilap[illegible] és egy népszerű-tudományos folyóirat szerkesztői posztján. Ingadozásának további oka sértett önérzete volt. A pártvezetőség ugyanis úgy döntött, hogy egyelőre – Garami személyében – társszerkesztőt rendelnek melléje. Ezt Kunfi méltánytalannak tartotta. Garamihoz intézett levelében kijelentette: „A pártvezetőség megszabta feltételek mellett legnagyobb sajnálatomra nem vállalkozhatom a tervbe vett tudományos folyóirat szerkesztésére. Nem pedig azért, mivel ez a határozat a bizalomnak oly fokú hiányára vall, amely mellett én eredményes és hasznos együttműködést nem tudok elgondolni."[2] E fenntartása később megszűnt. 1906. október 2-án ugyancsak Garaminak a következőket írta: „Igaz, első pillantásra kínosan érintett a dolog. De azután beláttam, hogy a pártéletbe való belépésemkor nem vihetek jobb ajánlólevelet magammal, mintha alkalmazkodom a pártfegyelem-

hez..."[3] Családi problémái részben a Pestre költözés, részben a Temesvárott maradás mellett szolgáltattak érvet. Kunfi legszívesebben vette volna, ha a döntést egy ideig elodázhatja, és temesvári tanári állását megtartva folytatja az újságírást. „Nem tudom, hogy alkalmas vagyok-e állandóan újságírói munkára. Fontos dolognak tartom, hogy ez még annak előtte megállapíttassék, mielőtt én egzisztenciámmal egészen a párt terhére esem. Erre nincs más mód, mint az idő és tapasztalás."[4]

Jellemző, hogy Kunfit beleegyező válasza után végül is Garamiék hagyták bizonytalanságban. Egy dátum nélküli névjegylapon maradt fenn a következő néhány sor: „Tisztelt Garami elvtárs, nagy hálára kötelezne, ha közölné velem mielőbb a pv. utolsó szavát az ismert ügyben. A dolog lakásbérlés és egy csomó más, még függőben levő ügy miatt sürgős reám nézve."

Az ügy azonban még nem zárult le. Kunfinak egy későbbi, Garamihoz írott levele arra utal, hogy anyagi természetű problémák is bizonytalanná tették a végérvényes lépést, illetve a tanári állásáról való lemondást, a Pestre költözés előtt. „Több oldalról azt írják nekem, hogy a párt éppen a *Népszava* miatt nagy anyagi nehézségekkel küzd... Gondolkodóba ejtett a hírek hallatára az, hogy az utóbbi időben... nehézségeket tapasztalok a *Szocializmus*... munkabéreinek kifizetésénél... Kérek választ, hogy adjam-e be lemondásomat állásomról? Remélem, hogy a válasz igenlő lesz..." De hozzáfűzi: „Ez esetre nézve közölnöm kell Önnel azt, hogy a karácsonyi ünnepek előtt való elmenetelem leküzdhetetlen magántermészetű nehézségekbe ütközik. Nem tudom, mennyire jelent most már az a pár nap Önre nézve bajt. Szíves válaszát lehetőleg holnapra várja Kunfi."[5]

A megállapodást nem bontották fel. Kunfi 1907 őszétől – még Temesvárról – a szerkesztőség tagjának számított. Az 1907. október 23-án a *Népszava* szerkesztőségében körözött

szolgálati szabályzatot, mint reá nézve kötelezőt, aláírta.[6] Ekkor állapodtak meg abban – amire Kunfi Szabó Ervinnel folytatott levelezésében is utalt –, hogy mint a *Szocializmus* szerkesztője hivatalból részt vesz a pártvezetőség ülésein. A XV. pártgyűlésen az új szervezeti szabályzat 42. §-a kimondja, hogy a *Népszava,* a *Volksstimme* és a *Szocializmus* szerkesztői, ha nem tagjai a pártvezetőségnek, akkor annak ülésein tanácskozási joggal bírnak.[7] Így történt, hogy Kunfi – minden fenntartása ellenére – az első, 1906–1907-es évfolyam társszerkesztője, majd a második, 1907–1908-as évfolyamtól kezdve egyedüli szerkesztője lett a *Szocializmus*nak, tagja a *Népszava* szerkesztőségének és ennek révén a pártapparátusnak; kooptált tagja a pártvezetőségnek. Választás útján az 1909-es kongresszuson került a testületbe.

Elhatározó, nagy esemény, új fejezet volt mindez Kunfi életében. Kezdet, de egyben befejezés is; befejezése értékes, sokat ígérő irodalomesztétai tevékenységének, amelyhez később soha vissza nem tért. Ez iránti nosztalgiáját Zubollyal, Reinitz Bélával, majd Adyval, írókkal, művészekkel kötött barátsága is jelezte. Politikus lett és propagandista, olyan magas szinten, amelyen ezt képessége, kultúrája és egyénisége lehetővé tette. Fennmaradt életművének gerincét – általában gondolatgazdag, elemző, nemegyszer tanulmányszámba menő – cikkei és beszédei alkotják. Egy fontosabb tanulmányát itt is megemlítjük: 1908-ban jelent meg a „Népoktatásunk bűnei" című füzete. Fordítói tevékenységének kimagasló eredménye a „Kommunista Kiáltvány" lefordítása (1910-ben, Ipolyi Tamás álnéven). Mégis, ha szellemi hagyatékát összehasonlítjuk a hozzá eszmeileg közel álló, nála alig fiatalabb osztrák szociáldemokrata Otto Bauer életművével, aki 26–27 éves korában már nagy jelentőségű munkákat írt, és a továbbiakban is átfogó műveket alkotott, méltán kérdezhetjük: Kunfi miért forgácsolta szét energiáit, miért nem koncentrált kevesebb problémára, melyeket azután sokol-

dalúan feldolgozva, azok specialistájává képezhette volna ki magát? Gondolunk akár a magyarországi nemzetiségi kérdésre, az agrárkérdésre, a külpolitika, a kulturális élet vagy a demokrácia valamely problémájára – mint politikus és mint újságíró mindebben tájékozott volt. Talán munkájának jellege akadályozta a specializálódásban, hiszen az újságírás napi követelménye: a gyorsaság és sokoldalúság. Egyébként nincs nyoma annak, hogy e munka nem felelt volna meg igényeinek, hogy vissza akart volna térni kezdő éveinek irodalmi témáihoz.

A *Szocializmus* szerkesztése sok gondot okozott Kunfinak. Az olvasó, akihez már csak a „késztermék" került, ezt nem vehette észre, de azt igen, hogy a magyar viszonyokhoz képest a legjobbat kapja. Kunfi rendkívül sokat dolgozott, két néven is szerepelt, mint Kunfi Zsigmond és mint Ipolyi Tamás, azonkívül a különböző kis rovatokba (Szemle, Nemzetközi szemle stb.) aláírás és monogram nélkül is igen sokat írt. Eleinte Garami is derekasan kivette a részét a munkából, a második évfolyamtól kezdve azonban a teljes felelősség már Kunfit terhelte. Meglátszik a lapon Kunfinak a szerzői gárda szélesítésére irányuló törekvése: a magyar munkásmozgalom különböző irányzatú teoretikusai mellett – Szabó Ervintől Ágoston Péterig – igyekezett bevonni a munkába a magyar és a külföldi haladó mozgalmak legjobbjait. A cikkek aláírói között olvashatjuk Ady Endre, August Strindberg, H. G. Wells, G. B. Shaw és mások nevét.

A *Szocializmus* 1906 végi, első számában Karl Kautsky üdvözölte a lapot. Garami Ernő bevezetése után Kunfi szép, emelkedett stílusban, emellett világosan, egyszerű emberek számára is érthetően foglalta össze a lényeget: „Nem a templomokban, nem az iskolákban, nem a szószékeken vagy könyvekben, sem holmi ködös faji tulajdonságokban találhatod meg a társadalmi élet legtöbb lakatjának kulcsát, hanem mindenütt ott, ahol munka folyik... Ez a felfogás, amely a mun-

ka-Hamupipőkét egyszerre az élet fejedelmévé teszi, él benne a marxista társadalomtudomány azon tanításában, amelyet rendesen történelmi materializmusnak szoktak nevezni." Wilhelm Liebknechtet idézi: a szociáldemokrata pártoknak az a feladatuk, hogy az új társadalom vajúdását, a világra jövetelével járó szülési fájdalmakat enyhítsék.

Kunfi – mint Szabó Ervinnel folytatott levelezéséből is kitűnik – lehetőleg kerülte a Garamival való vitákat, egyes cikkeiben mégsem titkolta ellenvéleményét. Az első évfolyam 14. számában „Szocializmus, háború, hazafiság" címen a Wilhelm Liebknecht elleni felségsértési és hazaárulási pörről írt. Élesen bírálta Bebelt, aki a birodalmi gyűlésen kijelentette, hogy Liebknecht könyvével (Militarismus und Antimilitarismus) sem ő, sem a párt nem vállal közösséget. A német költségvetés tárgyalásakor pedig a jobboldali szociáldemokrata Noske nyíltan hangoztatta, hogy „támadás esetén minden szociáldemokrata kezébe venné a puskát, és én még megtoldom ezt azzal, hogy nincsen német szociáldemokrata, aki más felfogást hirdetne". Bebel ugyanakkor elítélte a francia Hervé és társainak antimilitarizmusát. A német szociáldemokráciát kritikusan szemlélő Kunfi igen helyesen állapította meg fenti cikkében, nem mindegy, hogy a hatalmas német párt éppen abban a pillanatban ítéli el az antimilitarista mozgalmat, amikor a német politika vezetői nyíltan hirdetik harcias terveiket. „...ennek csak egy értelme lehet, mégpedig az, hogy meg akarják nyugtatni a bizalmatlankodó és megijedt uralkodó osztályokat: ne féljetek, veletek tartunk a háború órájában". Kunfinak ez az álláspontja nem fedte az MSZDP-nek a német szociáldemokráciára vonatkozó hivatalos véleményét. Ezt bizonyítja Szabó Ervinhez intézett 1907. május 23-i levele, melyben a német pártról szólva gúnyos-kritikus hangot üt meg.

A *Szocializmus* 19. számában Kunfi – Ipolyi Tamás néven – az Internacionálé 1907. augusztusi stuttgarti kongresszusát

ismerteti, és ezúttal némileg megváltozott hangon értékeli a Bebel–Hervé-vitát. Öt héttel azelőtt még fenntartás nélkül magáévá tette Hervé álláspontját. Most is rokonszenvvel ír róla, és ismét Anatole France-ot idézi, a militarizmust a csendőrséggel állítva párhuzamba: „Csendőr nélkül a bíró nem más, mint szegény álmodozó fickó..." De elfogadja az Internacionálé véleményét, amely szerint nem a hadsereg megszüntetésével dől meg a burzsoázia uralma, hanem a burzsoá uralom megdőlte rántja majd magával a pusztulásba a hadsereget – ez a dolgok marxista magyarázata, amely azon a tudományos felismerésen alapszik, hogy a gazdasági tényezők a meghatározók a társadalmi életben. A hadsereg is csak következménye a termelőeszközök magántulajdonán felépült társadalmi rendnek.

Kunfi publicisztikájában nem kapott visszhangot Leninnek a kongresszuson előterjesztett határozattervezethez fűzött módosítási javaslata, melyet a kongresszus elfogadott. Ennek egyik fontos tétele: „Abban az esetben, ha a háború mégis kitörne, nekik minden eszközzel törekedniük kell arra, hogy felhasználják a háború előidézte gazdasági és politikai válságot a néptömegek felrázására, és siettetniük kell a tőkés osztályuralom bukását."[8] Nincs adatunk arról, hogy Kunfi tagja lett volna a magyar párt 25 tagú küldöttségének, hiszen ebben az időben még új ember volt a mozgalomban, a kongresszusról jött híradások pedig nem értékelték jelentőségéhez mérten Hervé és Bebel álláspontja mellett Leninék forradalmi utat mutató javaslatát. Kunfi – említett cikkében – csupán arra szorítkozott, hogy Bebelékkel szemben leszögezze: „A kérdésnek ilyen módon való beállítása azonban nem jelenti természetszerűleg azon nagyon is opportunus, a politikai viszonyokkal túlságosan számoló viselkedést, amelyet e kérdésben – kényszerítő ok nélkül – egyes szociáldemokrata pártok tanúsítanak..."

Még a stuttgarti kongresszus előkészítése kapcsán szó esett

a nők választójogáról. Egyes pártok ezt ellenezték, mert – úgymond – a nők között még sok a klerikális beállítottságú.

Kunfi következetesen demokratikus szempontból szembeszállt minden szervezeti megszorítással. „A magyar küldötteknek – írta ugyancsak a *Szocializmus* 19. számában – kötelességük lesz e pontra nézve tisztán és világosan kifejezésre juttatni, hogy mint a többi országok pártjai együtt, ők is megóvhassák eljárásuk szabadságát. A nemzetközi kongresszusok határozatainak nincsen ugyan kényszerítő erejük, de erkölcsi tekintélyük esetleg megbéníthatja a pártnak a nagy célok elérhetésére okvetlenül megkívántató mozgási szabadságát."

1907. április 25-i leveléből látjuk, hogy ekkor már tegeződnek Szabó Ervinnel, ami barátságuk elmélyülésére vall. Valószínűleg többször járt Pesten, sok mindent megbeszélhettek személyesen.

Attól kezdve, hogy Kunfi felelős a *Szocializmus*ért, már nem ő bízza írásait Szabó Ervinre, hanem ő kéri, sürgeti Szabót: segítse írásaival, tanácsaival a „szárazbetegségben szenvedő" lapot. Viszonzásul megígéri, hogy ismertetni fogja Szabó Ervinnek „A szocializmus" című füzetét. Bírálata a *Szocializmus* 1907. július 17-i számában meg is jelent. Szabó Ervin „a politikai exigenciák és követelések szolgálatában még el nem gerinctelenedett" marxizmust tanítja, írja Kunfi, de ismert antiparlamentarizmusában nem ért vele egyet. Ez idő tájt ismételten kifejezést ad óhajának: „De jó volna, ha fölkerülhetnék a fővárosba, azt hiszem, ott mégis nagyobb szabadsága van az embernek..." (1907. máj. 4.)

Egyik pesti tartózkodására utal 1907. szeptember 11-i levele is, amelyben családi gondjairól ír. Nyilván az immár két éve húzódó házassági válságról van szó, amit – Pestre jövetelével egyidőben – végérvényesen rendezni kívánt. Az is valószínű, hogy a konfliktus megoldását kislányának megszületése nehezebbé tette. „Lakásodon – írja Szabó Ervinnek

– sok szép órát töltöttem... Ha nem is tudtam dolgozni, de egy csomó súlyos belső konfliktust harcoltam végig és juttattam el a megoldás küszöbére, amelynek folytonos bizonytalansága már két év óta munkaképtelenné tett..." Ez túlzás volt, de úgy érezhette, hogy helyzete visszaveti, hogy a kötelékektől megszabadulva jobban és többet dolgozhatna. Megírja azt is, a pártvezetőséggel megállapodott ugyan, de még mindig nem tett le arról, hogy könyvtáros legyen.

Figyelemre méltó Kunfi 1908. július 6-i levele. Ekkor tértek át a *Szocializmus* kéthetenkénti megjelentetése helyett a havi egyszeri megjelenésre, és Kunfi ezt – mint később kiderült, indokolatlanul – a lap teljes megszüntetése előjelének érezte. Kunfinak a *Szocializmus*sal kapcsolatos aggodalma elkedvetlenedésének csupán egyik oka lehetett, a másik ok: saját passzivitásának tudata. Rezignáltan állapítja meg: „...nincsen bennem annyi energia és lelki frisseség, hogy a pártélet megfelelő átalakításáért vívandó küzdelmet a szükséges erővel végig tudnám harcolni". Kísérletei, hogy könyvtáros legyen, vagy másutt vállaljon állást, nem jártak sikerrel. Jellegzetes habozása miatt, mást-tenni-akarása ellenére maradt a szerkesztőségben, illetve a pártapparátusban.

Ez a beilleszkedés azonban konfliktusra vezetett a régi pártfogóval és baráttal, Szabó Ervinnel. Éppen 1908 őszén éleződtek ki ugyanis a pártvezetőség és Szabó Ervin között az ellentétek. Szabó Ervin – anarcho-szindikalista alapról – nem értett egyet azzal, hogy a párt szinte egész politikáját a választójogi küzdelemre szűkíti le. 1908 őszén a Társadalomtudományi Társaság egyik ülésén javasolta, hogy demonstráljanak a pártvezetőség politikája ellen, és bojkottálják a párt kiadványait.

Az előzményekből világosak Kunfinak a pártvezetőséggel szembeni fenntartásai, de mint a *Szocializmus* szerkesztője, nyilván nem érthetett egyet lapjának bojkottjával. Kijelentette, ha a bojkottot kimondják, kilép a társaságból.

Szabó Ervin levele értékes dokumentum. Utalt arra, hogy eddig idősebb testvér módjára érzett Kunfi irányában. Miután jól ismerte, tudott a pártvezetőséggel kapcsolatos aggályairól, és ismerte gyengéit, megalkuvásra való hajlamát is, keményen megbírálta, mert a kiéleződött helyzetben nem a pártvezetőséggel szemben foglalt állást. Visszautasította Kunfi lapszerkesztői dilemmáját: bár elismerte, hogy a bojkottot „a *Szocializmus* sínylette volna meg legerősebben".

Szabó Ervin szenvedélyesen, némelykor elfogultan, de nagyrészt jogosan bírálja a pártot, és felindul azon, hogy Kunfi – kilépési szándékával – szolidaritást vállalt a pártvezetőséggel. A levelet végül is nem küldte el. Mégpedig azért, mert a pártkiadványokat nem bojkottálták, és így Kunfi sem lépett ki a Társadalomtudományi Társaságból. Valószínű, hogy a levél tartalmát egymás között őszintén megbeszélték, mert barátságuk ezután sem szakadt meg.

Kunfi abban az időben került közelebbi kapcsolatba a Szociáldemokrata Párttal, amikor ennek baloldala mindinkább elégedetlenkedett a vezetés halogató taktikájával. Sőt az 1907-i XIV. pártgyűlés Garamit és Weltnert – rövid időre – ki is buktatta a vezetőségből.[9] 1907. október 10-én a munkásság egynapos tömegsztrájkon és hatalmas tüntetésen követelte az általános választójogot. A pártvezetőség a tömegek nyomására vállalta ugyan időnként a harcot, de elvi álláspontja a békés erőgyűjtés politikája volt, amíg csak a helyzet változásra nem érlelődik. Írásaiban Kunfi a párt álláspontját képviselte, bár vezető társainál – elsősorban Garaminál – több kérdésben radikálisabb nézeteket vallott. Kül- és belpolitikai helyzetelemzései, magas hőfokú, szenvedélyes publicisztikája, a gyakorlati mozgalomban való szereplése lendületben, színvonalban, legtöbbször meghaladta kortársaiét. Személyi vonatkozásban a pártban soha nem tudott egészen megmelegedni. A párt jobbszárnyához tartozó Propper Sándor írja emlékiratában: „Kunfi Zsigmondot szeret-

tem és becsültem, de annyira közel nem kerültem hozzá, hogy belső énjét is megismerhettem volna. Pedig vágytam erre. Klubéletünk nem volt, ő kávéházba nem járt, s noha nem volt fölényes, sem tartózkodó, mégis bizonyos űr tátongott közte és a rangsorban hátrább levők között..."[10] Magányosságra való hajlamát valószínűleg erősítette a pártban uralkodó, Kunfi számára eleinte szokatlan légkör. Az első években nehezen viselte el a helyzetével együttjáró kötöttségek szorítását.

Révész Mihály, a kortárs – ekkor a *Népszava* szerkesztőségének munkatársa – így rögzíti Kunfiról szóló első benyomásait: „Nyúlánk termet, ovális, szép arc, tiszta tekintet, derűs, mindig befejezett mondatok, és ami különösen megkapott, nagyon tisztes szerénység. Éjszakai szerkesztő voltam, Kunfi a szerkesztőségi értekezleteken mindig jelen volt (ezeket a késő délutáni órákban tartottuk), megkapta a témáját, de sokszor el kellett sietnie... Éjszaka nekem kellett beavatnom a mi szerkesztőségünk speciális házi ügyeibe: milyen betűfajokkal dolgozunk, a számokat és neveket kalligrafikusan írjuk (sokáig nem volt írógépünk), hogyan és hol jelezzük a betűre és esetleg a címre való utalást, mi a kurziválás, mi a fettezés, mi a beljebbezés és így tovább..."[11] Kunfi neve a szerkesztőségi ranglistán Garami és Weltner után a harmadik helyen következett, fizetésben azonban – az újságírói szabadszervezetnek jóval később fizetett tagsági járuléka után ítélve – Somogyi Béla is megelőzte.[12]

A baráti kört Kunfi a pártvezetőségen belüli bizonyos különállása ellenére sem nélkülözte, hiszen ott volt az a nevezetes asztaltársaság, amelyről Bölöni György Ady-életrajzában így emlékezik meg: „Alig néhány emberből verődött össze a »Három Holló«-ban Ady szűkebb társasága. Ady barátai »magvát« az oroszok alkották. Tulajdonképpen Zuboly (Bányai Elemér) nevezte el így Kunfi, Reinitz és Mikes hármas társaságát, de Ady hozzájuk számította őt is, mint

ahogy hozzájuk is tartozott: »oroszok« voltak, egymásnak való tiszta emberek, s mint valami titkos szekta tagjai, mindenütt és csakis együtt. Mi szerepük volt Ady körül? Kunfiban Ady szerette a nagytehetségű írót, a képzett esszéistát, a kitűnő vezércikkírót, a szocialista meggyőződéséért karrierjét eldobott, képzett tanárt, az ellenállhatatlanul gyújtó szónokot, a munkásvezért, aki ebben az időben a pártvezetőség lanyhaságával szemben a magyar proletárság forradalmi megmozdulásainak reménysége volt."[13] Ebből a társaságból tért éjjelente haza édesanyjával közösen bérelt lakásába Kunfi, hogy hosszú órákon át íróasztala mellett görnyedjen.

Kitűnő stiliszta volt, könnyen, gyorsan és sokat írt. A szakmában hamar tekintélyt szerzett. A Budapesti Újságírók Egyesülete Bölöni Györggyel, Gábor Andorral, Ignotusszal együtt választmányi tagjául jelölte.[14] A *Népszava* vezércikkeinek, belső publicisztikájának nagy része az ő tollából származik; az elméleti és elvi problémákról, a munkásmozgalom nagy kérdéseiről azonban a *Szocializmus*ban írott cikkei hűségesebb és az utókor számára érdekesebb képet adnak. Megtiszteltetés lehetett számára, hogy a *Nyugat* 1908-as évfolyama közölte „Marx" című tanulmányát.*

A *Népszavá*ban a kül-, de főképpen a belpolitika volt a témaköre. Cikkeit általában csak az ünnepi számok tárcarovatában írta alá, nagy ritkán K. vagy K. Zs. monogrammal szignálta. Néhány cikk szerzőségét Révész Mihály feljegyzéseiből tudtuk megállapítani.

Első jelentősebb cikksorozatát még Temesvárról küldte be, „A hazafiság revíziója" címen. K. jelzéssel 1906 augusztus–szeptemberében jelent meg öt folytatásban, többször az első oldalon, egészoldalas vagy még nagyobb terjedelemben. Kunfi Garaminak írott már említett levelében maga is kérte, hogy, tekintettel a téma fontosságára, első oldalon közöljék.

* Lásd ebben a kötetben 243–251. old.

„Hazafiatlannak az számít ma – fejtegeti –, aki a becsületes sajtószabadságot követeli, aki a társadalom bajairól beszél, aki ráun a Fejbólintó János szerepére, aki a nagybirtok ellen szól. A klerikális reakció a tízezer holdasokat támogatja. Nem a szocialisták hazafiatlanok, a fekete nemzetköziség akarja megsemmisíteni minden nép egyéniségét. Róma magyar ügynökei a hazafiság leple alatt terjesztik haladásellenes, kultúragyilkos törekvéseiket. Miután az igazi problémákról beszélni nem lehet, azt hangoztatják, hogy minden nyomorúságunknak az »átkos közügyek«, a fekete-sárga kardbojt, a magyar vezényszó hiánya az oka. Aki nemzeti hisztériára nem képes, az hazaáruló... ha ragaszkodol saját anyanyelvedhez, akkor hazaffy vagy. Ha nem köpöd le azt a románt vagy tótot, aki ugyanígy cselekszik, akkor hazaáruló vagy." Bár Kunfi – akárcsak mások ez időszakban – messze volt még attól, hogy a nemzetiségi kérdés igazi jelentőségét felismerje, meglátta és kimondta: a nemzeti demagógia nemzetiségi demagógiát szül. Nem a nemzetiségek, hanem az osztályok harca jegyében kell a jövendő fejlődésnek lefolynia.

A cikksorozat befejező részében megmagyarázza az osztályharc gondolatát, majd ismét élesen bírálja a koalició sovén, nemzetiségellenes politikáját. Az uralkodó osztályok mind a magyarok, mind a nemzetiségek táborában a társadalmi és gazdasági elnyomás okául a másik nép nemzetiségi érdekeit tüntetik fel, és így mesterségesen gyűlöletet keltenek benne a másik iránt. Kényszerűségből a nemzetiségek nem fognak magyarul megtanulni, de szívesen és önként megtanulnak majd, ha a magyar nyelv közvetíti számukra a világ tudományát és kultúráját, ha a magyar nyelv eszköze lesz az európai műveltség elsajátításának.[15]

Költői hangvételű, egyben örökös kétségeit és magányosságát is kifejezi a *Népszava* 1908-as karácsonyi számában megjelent „Szakadék szélén" című két és fél hasábos tárca. Hőse a megnyomorított, mindenéből kifosztott munkás, akinek

„szomorú otthontalansága" mellett közömbösen mennek el az emberek. Többen idézték a későbbiekben a cikk egyik gondolatát: „Óh, mi szegény és merész fordított Don Quijote-ok, akik nem vasból való fegyverekkel hadakozunk szélmalom-ellenséggel, hanem szellőnél is lengébb szövetű álom-fegyverekkel törünk rá a nehéz és igazi bástyafalakra..." Befejezésül Anatole France-ra hivatkozik: „Egyetlen koldus kinyújtott keze eltakarja a Place de la Concorde minden szépségét. Egyetlen éhező megöli az Istent, a hazát, az erkölcsöt."

Egyébként is figyelemreméltó a *Népszava* 1908-as karácsonyi száma. A sok színvonalas írás között olvasható Anatole France Kunfi fordításában megjelent „Pontius Pilátus" című novellája, több Ady-vers – köztük a „Proletárfiú verse". Az 1913-as karácsonyi számban Kunfi tollából megjelent „Strófák a forradalomról" kiemelkedő, lírai írás, szinte prózában írott vers. Magyarázatot ad arra, hogy számára miért nem volt más út, mint a munkásmozgalom útja.

Ma termelési publicisztikának neveznők Kunfi olyan írásait, mint a *Népszava* 1911. december 24-i számában megjelent „Útközben" című cikkét. A gyárat és a munkást emeli benne piedesztálra és a gépet, a „finom, érzékeny, bonyolult műszert", amely még szorosabb értelemben vett művészeti tárgyaknál is jobban foglalkoztatja. A gyárban pedig mindez nagyszabású egységgé illeszkedik össze.

A *Szocializmus*t kezdetben kevesen olvasták, s az alacsony honoráriumért a szerzők nem szívesen vállaltak cikkeket. A párt 1907. évi XIV. kongresszusán, néhány hónappal a lap megjelenése után Vágó Béla, a párt baloldalának egyik képviselője, felszólalt: nincs megelégedve a *Szocializmus*sal, és Garamiban „nem lát garanciát arra, hogy a lap jobb legyen. A kiegyezésről, a magyar agrárviszonyokról és a mozgalom más számtalan kérdéséről kell cikkeknek lenni a lapban... gondoskodni kell, hogy oly gárda szerveztessék, mely a lapot

kiválóvá teszi."[16] A párt XV., 1908. áprilisi kongresszusán a vezetőség beszámolója megemlíti, hogy bár „a folyóiratnak sikerült már helyet biztosítania az öntudatos proletárság érdeklődésében...", négyezer korona a deficitje, a veszteséget a könyvkereskedés nyereségéből fedezik.[17] Az utóbbi adatot és a lap alacsony, mindössze 500-as példányszámát, nem hozták nyilvánosságra. Weltner Jakab válaszából következtetni lehet arra, hogy a folyóirattal szemben kicsinyes piszkálódások is elhangzottak. Kunfi nem utasította vissza a bírálatokat. Elemezte a helyzetet: „Senki sincs, aki a *Szocializmus* hibáit jobban ismerné... Tudományos cikkeket elő kell készíteni; azok tanulmányt igényelnek, máról holnapra nem lehet összeütni... Volt idő szerkesztőségem mézesheteiben, amikor magam írtam a lap túlnyomó részét... Azt hiszem, egy nyílt szavazás szomorú képet nyújtana arról, hogy még a küldöttek közül is milyen kevesen olvasták a *Szocializmus*t... Nagy szükség van arra, hogy a párt egész mozgalmát jobban áthassák a szocializmus eszméi..."[18] Az 1909. áprilisi, XVI. pártkongresszus zárszavában Weltner Jakab heves szemrehányásokat tett az összes küldötteknek: „A *Szocializmus*ról beszélni annyit jelent, mint végigverni a pártvezetőségen... a *Szocializmus*nak annyi előfizetője sincs, ahány elvtársam itt a teremben van..."[19]

Mint fentebb említettük, a pártvezetőség később úgy határozott, hogy csak havonta egyszer jelenteti meg a lapot, ily módon csökkenti a kiadásokat, a ráfizetést. Kunfi ezek után még inkább igyekezett emelni a lap színvonalát, felkelteni az olvasók érdeklődését. A sokrétű szerkesztői feladatok elvégzése mellett gyorsan beilleszkedett a gyakorlati munkába. Már néhány hónappal Pestre költözése után, 1908 augusztusában, a pártvezetőség kibővített értekezletén őt bízták meg azzal, hogy Garami Ernővel együtt a magyar közéletet rendkívüli módon foglalkoztató plurális választójog ügyét az Osztrák Szociáldemokrata Párt parlamenti bizott-

ságával, személy szerint Viktor Adlerrel megtárgyalja.[20] Az 1908-as decemberi rendkívüli pártkongresszuson pedig ő volt „A munkásság állásfoglalása a plurális, nyílt és közvetett választójogra vonatkozó törvényjavaslattal szemben" című napirendi pont előadója.[21] Felvázolta a magyar választójogi harc egész történetét, miközben – akárcsak az egész párt – ő is túlbecsülte a választójog jelentőségét. A magyar társadalmi és politikai élet feudális jellegű vonásait hangsúlyozva kifejtette, milyen különlegesen nehéz Magyarország helyzete, mert viselnie kell mindazokat a terheket, amelyekhez csak a fejlett tőkés államoknak van meg a teherbíró képességük.

1908 őszén a pártban nagy port vert fel az a kérdés: vajon az MSZDP vezetősége paktumot kötött-e az antidemokratikus, a különböző társadalmi fokozatokon álló állampolgároknak különböző számú szavazatokat ígérő, úgynevezett plurális választójog szülőapjával, a „fekete gróffal", Andrássy Gyulával.

Vágó Bélát fegyelmi bizottság elé idézték – bár egyelőre csak „mint informátort" hallgatták meg –, mert egy pártbizalmi ülés összehívását azzal indokolta, a pártvezetőség paktumot kötött a belügyminiszterrel. Vágó szerint szóbeszéd tárgya, hogy Bokányi Dezső, Garami Ernő és Garbai Sándor pártvezetőségi tagok Andrássy Gyulával a választókerületek beosztásáról tárgyaltak. Andrássy ez alkalommal célzást tett volna arra, hogy a kerületek beosztásával módjában volna bizonyos mandátumokhoz juttatni a pártot. A pozsonyi pártlap is felfigyelt a dologra: a pártválság okai a lap szerint „nem a munkanélküliségben, hanem a pártvezetőségben keresendők, mert két hónap óta nem írtak a választójogról... a párt a jelen pillanatban nem szándékszik semmit sem tenni a választójog érdekében". A fegyelmi jegyzőkönyvből kiderül, hogy valóban folytak különböző megbeszélések, és Andrássy a pártnak ígért néhány kerületet, illetve mandátumot.[22] Mikor ezek a híresztelések elterjedtek, két olyan,

baloldali velleitású pártvezetőségi tagot küldtek Andrássyhoz, akik az eddigi tárgyalásokról semmit sem tudtak: Kunfi Zsigmondot és Tarczai Lajost.[23] Andrássy nekik is elmondta: olyan lesz a választójog, hogy amellett bejuthatnak a parlamentbe; a pluralitásról nem nyilatkozott, de sejteni engedte. A gróf azt is megjegyezte nevetve – mondta Kunfi –, hogy „értékesnek tartaná, ha tüntetnénk mellette, de tudja, hogy ez lehetetlen".[24] A pártvezetőség korábbi tárgyalásairól Kunfi és Tarczai nem tudtak, és a pártdemokráciát úgy értelmezték, hogy az Andrássynál történteket kertelés nélkül elmondták. A fegyelmi tárgyalás során, november 24-én Szabó Ervint is meghallgatták. Szerinte Andrássy sokkal okosabb, semmint hogy a pártvezetőséggel paktumot kössön. Bizalmas megállapodások azonban történtek. A helyes eljárás az lett volna, ha Andrássyval azonnal közlik, hogy a pártvezetőség mindenről tájékoztatja a párttagságot.[25]

Az 1910-es kongresszuson nagy port felvert Alpári-ügy Kunfi megítélése szempontjából is jelentős; ezúttal, noha maga is tagja volt a pártvezetőségnek, az ügyben a vezetőséggel szemben foglalt állást.

A dolog rövid előtörténete: Alpári Gyula, aki már hosszabb idő óta a párt balszárnyához tartozott, és többször tájékoztatott német pártlapokat a magyar helyzetről, a német szociáldemokrata párt egyik lapjába, a *Leipziger Volkszeitung*ba ismételten, így 1909. november 23-án, a magyar pártvezetőséget erősen bíráló, a jogos kritikai észrevételek mellett nem egy kérdésben elfogult cikket írt. Alpárit a XVII. kongresszuson, 1910. március végén kizárták a pártból. Kunfi Zsigmond és Vágó Béla, bár mindketten hangsúlyozták, hogy Alpári módszerével nem értenek egyet – másokkal együtt összesen ötvenhatan –, a kizárási határozat ellen szavaztak.[26] Kunfi a *Szocializmus* 1909–1910. évi 6. számában „Kongresszus után" címmel tért vissza az eseményre. A bírálat hasznos, sőt szükséges voltát elismeri: „...nem tar-

tom jó cáfolatnak vagy ellenérvnek – mondotta –, ha valakibe beléfojtják a szót" –, de nem ért egyet azzal az eljárással, hogy német pártlapokban vitassák a magyar párt „állítólagos vagy tényleges hibáit". A cikk a pártgyűlést bírálja, de elmarasztalja Alpárit is, megállapítja, hogy „volt némi igazuk azoknak, akik... kizáratását követelték... Én azonban, és velem együtt számos más tagja a kongresszusnak, nem tartottuk az elintézésnek ezt a módját egészen helyesnek, és mivel Garbai Sándor elvtársunknak túlságosan szigorú ...elnöklési módszere lehetetlenné tette számunkra eltérő nézetünk kifejtését és megokolását, kénytelenek voltunk a bizottsági javaslat ellen szavazni." A továbbiakban rámutatott, hogy a pártgyűlés a tanácskozás kezdetén egyhangú határozattal bélyegezte meg a pártot és a vezetőséget rágalmazó német lapokat; a pártbüntetésnek is ilyen egyhangú határozattal kellett volna történnie, és meg is történhetett volna, ha a pártból való kizáratást megszabott határidőre, fél évre vagy egy évre mondja ki a pártgyűlés. A szavazás nem azért szakította két táborra a pártgyűlés tagjait, mert voltak olyanok, akik Alpárival azonosították magukat, hanem, mert „a szavazásnál a *korlátlan pártfegyelem* és a *korlátlan véleményszabadság* álláspontjai csaptak össze egymással".

Megjegyzi, hogy neki már ilyen korlátozott idejű kizáráshoz való hozzájárulás is nehezére esett volna: „...szinte leküzdhetetlen ellenszenvet érzek minden büntetés jellegű megtorlással szemben – írja –, mivel a hatalomban és erőszakban sohase tudom fölfedezni valamely állítás, nézet vagy vélemény cáfolatát vagy megerőtlenítését... De mindezt le tudtam és le is kellett volna küzdeni, mert mint szocialistában legalább olyan erős bennem a demokratikus alárendeltségnek, alkalmazkodásnak és fegyelemnek az érzése, mint az individualizmusnak a vélemény szabad és korlátlan megnyilvánítására vonatkozó követelése..."

Hasonló értelemben írt a *Szocializmus* ugyanebben a szá-

mában dr. Rónai Zoltán „A kritika joga a Szociáldemokrata Pártban" címen. Rónai vitatja, hogy a párt taktikájának kritikája oka lehet-e egyáltalán a pártból való kizárásnak, bár megengedi, hogy Alpári Gyula cikkei „nem az ideális történetírás módszerével készültek".

A *Szocializmus* következő, 7. számában Garami Ernő „A vélemény és rágalmazás szabadsága" című vezércikkben durván visszautasítja a bírálatokat. Rónairól azt írja, hogy „virulóan pompás közhelyeket hordott össze", Kunfiról pedig – Szabó Ervinnel való barátságára célozva –, hogy aki a korlátlan véleményszabadságot a korlátlan pártfegyelemmel állítja szembe –, az feltehetően „polgári vagy más anarchista ideológiák" rabja.

Nemcsak Garami írt ilyen éles hangon, a *Magyar Vasutas* 1910. április 20-i számában Schubert Zsigmond „Kritika és rágalom – Az Alpári-ügyhöz" címen kíméletlenül ledorongolja Kunfit, és mint pártvezetőségi tagtól a pártfegyelmet kéri tőle számon. A cikkíró azt is felrója, hogy Kunfi viselkedése a pártgyűlésen egyenesen vonzotta a nemmel szavazókat, így emelkedhetett a számuk 56-ra: „Kunfi elvtárs szemközt állt a szavazókkal, és magasan lobogtatva kártyáját, mindig több és több »nem«-mel szavazót hódított kapacitáló viselkedésével..." – méltatlankodik Schubert, majd így folytatja: „Hát Kunfi elvtárs viselkedése érthetetlen... miért esett volna nehezére Alpárit kizárni, amikor az első bíróság ítélete óta rágalmait még egy sereg újabb rágalommal tetézte? Hiszen azon az estén, melyen az első bíróság ítéletét meghozta, Kunfi elvtárs többekkel együtt vacsorázott, és eközben így fakadt ki: »mégiscsak gyalázat, hogy nem akad pártbíróság, amely az ilyen embert a pártból kizárná!« Azóta beállott Saulus fordulása..." Miután Schubert Kunfit így, korábbi álláspontjának ismertetésével dezavuálni próbálta, demagóg módon nekirohant az értelmiségieknek: „Kunfi és Rónai elvtársak... szörnyen demokraták, egyikük sem írta

cikke alatti neve mellé, hogy dr. A másik dolog pedig az, hogy mindketten szabadkőmívesek... a proletárhadnak joga van ahhoz, hogy az általa fenntartott pártlapokban az ő érdekükben írjanak ...olyan emberek, akik lehetnek kitűnő teoretikusok, de nem tudják, hogy mi a száraz kenyér, a rothadt szalmazsák, meg ne bolygassák a pártfegyelmet. A kongresszusi határozatokat tessék ellenvetés nélkül fogadni, a pártvezetőség tagjainak pedig végrehajtani. Fel kell vetnünk még egy kérdést: mi szüksége van a Szociáldemokrata Pártnak lateiner vezérek inváziójára?..."

Kunfi valóban igen korán részt vett a szabadkőműves mozgalomban, a liberális, helyenként demokratikus polgárságnak az egyetemes emberi összetartozást hirdető szervezetében. E munkát – a pártvezetőség véleményével összhangban – úgy tekintette, mint a munkásmozgalom tömegbázisának szélesítését. Már Temesvárott tagja volt a Losonczy-páholynak, Budapestre költözésekor onnan elbocsátását kérte, és 1909. február 20-án jelentkezett a politikailag legradikálisabb, Jászi vezetésével működő Martinovics-páholyba.

Martinovics-páholybeli munkáját kezdettől fogva sokan ellenezték, olyanok is, mint például Böhm Vilmos, akivel később jó barátok lettek. 1911. január 23-án – egy rendőrkém jelentése szerint – az asztalosok pártbizalmi értekezletén többek közt a következő napirendi pont szerepelt: a Szociáldemokrata Párt és a Reform-klub, valamint a szabadkőművesek kérdése. Több ellenvélemény elhangzása után végül is Garami Ernő védte meg a pártvezetőség álláspontját.[27]

Az „elkésett ország" elmélete, az a meggyőződés, hogy a polgári osztály Magyarországon még nem alakult ki, arra indította a pártot – és személy szerint Kunfit –, hogy siettesse a fejlődést, s keresse az eszközöket a párt politikai bázisának szélesítésére. Kunfi ezért rendkívül fontosnak tartotta a parasztság szerepét. Az 1909-es kongresszuson ő hirdette meg

a „Ki a falvakba!" jelszót,[28] amelyet Nyisztor György, a magyarországi földmunkásmozgalom egyik első szervezője és vezetője is üdvözölt. Egyébként figyelemre méltó, hogy Kunfival, a túlsó partól jött emberrel, Nyisztor az átlagosnál jobban rokonszenvezett. Visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy egy alkalommal Baján, a földmunkáscsoport évi közgyűlése után tartott nagygyűlésen ő beszélt Kunfi helyett, aki nem érkezett meg. (A párt vezetőinél gyakran előfordult ilyesmi, nyilván a túlterheltség miatt.) Mint Nyisztor írja, jólesett neki, hogy Kunfi, az utólag hallottak alapján, nagyon megdicsérte.

Az 1909-es, XVI. pártkongresszuson Nyisztor nem értett egyet Kunfinak azzal a javaslatával, hogy ne küldjenek hivatásos agitátorokat a földmunkások közé, hanem ezt a munkát a párt minden tagja érezze kötelességének. Kunfi válaszából kiérzik Nyisztor iránti nagy megbecsülése: „Nem szívesen szállok szembe Nyisztor elvtárs fölfogásával, aki e kérdést közvetlen tapasztalatokból s nálam bizonyosan jobban ismeri... Nézetem szerint azt a mozgalmat, amelyre most szükség van, csak akkor lehet életre hozni, ha abban minden szociáldemokrata párttag lelkesedéssel vesz részt"...[29] Nyisztor viszont a XVII. pártkongresszuson, 1910 márciusában így kezdte felszólalását: „Kunfi elvtársnak igaza van, Magyarország agrárállam..." és azzal fejezte be: „Tessék csak a sarkára állni Kunfi elvtársnak és azoknak, akik tudják, mi a politikai mozgalom."[30]

Arról nincs szó, hogy Kunfinak különvéleménye lett volna az agrárkérdésben. A munkás-paraszt együttműködést lényegében az ipari és a mezőgazdasági proletariátus szövetségeként fogta fel. A *Szocializmus* 1910–1911-es évfolyamának 6. számában megjelent – a „Taktika és erőgyűjtés" III. fejezeteként közölt – „Kétmillió munkás pártja"* című cikkében megállapítja: „A Szociáldemokrata Párt másutt sem, ahol

* Lásd ebben a kötetben 275. old.

nagyobb és fejlettebb, de különösen Magyarországon nem törekedhetik arra, hogy a mai társadalmi és gazdasági viszonyok közepette a mezőgazdasági népesség többségének a pártja legyen." A „Taktika és erőgyűjtés" II. fejezetében* azonban utal arra, hogy „a mai demokratikus fejlődés érdekei keresztezhetik a jövendő szocialista fejlődés érdekeit". E mélyértelmű megállapítás félreérthetetlenül utal a polgári demokratikus és szocialista perspektíva összehangolásának kétségtelen konfliktusaira. Kunfinak a parasztkérdéssel kapcsolatos állásfoglalása a későbbiekben még továbbfejlődött.

A szélesebb politikai összefogás szükségességének felismerése indította Kunfit arra is, hogy az elsők között keresse az együttműködést Justh Gyulával, a Függetlenségi Párt balszárnyával, és értékelje azt az utat, amelyet Justh és hívei néhány év alatt megtettek. Igényei velük szemben reálisak voltak. Tudta, hogy Justhék 1909–1910-ben még nem követelhetik az általános, egyenlő, titkos választójogot, és nem is indíthatják meg ezzel a harcot a földbirtokos osztályuralom ellen, mert emiatt híveik nagy része esetleg elhagyná őket.[31]

A „széles összefogásra" vonatkozó elvi állásfoglalásából következik, hogy nemcsak támogatta, hanem sok esetben kezdeményezte a párt együttműködését a haladó megmozdulásokkal. Így 1910-ben egyik alapító tagja volt az Országos Reformklubnak, amely a *Népszava* 1910. szeptember 18-i száma szerint „tömöríteni akarja *párt, osztály, vallás és nemzetiségi különbség nélkül mindazokat az erőket, amelyek hatalmas gyáripart és kereskedelmet, intenzív mezőgazdaságot, modern közigazgatást,* pezsgő és szabad szellemű életet akarnak létesíteni Magyarországon..."

Ugyancsak a „széles összefogásra" irányuló törekvésekkel függ össze a *Szocializmus* hasábjain Diner-Dénes Józseffel, a szociáldemokrata publicistával és műkritikussal folytatott

* Lásd ebben a kötetben 271. old.

vitája. Diner-Dénes a *Szocializmus* 1910–1911. évi 2. száma „Pártunk taktikája" című írásában azt fejtegeti, hogy a szociáldemokratáknak a burzsoáziával együtt kell a feudalizmus elleni harcot megvívniok. Ő is az „elkésett ország" elvi alapján követeli, hogy a közös harcban azokat a kérdéseket helyezzék előtérbe, melyekben a proletariátus és a burzsoázia érdekei azonosak. Ott azonban, ahol érdekeik különbözők – lakásuzsora, munkabéremelés vagy munkaidő-csökkentés –, ott a pártnak esetleg engedményeket kell tennie az együttműködés érdekében. A cikkre a *Szocializmus* következő számában Buchinger Manó és Kunfi Zsigmond válaszolt. Buchinger meglehetősen szarkasztikus hangon utasította vissza Diner-Dénes javaslatait; Kunfinak a Taktika és erőgyűjtés rovatban megjelent válasza* magasabb szintű, alaposabb és meggyőzőbb. Nem mentes ugyan a Szociáldemokrata Párt vezetőségének bizonyos önelégültségétől: az ún. darabont-taktikát kizárólag a munkásosztály erejének tulajdonítja, és ráadásul a jó taktika iskolapéldájaként emlegeti, negatív jellemzőire nem tér ki, így pl. arra sem, mennyiben járult hozzá a Szociáldemokrata Párt akkori magatartása a dinasztia helyzetének stabilizálásához. (Azt megállapítja ugyan, hogy az általános választójogot a „kitűnő taktika" ellenére sem sikerült még törvénybe iktatni.) Kifejti, hogy az adott helyzetben a párt számára a legfontosabb feladat az erőgyűjtés. A munkásság nyilván nem értene egyet olyan taktikával, amely – akár átmenetileg is – gátolná a helyzete megjavításáért folytatott küzdelmet, „amit Diner-Dénes elvtárs a burzsoáziával való együttműködés fejében le akar nyeletni a párttal, az igazán kellemetlen béka". Kunfinak igaza van, amikor arra következtet, hogy Diner-Dénes nem annyira a feudális kötöttségekben látja a fejlődés akadályait, hanem inkább a „magas" munkabérekben, „rövid" munkaidőben.[32]

* Lásd ebben a kötetben 259–261. old.

Újabban is előfordult, hogy Kunfit azon a címen marasztalták el, hogy e vitában tagadta a magyar haladó burzsoázia létezését, és osztályárulással vádolta Diner-Dénes Józsefet.[33] A polémia során valóban élesen fogalmazott, de ilyesmi cikkeiből nem derül ki. Nem is valószínű, hiszen a haladó polgárság képviselőjével, Jászi Oszkárral, a *Huszadik Század* körével kitűnő kapcsolatai voltak. Amennyire közhely volt a század elején az „elkésett ország" elmélete, annyira elfogadott – a munkásmozgalomban, haladó értelmiségiek között –, hogy polgárságunk gyenge. Ady Endre is többször írt erről, így a *Népszava* 1912. szeptember 8-i számában „Bejelentés és rövid elmélkedés a magyar polgárságról" címen kifejtette: nincs nyugati értelemben vett polgárságunk.

Kunfi megállapítása tehát a polgárság gyengeségéről helytálló, de az már nem, ahogyan a munkásságnak a polgárság akcióiban való részvételét tárgyalja. A kívánatosról ezúttal is úgy beszél, mintha az valóság lenne. Amikor a Szociáldemokrata Párt részt vesz a választójogi szövetség gyűlésein, írja, akkor nem a polgári érdekek lobogóját bontja ki a mi táborunkban – mint Diner-Dénes gondolja –, hanem a proletárérdekek lobogóját bontja ki az ellenfél táborában. Egy későbbi írásában, a *Szocializmus* 1913–1914. 1. számában közölt, „Szocialista politika" c. cikkében bírálja a párt taktikáját ilyen hibáiért: „Nem jó taktika az, amely a munkásság mozgalmát összekapcsolja más, nem a szocializmus forradalmi talaján álló pártokkal, amelyeket csak azért nem nevezhetünk polgári pártoknak, mert Magyarországon a polgári társadalom még nem született meg..." Ugyanitt írja – egyébként Karl Kautsky, továbbá az ún. ausztromarxisták, elsősorban Bauer és Hilferding felfogásával összhangban – a mindent a reformoktól remélő politikáról, hogy a szocialisták mindinkább belátják és felismerik, a „reformok útja nem vezet el a munkásosztály felszabadításához,

és hogy a forradalmak és véres osztályharcok korszaka következik el a kultúremberiségre..."

Kunfi a világháború kitörését megelőző években azt vallotta, hogy a munkásosztály mégoly radikális küzdelme sem lehet eredményes, ha elszigetelt. „Népfrontos" törekvéseit azonban ellenezték a párt egyes rétegeiben. A *Kőműves* című ellenzéki szakszervezeti lap 1910 szeptemberében azt írta: nem ért egyet azzal, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetői – köztük Kunfi Zsigmond is – részt vesznek az Országos Reformklub vezetésében.[34]

Landler Jenő súlyosabb problémát érint a párt XIX. kongresszusán, 1912-ben, amikor rámutat a Justh-párttal való szövetség veszélyeire. Semmiféle szövetkezés kedvéért sem szabad másoknak átengedni a párt agitációs munkáját, mondotta. Garami és Kunfi előadásokat hirdetnek, és azokat „bérbe adják". „Akármilyen politikai agitációban, akármilyen politikai pártokkal szövetkezhetünk ... de annyi bizonyos, hogy a párt azt a munkát, amely őreá vár az oktatás dolgában, azt senkivel együtt karöltve nem végezheti..."[35]

1911 májusában a koalíciót röviddel előbb felváltó munkapárti kormányzat a Magyarországra eső újoncok létszámának több mint negyvenezer fővel való növelését, a hadikiadások lényeges felemelését irányozta elő.

A parlamenti baloldal obstrukcióját megmozdulásával a nép is támogatta. Az MSZDP és a Justh-párt több közös választójogi gyűlést rendezett. Kunfi gyakran szerepelt ezeken mint szónok. 1912. március 24-én a több mint tízezer főnyi hallgatóság előtt lezajlott gyűlés kilenc szónoka között ő képviselte egyedül a Szociáldemokrata Pártot.[36] A XIX. pártkongresszuson így válaszolt azoknak, akik a polgári pártokkal való együttműködést ellenezték: „...amilyen mértékben a politikai konstellációknak ez a kényszere rávitt bennünket a politikai kooperációkra, olyan mértékben töltsük meg a mi

specifikus választójogi agitációnkat a szocializmus eszméivel és törekvéseivel..."[37]

A tömegek által támogatott parlamenti obstrukciónak 1912 áprilisában sikerült megbuktatnia Khuen-Héderváry kormányát. A helyébe lépő Lukács László elhatározta, hogy letöri az obstrukciót; május 22-én a gyűlölt Tisza Istvánt választották a Ház elnökévé. Erre az eshetőségre a Szociáldemokrata Párt már május 21-én sztrájkra és tömegtüntetésre szóló felhívással készült. Május 23-a a „Vérvörös csütörtök" – bár a pártvezetőség még aznap délután elrendeli a visszavonulást – a magyar munkásmozgalom felejthetetlen napja.

A tüntetés után, a *Szocializmus* 1911–1912. 8. számában megjelent „A tömegek beszéde"* című írásában Kunfi elemezte a Justh-párt helyzetét: miután nem fogadta el Andrássy plurális választójogi tervezetét, meglehetősen izolálódott a képviselőházban, a tüntetés révén viszont új erőre kapott. E cikk néhány sora szinte szállóigévé lett: „Vannak pillanatok, amelyekben összesűrűsödik az ember egész élete. Ilyen történelmi pillanat volt május 23... ingyen semmi nagy dolgot nem adnak, nem, különösen a történelemben." Kunfi ebben az írásában – lényegében most is Kautsky és Bauer felfogását osztva – félreérthetetlenül állást foglal amellett, hogy bizonyos történelmi helyzetekben jogosult a forradalmi erőszak. Jogosult akkor, ha a békés eszközök kilátástalanok, ha a reformokat csak forradalmi erőszakkal lehet kikényszeríteni. Ezt a gondolatot fejtegeti a politikai ellentétek, az osztályharc könyörtelenségéről szóló későbbi, a *Népszava* 1914. május 1-i számában megjelent „Pendimus" című írásában is.

A párt politikájának alapvető hibája volt, hogy nem törekedett az ellenzéki koalícióban a munkásság vezető szerepének biztosítására, hanem reformista módon engedte, hogy az a parlamenti ellenzék mindenkori taktikájának függvénye

* Lásd ebben a kötetben 294–309. old.

legyen. Ez mutatkozott meg 1913. március 4-én is, amikor a pártvezetőség a Lukács-kormány választójogi tervezete ellen meghirdetett, nagy lendülettel és erővel előkészített, március 5-re kitűzött sztrájkot lefújta.[38] Kunfi a *Szocializmus* 1912–1913. évi 5. számában megjelent „Az elhalasztott sztrájk és a választójog" című cikkében csillapítani igyekszik a munkásság felzúdulását, pártvezetőség-ellenes hangulatát. Megérti a munkásság elkeseredését, hiszen hónapok óta készült a sztrájkra. „Csatába akartak menni – írja –, és anélkül, hogy a kardot kihúzták volna a hüvelyből, visszavonultak. Heves vérmérséklet és magyar temperamentum mellett erős lelki zökkenő nélkül ezen a tényen átjutni nem lehet." A terjedelmes cikkben azonban mégis szolidáris a vezetéssel, megmagyarázza, hogy a pártot felelősségtudata kényszerítette arra, hogy a sztrájkot elhalassza, mert az aránytalan áldozatokkal járt volna; megírja azt is, hogy az ellenzék egyes vezető emberei – Apponyi Albert és Désy Zoltán – „kifejtették aggodalmaikat a sztrájk politikai hatását illetőleg", de a halasztás legfőbb oka az volt, hogy a pillanat nagy áldozatokért eredményekkel nem biztatott; egyébként sem a sztrájk leállításáról, hanem csak elhalasztásáról van szó, és az érte való agitációt nem is szabad abbahagyni. A cikkben idézett levelek mutatják a munkásság elkeseredését, hiszen több mint két hónapon át készültek a sztrájkra, amely az ellenzék parlamenti akcióját lett volna hivatva alátámasztani. Kunfi írásában egy szót sem olvashatunk arról, mily felelőtlenség volt felkelteni a sztrájkhangulatot, hiszen a pártvezetőség előtt aligha lehetett kétséges az ellenzéki partnerek „hozzáállása" a tömegakcióhoz.[39]

A „széles összefogás" jegyében Kunfi erőteljesen támogatta a Galilei Kört és a Társadalomtudományok Szabad Iskoláját, ahonnan a munkásmozgalom számára remélt megnyerni egyes haladó értelmiségieket, és ahol előadások, személyes érintkezés révén rokonszenvet kívánt kelteni a párt

küzdelmei iránt. Hasonló előadásokat már Temesvárott is tartott, Pesten is szívesen vállalkozott ilyenekre mind az irodalom, mind a marxizmus témaköréből.[40] Nem volt idegen számára az a gondolat sem, hogy a polgári szabadságjogok védelmében, illetve a demokratikus szabadságjogok kivívása érdekében viszonylag haladó egyházi körökkel is együttműködjenek.

Fenti címszó alá sorolható Prohászka Ottokár megnyerésére irányuló – egyébként sikertelen – kísérlete, csakúgy, mint korai ismeretsége, „vitapartnersége" Hatvany Lajossal, a cukorbárók családjából származó lapszerkesztővel és irodalmárral, a haladó magyar irodalom mecénásával. Révész Mihály így emlékszik meg erről: „Egyszer a délelőtti órákban... Kunfi jelent meg egy magas, karcsú cilinderes úrral; Kunfi szobája a könyvtárteremből nyílt. Kunfi mosolyogva mondta az idegennek, hogy ez a rengeteg kötettel birkózgató kolléga Révész Mihály... az idegent meg nekem úgy mutatta be, hogy báró Hatvany Lajos, akivel együtt volt valami előadáson vagy vitán, és aki most elkíséri ide a szobájába, hogy a beszélgetést folytassák."[41]

A közvélemény jelentős részét, a polgári ellenzéket, az egyház haladóbb gondolkodású képviselőit és a munkásságot aktivizálta az 1913. novemberi megmozdulás a kormány sajtótörvény-javaslata ellen. A rendőrség évkönyve megemlékszik róla, hogy „Károlyi Mihály gróf, Kunfi Zsigmond és Polányi Károly beszédeikben a kormányt durván sértő kifejezéseket használtak. Ezért a hatósági biztos az elnök útján több ízben figyelmeztette őket."[42]

Kunfi kimagasló politikai és újságírói tevékenysége mellett nem maradt teljesen hűtlen az irodalomhoz és a kulturális politikához sem. Ebben az időben növekvő közéleti tevékenysége mellett irodalmi munkássága is felfelé ívelő vonalat mutat.

Kunfi publicisztikai és előadói tevékenységének fontos terü-

lete volt a külpolitika. Világosan felismerte a külpolitikai összefüggéseket, az európai hatalmi blokkok kialakulását. A *Népszava* 1907. július 31-i számában – még Temesvárról küldött cikkében – elemezte, hogy a liberális angol diplomácia hogyan támogatja a cárizmust. 1909. március 28-án egy háborúellenes nagygyűlésen elmondott beszédében (melyet a *Népszava* március 30-i száma ismertet), rámutatott a monarchia vezetőinek felelősségére. „Nekünk nem az orosz pánszlávok[kal], a brit imperialisták[kal], az olasz irredentisták[kal], a szerb délszláv álmodozókkal kell elsősorban számolnunk, hanem azt kell megkérdeznünk, hogy *itthon ki a bűnös*?" A monarchia a nagybirtokos osztály érdekében imperialista, elsősorban a szerb parasztság tönkretételére irányuló politikát folytat: megakadályozta az Ausztria–Magyarországba irányuló szerbiai exportot, emiatt Magyarországon annyira emelkedtek a mezőgazdasági termények árai, hogy a magyar nagybirtokosság 25 millió korona hasznot vágott zsebre. Károsodott az ipar és a munkanélküliség következtében a munkásság is. Mindezért felelősség terheli a szerbellenes uszításban élenjáró koalíciót, amely 1905-ben Bécs ellen szövetséget kötött a szerb–horvát koalícióval, „véres karddal" járta be akkor az országot. Az Európában kialakult háborús blokkok okozta feszültségekhez hozzájárulnak a monarchiában fokozódó nemzetiségi feszültségek, hiszen Bosznia–Hercegovina annektálásával tovább növekedett a szlávok arányszáma: 22 millió a szláv lakos, 22,5 millió nem szlávval szemben. Kimutatta a nagy fegyverkezés kihatásait a nép hétköznapi életére: a hadilétszámra való emelés esetén egy katona eltartása napi 12 koronájába kerül az államnak, ezért nem telik tanítókra, sem az ipari munkásság helyzetének megjavítására. Végigvezette a háborús politikát és levonta a következtetést: „Egy európai háború megett ott áll egy európai szociális forradalom réme."[43]

Otthonos volt Kunfi a Távol-Kelet problémáiban is. Emlé-

kezetes a *Népszava* 1911. október 31-i számában megjelent „A sárga forradalom" című vezércikke, amelyben Kína kapitalizálódásáról, mérhetetlen természeti kincseiről, évezredes kultúrájáról, a nép nyomoráról, a kivándorlásra kényszerülő, ma még bérletörő kínai munkásról és a szocializmus kínai előharcosairól ír. „Marx »Kapitál«-ját csak most fordítják magyarra – jegyzi meg –, de kínai nyelvre már régen lefordították." S habár nem is régen az első szocialista lapszerkesztőt „elvérzették, éhenhalatták a raffinált kínai emberkínzó kivégzés módszerével... a kínai szocialista hírlapirodalom ma már jelentékeny..."

Mindezeket a jelenségeket széles, nemzetközi összefüggésekben vizsgálta. Ennek bizonyítéka a *Szocializmus* 1910–1911. évi 5. számában megjelent „Az imperializmus" című, a magyar elméleti irodalomban úttörő tanulmánya. Felvázolja a kérdés számos fontos vonását, így a tőke és az ipari termelés „legmagasabb középpontosulását". Rámutat a finánctőke, valamint a tőkekivitel jelentőségére. A tanulmány nagy részében azonban az imperializmust kísérő gyarmati politikával és az ellene támadó nemzeti szabadságmozgalmak ábrázolásával foglalkozik. Szót emel a nagyhatalmi politika ellen, amely az egész emberiségre végzetes következményekkel jár.

1911-ben ő képviselte az MSZDP-t az ausztriai pártgyűlésen. Itt fel is szólalt – ahogy fivérének írta –, német szűzbeszédét tartotta.[44] „Védőreform" című, a *Szocializmus* 1911–1912. évi 10. számában megjelent írásában szélesebb horizonton vetette fel a militarizmus-antimilitarizmus problémáját: kifejtve, hogy a polgárság nem elvileg, nem az antimilitarizmus talajáról ellenzi a katonai kiadások növelését, hanem csak alkalomszerűen. A munkásság viszont azért harcol a véderőreform ellen, mert az népellenes. Kunfi figyelmezteti az uralkodó osztályokat, hogy a Párizsi Kommün és az 1905-ös orosz forradalom háborúk következményei voltak.

A béke legszilárdabb bázisa az Internacionálé: a munkáspártok kötelessége, hogy elítéljék a nemzeti függetlenség megsértését.

Nagy hatást tett rá a II. Internacionálé utolsó kongresszusa, az 1912. novemberében megtartott bázeli kongresszus. Ezen – a magyar delegáció tagjaként – tizenhetedmagával vett részt. A kongresszus hatalmas harci riadó volt a háború ellen – vészterhes időben a balkáni háborúk után, az első világháború előestéjén. Jaurès beszédét Kunfi fordította a magyar küldötteknek, de nem tudták megérteni; sírt, zokogott a beszéd közben.[45]

A bázeli egyházi hatóságok a több százéves Münster-székesegyházat átengedték az Internacionálénak, háborúellenes nagygyűlés céljaira. Kunfi a *Szocializmus* 1912–1913. évi 2. számában közölt, „Nyílt levél Prohászka Ottokár püspök úrhoz" című írásában e gyűlésre hivatkozik, s kísérletet tesz, hogy az egyházzal közös akciót indítsanak a háború ellen. A biblia „ne ölj" parancsát, írja, csak a szocialisták veszik komolyan. Prohászka, aki az evangélium alapján áll, és mindig talál szavakat az osztályharc elítélésére, vajon talál-e ilyeneket a háború ellen? „Püspök úr, nem ég szégyentől az Ön arca, ha arra gondol, hogy csak mi, a *vallás* ellenségeinek mondott szociáldemokraták szórjuk átkainkat a háborúra, hogy csak mi, a *család* ellenségeinek mondott szociáldemokraták próbáljuk megvédelmezni a családot, hogy csak mi, *erkölcstelennek* is bélyegzett szociáldemokraták oltalmazzuk az erkölcs legnyomatékosabb parancsát, amely az élet kímélésére kötelez?"...

„Szocialista politika" című, a *Szocializmus* 1913–1914. évi 1. számában megjelent cikkében rámutat a nagy erjedésre, amely a munkásosztály soraiban az egész világon végbement.

A Szociáldemokrata Párt 1913. októberi, XX. kongresszusán Kunfi tartotta a beszámolót a nemzetközi helyzetről, és a határozati javaslatban erélyes fellépést követelt a militarizmus

és a nacionalizmus ellen: „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt huszadik pártgyűlése tiltakozik az osztrák–magyar külpolitikának folytonos nemzetközi bonyodalmakat felidéző s az országot gazdaságilag tönkretevő politikája ellen. Követeli, hogy a Balkán a Balkán-népeké elv következetes keresztülvitele alapján tartózkodjék az osztrák–magyar diplomácia a balkáni népek dolgaiba való folytonos beavatkozástól... tiltakozik a katonai terhek szakadatlan emelése ellen, és azt kívánja, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia ne a katonai terhek szakadatlan emelése, hanem új és a nép széles rétegeit kielégítő gazdasági, politikai, szociális és nemzeti politikában keresse fennmaradásának biztosítékait." A Szociáldemokrata Párt kongresszusa „felhívja az ország munkásságát és azontúl az egész ország dolgozó és békeszerető népét, hogy a militarizmus és nacionalizmus ellen való szakadatlan agitációjával, gyűlésekkel, tüntetésekkel és tiltakozó szavának mindenütt való felemelésével követelje a békének mindenáron és minden körülmények között való biztosítását, és hangsúlyozza azt, hogy az ország népe elítéli a hivatalos diplomáciának és a nagybirtokosokra és nagytőkésekre támaszkodó osztályuralomnak kalandos és népellenes külső politikáját is."[46] Kunfi kimutatta, hogy az utolsó évtizedekben mint közeledett a háborúk „tűzköre" Európához. Nagy tisztelettel beszélt az orosz forradalmárokról, akiknek köszönhető, hogy Oroszország kénytelen volt meghátrálni, és nem tört ki európai háború. De a veszély csak pillanatnyilag múlt el. Kunfi elemezte a háborús válságot előidéző gazdasági-társadalmi okokat, és e viszonyok belső reformok kiharcolása révén történő megváltoztatására mozgósított. Az adott történelmi helyzetben azonban az antimilitarista harcot leszűkítette ezzel a reformokért vívott küzdelemre, és így leszűkítette a háború elleni küzdelem bázisát is; nem hívta fel a párt potenciális szövetségeseit az együttes, háborúellenes tömegmozgalomra.

A külpolitikai állásfoglalásokat is motiváló nemzetiségi kérdés fontosságát a párt vezetőségében Kunfi ismerte fel viszonylag legjobban. Álláspontja e tekintetben nyilvánvaló fejlődésen ment keresztül. Érdemes előljáróban vázlatosan idéznünk azt a vitát, amely 1906–1907-ben a *Szocializmus* szerkesztősége és dr. Rozvány Jenő, a később ismert romániai kommunista között lefolyt. Rozvány hosszabb cikkben azt fejtegette, hogy a nemzetiségi értelmiséget mennyi érdek fűzi a nemzetiségi proletariátushoz, éppen úgy, ahogy a görögkeleti román egyház is alkalmazkodik törekvéseiben és céljaiban annak az osztálynak érdekeihez, amely őt támogatni képes. A szerkesztőség hangsúlyozta, hogy bár a cikknek helyet adott a lapban, azzal nem ért teljesen egyet. „A Szociáldemokrata Párt, amely a termelésben elfoglalt helyzetük szerint akarja csoportosítani a proletárokat és a Nemzetiségi Párt, amely a termelésre szinte teljesen közömbös nyelvi és faji szempontok szerint akar csoportosítani proletárt, kispolgárt, burzsoát – e két párt nem őrölhet egy malomban..."

Meg kell említenünk, az 1908-as és az 1909-es pártkongresszusokon Kunfi még azzal érvelt, hogy ha a magyar uralkodókörök nem hajlandók a választójogi reformra, akkor a munkásság valamilyen föderalizált „Nagy-Ausztria" létesítésétől várja reményei megvalósulását – tekintettel arra, hogy Ausztriában 1907-ben már kivívták az általános választójogot. Ez nyilvánvalóan az 1905–1906-os szociáldemokrata politikát felidéző állásfoglalás volt.

A XVII. pártkongresszuson, 1910. március végén Kunfi volt „A politikai pártok és a választójog" című napirendi pont előadója. Szembeszállt azzal az elterjedt véleménnyel, hogy a Nemzetiségi Párt antidemokratikus párt, mert értelmiségiek és földbirtokosok a tagjai, és a nemzetiségi proletariátust nemzetiségi jelszavakkal akarja magához láncolni. Határozottan kijelentette: „...amennyire egyetértek a felszó-

lalókkal a Demokrata Párttal (azaz a liberális Vázsonyi-féle párttal – *A szerzők.*) szemben követendő taktika dolgában, annyira nem tartom helyesnek azt az álláspontot, amelyet a nemzetiségiekkel szemben követnek. Az én véleményem szerint a nemzetiségi tömegeket élesen meg kell különböztetni a nemzetiségi pártok vezetőitől. De még egy lépéssel ezen is túl megyek, és azt mondom, hogy amíg a magyar uralkodó pártok elsősorban a földbirtokosságból és a nemességből kerülnek ki, tehát szükségképpen antidemokratikus pártok lesznek mindig, addig a Nemzetiségi Párt, amelynek vezetői legfeljebb a kispolgárságból és a szabad foglalkozású értelmiségből kerülnek ki, Magyarországon akkor sem csinálhat antidemokratikus politikát, ha akarna is."[47] Rámutatott, hogy a nemzetiségi politikusok és a nemzetiségi középosztály csak a demokratikus nemzetiségi tömegek segítségével tudják szeparatisztikus nemzetiségi érdekeiket érvényesíteni; és nem is lehet Magyarországon olyan demokratikus politikát folytatni, amely az ország majdnem felét kitevő nemzetiségiekkel mostohán bánik. Vitába szállt olyan ellenvetésekkel, hogy a nemzetiségek nem érdemelnek demokráciát, mert klerikálisok, vagy mert a parlamentben helyet kapott húszegynéhány nemzetiségi képviselő nem harcolt olyan lendülettel az általános választójogért, mint helyükben a szociáldemokrata képviselők harcolnának. Kifejtette, hogy bár egyik-másik nemzetiségnél megnyilvánulnak klerikális törekvések, azért ők még nem alkalmatlanok a demokratikus politikára, ami pedig képviselőik helyzetét illeti, az a politikai rendszer, amely az MSZDP szabadabb mozgását lehetetlenné teszi, gátolja a nemzetiségeket is. A parlamentben egyedül a Nemzetiségi Párt áll az általános, egyenlő, titkos, községenként, közvetlen választójog alapján.

A pártgyűlés vitájában Preusz Mór adott hangot az ellenvéleménynek. Szerinte a Nemzetiségi Párt éppen olyan népellenes párt, akár Justhék vagy Kossuthék, és vezetői a nem-

zetiségi proletariátus kizsákmányolói. Kunfi vitazárójában kifejtette, hogy a magyarországi nemzetiségek között a nagybirtokos osztálynak alig vannak képviselői. Egyébként pedig a pártgyűlés határozati javaslata az összes polgári pártokkal egyetemben a Nemzetiségi Pártot is elmarasztalja azért, mert megszegte az általános választójog iránti következetes küzdelemre tett ígéretét.

A nemzetiségi kérdés kiélezett problémáira a *Szocializmus*-ban közölt cikkeiben mutat rá, ahol a pártvezetőség többségénél radikálisabb, a nemzetközi szocializmus elveihez hívebb véleményét többé-kevésbé határozottan megfogalmazza, és ezzel is befolyásolja a párt politikáját. Az 1913–1914. évi 3. számban írt „A nemzetiségi béke és az osztályharc" című cikkében vitába száll Jászinak azzal az állításával, hogy az itteni nemzetiségeknek „sérelemtöbbletük" van. Kunfi szerint a magyarság többsége proletár, a románok többsége kisbirtokos, a magyar munkásnemzet, a román földbirtokos nemzet, ezért a magyarokkal szociális, a románokkal nemzeti küzdelmükben bánik rosszul az államhatalom. Az uralkodó osztályok ideálja – szabad nemzet és elnyomott osztályok. A cikk befejező részében Kunfi statisztikával bizonyítja, hogy a magyarországi románság túlnyomó részben kisbirtokos, illetve kisiparos. Az osztálytagozódás valószínűleg úgy veszi majd kezdetét, hogy a hétezernél több román értelmiségivel és mintegy száz vezető állásban levő banktisztviselővel békét fog kötni Tisza István.

Nagyjából ugyanezeket a gondolatokat, de árnyaltabban fejti ki Kunfi a *Szocializmus* 1913–1914. évi 8. számában – tehát majdnem közvetlenül az első világháború kitörése előtt. A „Fajok és osztályok Magyarországon" című írása az Osztrák Szociáldemokrata Párt folyóirata, a *Der Kampf* számára készült, és annak májusi számában meg is jelent. E cikkben behatóan foglalkozik a balkáni népek harcával. Sikeres küzdelmük nagy izgalmat keltett a Magyarországon élő szerbek-

ben és románokban, és az uralkodó osztálynak rá kellett jönnie arra, hogy ezeknek az önálló nemzeti államoknak vonzóerejét nem lehet pusztán brutális elnyomással ellensúlyozni. A sikeres balkáni harcok következménye, hogy Tisza István, aki a magyar közszabadságokat sorra elkobozta, visszahelyezi jogaiba a felfüggesztett horvát alkotmányt, nemzeti békéről tárgyal a románokkal – de a rutén parasztokat, akik mögött senki nem áll, börtönbe csukatja. „A Balkán harcterein felvetett kérdés megoldásához olyan módszerekkel nyúlnak hozzá, aminőket a magyar állam, a magyar nemzetiségek és osztályok társadalmi és politikai hatalma megszab."

E cikkben Kunfi kifejtette, hogy a magyar állam a magyar nemzet szervezete. Bebizonyította ezúttal is, hogy a nemzetiségek túlnyomórészt nem proletárokból, hanem kisbirtokosokból és kisemberekből állnak, de az ország 44,5%-át (Horvátország nélkül) kitevő nemzetiségekre a 413 országgyűlési képviselőből csak 20 jut. Az elnyomott nemzetekhez tartozó proletárság az osztályuralom és a faji idegen uralom kettős járma alatt nyög. A magyar uralkodó osztálynak a feltörekvő új erők két csoportja ellen kell védekeznie: az osztályöntudatra ébredt munkásság és a faji öntudatra ébredt nemzetiségek ellen. E cikkben megemlíti azt is, hogy Károlyi Mihály, az egyik legnagyobb földbirtokos az országban, szintén a választójog híve, mert megérezte, hogy a „lassan, de föltartóztathatatlanul folyó gazdasági és társadalmi fölfordulásnak a magyar uralkodó osztály nem tud ellenállni". A látszat az, fejtegeti Kunfi kissé túlzott derűlátással, mintha a fejlődő kapitalizmus hatása alatt keletkezett új erők hadállásaikat a régi társadalom, a feudalizmus vezetése mellett foglalnák el, a valóság azonban éppen ennek fordítottja, a fejlődő társadalom új igényei a régi társadalmi erőket saját szolgálatukba kényszerítik. Kunfi álláspontja e tekintetben szerfelett ellentmondásos: a nemzeti kérdésnek mint kizáró-

lagos osztályjelenségnek az ábrázolását maga is leegyszerűsítettnek, nem kielégítőnek tartotta. S ő, aki élesen bírálta Jászi Oszkár – egyébként igen találó – „sérelmi plusz" elméletét, már az 1913. októberi pártkongresszuson maga is hasonló nézeteket vall; a nemzetiségek kettős elnyomásáról beszél.

A *Népszava* 1913-as szilveszteri számának első oldalán közölt „Ingyen isten és ingyen föld" című szenvedélyes propagandisztikus írásában a kormány nemzetiségi politikáját állítja pellengérre. Kétszáz rutén paraszt a görög katolikus vallásról áttért a görögkeletire, a pápához szító vallásról a cárhoz szító vallásra, mert az orosz cár ingyen papot és ingyen földet ígért nekik. A rutén parasztok a pap és a magyar közigazgatás ellen lázadtak, amikor a szabadító cárban reménykedtek. A nemzetiségi területeken folytatott kultúrpolitikát mutatja műveltségi szintjük: egy felmérés tanúsága szerint 450 000 rutén – köztük 75 ezer felnőtt férfi – közül csak 11 478 tudott írni-olvasni.

Kunfi ugyan a nemzeti elnyomás különböző tényezőit mind világosabban és differenciáltabban látta, mégsem ismerte fel a nemzetiségi küzdelmek valódi horderejét a magyar nép, illetve a nemzetiségek jövendő sorsára. Szinte mindegyik fontos megnyilatkozásából kitűnik: hitt abban, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát még az utolsó pillanatban is lehet demokratizálni s így megmentve szövetség-állammá átalakítani. Ezt a reformista elképzelést csakhamar megcáfolta a történelem.

Károlyi Mihály 1914. június végén néhány hozzá hű függetlenségi párti képviselővel: Buza Barnával, Barabás Bélával, Zlinszky Istvánnal, Héderváry Lehellel, Ráth Endrével és Friedrich Istvánnal, valamint a szociáldemokrata Kunfi Zsigmonddal az Egyesült Államokba indult,[1] hogy ott az amerikai magyarokat megnyerje az általános választójog, a magyar demokratikus átalakulás gondolatának, és egyben olyan kapcsolatokat teremtsen, amelyek segítségével Magyarország lazíthat a német szövetségen.

Az út az amerikai magyarok körében nagy figyelmet keltett. Tarczai Lajos, aki korábban a párt balszárnyához tartozott és akkor már Amerikában élt, még a delegáció összeállítása idején a *Szocializmus*ban hangot adott az ottani szocialisták kívánságának: a küldöttségben a függetlenségi párti képviselőkön kívül a Szociáldemokrata Párt is képviselve legyen. A gyűjtött összeget fordítsák majd az általános választójog összes híveinek támogatására – tehát a Szociáldemokrata Párt is részesedjék abból.[2] A *Népszava* július 17-i száma „Az amerikai út" címen beszámolt a delegáció megérkezéséről, majd július 24-i számában ismertette az utazás újabb eseményeit. A Washington-parkban Kunfi első lelkesedésében így szólt az egybegyűltekhez: „Szolgaországból jöttünk szabad országba..." A küldöttség azért harcol, hogy Magyarország népe otthon is megtalálja azokat az életlehetőségeket, amelyeket ma csak Amerika földje, ennek a hatalmas országnak a demokráciája ad meg számára. A politikai

és gazdasági elnyomatás kényszeríti a magyar nép nagy tömegeit arra, hogy elmeneküljön hazulról. Az elnyomatás elleni küzdelemhez pénzre, könyvekre, röpiratokra van szükségük. Virginiában, Bridge-Porte-ban a hallgatóságnak azt magyarázta, miért harcol a Szociáldemokrata Párt együtt a Függetlenségi Párttal.

A *Népszava* július 22-i számában – a Politikai híradó hivatalos jelentése mellett – közölte Kunfi július 8-ról keltezett cikkét is „A választójog diadalútja az Egyesült Államokban" címmel. Amerikában nagyon jól megértik, írta, hogy az általános választójog több kenyeret is jelent. Különben az ottani magyarokat jobban érdekli a magyarországi politika, mint az amerikai, és úgy látszik, őket csak a magyarországi politika eseményei révén lehet bekapcsolni az amerikai politikai életbe. Kunfi arról is beszámolt, hogy addig összesen 1600 dollárt szedtek össze. Az ottaniak kevesellték az összeget; de a küldöttség nem találta kevésnek, hiszen munkások és kisemberek egyetlen délután 8000 magyar koronának megfelelő összeget adakoztak.

Az első amerikai szónoklatok természetesen nem azért voltak lelkesek, mintha illúziókat tápláltak volna az amerikai demokrácia iránt. Kunfi az úgynevezett nagy amerikai szabadságról hamarosan megállapítja, hogy az is csak látszat, mint a polgári demokrácia más államaiban. Nem feledkezik meg a tüntető munkásokra irányított sortűzről, sem a négerek sorsáról. Az amerikai munkások éppen olyan kizsákmányoltak, mint más tőkésországok proletárjai, csak életviszonyaik jobbak. A különbség nem elvi, hanem gyakorlati. Tudja azonban, hogy ez a gyakorlati különbség nem lebecsülendő.

Kunfi munkatempója az amerikai út során sem csökkent. Legalább három beszédet mondott naponta. A magyar szocialisták kevesen vannak ugyan, írta fenti cikkében, de agitációs erejük nagy: az első négy napon összesen 65 000 dollár jött össze a választási alapra. Megkérdezi: „...miért van

annyi átöröklött és ősi fék a munkásokban, hogy ennyi áldozatkészség itt csak akkor fakad a lelkükből, amikor azt hiszik, nem az ő véreik, nem osztályos társaik nézik azt. Ez pedig a legszomorúbb színfoltja ennek az egyébként nagyszabású képnek, amit a választójogi mozgalom első négy napja a szocialista szemlélőben keltett." A Politikai híradó említett jelentése szerint Wilkesbarre-ban „Károlyi Mihály után... a munkások Kunfi Zsigmondot kívánták hallani, aki gyújtó hatású beszédében fordult a dolgozó néphez, hogy ki-ki itt künn is tegye meg kötelességét... Kunfi beszédének leírhatatlan hatása volt, függetlenségiek és szocialisták, polgárok és munkások teljesen összeforrottak szavai hatása alatt."

Károlyi Mihály „Egy egész világ ellen" című könyvében meleg, baráti hangon ír Kunfi Zsigmond amerikai szerepléséről. Nemcsak a hallgatóságot, őt is lenyűgözte Kunfi egyénisége – különösen jól találta meg a hangot Virginiában a magyar bányászok között. Talán egész Amerikában itt a legrosszabbak a munkásviszonyok; azt bizonygatta, ha Magyarországon demokrácia volna, *ott* volna Amerika. „Hálás és megértő hallgatóink voltak az amerikai magyarok. De talán egyetlen hallgatójára sem volt nagyobb hatással Kunfi Zsigmond, mint énreám."[3]

Kunfi utóbb a *Népszava* 1914. karácsonyi számában „Jegyzetek Amerikáról" címen foglalja össze amerikai élményeit. „Sok érdekes és kevés szép" – summázta tapasztalatait. A körutakon, ahol egymást érték a magyar vendéglők, megkérdezi: annyi magyar van itt, vajon Zemplén megyében maradt még valaki? Választ talál arra a kérdésre, hogy a jelentős magyarországi iparosodás ellenére miért stagnál évek hosszú sora óta a magyar szakszervezetek taglétszáma a százezres szám körül. Azok a munkások, akik az otthoni száraz kenyeret, a kilátástalanságot az új haza nagyobb lehetőségeivel cserélték fel, akik Magyarországon már eljutottak a szakszervezetek „kapujáig" – Amerikába érve, politikailag leg-

alább tíz évet visszafejlődtek. Itt megint templomjáró lett belőlük, különböző nacionalista vagy egyházi egyletek tagja, életszínvonaluk pedig csak az otthoni viszonyokhoz képest emelkedik. Többet keresnek, mint otthon, de megtakarítani csak akkor tudnak, ha nem úgy élnek, mint az amerikai munkások. Ha a tömegszállást választják, hideg étellel táplálkoznak, heti tíz dollárt is haza tudnak küldeni, ami Magyarországon óriási pénz, és mint vágyálom lebeg előttük, hogy otthon majd sikerül a keserves amerikai évek eredményeképpen egy kis darabka földet megvásárolniok. De ha amerikanizálódnak, ha nem vágynak haza, ha nem akarnak otthon földet venni, ha olyan ruhát hordanak, úgy étkeznek, mint az amerikaiak, akkor ez fel is emészti a keresetet.

Nagy együttérzéssel ír ugyanitt a kivándoroltak magányosságáról, a család nélküli férfiak szekszuális nyomoráról. A szenzációhajhászó amerikai újságírásról megjegyzi: „Noha szenvedélyesen szeretek újságot írni, és ezt a világ egyik legérdekesebb és legkellemesebb foglalkozásának tartom, rögtön abbahagynám ezt a munkát, ha olyan lapokat kellene itt is csinálni, mint az Egyesült Államokban." Az amerikaiak „demokrata sznobizmusára" jellemző, hogy egyes lapokban a választójogi út legnagyobb érdekességének az számított, hogy volt öltözve Károlyi, milyen színű nadrágtartót hordott. A fizetési viszonyok: míg a *News* város riportere heti tíz dollár fizetést kap, a gépszedő heti harminc dollárt, a kiadóhivatal menedzsere, az igazgató, évi potom ötvenezer dollárt.[4]

Az első világháború kitörésekor Kunfi még külföldön tartózkodott. A június 28-i szarajevói merényletről a „Vaterland" hajón egy Károlyi Mihálynak küldött sürgönyből értesült,[5] de Kunfi csak visszafelé, az „Oceanic" fedélzetén tudta meg, hogy a hadüzenet is megtörtént.

Feleségéhez írt két levele dokumentuma annak, hogy Kunfi felmérte a hadüzenet teljes jelentőségét („ ...már patakokban folyik a vér egész Európában"), és dokumentuma humaniz-

musának, pacifizmusának. Egyben tükrözi megdöbbenését, amire ezúttal nagyon is reális oka volt. Félti a szocialistákat, a pártot, az egész világot, aggódik feleségéért, édesanyjáért, nővéréért, bizonytalannak érzi saját sorsát. Ezeket tükrözi két levele. Megemlíti még, hogy nemcsak a szocialistáknak a reménysége a hatalmas német Szociáldemokrata Párt. A szociáldemokrata pártok csődje 1914-ben elsősorban a német párt csődjét jelentette és Kunfi – későbbi írásaiban is – gyakran idézi a levélben említett német származású amerikai polgárembert, aki nagy hittel és bizalommal mondta neki: „A béke egyetlen reménysége a szociáldemokratákban van."[6]

Kunfinak sikerült hajón Angliából Hollandiába, majd onnan Pozsonyon keresztül hazautaznia. A családi iratok között található augusztus 20-án Pozsonyban Aladár bátyjának feladott sürgönye, amelyben jelzi, hogy 21-én Budapestre érkezik. Megsürgönyözte azt is, hogy néhányan New Yorkban maradtak, Károlyi Mihály negyedmagával Le Havre-ban fogságba került.[7] A *Népszava* augusztus 21., majd 24-i számában hírt ad arról, hogy Kunfi hazatért.

Immár végleg „beérkezett" ember. Főbérleti lakással rendelkezik: előbb a Kender utcában, majd a Thököly úton. Innen jár be a Conti utcai pártházba. Családi ügyei is rendeződtek, közvetlenül a háború előtt nősült meg másodszor, felesége, a nála mintegy tíz évvel fiatalabb dr. Rónai Erzsébet fogorvos, dr. Rónai Zoltánnak, Kunfi barátjának a húga, 1909 óta maga is a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja.[8] A visszaemlékezők[9] közlése szerint okos, kedves, temperamentumos, csinos nő volt. Alkalmas arra, hogy férjének nemcsak felesége, hanem munkatársa is legyen. Vámbéry Melanie-val, Kunfi első feleségével és leányával, Nórával jó viszonyt tartott fenn, egészen addig, míg Vámbéry Melanie, lánya és unokája 1944 tavaszán az auschwitzi haláltáborban el nem pusztult. Maga Rónai Erzsébet – már a felszabadulás után, 1946 elején – Budapesten halt meg.[10]

Kunfi önmagát emésztő, nyugtalan ember volt; családi boldogsága ezúttal sem tartott sokáig. A vonzó, romantikus külsejű férfit, az immár országos hírű politikust – sokak szemében a jövő emberét – nők, újabb és újabb szerelmek rajzották körül. Megnyugvást azonban nem talált a futó kapcsolatokban. A háborús évek súlya alatt folyamodott méginkább a morfiumhoz, s talán kábítószerként hatottak rá az asszonyok is, de kevés vonzalma hagyott benne maradandó nyomokat.[11] Már a *Népszava* szerkesztőségében töltött első idejében ismerték erről az oldaláról. Révész Mihály írja, hogy a szerkesztőség legnépszerűbb tagjairól karikatúra készült – valószínűleg Biró Mihály rajzolta –, abban az időben, amikor a szerkesztőség a Világosság nyomdával együtt a Rákóczi út és a Nyár utca sarkán levő házból a Conti utca alatti pártházba költözött. „Révész Béla gomblyukában az állandó piros szegfűvel, Schőner Dezső zsebéből kilógtak a külföldi szocialista újságok címbetűs lapjai, merthogy ő volt a külpolitikus, Farkas Antal kabátzsebéből borospalackok stb., a fő helyen Kunfi Zsigmond, kabátzsebéből csinos nők néztek rá."[12]

A háborús időszak Kunfi számára kínos konfliktusokkal kezdődött. Garami őt bízta meg azzal, írja meg a *Népszavá*ba, hogy az oroszokat a háborúban nem hazafiság, nem idealizmus, hanem a cári kancsuka vezeti. A cikk szerint az oroszok tíz évvel azelőtt, az orosz–japán háborúban is értelem és cél nélkül harcoltak, eszme nélkül hajtják őket most is a háborúba. „A jog és szabadság nagy eszméi beszélnek a fegyverek nyelvén, s minden elnyomott, letiport, meggyalázott emberi jognak azt kellene kívánnia, hogy az *orosz cár hatalma pozdorjává törjön a világtörténelemnek ebben a nagy csatájában.* A legyilkolt szabadságharcosok, a bebörtönzött nemes küzdők, a meggyalázott és megkorbácsolt forradalmár nép, a szabadság sok ezernyi nemes vértanúja-

nak szelleme jár ma az osztrák–magyar csapatok előtt." A cikk aláírás nélkül jelent meg.

Az ügy előzménye, hogy a kormány képviselői főszerkesztői értekezleten közölték a lapok vezetőivel, milyen cikkek megjelenését tartják kívánatosnak. Egy ilyen alkalommal „figyelmeztették" Garamit, hogy a *Népszava* „hidegen" regisztrálja az eseményeket, elkülöníti magát a többi újságtól.[13] Ezek után fejtette ki a szerkesztőségben Garami: „nem tagadjuk meg elveinket, ha rámutatunk arra, hogy a cár milliói fenyegetik határainkat. Gondoljunk csak a német szociáldemokratákra, akik nem üvöltenek ugyan a farkasokkal, de megszavazták a hadihitelt... Milyen lelkiállapotban lehetett Kunfi – kérdezhetnénk –, amikor megírta, hogy a cári szoldateszka parancsra és durvasággal megy a háborús tömeggyilkolásra, míg a Nyugat, köztük Magyarország katonái is, az eszméért harcolnak, a szabadságért..."

Kunfi tehát, a cikk tanúsága szerint, megalkudott a pártvezetőségnek az imperialista háborút támogató politikájával. Az is bizonyos, hogy főleg az első napokban mind az Osztrák, mind a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban könnyű volt elhitetni az emberekkel: igazságos dolog a véres cár elleni háború. Korábbi írásaiban Kunfi az imperializmust elemezve elítélte Angliát, amiért maradéktalanul kiszolgálja a világ egyik legsötétebb elnyomó hatalmát az angol–orosz szövetségben. Vajon a magyar progresszió már elért, csekélyke eredményeit féltette Kunfi a cár kozákjaitól? Vagy az Internacionálé vezető pártjait követte, vagy talán a pártegységet féltette, esetleg a pártfegyelem kötötte?

A háború első két évében a *Népszava* hangját bizonyos kettősség jellemzi. A háborús cenzúrán kívül akadályozták saját belső korlátai is: az általános választójog, a parlamenti küzdelem bűvölete, ez az „állóharc", amelyet immár másfél évtizede folytatott.

De a háború viszonyai között is hírt adott a külföldi pár-

tok megmozdulásairól. Így 1914. október 9-én – kommentár nélkül – beszámolt a svájci és az olasz szocialisták luganói értekezletéről, amiből az olvasók megtudhatták, hogy a semleges országok szocialista pártjai nem hagyták abba erőfeszítéseiket a békéért. Idézte a bécsi *Arbeiter-Zeitung*ot, amely megírta: a semleges országok szocialistáira hárul a feladat, hogy legalább a semleges államok proletárszervezetei közötti összeköttetés fennmaradjon, és ezek majd a háború után érvényesíthessék befolyásukat.[14]

A tömegek háborús lelkesedése hamar alábbhagyott. A lap október 3–4-i számában a Szerkesztői üzenet I–II. rovatában ismerteti az egyik olvasó levelét, aki azt írta, hogy nem akarja a háborús „Népszavát" olvasni, s azt válaszolják: a háborús cenzúra és a fenyegető lapbetiltások miatt nem írhatják meg, amit szeretnének. Október 17-én pedig – nyilván a tömeghangulat hatására s talán saját lelkiismeretük megnyugtatására – „Az orosz katona dicsérete" című cikkben az orosz katonák emberségét méltatják. „*...lassanként szétfoszlik az orosz barbárság, az orosz kegyetlenség legendája*"[15]. Az 1915. március 2-i számában Kunfi – német „szövetségeseinket" sem kímélve – internacionalista szellemben reagált Göndör Ferencnek a galíciai eseményekkel kapcsolatos, az „orosz barbarizmusról" szóló rosszízű írására.

A *Népszava* 1915. április 20-án hírt adott arról, hogy egy héttel azelőtt, két napon át Németország, Ausztria és Magyarország szociáldemokrata pártjainak küldöttei tanácskoztak Bécsben a békekötés lehetőségeiről. A magyar pártot Garami és Kunfi képviselte. Az 1910-es koppenhágai kongresszus elvi határozatainak végrehajtását: nemzetközi döntőbíráskodást, az állami szerződések demokratikus ellenőrzését, a fegyverkezés csökkentését, illetve általános lefegyverzést, valamennyi nép önrendelkezési jogát követelték. A híradásból a cenzúra sokat törölt, így az olvasók tájékoztatása – nem a lap hibájából – elég sután sikerült.[16]

Kunfi a *Népszavá*ban kevés cikket írt alá, tudjuk, hogy az aláírtaknál lényegesen több származott tőle. Elvi állásfoglalásáról mindenesetre világosabb képet adnak a *Szocializmus*ban megjelent írásai. A folyóirat 1915. májusi számában megjelent, „A háború problémái" című írása szerint a területi érdek a háború egyik kiváltó oka. Majd azt fejtegeti: vajon elősegíti vagy hátráltatja-e a háború a szocializmus megvalósulását? Ahogy a hadsereg jelentősége növekszik, írja, mind nagyobb tömegek jutnak fegyverhez, az ipar alkalmazkodik a háború szükségleteihez; államszocialisztikus intézkedésekkel megszervezik a fogyasztást; a nagy véráldozatot hozó nép igényt tart arra, hogy részt vegyen az államügyek intézésében; új nőtípus alakul ki, és óhatatlanul fel fog merülni a kérdés: „Vajon nem lehet-e a technika, a munka és művelődés mellett olyan szervezetet adni a társadalomnak, amely az életet és javakat pusztító effajta szerencsétlenséget kiküszöböli." Számba veszi azt is, hogy a reakció milyen erői növekszenek a háborúban, milyen lelki narkotikumokkal tartják féken a tömegeket – mindehhez hozzájárul, hogy a háború kitörésekor összeomlott a hit a szocializmusban. A háború mérlege: az osztályellentétek eddig nem tapasztalt kiéleződése, ami „kétségtelenül hatalmas erővel viszi majd előre az emberiséget a fejlődés útjain, de ezek elkövetkeztek volna a háború nélkül is, csakhogy valószínűleg harcképesebb és életrevalóbb, jobban fölszerelt formában találták volna itt azokat az osztályokat, amelyek ezekben a küzdelmekben az emberiség jövőjéért és boldogulásáért harcolnak". A lényeget tekintve ez a Garami-féle politikát támogató okfejtés.

Amikor barátja, Zuboly, Bányai Elemér 1915 áprilisában a kárpáti harcokban elesett, a következőket írta: „Nem kell tehát »a béke minden áron« jelszó hívének lenni, s tagadni azt, hogy a háborúk csakúgy, mint a forradalmak, lehetnek a világtörténelem lokomotívjai, hogy az ember mégis azt

érezze: ez a háború sok mindent eltemetett, amiért érdemes volt és lehetett lelkesedéssel, forró szívvel élni. A Themze vizétől a Kárpátok bércéig terjedő nagy sírban van elföldelve az a hitünk, hogy az emberiség elején járó nagy nemzetek kinőttek már a barbárság cipőiből, az a hitünk, hogy legalább a menet eleje igen messze van állati származásunk kútfejétől, hogy a demokratikus, szociális, művelődésbeli és nemzetközi haladás van már olyan nagy, hogy gátat tudjon építeni a keleti szabályozatlan vadvizek beömlése és áradása ellen."[17]

E beszédében „keleti vadvizekről" szólt; az 1915. szeptember 5-i országos pártbizalmi értekezleten, ahol beszámolt a külügyi és a hadügyi helyzetről – bizonyos részrehajlással – a nyugati pártokat támadta. Elmondta, hogy az MSZDP állandóan kereste a kapcsolatot a központi hatalmak szocialista pártjaihoz, és a párt hajlandó lett volna az ellenséges államokbeli szociáldemokrata pártokkal együtt áldozatot hozni a béke helyreállítása érdekében, de ez „a francia és belga párt részéről, amely a miniszterializmus nyomása alatt áll, rideg elutasításában részesült..."[18] Ez a kárhoztatás egyoldalú, hiszen nem kapcsolódik össze a központi hatalmak szociáldemokráciájának kritikájával. Az 1915-ben, a *Népszava* kiadásában Kunfi tollából megjelent „Jaurès. Az emberiség és a szocializmus nagy halottja" című füzet ismét azokat az erőket ostorozza, melyeknek Jaurès áldozatul esett. Legálisan persze másról aligha lehetett szó. A béke eszméje melletti kiállás tehát még ebben a formában is méltánylást érdemel.

A szeptember 5-i bizalmi értekezlet fogadta el a párt békemanifesztumát is, melyet a cenzúra miatt akkor nem hozhattak nyílvánosságra – a következő évben jelent meg a *Szocializmus* 1916. márciusi számában, Garami Ernő „Magyarország és a háború" című cikkében. A kiáltvány a nemzetközi proletariátus egyetemes érdekeire való hivatkozással fel-

szólítja többek közt az Internacionálé két vezető pártját, a német és a francia pártot, hogy keressék a megértés útjait. Követelte a továbbiakban „az eddigi magyarországi politikának nemzeti és a szociális szempontból való gyökeres átalakítását", a demokratizálást, a földreformot, a háború terheit a vagyonos osztályokra áthárító adópolitikát. A francia *L'Humanité* – a *Világ* október 29-i tudósítása szerint – rokonszenvvel fogadta a kiáltványt, és hangsúlyozta, hogy a magyar párt nem „függvénye" az osztrák pártnak, a magyar párt ennél messzebb ment, és radikálisabb a nemzetiségi politika tekintetében.[19]

A nemzetközi szocialista mozgalom nagy eseménye volt az 1915. szeptember 5–8. között a svájci Zimmerwaldban megtartott értekezlet. A háborút viselő és a semleges országok szocialista pártjainak konferenciája fordulópont a világ munkásmozgalmának történetében. E konferencián – Lenin kezdeményezésére – a pártok megjelent képviselői közös elvi nyilatkozatban összegezték a háborúra és a munkásmozgalomra vonatkozó felfogásukat: a szociálsovinizmus elítélését és akcióprogramjukat, a honvédelem jelszavának elutasítását. A baloldaliak külön csoportba szerveződtek, és ezentúl forradalmi alapról, egységesen léptek fel a többségben levő centristák ingadozásával szemben.

Az osztrák és a német párt véleményétől eltérően, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt állásfoglalása általában helyeslő volt. A *Népszava* szeptember 25-i cikke örvendetes eseménynek mondja a konferenciát, mert hangsúlyozta a szocializmus alapelveihez való hűséget, és tiltakozott az imperialista kormányok politikája ellen. Bár a lap kifogásolja a nemzetközi találkozók összehívásának módját, a rokonszenv hangján ír róla.[20] Jóval később, 1918 februárjában a rendkívüli pártkongresszuson Weltner, a párt háború alatti politikáját védve, arra hivatkozott, hogy Balabanova megkérdezte tőle, a magyarok miért nem csatlakoznak Zimmerwaldhoz,

hiszen egész politikájuk zimmerwaldi irányzatú[21] – ami persze nyilvánvaló túlzás volt. A német párt vezetői sem voltak egységesek Zimmerwald megítélésében. Rudolf Hilferding a *Szocializmus* 1916. márciusi számában a német pártvezetést bírálva írja: „...a kisebbség fellépése a külföldi pártok ellenzékeit is meg fogja erősíteni, és új erőt önt abba az akcióba, amely Zimmerwaldban oly sokat ígérően megkezdődött".

A magyar kormány és a rendőrség is tudomást szerzett a zimmerwaldi konferenciáról, és nagyarányú nyomozást indított annak megállapítására, hogy kik vettek részt azon. Kunfit beidézték a főkapitányságra, és jegyzőkönyvet vettek fel kihallgatásáról. Elmondta, hogy a magyar pártot nem hívták meg az értekezletre, és így a párt ott még félhivatalosan sem volt képviselve. Felsorolta, hogy az inkriminált időszak alatt milyen cikkeket írt és milyen értekezleteken vett részt.[22]

1916. szeptember 20-án tartották a hágai Nemzetközi Iroda értekezletét. Egy rendőrségi jelentés szerint ezen Buchinger, Weltner és Kunfi képviselte a magyar pártot. A kongresszusra minden nemzet memorandumot küldött. A magyar párt memorandumának elkészítésébe – a jelentés szerint – Jászi Oszkárt és Szabó Ervint is bevonták.[23]

A magyar progresszió felfigyelt a Társadalomtudományi Társaságban ez idő tájt, 1916 február-áprilisban lezajlott ún. Közép-Európa-vitára. A vitát Friedrich Naumann német közgazdász „Mittel-Europa" című könyve tette aktuálissá, javaslata a Közép-európai Egyesült Államok – német vezetés melletti – kialakítása. A könyv ismertetése a *Huszadik Század* 1916. I–VII. számában jelent meg. A vitaindító előadást Kunfi tartotta, aki – a pártvezetőség több tagjával és más vezető szociáldemokratákkal, valamint több, a vitában részt vevő polgári felszólalóval egyetemben – határozottan ellenezte a Németországgal való szorosabb kapcsolatokat. Kunfi azzal érvelt, hogy az államok területi növekedése nem

jelenti a háborús veszély csökkenését. Sőt, minél nagyobbak az államok, annál veszélyesebbek az általuk viselt háborúk. S aligha szolgálja a társadalmi fejlődés érdekeit az a törekvés, amely éppen a művelődés élén járó apró országokat akarja feláldozni az állítólag magasabb rendű politikai nagyüzemeknek. Utópisztikus az az elképzelés, hogy a középeurópai nagy államkartell kiélezett harc nélkül létrejöhet; s utópia az is, mintha Magyarországon a haladásnak, a gazdasági, a demokratikus vagy szociálpolitikai fejlődésnek egy, a császári Németországgal való államszövetségben több esélye lenne, mint anélkül. Kunfi szerint közállapotainkon vagy saját erőnkből tudunk javítani, vagy sehogy. Szoros a kapcsolatunk Ausztriával, mégsem tudjuk a fejlődésben utolérni. És bármilyen nagy a terület, teljesen önellátóvá az ország nem válhat. Egyébként is a perspektíva: az Európai Egyesült Államok.

Naumann terve néhány radikális értelmiséginek – például Jászi Oszkárnak – rövid időre ugyan, de megnyerte tetszését. A szocialisták közül is egyesek, elsősorban Szabó Ervin, a terv mellett foglaltak állást; Bárdos Ferenc, a Szaktanács és Vanczák János, a pártvezetőség tagja hasonlóképpen. Sajátos módon az ipar, a demokrácia és a szociálpolitika fejlődését s nem utolsó sorban a magyar oligarchia korlátozását várták a tervtől. A vitát Varga Jenő a *Die Neue Zeit* 1916. szeptember 8-i számában ismertette, és cikkét Kunfi szavaival – melyekkel teljes mértékben egyetértett – zárta le: „a közép-európai gondolatkör... végső soron onnan származik, hogy a háború sokak szemében fakóvá tette régi meggyőződéseik alapszínét, és a siker szuggesztív színeivel festette csábítóra a háborúkban diadalmaskodó konzervatív társadalmi-hatalmi tényezők sajátságos szempontjait. Közép-Európa hívei nem bíznak a demokrácia erejében, különösen nem abban, hogy a magyarországi demokráciának lesz elég ereje kiharcolni azokat a gazdasági-forradalmi átalakításo-

kat, amelyek nélkül a magyar földet nem lehet produktívabbá tenni. A demokrácia erejében való kételkedés: a reakciósok rokonaivá teszi őket. A közép-európai gondolat hívei a háborút a társadalmi fejlődés motorjának ismerik el... Szerintem a demokrácia számára nem az államok földrajzi határainak, hanem az osztályok hatalmi viszonyainak eltolódása és változása a döntő jelentőségű tény. Figyelmem ezért nem annyira Európa földrajzi térképének, mint Európa szociális térképének jövendő kialakulására irányul, mert e térkép tényei lesznek a demokratikus politika irányának, céljainak megszabói." Varga Jenő ehhez még hozzáfűzte: „Azt hiszem, ezt a figyelmeztetést sok németországi elvtárs is megszívlelhetné."[24]

Bár a háború folyamán Kunfi felfogása érezhetően radikalizálódott, a pártvezetői lojalitás visszahúzó ereje megmutatkozik nem egy írásában és beszédében. Az 1916-os Népszava-naptárban „Háború és szocializmus" címen levéltöredék formájában válaszol a pártvezetőséggel szemben elhangzott bírálatokra. „Visszadobja" a labdát: a tömegek passzívak, távoltartják magukat a párttól, és azután hiányolják, hogy a pártnak, illetve a szakszervezetnek nincs meg az a hatalma, amellyel a békét meg tudta volna óvni. Mikor kitört a háború, azt állították, a szocializmus megbukott. Holott éppen az mutatkozott meg, mennyire igaza volt, amikor vissza akarta tartani az államokat a mérhetetlen fegyverkezéstől.

Kunfi okfejtése az ismert „hivatalos" érvelés: ha a párt mögé nem sorakoznak tömegek, ha a párt nem vesz részt a hatalomban, nincs mit szemére hányni: tehetetlen a tőkés államban. Ideológiáról azonban ebben az összefüggésben nem esik szó.

A *Szocializmus* 1916. november–decemberi számának hasábjain megjelent, „A nemzeti eszme a háborúban" című írása elvileg a soknemzetiségű államok fenntartása mellett foglal állást. Mondanivalója – az adott helyzetben – nem

lehetett kellemetlen az uralkodó köröknek, miután ez időben már nem voltak teljesen ismeretlenek az antant háború utáni tervei. Bármennyire is sokat viaskodott a nemzeti kérdéssel, ha számos helytálló megállapításra jutott is, ezúttal nem bizonyult vátesznek.

„A nemzetiségi küzdelmek – írja – megzavarják, összebonyolítják és így sok jogos erőtől fosztják meg az osztályharcot – ezért fordult a szocializmus rokonszenve is az egységes nemzeti állam mint kívánatos cél felé." Ami ezután az igaz megállapítás után következik, az már nem más, mint a „nemzeti eszme" a későbbi fejlemények ismeretében már szinte megmosolyogni való lebecsülése. Nézete helytelenségéről hamarosan Kunfi is megbizonyosodott. Figyelemre méltó azonban, amit ugyanebben a cikkében az imperializmus és a nemzeti kérdés viszonyáról ír: „Az imperializmus nem hozhatja meg a kívánatos megoldást. Az imperializmus nagy egységekre való törekvése szükségképpen keresztülgázol földrajzi és etnikai ellenállásokon és a művelődés különböző fokain álló népeket egyesíti a nagytőke gazdasági érdekeinek kielégítésére. Az imperializmus a nemzeti államokat is nemzetiségi államokká alakítja át, amelyekben új arisztokrácia gyanánt, a finánc-militáris – bürokratikus oligarchia veszi át az állam vezetését." A megoldás? A szocialista program, amely „a nemzeti szabadságra való törekvést pedig nem a nacionalizmusnak államokat szétromboló és más nemzeteket szolgaságba ejtő módszerével, hanem *a demokrácia és a nemzeti autonómia* diadalra juttatásával kívánja elősegíteni".

Az adott helyzetben mindezek távlati meggondolások voltak. Az időszerű kérdéseket a pártvezetőség 1916 végén kívánta viszonylag széles körben megvitatni. A december 10-re tervezett országos pártértekezletet azonban betiltották, ezért 1917. január 6-ra a bizalmi testületet hívták össze. Buchinger a pártvezetőség nevében beszámolt arról, mennyire vissza-

vetette a háború a mozgalmat, majd a párt anyagi helyzetét ismertette: tizenhatezer *Népszava*-előfizetőt veszítettek, a párt-adóbevétel is csökkent. A továbbiakban a párt politikáját fejtegetve kijelentette, hogy szerintük minden kapitalista állam bűnös a háború felidézésében. S nem lehet a központi hatalmak szociáldemokrata pártjait hibáztatni amiatt, hogy az Internacionálé nem működik, hanem az antantállamok szociáldemokrata pártjai a felelősek. A hazai helyzetet jellemezve rámutatott, hogy a tömegek radikális politikát követelnek, de ennek megvalósításához éppen a tömegek hiányoznak. Landler erre azt válaszolta, hogy az itthonmaradottak felháborodása is nagy erő. Kunfi többek között ismertette „a pártvezetőség törekvéseit az Internacionálé összehívására" hozzátéve, hogy a zimmerwaldiakhoz azért nem csatlakoztak, mert – szerintük – „új Internacionálét alkotni nem lehet".

Több felszólaló – így Büchler József is, aki igazán nem tartozott a párt balszárnyához – erélyesebb pártpolitikát követelt. A pártvezetőség ismét a választójogi harcot állította előtérbe, s a január 19-i bizalmi értekezleten Kunfi elmondotta, hogy a párt erőteljesebb harcot indít a választójog érdekében. A titkos országos értekezletet március második felében hívják össze, akkor döntik majd el, hogy a sztrájk fegyveréhez nyúljanak-e. „...csak a kongresszus, illetve az országos értekezlet dönthet ilyen nagy horderejű és – nincs mit titkolni – ilyen veszélyes harcban" – mondotta, hozzátéve: a pártvezetőség a harcot nem tartja célszerűnek, ezt a munkások követelik.[25]

A munkásság pedig mind türelmetlenebb lett. Az elégedetlenség alapvető oka a háborús nélkülözések és az életszínvonal csökkenése. A vas- és fémmunkások 1917. február 7-i, illetve a február 16-i bizalmi értekezletén Kunfi képviselte a pártvezetőséget. A felszólalók mindkét alkalommal erélyesebb gazdasági akciókat követeltek: s minthogy a polgári

pártokkal való együttműködés eredménytelennek bizonyult, „a vasas bizalmiak, mintegy a szakszervezetek nevében 1917 februárjában elutasították a párt választójogi akciójának támogatását".[26] Kunfi rámutatott, hogy a pártvezetőséget tétlenséggel vádolják, de amikor a párt a cselekvés terére akar lépni, nem állnak mögötte tömegek. Az általános sztrájkot a jelenlegi helyzetben ő is kockázatosnak tartja, de „erős mozgalmat akar teremteni" – hangsúlyozta, ehhez kéri a bizalmiak támogatását.

Az „erős mozgalom" követelése, illetve kivárása a megváltozott háborús helyzetben veszedelmesen hasonlított a háború előtti évek „taktika és erőgyűjtés" célkitűzéseihez; a mozgalom stagnálásáért, illetőleg nem kielégítő fejlődéséért a vezetők és a tömegek most is egymást tették felelőssé. Kunfi felidézte az egyik háború előtti nagy tömeggyűlést, amelyen kétezren jelentek meg, a tüntetésen azonban már csak hétszázan. A tüntetést a rendőrség könnyűszerrel szétverte, mialatt a tömegek, mintegy harmincezren, aznap a magyar–angol futballmeccsen voltak találhatók.

A tömegekben végbement erjedés hangot kapott az április 8–9-i rendkívüli kongresszuson. Kunfi tartotta „Az orosz elvtársak üdvözlése" című referátumot.[27] Ebben felszínre kerültek mindazok a kérdések, amelyek a szocialista pártokat a háborúban foglalkoztatták. Köteles-e a munkásosztály az államot megvédeni? A háború a társadalom előbbrevitelét jelenti-e oly értelemben, hogy közelebb hozza a proletárság diktatúráját? A magyar párt – szemben az antantállamok egyes pártjaival – követeli, hogy mindenáron legyen béke. Ott ugyanis a háborúnak nem mindenáron, hanem egy bizonyos módon való befejezése felel meg – szerintük – a munkásmozgalom érdekeinek. Ebben az összefüggésben bírálta a német többségi szociáldemokratákat is, akik – és éppen ez vezetett 1917 áprilisában pártszakadásra – úgy vélik, a nemzeti védelem előbbrevaló az osztályharc érdekénél. Bírálta a ma-

gyar pártot is: „...a munkásmozgalom és vezető emberei – mondotta – nem élnek együtt a szocializmussal, nincs meg bennük a tudományos érdeklődésnek az a foka, amely a legmostohább körülmények között is foglalkoztatja őket... A világ legjobb szervezete sem sokat ér azoknak a céloknak szempontjából, amelyekért mi vagyunk, ha ebben a pártban az idealizmusnak a szelleme – hogy ezt a rossz szót használjam – erősebb nem lehet... Van egy bizonyos cinizmus ebben a pártban." A párt 1914-es háborús álláspontját elemezve a vezetők „mentségére" elmondta, hogy egyrészt nem kívánták ilyen veszélyes helyzetben az állam erejét gyengíteni, másrészt szerintük a munkásmozgalomban elterjedt az a hiedelem, hogy a háborút a cárizmus ellen viselik. Azt állította, hogy az antant már akkor fölvetette az ország földarabolásának követelését, ami azzal a következménnyel járna, hogy az ország elvesztené energiát szolgáltató területeinek nagy részét, és ez ipari fejlődését igen visszavetné. E körülmény is hozzájárult a párt honvédő állásfoglalásához. Ma azonban a munkásságnak és neki is az a véleménye, hogy a háborút minél előbb be kell fejezni, mert minden háborús hónap jobban tönkreteszi az országot, mint a legrosszabb béke.

Az oroszországi februári forradalmat követő időszakban a magyar munkásmozgalom is felélénkült. Az erőviszonyok megváltozását mutatta az is, hogy a háború kitörése óta először, munkaszünettel ünnepelhették május elsejét. A párt öt szónoka között szerepelt Kunfi is. A rendőrség óvatosságból megfelelő készenlétről gondoskodott – hatósági beavatkozásra azonban csak Garbai Sándor felszólalásánál került sor. Minden munkásgyűlésen elfogadták az ország demokratizálására, a Tisza-kormány megbuktatására, a szociális reformokra, a béke mielőbbi kiharcolására vonatkozó határozati javaslatokat.[28] E tüntetések is hozzájárultak ahhoz, hogy néhány héttel később, május 23-án az új uralkodó, IV. Ká-

roly lemondatta a Tisza-kormányt, mert még szűkkörű reformtervének is akadályát látta benne.

A cárizmus bukása, az Egyesült Államok belépése a háborúba, a háborús erőfeszítések növelése, a tömegek kimerültsége mindkét oldalon[29] arra késztette a központi hatalmak szocialista pártjainak vezetőit, hogy a semleges országok szocialista pártjainak segítségével az antantszocialistákkal közös konferenciát hívjanak össze, amelyen megvitatnák a békekötés lehetőségeit. A tanácskozást Stockholmban akarták megtartani. Az MSZDP küldöttsége: Garami Ernő, Weltner Jakab, Buchinger Manó, Kunfi Zsigmond, Bokányi Dezső, Jászai Samu Stockholmba utazott a konferencia előkészítő tanácskozásaira. Mind a magyar, mind az osztrák küldöttség a Monarchia területének megóvását és demokratizálódását jelölte meg a békekötés fő feltételeül; állást foglaltak ugyan a lengyel területek bizonyos autonómiája, továbbá Románia és Szerbia állami önállóságának visszaállítása mellett, de támogatták uralkodó osztályaik igényeit Bosznia-Hercegovina megtartására.[30]

Kunfi 1917 májusában a *Világ*nak adott nyilatkozatában az MSZDP célját a következőképp foglalta össze: „A magyar szocialistáknak az volt a törekvése, hogy ama speciális helyzetnek megfelelően, amelyet egyrészt Magyarország, másrészt a magyar szociáldemokráciának a háború folyamán elfoglalt álláspontja meghatározott a számukra, igyekezzenek közvetíteni a különböző és esetleg ellentétes felfogások között, amelyek az egyes nemzetek stockholmi küldöttei között megnyilatkoznak."[31]

A stockholmi megbeszélések idején a magyar pártvezetőség bátrabb volt az osztráknál, tagjai pozitívan értékelték a zimmerwaldi konferenciát, Liebknecht fellépését, s elítélték a német párt jobbszárnyát.[32] Magyarországon a pártvezetőség számos tagja – elsősorban Kunfi – már korábban is in-

kább a „többségi" pártvezetéssel szakító centrista Kautskyval értett egyet, mint a jobboldali Scheidemann-nal.

Stockholmi magatartásukért a szociáldemokrata küldötteket sok támadás érte mind jobb-, mind balfelől. Jobboldalról azt vetették szemükre, hogy nem védelmezték eléggé az ország integritását. Baloldalról épp ellenkezőleg, azt rótták fel nekik, hogy álláspontjuk egybeesett a kormányéval, és bár elvileg elismerték a nemzetek önrendelkezési jogát, szemben álltak a nemzetiségek elszakadási törekvéseivel.

A baloldali bírálat egyik hangadója a lenini álláspontot valló Alpári Gyula volt. Szerinte a stockholmi konferencia résztvevői kormányaik háborús politikáját képviselték, nem a népek békecéljait.[33] Ágoston Péter is azt írta naplójegyzeteiben, a magyar kormány örömmel üdvözölné, ha a tárgyalások eredménnyel járnának. A delegációt a kormány utazó ügynökeinek nevezi.[34]

A központi hatalmak szociáldemokrata pártjai valóban – többé-kevésbé – az uralkodó körök mérsékeltebb, a realitásokkal inkább számoló csoportjainak céljait segítették a stockholmi megbeszéléseken, nem osztályalapon politizáltak. Most is csak „demokratizálást" akartak, nem pedig forradalmi változást.

Ismeretes, hogy Kunfi már több mint egy évtizede bírálta a magyar uralkodó körök nemzetiségi politikáját, hatalmi törekvéseit, a nemzetiségek elnyomását, kulturális elmaradottságát, kisemmizettségüket a parlamentben stb. A stockholmi tárgyalásokon kiemelte: bár a lakosságnak mintegy a fele más nemzetiségű, az ország mégis a „magyar nemzet" állama. Kulturális autonómiát, megfelelő parlamenti képviseletet, szociális gondoskodást és más demokratikus jogokat követelt a nem magyarok számára, de ekkor még nem jutott el odáig, hogy az elszakadásra irányuló követelések jogosságát is elismerje. Felfogására valószínűleg hatott Otto Bauer álláspontja, aki írásaiban ekkor is még csak a demokratikus

nemzetiségi állam és nem a nemzeti államok kialakításáról szólt.[35]

A Monarchia külügyi kormányzata valóban elégedett volt a szociáldemokraták stockholmi szereplésével. Fürstenberg herceg stockholmi osztrák követ 1917. május 29-én azt írta gróf Czernin külügyminiszternek: „Az osztrák delegáció itteni tevékenysége előnyös légkört teremtett..."[36]

A stockholmi nemzetközi konferenciát végül is nem lehetett megtartani a nyugati kormányok és a nyugati szociáldemokrata vezetők ellenzése miatt.

Az antanthatalmak győzelme ekkor már közelinek látszott. A háború utolsó két éve azonban a harcoló, küszködő, szenvedő népmilliók számára szinte végtelennek tűnt, kiváltképpen a sokkal nehezebb helyzetben levő központi hatalmak országaiban – így Magyarországon is. Ebben az időszakban Kunfi mint a pártvezetőség tagja, sőt ekkor már szinte a párt második embere, miközben a nyilvánosság előtt, a hazai és nemzetközi tanácskozásokon pártja politikáját képviselte, titokban támogatta a mindinkább kibontakozó antimilitarista mozgalmakat.

Kunfi a háború alatt is részt vett különböző, nem szociáldemokrata, baloldali társaságok munkájában. Hadd idézzünk egy régi hallgatója, Jászai Károly 1970. szeptember 8-i hozzánk írt leveléből: „Az 1915–1916. években hallottam kétháromelőadását a Galilei-körben vagy a Társadalomtudományi Társaságban... Az említett előadásokra illegálisan mentem, középiskolai tanulónak tilos volt ilyen »defetista« helyekre járni. Mégis, néhányan az iskolából eljártunk oda. Egyik osztálytársam Kunfi-rajongó volt... Imponált nekünk, hogy középiskolai tanári diplomája, doktorátusa volt – akkor a bölcsészeti doktorátus még tiszteletet ébresztett a törekvő tanulókban. Imponált nekünk, hogy intellektuel létére a munkásmozgalom élére állt. Imponált az is, hogy homlokáról hátrafésülte a haját – akkor a fiatalság hajadonfőtt, hátra-

fésült hajjal tiltakozott a fennálló társadalmi rend ellen... Jó előadó volt, lekötötte a hallgatóság figyelmét, tudott magyarázni, feltűnt tájékozottsága és heves ellenzékisége..."

A *Népszava* 1917. április 29-i számában „Szocializmus és béke" címen a cenzúra által rendkívül megcsonkított cikkben számolt be Kunfinak a Galilei-körben előző napon tartott előadásáról.[37]

Kunfi a háború alatt is közreműködött a szabadkőművesek Martinovics-páholyában. E radikális páholy tagja ekkor többek közt Jászi Oszkár, Rónai Zoltán, a közgazdász Rácz Gyula, a baloldali beállítottságú Gönczi Jenő, Pogány József, Czóbel Ernő, Madzsar József, Benedek Marcell, Diner-Dénes József és – Ady Endre.[38] Kunfi Adyval, valamint Jászi Oszkárral, Rónai Zoltánnal, Gönczivel és Madzsarral is személyes jó barátságban volt. Rendszeresen tartott előadásokat a Martinovics-páholyban és néha más páholyokban is. Megvitattak olyan kérdéseket, mint hogy van-e létjogosultsága a Radikális Párt 1914 nyarán történt megalakításának? Kunfi szerint a polgári radikalizmus számára a legalkalmasabb talaj a szabadkőművesség. Pártra szükség nincs, annál kevésbé, mert felette problematikus, mennyire sikerül megnyerni a parasztságot és a polgári rétegeket; attól is tartott, hogy a Radikális Párt megalakítása csökkentené a Szociáldemokrata Párt tömegbázisát. Ebbeli véleményét Pogány József – akkor a *Népszava* munkatársa – is osztotta. A szabadkőműves mozgalom általában feladatának tekintette a jótékonykodást – a radikális Martinovics-páholy esetében ez a haladó mozgalmak támogatását jelentette. Jóval a háború előtt már segítette a Galilei-kört, a Reformklubot, a Választójogi Ligát, a Társadalomtudományok Szabadiskoláját. A háború idején a baloldali szabadkőművesek figyelme a munkás- s antimilitarista mozgalmak felé fordult. Egy 1917. július 17-én kelt detektívjelentés szerint „az egyik páholy kétezer koronát utalt ki a *Népszava* szerkesztőségének

propagandacélokra, azonban a Nagypáholy ezt annak idején helytelenítette, hogy melyik volt a páholy, azt bizalmasan megállapítani nem sikerült".[39] A háború utolsó idejében a Martinovics-páholy támogatta a letartóztatottakat és családjukat,[40] sőt, hiteles visszaemlékezők szerint a forradalmi szocialisták mozgalmát is, és ebből a pénzből nyomattak plakátokat, röpiratokat.[41] A páholy ilyen irányú munkájának egyik kezdeményezője Kunfi volt.

A baloldali eszmék vonzása, Szabó Ervin iránti mély s változatlan rokonszenve folytán került Kunfi ebben az időben közelebb Szabó Ervin fiatal, antimilitarista tanítványaihoz, akik magukat ekkoriban forradalmi szocialistáknak nevezték. Pártvezetői kötöttségei következtében „illegálisan" ugyan, de támogatta az antimilitarista csoportokat, a Galileikör radikális szárnyát. Néhányukkal, így Duczynska Ilonával is Madzsar József baráti köre révén ismerkedett meg.[42] Egy ideig elnöke volt a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének,[43] ahol – akárcsak a pártvezetőségben, „védte a baloldalt a szakszervezeti vezérek tisztogatási dühével szemben"[44]. Ennek a szövetségnek volt a tagja Korvin Ottó, Lékai János, Szántó Béla, Singer Vera, Fonyó Sári és még sok baloldali szocialista, később kommunista. Lengyel József emlékezete szerint Kunfi Korvin Ottónak pénzösszeget adott át „direkt akció" céljaira.[45] Haász Árpád, a KMP későbbi kiemelkedő harcosa, visszaemlékezéseiben többek közt ezt írja: „Kunfival már az első világháború alatt az antiimperialista mozgalommal kapcsolatban, majd később a Tanácsköztársaság idején szakmai vonatkozásban is elég sűrű személyi összeköttetésben álltam... Magatartásának és jellemének legfőbb vonása az volt, hogy belső ellentmondások tépték, marcangolták egész lényét. Ennek ellenére rendkívül mély benyomást gyakorolt ránk, az egész akkori forradalmi ifjúságra. Magával ragadott bennünket kimagasló műveltségével, ragyogó tollával

és nagy szónoki tehetségével. Az SZDP akkori vezetőségében ilyen kvalitásokkal senki sem rendelkezett. Bár Bokányinak a munkástömegekre gyakorolt befolyása, ugyancsak nagy szónoki tehetsége folytán talán nagyobb volt, de Kunfi népszerűsége az értelmiség, forradalmi ifjúság és diákság körében vetekedett Bokányiéval. A Galilei-kör abban az időben gyűjtőmedencéje volt a legkülönbözőbb rétegekből rekrutálódott forradalmi ifjúságnak, diákoknak és ifjúmunkásoknak ... Kunfi kétségkívül szimpatizált velünk, sőt az illegális antimilitarista mozgalmunkat is támogatta a maga módján. Részt vett a békemozgalommal kapcsolatos vitáinkban... Kunfi antimilitarista akciónkkal is szimpatizált, de aki nyíltan vállalta és tanácsadóként szerepelt mellettünk, az Szabó Ervin volt... 1918 elején, amikor Pogány József »talmi bolsevisták« gúnynévvel illetett bennünket, Kunfi a *Szocializmus*ban védelmébe vette az antimilitarista mozgalmat... Emlékezetem szerint esetenként Kunfi is részt vett a Károlyi-palotában tartott megbeszéléseinken Giesswein Sándorral és több más polgári pacifistával... Amikor mi – folytatja Haász Árpád – röpiratainkban a zimmerwaldiak magyarországi csoportja néven léptünk fel, akkor már több cikk jelent meg Zimmerwaldról. Ehhez is sokban hozzájárult Kunfi Zsigmond, aki Zimmerwaldról ismételten írt a *Népszavá*ban, a cikkekben az ő tollára ismertem rá, erről beszéltem is vele."[46]

1918 elejéről írva, a Haász által említettekhez hasonló tényeket közöl visszaemlékezéseiben a Kunfit egyébként erősen bíráló Hevesi Gyula is. A nagy sztrájkmozgalmakkal kapcsolatban megjegyzi, hogy Kunfi „a jobboldali pártvezetőség keretében olyan baloldalias nézeteket hangoztatott, és ebben az időben szükségesnek tartotta a határozottabb fellépést a szociáldemokraták részéről. Csiky (az albertfalvai repülőgépgyár főbizalmija) tanúja volt egy éles összetűzésnek Kunfi és Garami között." Kunfi ugyanis – Garamival ellentétben –

szükségesnek tartotta a parlamenten kívüli harci módszerek alkalmazását is. Hevesi memoárjai szerint Kunfi titokban rendszeres kapcsolatot tartott a Korvin Ottó vezette ellenzékkel, amelyet 5000 koronás adománnyal is támogatott. Hevesi is említi, hogy Kunfi 1918 nyarán, amikor a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége elnöke lett – a „hivatalos" szociáldemokrata politikát képviselte, az „egység" fenntartására törekedett, de ez nem vezetett a szervezeten belüli, rendkívül aktív, ellenzéki tevékenység megszüntetéséhez.[47]

A polgári szövetségesek közül Kunfi Justh Gyulát és Károlyi Mihályt értékelte a legjobban. A *Népszava* 1917. október 11-i számában aláírás nélkül megjelent Justh-nekrológot stílusa után ítélve valószínűleg Kunfi írta: „Ez lesz az első eset, hogy a magyar munkásság polgári politikus sírját állja körül. Ez lesz az első eset, hogy polgári politikus temetésére küld koszorút a Magyarországi Szociáldemokrata Párt... *Először* tisztel meg így gyászával polgári politikust a magyar proletárság, és ez érthető is, hiszen Justh Gyula volt az *első* polgári politikus, aki mélységes megértéssel és becsületes szövetséggel állott a magyar proletárság oldalára..."[48] Károlyival a rokonszenv kölcsönös volt. Károlyi mint a Szociáldemokrata Párt egyik legjobb képességű emberéről emlékszik meg Kunfiról,[49] és megírja, hogy bár pártjának tagjai hevesen ellenezték, 1916 nyarán érintkezésbe lépett Kunfival és csoportjával.[50]

A háború utolsó szakaszában már napirenden voltak a tüntetések, sztrájkok. Az elkeseredett munkások között számos rendőrspicli és provokatőr nyüzsgött. Az üzemekben – főképpen a hadiüzemekben – eljárás indult a bizalmiak és azok ellen, akik akadályozták a termelés folyamatosságát; legtöbbször menetszázadba osztották be őket. A rendőrség boldog-boldogtalant megfigyeltetett, nemcsak Károlyi Mihályt, Jászi Oszkárt vagy a baloldali szimpátiáiról ismert

Giesswein Sándor pápai prelátust, hanem – többek közt – Lánczy Leó valóságos belső titkos tanácsost, a Kereskedelmi Bank elnökét, Pallavicini őrgrófot stb.[51]

A hatalom képviselői – különösen az oroszországi februári forradalom kitörése után – érezték, hogy változtatniuk kell a régi, durva eszközökön. Az 1917. június 27-én, a Nemzeti Munkapárt helyisége előtt lefolyt tüntetésekről szóló jelentés szerint a rendőrséget „nagy tapintatra" intették.[52] A munkásságot azonban már sem tapintattal, sem anélkül nem lehetett leszerelni.

A sztrájkok úgyszólván minden rétegre kiterjedtek, nemcsak a fizikai dolgozók, hanem állami tisztviselők, bírák, tanárok is mozgalmakat kezdeményeztek helyzetük megjavítására.[53] A budapesti munkásság legjelentősebb megmozdulása – az ausztriai általános sztrájk nyomán – az 1918. januári nagy tömegsztrájk volt. A breszt-litovszki béketárgyalások elhúzódása, illetve a központi hatalmak hódító követelései váltották ki. A Szociáldemokrata Párt számos gyűlésen, hatalmas hallgatóság előtt követelte a háború gyors befejezését, de amikor Wekerle miniszterelnök ígéretet tett arra, hogy „a béke a mi részünkről nem fog hódítási szándékokon meghiúsulni", és hogy sürgősen megvalósítják a választójogi reformot, az SZDP vezetősége lefújta a sztrájkot.[54] A munkásság jelentős része azonban nem tett eleget a felhívásnak, bizalmatlanná vált a pártvezetőséggel szemben, és ezzel lemondásra kényszerítette.

Ilyen előzmények után hívták össze 1918. február 10-re a párt rendkívüli kongresszusát. A kongresszus határozati javaslata kimondta, hogy „a Szociáldemokrata Párt ezentúl is változatlanul megmarad a legtisztább osztályharc álláspontján, és lankadatlanul folytatja küzdelmét az annexiók és kártalanítás nélkül való, a népek önrendelkező jogán épülő megegyezéses békéért és az ország demokratikus átalakulásáért. Kimondja a pártgyűlés, hogy a legélesebben vissza-

utasít minden olyan beavatkozást, amellyel a polgári pártok a pártügyek intézésébe befolyást akartak nyerni, éppen ezért felbont minden olyan formális és szervezeti kapcsolatot, amely eddig megvolt a Szociáldemokrata Párt és bármely más párt között. Eddigi politikai taktikájának megfelelően azonban ezután is támogatja küzdelmükben azokat a polgári pártokat, amelyeknek az a törekvésük, hogy a választójogra vonatkozó törvényjavaslatban foglalt minimális jogkiterjesztés haladéktalanul törvénybe iktattassék..."[55]

A baloldali ellenzék már korábban is bírálta a polgári pártokkal való együttműködést, mert a pártvezetőség saját politikáját alárendelte a polgári szövetségesek politikájának. Az ellenzékiek főképpen azt követelték, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot a korábban liberális Vázsonyi Vilmos miniszterrel, aki kíméletlenül fellépett a forradalmi mozgalmak ellen. „A rendkívüli kongresszuson a pártvezetőség maga terjesztett elő ilyen javaslatot; a balszárny e régi követelését arra használta fel, hogy elhatárolja magát Károlyiék különbékét sürgető fellépéseitől, és emellett kifejezze elégedetlenségét Vázsonyiékkal szemben is. A pártvezetőség így könnyen elérte, hogy újra megválasszák, mégpedig a régi összetételben."[56]

A polgári szövetségekkel való szakításról szóló indítvány azt is kimondta, hogy „a Szociáldemokrata Párt tagja nem lehet tagja bármely szabadkőműves páholynak vagy testületnek, sem pedig bármely egyesületnek vagy alakulatnak, amely politikával foglalkozik". Kunfi felszólalásában hangsúlyozta, hogy a pártmozgalom fontos részének tartja a pártfegyelmet, s ezért a szabadkőműves páholyból már ki is lépett, de hozzátette: „...ennek politikai célszerűsége iránt nagy kételyeim vannak". Vitatta a határozat indoklásának azt a pontját, amely szerint a polgárság egyes elemei a páholyokon keresztül befolyásolni akarták a szocialistákat. „Lehetséges – mondta –, hogy voltak ilyen tendenciák, de a mun-

ka lényege nem az volt." Ezúttal is kifejtette az „elkésett országgal" kapcsolatos elméletét. „Mi abból a feltevésből indultunk ki, hogy a szociáldemokrata munkásság egymagában nem elegendő erős és hatalmas a választójogi harcnak, Magyarország demokratikus átalakításának kivívására, és ezért szükségesnek és fontosnak tartottuk, hogy ennek a munkának az elvégzésére a polgárság egyes rétegeiben propagandát csináljunk..."

Kunfi ezen a kongresszuson foglalkozott először összefoglalóan a bolsevizmus kérdésével, s többek között a következőket mondotta: „...mi a bolsevizmust a szocializmus elvi megvalósulásának és elvi megnyilatkozásának látjuk. Amiket a bolseviki kormány és a bolseviki forradalom megvalósított, mindazok a szocialista mozgalom igazi erkölcsi jogosultságát, világnézeti nagyságát állapítják meg. Igenis új társadalmat akarunk, azokkal az eszmékkel és módszerekkel – ha szükséges –, mint a bolsevikiek! Nekünk kötelességünk, hogy... megnyerjük az ország többségét, és akkor meg fogjuk mondani cselekedetekben is, hogy mi ellenségei vagyunk ennek a társadalmi rendnek, és olyat akarunk helyébe állítani, mint amelynek eszméi a bolseviki forradalomban diadalt értek..."[57]

Felszólalása további részében élesen bírálta Vázsonyi Vilmos igazságügy-minisztert, aki a bolsevizmus ellen nyilatkozott, és figyelmeztette: a párt azért támogatta őt, hogy a választójogot megadja, és nem azért, hogy fellépjen „a szocializmus megtestesítői" ellen.

Az országban közben a belpolitikai válság tovább mélyült. A februári pártkongresszuson – nem utolsósorban Kunfi fellépése következtében – többséget kapott ugyan az addigi pártvezetés – még egyes baloldaliak is, mint Landler Jenő, mellette szavaztak –, de nem tudott megváltozni, nem állt élére a munkásság nagy megmozdulásainak.

Sorozatos sztrájkok, tüntetések, munkáskizárások és különböző súlyos megtorló intézkedések után került sor 1918

júniusában a MÁV gépgyári eseményekre. Zselyonka József csendőrőrnagy a bérjavítást kérő munkások közé lövetett. Négy munkás meghalt, többen súlyosan megsebesültek. A budapesti és környéki munkásság szolidaritást vállalt a MÁV Gépgyár dolgozóival; határozatot hozott, hogy „nem hajlandó az ország termelésében addig részt venni, amíg életét és békés munkáját a gyárakban csendőrszurony és csendőrgolyó veszélyezteti, s követeli, hogy a csendőrség a gyárak területéről eltávolíttassék".[58]

A mozgalom az egész ország területére átterjedt, és túlnőtt a párt és a szakszervezetek vezetőinek hatósugarán. Fényes László hírlapíró, függetlenségi párti politikus, később a Nemzeti Tanács egyik vezetője június 26-án parlamenti felszólalásában megállapította: „A Szociáldemokrata Párt vezetősége és a szakszervezeti tagjai több ízben két karral állottak a munkásság előtt, hogy ne és ne, de immár elvesztették fölöttük a feltétlen vezetést. Állítom, hogy igen sokszor súlyos megtámadtatásoknak volt kitéve maga a Szociáldemokrata Párt vezetősége és a szakszervezetek vezetői... immár nem vezethetik a tömeget."[59]

A már korábban megalakult, szociáldemokrata irányítás alatt álló munkástanács június 27-én az egész haditermelést, csapat- és hadianyagszállítást megbénító 8–10 napos sztrájk befejezésére szólította fel a munkásokat, mert: „A kormány óriási állami hatalmával szemben addig kevésnek bizonyult a leghősiesebb kitartás, a legnemesebb áldozatkészség."[60]

A munkásság nagy elégedetlenséggel fogadta a sztrájk leszerelését. A *Népszavá*hoz sok munkáslevél érkezett; így Schmidt Mihály 1918. június 29-én azt írta: a mostani politikai sztrájk, amely „örök szégyenfoltja fog maradni Magyarország évtizedes munkásmozgalmának történetében, arra kényszerít engem, hogy örökre lemondjak eddig követett politikai hitvallásomról..." Egy borítékon csak ennyi állt: „Éljen Szterényi, Tisza és Önök."[61]

Az elkövetkező hetekben a háború elvesztése nyilvánvaló lett. A központi hatalmak október 4-én azonnali fegyverszünetet ajánlottak az antantnak a demokratikus megoldást ígérő wilsoni 14 pont alapján.

Ezekben a napokban – 1918. szeptember 30-án – halt meg Szabó Ervin. Október 2-i temetése már-már forradalmi tüntetés volt. A sírnál, több évtizedes barátságuk záróakkordjaként, a Szociáldemokrata Párt nevében Kunfi beszélt: „Romboló, destruktív szellem volt – mondta többek között az elhunytról. – De nézzünk körül a mai világban: megérdemli-e az ember nevet az, aki ezt a világot nem akarja lerombolni." (A beszéd következő bekezdését a cenzúra kihúzta a *Népszavá*ból.)[62]

A Szociáldemokrata Párt a *Népszavá*ban október 8-án közzétett kiáltványában új kormányt, általános, egyenlő és titkos szavazás alapján új országgyűlést, a dolgozók gazdasági és politikai felszabadítását, a nemzetek önrendelkező jogának elismerését követelte. Károlyi Mihály szerint a kiáltványon felismerhető volt Kunfi stílusa.[63]

Néhány nap múlva, 1918. október 13-án ült össze a Szociáldemokrata Párt rendkívüli kongresszusa. „A béke kérdése és Magyarország jövő fejlődésének megalapozása" című egyetlen napirendi pontját Kunfi adta elő, aki Garami háttérbe szorulásával már-már a párt vezérének lépett elő. Kifejtette, hogy az egész politikai rendszer pusztulóban van, „kifordult a világ sarkaiból", de ezt most nem kárhozatnak, hanem boldogságnak érzik, mert elpusztul az a hatalmi rendszer, amely a szenvedés forrása volt. Felvázolta a múlt bűnös világát és azt az eljövendőt, amit meg akarnak teremteni. Megdőlt a dualizmus, megszűnik mind a nemzetiségi, mind az osztályelnyomás. Kunfi óvta a kongresszus résztvevőit attól, hogy túl sokat várjanak a nyugati demokráciáktól. A wilsoni programmal szemben szkeptikus, a „Pillangókisasz-

szony" szövegkönyvét idézi: „Én csak attól tartok, hogy az amerikai isten még nem ismer minket."

Előadása egyszersmind akkori nézeteinek rövid foglalata. Szükségesnek tartja a tulajdonviszonyok átalakulását, de ennek elérése csak évekig, esetleg évtizedekig elhúzódó osztályharc eredménye lehet. Figyelemre méltó, amit a nemzetiségeknek mond: „...ha Magyarország ilyen fog maradni, mint amilyen, akkor bármilyen üldöztetés, bármilyen következmények árán is azt fogjuk mondani nemzetiségi polgártársainknak: ami erőtök van, használjátok föl, hogy ha már nekünk itt kell maradnunk ebben a börtönben, ti menjetek oda, ahol szabadok vagytok!" Elvileg tehát elismeri az önrendelkezési jogot, bár az elszakadást nem tartja kívánatosnak. A szociáldemokraták azt akarják, mondotta, hogy Magyarország olyan állammá alakuljon, ahonnan a nemzetiségek nem akarnak majd elmenni, mert földet, nemzeti szabadságot, fejlett szociálpolitikát, jogot, jövendő fejlődésük minden feltételét megkapják.[64]

Az októberi pártgyűlésen – a februárival szemben – Kunfi lényegében koalíciós programot adott; azt fejtegette, hogy e pillanatban nemcsak merészeknek, hanem okosaknak is kell lenniük: „...én félrevezetésnek tartom – mondotta –, ha valaki azt akarja a tömegekkel elhitetni, hogy ma már Magyarországon elég erősek vagyunk arra, hogy egymagunk vegyük át a politikai hatalmat, és a magunk erejéből keresztül tudjuk vinni azt a politikai programot, amelyet itten Önök elé terjesztettünk." A forradalmi helyzetben is azt hangsúlyozta; a munkásság egyedül nem képes a polgári átalakulás megkövetelte feladatokat megoldani.

A koalíciós elgondolások, a szocialista átalakulás időszerűtlenségéről szóló fejtegetések a baloldali hajlandóságú küldötteket ellentmondásra késztették. Landler ismét élt a bírálat lehetőségével, s közben Kunfi felfogását, sőt egyéniségét kitűnően jellemezte, amikor megállapította: Kunfiban két

lélek lakozik, egy forradalmi és egy reformista.[65] A polgári baloldallal való szövetséget a Kunfi felszólalását ugyancsak bíráló Nyisztor így értelmezte: „Amikor a cárizmust le kellett dönteni, akkor azt mondották (a bolsevikok), hogy mindenkivel megyünk, aki a reakciónak ezt a rettenetességét segíteni fog ledönteni: most azután élethalálharcot vívnak azokkal, akikkel együtt mentek előbb...”[66] Ezt a felfogást azonban nemcsak a pártvezetőség többi tagja, hanem Kunfi sem osztotta. Ők még mindig a békés „demokratizálásban” reménykedtek, a nagy erőpróbát el akarták kerülni. Ez az elgondolás érvényesült az október 16-i gödöllői audiencián is, ahol a szociáldemokrata részről megjelenő Kunfi és Garami – Jászival együtt – még mindig reformokat javasolt IV. Károlynak.[67]

Október 29-én délelőtt a Soroksári úti Fegyvergyár munkásai, délután a csepeli munkások felfegyverezték magukat. A csendőrség, katonaság nem mert beavatkozni.[68]

A munkások nem meditáltak azon, vajon elég erősek-e egymagukban.

Az ország meggyengült régi intézményei – elsősorban a fővárosban, de a vidéki központokban is – a forradalmi nép első támadására összeomlottak. 1918. október 31-re virradó hajnalban a Szociáldemokrata Párt röpiratát osztogatták a munkások között: „Kitört a forradalom... A Nemzeti Tanácshoz csatlakozott katonai csapatok szerdán éjjel vérontás nélkül megszállták a főváros főbb pontjait... Most rajtatok a sor!... Ki az utcára! Szüntessétek be a munkát!"[1]

Kunfi Zsigmond az október 25-én megalakult Nemzeti Tanácsban negyedmagával képviselte a Szociáldemokrata Pártot. Az október 31-re virradó éjjel csak az elszántabbak maradtak az Astoriában, a Nemzeti Tanács főhadiszállásán: Károlyi, Fényes László, Jászi Oszkár, Kunfi, Garbai, Böhm Vilmos. Az emberek kimerültek a nap izgalmaitól. Lukachich, a kegyetlen városparancsnok, le is számolt volna a forradalommal – ha lett volna kivel támadnia.[2] Az események egyik résztvevője, Fényes László írja: „...a forradalom előestéjén felmentek Kunfihoz a Nemzeti Tanácsba azzal, hogy az emberek őrültségeket csinálnak. »Forradalomban ez így szokott lenni. Annyi ideig csináltak velük őrültségeket, ne csudálkozzanak rajta!« És még éjfélkor, még ugyanabban a teremben, ahogy hatan ott álltunk, beesett egy ember az ajtón és ordította: »Jönnek a bosnyák katonák, mindnyájukat agyonlövik.« És Kunfi Zsigmond, ahogyan szokta, kissé felhúzta a vállát: »Így szokták a forradalomban.« És mosolygott az emberre, aki nógatta, hogy meneküljön."[3]

Agyonlövés helyett a következő nap reggel 8-kor József főherceg, a „homo regius" gróf Károlyi Mihályt miniszterelnökké nevezte ki. Az új kormányban Garami és Kunfi miniszter lett. Kunfinak mint tárca nélküli miniszternek a munka- és népjóléti minisztériumot kellett megszerveznie, de fő feladatának „a szociáldemokrata munkásság politikai képviseletét tartotta"[4].

Kunfi Zsigmond még nincs negyvenéves. Tizenkét éve, hogy részt vesz a munkásmozgalomban, tíz éve sincs, hogy a pártvezetőség választott tagja, és Károlyi Mihály után övé a kormányban úgyszólván a legnagyobb felelősség. Maga Károlyi is – önéletrajzához készített későbbi feljegyzéseiben – arról ír, hogy Jászi mellett Kunfi volt a kormány legmarkánsabb tagja, aki – mint ugyancsak Károlyi írja – sohasem osztotta Garami reformizmusát, és szimpatizált az orosz bolsevikokkal. Károlyi vall arról is, hogy a lényeges ügyeket rendszeresen megbeszélte Kunfival, akivel „valóságos élvezet" volt együtt lenni.[5] Ami Garamit illeti, ő – mint Hajdu Tibor találóan megállapítja – amilyen mértékben vált mind jobb szakminiszterré, olyan mértékben szakadt el a munkásmozgalomtól. Révész Mihály említi, hogy viszont Kunfi a forradalmak után is rendszeresen látogatta a *Népszava* szerkesztőségét.[6] A párt állásfoglalását és igényeit a nyilvánosság előtt többnyire Kunfi fejtette ki. Juhász Nagy Sándor pedig így disztingvál könyvében: „konzervatív szociáldemokrata: Garami; szélső szocialista: Kunfi."[7]

A haladó írók is rokonszenvvel fogadták Kunfi kinevezését. Krúdy Gyula a *Déli Hírlap* november 17-i számában (a köztársaság kikiáltásának másnapján) „Kunfi, a népminiszter" című cikkében lelkesen írja: „Milyen ember Kunfi? Ha messziről nézed, olyan, mint egy rajongó költő – kicsit kócos, kicsit tanáros. Vélnéd, egy éjszakázó sőngeiszt, aki cinikus hírlapírókkal hentereg a kávéházban. Közelről nézed: pedáns és rendes, mint egy nyárspolgár. Szelíd, mert senkire

sem haragszik. Nyugodt, mert nem fojtogatják bánatok és dühök... De ha valóban ismerni akarod a néptribunt, a sajgó, szenvedő, igazságtalanságok miatt bánkódó és eddig elérhetetlennek vélt ideálokban bizakodó embert: akkor várd meg, amíg megszólal. Akkor aztán az ajkára ül, a szemébe könyököl, az arcára telepszik minden, ami ebben az országban nem hagyja aludni a jóérzésű embereket... Az éghez beszél és emberszíveket markol. De valahogyan pedáns, még a kitöréseiben is, olyan biztonsággal dolgozik, mint egy vegyész, aki a különböző hatású mérgeket összekeveri, hogy végül életre gerjesztő bűvszert vonjon ki a kísérletből. Nem volt soha nagysikerű népszónok, mert az intelligenciája nem hat a hétköznapi lelkekre. Ámde, ha a lelkek felmagasztosultak, ha az idő és az alkalom beragyogja napfénnyel az elméket és a gondolatokat: Kunfi az égbe viszi hallgatóit."

És néhány sor Hatvany Lajos „Egy hónap története" című, a forradalom zajlásáról szóló könyvéből: „Kerestem valakit, akivel észrevételemet közöljem. Végre meglelem a tömegben a legszimpatikusabb minisztert, a legmelegebbet és legmegértőbbet: Kunfit." Azt is megírta Hatvany ugyanakkor, hogy mikor október 31-én Károlyi és Kunfi felkeresték József főherceget, „Károlyi megadta a főhercegnek, ami a főhercegé, Kunfi csak úgy, kis Überzieherben kísérte. Józsefnek soká kellett várni a szocialistára. Azért ez is jó..."[8]

November 1-én a Nemzeti Tanács nyilvános ülésén – már a városházán – Kunfi mondott beszédet. Ismertette a kormány nyilatkozatát, mely szerint a köztársasági államformát felveszik a kormányprogramba. Hat héten belül igyekeznek megtartani a választásokat; az államformáról majd az új alkotmányozó gyűlés dönt. Beszédében élesen elítélte a rendbontókat, majd így folytatta: „Semmit sem kérünk, csak hat hétre kérjük a segítségüket, hogy a békét és népuralmat megteremthessük... Nehéz nekem, meggyőződéses szociáldemokratának mondani, de mégis azt mondom, hogy a hat hét alatt

az osztálygyűlölet és osztályharc eszközével nem akarunk élni..."[9]

E sokszor emlegetett idézet nagyon jellemző Kunfira. Elvileg ugyan az osztályharc alapján áll, de az időt a forradalom továbbfejlesztésére nem tartja alkalmasnak. Lényegében, az őszirózsás forradalom után is a „lekésett ország" elméletét vallotta: a munkásosztály még nem elég erős arra, hogy sorsát kezébe vegye.

A választásokra november 1-én meghirdetett hatheti határidőt nem lehetett betartani. Részben az európai forradalmi hullám, részben a mind jobban radikalizálódó hazai közhangulat arra kényszerítette a kormányt, hogy a köztársaságot már november 16-án kikiáltsa. A Parlament kupolacsarnokában Kunfi mondott ünnepi beszédet. Károlyi Mihály visszaemlékezéseiben a szónoklatot Danton beszédeihez hasonlította, hozzátéve, hogy Kunfinak „szenvedély és meggyőződés remegett hangjában, és hallgatóságából a lelkesedés könnyeit fakasztotta.[10]" „Azon a napon – mondotta Kunfi –, amikor a magyar népköztársaság álomból valósággá szilárdul, a hála, a kegyelet és megindulás szavával kell köszöntenünk mindazokat, akik életükkel, szenvedésükkel, munkájukkal ezt a napot mindannyiunk számára megérlelték. Nagy dolgokat egyes emberek nem tudnak csinálni, ez csak... a nép igazi akaratának és erejének lehet a gyümölcse..."

Hangsúlyozta a párton belüli baloldalnak, a tömegeknek a burzsoá köztársaságot túlhaladó igényeit, a harácsoló és a háborús bűnösök felelősségre vonását, a nagytőke korlátozását. A politikai demokrácia eszköz lesz számukra ahhoz, hogy kiküszöböljék a munka nélküli jövedelmeket, a földet a földművesnép kezébe adják az egyéni vezetés alól kinőtt nagyüzemeket a társadalom birtokába vegyék, a nagytőkét arra kényszerítsék, hogy az állam rekonstrukciójának terheihez hozzájáruljon. „Értékes nekünk ez a politikai sza-

badság – mondotta –, mert azt hisszük és reméljük, hogy ennek a segítségével éppen olyan vértelenül, éppoly kevés áldozattal tudjuk a nagy szociális átalakulást megcsinálni, mint amilyen kevés áldozattal, kevés vérrel sikerült nekünk a politikai forradalommal Magyarország politikai demokráciáját kivívni." A világ szociáldemokratáitól, elsősorban a csehszlovákiai szociáldemokratáktól kér segítséget: „...lássák be azt, hogy mi most az újjáépítés óriási művén fáradunk, adjanak nekünk némi haladékot, hogy berendezhessük házunkat... ne engedjék, hogy ezek elől a rongyos proletárok elől, akik mezítláb és ruha nélkül jönnek ide, elvegyék a cseh imperialisták azokat a szöveteket, amelyekből ruhát tudnánk nekik készíteni..."[11] Kunfi tehát a munka nélküli jövedelmek kiküszöbölését, a nagyüzemek államosítását, a társadalmi átalakulás szükségességét hangoztatta, s ezzel többet mondott, mint az ugyanazon a napon proklamált Néphatározat, amelyben a Nemzeti Tanács intézőbizottsága a megalkotandó néptörvények mintegy kerettörvényét fogalmazta meg.[12]

A munkásság azonban e napon még világosabban fogalmazta meg követeléseit. A Ganz–Danubius munkásai vörös transzparens alatt vonultak keresztül a városon: „Éljen a szociáldemokrata köztársaság! Követeljük az összes nagy üzemek államosítását, hogy a haszon ne az egyeseké, hanem a közé legyen!"[13] A forradalmi szocialisták, majd – hetek múlva – a kommunista párt fellépése volt az a katalizátor, amely az osztályellentéteket mozgásba hozta. Előjelekben ez már az ünnepi gyűlés alatt megmutatkozott: repülőgépek piros röplapok tömegét szórták le. A röplapok ismertették a szovjet kormány november 3-i – a magyar népkormány által mindaddig elhallgatott – szikratáviratának tartalmát,[14] amely figyelmeztette a tömegeket, hogy ne engedjék félrevezetni magukat a forradalminak mutatkozó burzsoázia által, mert „a forradalom csak akkor mondható eredményesnek, *ha a dolgozó nép uralmával végződik*... Legyen vége a titkos mes-

terkedésnek! Sorsunkat magunk akarjuk intézni! Szocialista köztársaságot akarunk! A forradalmi szocialisták."[15]

A Kunfi beszédében rögzített álláspont megvalósítását nemcsak az erők elég gyorsan megtörtént polarizálódása nehezítette. Egyfelől a Szociáldemokrata Pártot és a szakszervezeteket elárasztották az új belépők, kenyérféltők, karrieristák, hirtelen fellelkesült semlegesek, és óhatatlanul befolyást gyakoroltak a párt irányvonalára; a Nemzeti Tanácshoz a rendőrségtől a püspöki karig a legkülönbözőbb elemek csatlakoztak elképzeléseikkel, követeléseikkel, hátsó gondolataikkal együtt.[16] Másfelől súlyosbította a helyzetet a tömegek nyomora, lerongyoltsága, a hihetetlen mérvű élelmiszer-, energia- és áruhiány.

Ebben az időszakban az ország és a párt szempontjából különös jelentősége volt a nemzetiségi kérdésnek. A győztesek nyíltan hangoztatták, hogy nem veszik figyelembe a magyar területi integritást, s új nemzeti államokat alakítanak ki. A nemzetiség kérdésében Kunfi mindig messzebb látott kollégáinál, azoknál erőteljesebben szorgalmazta a megoldást. Álláspontja – a minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint – rövid idő alatt meglehetős fejlődésen ment át.

A minisztertanács november 28-i ülésén Jászi Oszkár megegyezést célzó tervét támogatta, mondván: ha a „szlovákokból ki lehet valamit csikarni, ez jó lenne, de ebbe (mármint az autonómiába) is bele kell menni, mert hiszen az az ország számára valóságos menekvés". Úgy vélte, ezt a tervet a románok sem fogják ellenezni. Minden titkos „fenntartással" szemben határozottan leszögezte: dokumentálnunk kell, hogy „Magyarország életképes, és a meglevő politikai határokon belül az emberek tudnak itt egymással békésen megférni... Azok számára, akik egy katonai és külpolitikai katasztrófa után fogadják el ezt a megoldást, ez talán nehéz, de a szociáldemokrácia számára ez egy olyan politikai koncepció, amelyet magyar szempontból és már évek előtt az egyet-

len lehetséges és kívánatos megoldásnak tartottak. Hogy ez katasztrófájává válhatik Magyarországnak, azért van, mert egy gazdasági és katonai összeomlás következménye, míg ha e megoldásra önként jutottunk volna, katasztrofális jelentősége nincsen... Csak örömmel és nem aggodalommal lehet fogadni. A háborút elvesztettük, de ezen ténnyel és ennek következményeivel sokan még mindig nincsenek tisztában... Katonai erő nincsen!... Ne áltassuk magunkat, hogy lehet Magyarországon hadsereget szervezni!" Elképzelhető, mondotta, hogy a szlovákoknak, románoknak, szerbeknek, németeknek külön nemzetgyűlése és kormánya legyen, de lehet közös nemzetgyűlés és közös kormány is. A magyar hegemónia gondolata elveszett, ennek minden konzekvenciáját le kell vonni.[17] A december 1-i, illetve 1919. január 27-i minisztertanácsban még messzebb ment: „Ha a nem magyar ajkúak nem akarnak velünk egy államban élni, kísérletet sem szabad tenni kényszereszközök alkalmazására." A pártvezetőség több tagjával folytatott vitája során pedig kijelentette: „Az eddigi alappal szemben meg kellene próbálni úgy rendezni a dolgokat, hogy ez a kormány azon a Magyarországon kormányozzon, amely az etnográfiai egység határain belül fog kialakulni. Erre az alapra kell helyezkedni, mert ez a konzekvenciája a háború elvesztésének."[18]

Néhány hét múlva Kunfinak ismét állást kellett foglalnia a nemzetiség kérdésben. 1919. február 3-án Bernben tanácskozásra gyűltek össze a II. Internacionálé pártjainak képviselői, azzal a céllal, hogy az Internacionálé befolyást gyakoroljon a megkötendő békére. Törekvésük nem járt sikerrel, de a vitában a pártok kifejtették álláspontjukat. (Eredetileg nem volt szó arról, hogy Kunfi is kiutazzék a konferenciára – a január 22-i *Népszava* Buchingert, Garamit, Böhm Vilmost, Biró Dezsőt és Jászai Samut említi – Kunfi csak a kongresszus utolsó napjaiban érkezett ki.) Beszéde és nyilatkozatai nagy nemzetközi nyilvánosságot kaptak.

A konferencia után memorandumban rögzítette álláspontját: a „forradalmi demokrácia és szocializmus" érdekében kérte az antant beleegyezését a nemzetgyűlési választások megtartására, mert parlamenti ellenőrzés nélkül két szélsőségre számíthatnak az országban: „...vagy feltámad valamely alkalmas pillanatban a régi németbarát parlament, amely a háborút csinálta, vagy pedig szovjetek fognak alakulni az országban". Parlamenti fedezet nélkül a kormány nem is lesz sem abban a helyzetben, hogy aláírja a békeszerződést, sem abban, hogy ezt megtagadja. Bernben is szó volt a magyarországi választásokról, elvben egyetértettek megtartásukkal, de nem tartották jogosnak, hogy a magyar lakta vidékeken kívül szlovák, román és jugoszláv területekre is kiterjeszkedjenek.

A memorandum szerint: politikai célkitűzéseinket nem lehet egyértelműen megfogalmazni: „Külső politikánknak nyugat felé fordított képén – írja Kunfi – a területi integritás vonását az önrendelkező jog és a népszavazás előtérbe tolásával kissé el kellene halványítani és a területi integritásért folyó harcot a »magyar« Magyarország politikai és szociális álláspontjainak minél erősebb radikalizálásával kell tovább folytatni." Az országban viszont a hosszú ideig folytatott soviniszta uszítás miatt nem lehet nyíltan vállalni az integritásért való harctól eltérő politikát. Sőt, ezt még a román, cseh és jugoszláv megszállt területeken sem lehet hangoztatni, mert a demokratikus Magyarországnak nagy vonzereje van a lakosságra. A továbbiakban Kunfi hangsúlyozza, hogy Párizst „két dolog hipnotizálja": az egyik a bolsevizmustól, a másik a németektől való félelem. Ezért is érvel azzal, hogy amíg nincs nemzetgyűlés, fennáll a németbarát parlament feltámadásának vagy a szovjetek megalakulásának a lehetősége, ezért tartja annyira fontosnak a semleges és az antantországokban élő magyar politikai emigránsokhoz szóló propaganda színvonalának emelését is. Rendkívül érdekes, amit

a memorandumban egy orosz–magyar–német blokk kialakulásának realitásáról ír: „...ha az antant államainak belső politikája gyökeresen át nem alakul, és ott az imperialista, kapitalista erők felülkerekedése végső gazdasági romlásba kergeti úgy Németországot, mint német Ausztriát és Magyarországot: úgy ez esetben egy orosz–magyar–német blokk fog automatikusan kialakulni, amit valószínűvé tesz az is, hogy az antantállamokkal szemben ma ezek az államok a forradalomnak és a demokráciának képviselői, és így bennük egy belső szociális affinitás is van..."[19]

Kunfi Magyarország demokratikus célkitűzéseit hangsúlyozta Bernben is, ekkor még a területi integritás érdekében. A konferencián többen síkra szálltak a legyőzött országok népeinek védelméért. De mint a téma egyik kutatója találóan megjegyzi: „...az oly sokat hangoztatott igazságos békefeltételek és önrendelkezési jog jobbára hangzatos szólamok voltak, amelyeket legfeljebb a legyőzött központi hatalmak pártjai vettek komolyan. Valójában azonban Bernben is győztesek és legyőzöttek egymástól kérték számon a háborús bűnöket, s igazi békén és önrendelkezésen elsősorban *saját* érdekeik védelmét értették."[20]

Március közepén jelent meg a párizsi *L'Humanité*-ban Kunfinak S. Grumbach elzászi szocialistával Bernben folytatott hosszabb beszélgetése, amelyben kijelentette, hogy a kormány fenntartja a rendet, ha az antant nem teszi politikailag és gazdaságilag lehetetlenné a helyzetét. Az ország felosztása, a bányák megszállása aláásná a Károlyi-kormány pozícióit, és szabaddá tenné az utat a kommunisták előtt. Jemnitz János úgy magyarázza Kunfi nyilatkozatát, hogy e visszafordított fenyegetéssel igyekezett „ráijeszteni" a nyugati nagyhatalmakra s megakadályozni az imperialista békediktátumot. Kiemelte az eddigi demokratikus intézkedéseket, s ennek jegyében ígért a nemzetiségeknek autonómiát. Rámutatott, hogy a szabad parlamenti választásokat azért nem

tudták megtartani, mert az antant képviselői óvást emeltek ellene. Kunfi tehát a magyarországi anarchikus és ellentmondásos helyzetért teljes egészében az antantot, elsősorban a francia kormány vezetőit tette felelőssé, amivel – Jemnitz szerint – a francia szocialisták is egyetértettek. A „fenyegetés" azonban nem volt hatásos; Vix átadta az antant jegyzékét a magyar kormánynak.[21]

Az „integritás" hangoztatásáért, a memorandum szelleméért sokszor támadták Kunfit, támadta Kun Béla is az *Internacionálé* március 5-i számában, őt hibáztatva amiatt, hogy a nemzetek önrendelkezésének jelszava csődbe jutott. Kunfi saját álláspontját jobban mutatja a *Népszava* 1918. december 5-i számában megjelent „A területi integritás hazug jelszava" című vezércikke, amely szóról szóra Kunfinak a minisztertanácsban hangoztatott véleményét tartalmazta: „Ha a nem magyar ajkúak nem akarnak velünk egy államban élni, kísérletet sem szabad tenni kényszereszközök alkalmazására." Ezzel a nézetével pártjában sem értett mindenki egyet, még kevésbé a kormányban. Bernben azonban nem saját álláspontját, hanem a kormányét képviselte. A kettő nem volt teljesen azonos.

A berni memorandumból is kitűnik, hogy Kunfi az októberi kormányzatot nem polgári demokráciának, hanem ennél többnek, „forradalmi demokráciának" tekintette. Ugyanezeket a gondolatokat fogalmazta meg 1919. január végén, Ady ravatalánál tartott beszédében. Többek között ezt mondta: „A forradalommal megszületett magyar népköztársaság kormányának nevében, a forradalmi megújhodást szomjazó magyar nép nevében búcsúzom Ady Endrétől, akinél tüzesebb, gyújtogatóbb csóvákkal senki sem járt az alatt a nagy grófi szérű alatt, amely a régi Magyarország volt. Aki hisz abban, hogy a félembereknek és félnemzeteknek készült szégyenkalodának össze kell zúzatnia a forradalom pörölyétől... aki hisz a forradalmak megújuló tüzében, annak

megindult és gyászoló szívvel kell fejet hajtania Ady Endre ravatala előtt, amelyen kiterítve pihen a forradalom egyik nagy magvetője, a lelkek fölgyújtója... A második magyar forradalom Petőfijétől kell most elbúcsúzni..."[22]

De ekkor már mind többen kételkedtek a forradalom „megújuló tüzében". A radikalizálódó munkások a polgári magántulajdon azonnali megszüntetését követelték, és mindinkább szembekerültek a szociáldemokraták reformizmusával, halogató taktikájával. Ezeknek a tömegeknek 1918 őszétől volt vezetőerejük: november 24-én megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja. A baloldali munkások már az első nap a forradalom továbbvitelét követelték. Biermann István, a Budapesti Munkástanács egyik vezetője 1920-ban, a népbiztosok perében vallomásában a következőket mondta: „Október 31-én... mikor a Szociáldemokrata Párt hivatalos orgánumában azt hirdette, hogy győztünk... mindent elértünk, amit akartunk... hatalmas munkástömeg vonult fel a Szociáldemokrata Párt Conti utcai háza elé, és ott nagyarányú tüntetést rendeztek..." Hibáztatták a pártot, hogy „nem kiáltotta ki a köztársaságot azonnal a forradalom lezajlásakor"[23]. A nyomor, a háborús nélkülözések, a Szovjet-Oroszországból érkező hírek csak fokozták a nagy várakozást, amellyel a Kommunista Párt és személy szerint Kun Béla fellépését kísérték.

A szociáldemokrácia kommunista kritikáját az *Internacionálé* 1919. január 1-i számában Sinkó Ervin így fogalmazta meg: „A proletariátus választ előtt áll. A mai helyzet az, hogy a parlamenti szociáldemokrácia a radikális burzsoáziával szövetkezik, holott nem hihető, hogy a proletariátus, melynek képviseletére hivatott a párt, a kapitalista államon belül keresi céljai megvalósítását." Révai József pedig, ugyanebben a számban „Az európai átalakulások kritikája" című cikkében így ír: „A cselekvés szempontja most nem az, hogyan kerülhető el az összeomlás, hogyan menthetők az

anyagi és intellektuális értékek. *Most gyorsítani kell a folyamatot, érlelni a helyzetet a végső bekövetkezésére...*"

A Szociáldemokrata Párt féltette tömegbefolyását a kommunistáktól, de éppen a tömegek balratolódása miatt halasztgatta a nyílt szembefordulást. Végső célját a kommunistákéval azonosnak hirdette, azt állította, hogy csupán módszereik különböznek. Mindazonáltal a két munkáspárt közötti küzdelem hamarosan kiéleződött. Mint ismeretes, február 21-én bekövetkezett a provokáció, a véres összecsapás, majd a KMP vezetőinek letartóztatása.

Kunfi a februári provokáció idején Bernben tartózkodott, de nyilván tudott arról, hogy valami készül a kommunisták ellen. Még idejében intézkedett, hogy Duczynska Ilonát, a galileisták egyik vezetőjét – akit személyesen ismert, és akire valószínűleg Madzsar külön is felhívta figyelmét –, édesanyjához, özv. Kunfi Benedekhéhez vigyék, hogy ott vészelje át a nehéz időket.[24] A február 23-i minisztertanácsban, ahol maga Károlyi Mihály tette szóvá a Galilei Kör küldöttségének panaszát a kommunisták elleni rendőri brutalitások miatt, Károlyinak, Kunfinak és Juhász Nagy Sándor igazságügyminiszternek az volt az álláspontja, hogy „senkit azért üldözni nem lehet, mert valamilyen párt tagja. Eljárni csak azok ellen lehet, akik bűncselekményt követtek el." Ugyanezen a minisztertanácson Nagy Vince belügyminiszter a rendőrtestület kérését tolmácsolta: a toloncházi bántalmazásokban részt vett rendőrökkel szemben szüntessék be a vizsgálatot. Kunfi ragaszkodott ahhoz, hogy előbb a Szociáldemokrata Pártban megtárgyalják az ügyet, csak azután döntenek. „Fontos morális és politikai elv – mondotta –, hogy hatósági közegek letartóztatottakat ne bántalmazhassanak. Az az aggodalom van, hogy egyfelől az üldözésnek ez a módja, másfelől, ha a hivatalos hatalmukkal visszaélők megtorlásban nem részesülnek, veszélyeztetni fogja a mostani kedvező helyzetet, a kommunista mozgalom letörését."

E minisztertanácson Kunfi még szóvátette, hogy a megtartandó választásokon – amelyekre egyébként sohasem került sor – a régi közigazgatási embereket leváltsák. „Inkább a forradalmi pártok vezetőit, mint a konzervatív bírót..." A szavazatszedő és összeíró küldöttségeket is a forradalmi pártok kezében akarja látni, mondotta.[25]

Szociáldemokrata illúzió volt, mintha a helyzet kedvező lett volna „a kommunista mozgalom letörésére". Éppen ellenkezőleg. Azok az okok, amelyek az őszirózsás forradalmat létrehozták, tovább hatottak, és forradalmasították az országot. A forradalmat követő első hetekben – a beteljesülés első mámora után – sem az ország belső, sem külső helyzetében semmi nem mutatott konszolidációra. A dolgozók nyomora nem csökkent. A munkásság mind elégedetlenebbé vált saját helyzetével és a Szociáldemokrata Párt politikájával, amely arra irányult, hogy tompítsák az osztályellentéteket, visszanyerjék a tőkések bizalmát. Az aktivizálódó munkástanácsok működése elkedvetlenítette a vállalatok vezetőit, tulajdonosait. A Polgárszövetség, az összes polgári elemek koncentrációja, december végén alighogy megalakult, január legelején már bomlásnak indult. Salgótarjánban és – enyhébb formában – Sátoraljaújhelyen nyílt összecsapásban mérte össze erejét a munkásság és a karhatalom.

Már korábban kiéleződtek a Szociáldemokrata Párt belső ellentétei is. A baloldaliak azt kívánták, hogy a párt vegye át egymaga a kormányt; Garami viszont, mivel a kommunisták népszerűsége rohamosan növekedett, azt javasolta, hogy a párt vonuljon ki a kormányból.

A pártválasztmány 1919. január 7-i ülésén Károlyi Mihály is megjelent, és kérte, hogy a szociáldemokraták ne hagyják cserben. Károlyi távozása után Garami fenntartotta javaslatát: a párt lépjen ki a kormányból. Minthogy a pártválasztmány nem tudott dönteni, a kérdést a Munkástanács elé terjesztették. Itt Garbai Sándor volt a baloldali javaslat elő-

adója, Garami pedig újabb érveket sorakoztatott fel fenti elképzelése mellett. Kettőjük után szólalt fel Kunfi, aki lényegében kompromisszumos javaslatot terjesztett elő. Szerinte nem felel meg a reális erőviszonyoknak, hogy a párt átvegye a kormányt. „Még ha Budapesten és környékén megvolnának is a hatalom átvételének feltételei – fejtegette –, vidéken ezek biztosan nincsenek meg." Viszont az sem volna helyes, hogy a megszerzett pozíciókat feladják, és visszaadják a hatalmat a burzsoáziának. Ez azt jelentené, hogy „abban a pillanatban, amikor a nehézségek és konfliktusok tömege van itt, kényelmesen félreálljunk, elvonuljunk a felelősség elől..." Mérlegelte az ország külpolitikai helyzetét, összehasonlítva az oroszországi viszonyokkal: „...ha Pétervártól 120 kilométeres rádiuszban köröskörül ott állottak volna az antantnak imperialista és nacionalista szellemmel telített csapatai, ilyen helyzetben nem csinált volna sem Lenin, sem Trockij egy olyan proletárdiktatúrát, amely őket, ameddig megvan a hatalmuk, élet és halál sorsdöntő tényezőjévé teszi". Majd a kommunistákhoz fordult: „...érdekük-e, hogy néhány héten belül múlhatatlanul katasztrófába vigyék bele nemcsak az ő mozgalmukat, hanem minket is vele együtt?" – kérdezte. Hangsúlyozta, hogy a Szociáldemokrata Pártban „abban a pillanatban, amikor gazdaságilag és nemzetközileg lehetséges a szocializmus megvalósulása, egyetlen ember sincs, aki nem fog minden erővel velünk együtt harcolni azért, hogy megvalósuljon mindaz, amit meg lehet teremteni... keressünk egy módot, amelynek segítségével a munkásságnak ez a rettenetes testvérharca, amelyből senki másnak, mint a burzsoáziának haszna nem lesz, szűnjön meg... adjanak módot, hogy mi az agitációnak teljes szabadságát biztosíthassuk az ő számukra és a mi számunkra is..."[26]

Kunfi tehát tipikus centrista álláspontot és centrista illúziókat képviselt, holott sokan tőle várták a javaslatot a kormány átvételére. Az említett realitásokat általában helyesen

vázolta fel, de megtorpanó állásfoglalása miatt a „realitások" máris vesztettek súlyukból a baloldal mérlegserpenyőjében.

A három javaslat közül a Munkástanácsban végül is Kunfié nyerte el a többséget. Az első alkalommal ugyan Garbai javaslatát szavazták meg, de ő ekkor visszalépett, mert „a tanácstagok hangulatából kitűnt, hogy a munkásság a szocialista kormánytól valóban a szocializmus megvalósítását várná"[27].

Kunfi, amellett, hogy a kommunista mozgalomban versenytársat látott, tartott a mind szervezettebben jelentkező reakciótól. A helyzetre rávilágít Varga Jenő felszólalása a Munkástanács ülésén. Varga, aki szintén Garbai javaslatát támogatta, tiltakozott az ellen, hogy a polgári kormány üldözze a kommunistákat. A szociáldemokrata kormánynak kell „elbánni"[28] velük, jelentette ki. Ez alatt természetesen politikai „elbánást", főképp meggyőzést értett, a tömegek elhódítására gondolt.

Hogy Kunfi mennyire komolyan vette a jobboldal felgöngyölítésének feladatát, arra Révész Mihály szavai is rámutatnak: „1918, emlékezetem szerint, novemberében Kunfi hívatott, és megbízott azzal, hogy nézzem át a bizalmas rendőrségi iratokat, ráakadunk-e spiclikre. Andréka főkapitány nagyon megijedt, egyre csak a nyugdíját féltette... A vizsgálat eredményét Kunfi tudomásul vette..."[29]

A Munkástanács határozata értelmében a január 18-án megalakult új, ugyancsak koalíciós kormányban Garami és Kunfi mellett (Kunfi közoktatásügyi miniszter lett) Böhm Vilmos és Peidl Gyula is tárcát kaptak. Az események tempója meggyorsult. A februári provokációt követően a kommunista vezetők letartóztatása s főképpen brutalizálása széles körű felháborodást keltett. A hangulat lecsillapítására március 8-án Károlyi utasítására politikai foglyokká nyilvánították a kommunistákat. A munkásság radikalizálódásának, a közvélemény balrafordulásának hatására egyes baloldali

szociáldemokraták Kun Bélával a fogházban a pártegység megteremtéséről kezdtek tárgyalni. A csepeli munkások elhatározták, ha szükséges, erőszakkal szabadítják ki Kun Bélát.

A március 10-i bizalmas, illetve 11-i rendes Munkástanácsülésen a baloldal véleményének Landler adott hangot. Azt javasolta, hogy ne várják meg a választásokat; a Szociáldemokrata Párt haladéktalanul vegye át a hatalmat. Pogány is ilyen értelemben szólalt fel: felesleges, hogy az ország politikáját a választásokkal legalizálják, annál kevésbé, mert nincs garancia rá, hogy a választásokat a szocialisták megnyerik. Kunfi – aki mielőbbi választásokat javasolt – a következőképp válaszolt: „...akiknek ilyen messzemenő törekvéseik vannak, ugyanazok, akiknek a legkevesebb hitük van – mondotta. – Amíg egyrészt a legmegvetőbb módon bírálják mindazt, amit a kormány tesz, a legrosszabb véleménnyel vannak a forradalom teremtette helyzetről is, másrészt azt mondják, hogy a világért fel ne adjuk ezt a helyzetet" – jegyezte meg a jegyzőkönyv szerint nagy derültség közepette. Ezután a somogyi termelőszövetkezetekről szólt: a párt ezek megalakítását tudomásul veszi, de követeli, hogy „a földreform ilyen keresztülvitelére a Szociáldemokrata Pártnak meglegyen a befolyása, nehogy az egész Szabó István kezébe kerüljön".[30]

A párt választási felhívása szocialista célkitűzéseket tartalmazott, földreformot, államosításokat – de ekkor már a tömegek kezdeményezésére az ország számos helyén folyt is a földosztás és az államosítás. A választási kiáltvány az erőviszonyok megváltozásáról, az ország hangulatának balratolódásáról alig vett tudomást.

A kormány polgári tagjai március 17-én beadták lemondásukat, hogy még a választás előtt szociáldemokrata kormány alakulhasson. A szociáldemokrata miniszterek elutasították a „tiszta szocialista kormányban" való részvételt, viszont

javaslatot tettek szocializálási minisztérium felállítására, amit a kormány – bár ez egész addigi politikájával ellentétes volt – el is fogadott.

Izgatott légkörben került sor március 20-án a hírhedt Vix-jegyzék átnyújtására, amely egy bizonyos „semleges zóna" felállításával súlyosbította az amúgy is minden vonatkozásában Magyarország hátrányára hozott február 26-i párizsi határozatokat. A jegyzékkel végleg szétfoszlottak a wilsoni illúziók. A Szociáldemokrata Párt vezetősége aznap délután ülést tartott. Döntés nem született, de Böhm javaslatát a többség helyeselte: a párt vegye át teljesen a kormányhatalmat és, hogy tömegbázisát szélesítse, kössön megállapodást a – napok előtt még „kalandorok pártjának" minősített – kommunistákkal. A pártvezetőségben a légkört meghatározta: a Vix-jegyzék, a munkásság fokozódó rokonszenve a kommunistákkal és az orosz Vörös Hadsereg győzelmei, melyek révén mintegy 300 km-re megközelítette a kárpáti határokat.

A délutáni minisztertanácson Károlyi szintén az MSZDP kormányalakítását javasolta, és szükségesnek vélte, hogy megegyezzenek a kommunistákkal. Kunfi világosan látta, hogy az adott helyzetben tiszta szocialista kormány proletárdiktatúrát jelent. Berni álláspontjával egyezően arra kérte a kormány tagjait, kíséreljék meg a koalíció fenntartását. „Vixnek azt kellene válaszolni – mondotta –, hogy ha álláspontjához ragaszkodik, lemond a kormány, és jön egy szocialista kormány", ami „idővel múlhatatlan átsimulást jelent a kommunizmus felé". Vajon vállalják-e ezért az antantállamok a felelősséget? – tette fel a kérdést.[31] A koalíciót azonban – Kunfi minden igyekezete ellenére – sem sikerült fenntartani. A kormány lemondott. A polgári miniszterek azt hitték, a szociáldemokrata kormány megőrzi a tőkés termelési rendet, és átsegíti az országot a válságon. A szociáldemokrata miniszterek azonban tudták, hogy a munkásság

már nem fogad el olyan kormányt, amely nem a munkáshatalom elvi álláspontján áll.

Másnap, a pártvezetőség ülése után, folytak le a történelmi nevezetességű tárgyalások a Gyűjtőfogházban. Először Landler kereste fel Kun Bélát, majd az elvi megállapodás után a pártvezetőség küldöttsége: Landler, Pogány, Haubrich, Kunfi és Weltner. A megállapodás a kommunisták platformján jött létre: a két párt egyesül a párt végleges elnevezéséről a Kommunista Internacionálé dönt, a párt a proletariátus nevében haladéktalanul átveszi az egész hatalmat, amit munkás-, katona- és paraszttanácsok révén gyakorol. A határozat azt is leszögezte, hogy meg kell teremteni a proletárság osztályhadseregét, és szövetséget kell kötni az orosz szovjetkormánnyal.

Az aznap délutáni minisztertanácson Kunfi – aki szociáldemokrata minisztertársaival ellentétben megvárta a pártválasztmányi ülés végét – Berinkey kérdésére szokott modorában csupán annyit mondott: „a Szociáldemokrata Párt undorral bár, de hajlandó kabinetet alakítani"[32]. Károlyi félrehívta, és közölte vele, hogy szocialista kormány esetén őt szándékozik miniszterelnökké kinevezni. Kunfi – akit kötött a pártfegyelem – hallgatott.[33] A minisztertanács aprócseprő ügyeket tárgyalt, mintha örökké hivatalban maradna. Kunfi javasolta, hogy a kommunista foglyokat még aznap – és nem, mint Juhász Nagy igazságügy-miniszter tervezte, a következő napon – engedjék szabadon.

Már említettük, hogy Károlyi milyen nagyra becsülte Kunfit,[34] éppen ezért bántotta, hogy Kunfi a március 21-i minisztertanácson „eltitkolta" előtte a történteket, a kommunistákkal való megegyezést. Károlyiné így ír erről: „Mihály még évekkel később is sokat töprengett, hogy miért vezette őt félre Kunfi? Hiszen tudnia kellett, hogy ő a munkásság határozatának alárendelte volna magát, mert polgárháborút semmi esetre sem akart volna kirobbantani, még ha

nem is egyezett volna meg véleménye a diktatúra kikiáltásának időszerűségéről. Más magyarázatot nem tudott kitalálni, mint hogy a szociáldemokrata vezetők érdemeket akartak maguknak szerezni azzal, hogy félrevezették Károlyit, és tudta nélkül hozták létre az új rendszert. Mint később megtudtuk, Kunfi az évek folyamán sokat gyötrődött, különösen, mivel azután ráébredt, milyen nagy hibát követett el..."[35]

Károlyi az újabbkori magyar történelem példamutatóan nagyszerű alakja. De nem volt tagja munkáspártnak, az ezzel járó kötöttségekről nem lehettek fogalmai. Miután a pártválasztmányban úgy döntöttek, hogy a megállapodást a Munkástanács estére kitűzött üléséig titokban tartják, Kunfi Károlyit sem tájékoztathatta.

Szóba kerültek a március 21-i események 1969 második felében egy széles körű sajtóvitában. Illyés Gyula elmarasztalóan írja: Károlyi március 21-én este Kéri Páltól tudta meg, mi történt a Gyűjtőben, mert Kunfi Böhmmel együtt „megfogadta", hogy a minisztertanácsban mindezt se Károlyival, se a polgári miniszterekkel nem tudatja.[36] Siklós András a *Párttörténeti Közlemények*ben megjelent tanulmányában helyesen rámutat: igaz ugyan, hogy a megegyezést párttitokként kezelő Kunfi inkorrektül járt el addigi polgári szövetségeseivel, a ténylegesen már nem létező kormánnyal szemben, eljárása azonban ugyanakkor korrekt volt, amennyiben azt akkori új szövetségesei, a kommunisták oldaláról ítéljük meg.[37]

Kunfi az *Az Ember* 1919. november 13-i számában „Jegyzetek a diktatúra keletkezéséről" című nevezetes írásában emlékezetből idézi fel a március 21-i eseményeket. Ez a cikk a proletárdiktatúra bukása után, a bécsi emigrációban – mindössze nyolc hónap múltán, vitákkal terhes időben – keletkezett. Olyan időszakban, amikor a centristák és személy szerint leginkább Kunfi, támadások kereszttüzében állottak. Támadta őket a reakció, mert a kommunisták „kezére

játszották" a hatalmat. Lényegében ugyanezért támadta őket a Szociáldemokrata Párt jobboldala, Garamiék is, akik a pártegyesüléskor kiléptek a pártból, illetve lemondtak funkcióikról. És támadták a kommunisták, akik szerint elárulták a proletárhatalmat, és ezzel hozzájárultak a proletárdiktatúra bukásához.

Cikke elé Kunfi azokat a szavakat írhatta volna mottóul, amivel Landler jellemezte 1918. október 13-i beszéde után: két lélek lakozik benne, egy reformista és egy forradalmár. Kunfi mindenek előtt tisztázni kívánta Károlyi Mihály szerepét, akit a magyar ellenforradalom dühödten támadott, és aki az *Arbeiter-Zeitung*ban 1919. július 25-én megjelent cikkében kijelentette: sem neki, sem a kormány polgári tagjainak március 21-e estig nem volt tudomásuk arról, hogy tanácskormány alakul. Kunfi megerősítette Károlyi állításait. Aznap délig – teszi hozzá – „én sem tudtam, nem kívántam és nem akartam, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltassék". Ezen túlmenően az otthoni rágalmak késztették arra, hogy saját magatartását is tisztázza.[38]

Említettük, hogy a március 20-i minisztertanácson Kunfi, meglehetős hévvel, a koalíciós kormányzat mellett tört lándzsát. Álláspontját – amely szervesen következik korábbi felfogásából – elvetették. Erről így ír: „Nekem az egész forradalom alatt az volt a meggyőződésem, hogy a Szociáldemokrata Párt, a munkásság, hozzászámítva az újonnan csatlakozott rétegeit is, sem számbelileg, sem erkölcsi, sem értelmi szempontból nem elég erős arra, hogy egyedül kormányozza az országot. Januárban, a Budapesti Munkástanácsnak azon a történeti nevezetességű ülésén, amelyen... a nagy többség a hatalomnak szociáldemokrata alapon való átvételét követelte, az én intervenciómnak igen nagy része volt abban, hogy a döntés a koalíció fenntartása mellett történt... feltétel a nemzetgyűlési választások megejtése volt...

egy eddig nyilvánosságra nem jutott Vix-jegyzékben az antant egyenesen megtiltotta ezt."

Tagadja, hogy Kun Béláékkal titkos tárgyalásai lettek volna a proletárdiktatúra kikiáltása előtt, de hozzáteszi: „Amilyen kevés érintkezésem volt a Kommunista Párttal, olyan sokat foglalkoztam vele és céljaival, eszméivel, a diktatúra lehetőségeivel gondolatban, s csak állandó *belső küzdelmek és vívódások árán tudtam a kommunizmus egyszerű, de rendkívül szuggesztív eszmemenetével szemben fenntartani demokratikus meggyőződésemet.* A kommunizmus a szocializmus azonnali és közvetlen megvalósításának akarása és hit abban, hogy ez lehetséges..." Ám látta a nehézségeket, írja Kunfi, és ezért akart olyan helyzetet teremteni, amely módot adott volna a kommunizmus elkerülésére.

„Tisztában voltam azzal – folytatja –, hogy a munkásság nagy tömegei név és forma szerint a Szociáldemokrata Párthoz tartoznak, de gondolkodásban és érzületben kommunisták, és azt kívánják a Szociáldemokrata Párt régi vezetőitől, hogy ők és ne a munkások szemében azon pillanatban is népszerűtlen és ellenszenves kommunista vezetők csinálják meg a diktatúrát."

Népszerűtlenek voltak valóban a kommunista vezetők? Kunfi téved. A tények ismeretében tudjuk, hogy épp az ellenkezője igaz. Ha a tömegeket valamilyen eszme megragadja, akkor az eszméket hirdető személyekhez is vonzódnak.

A történelmi jelentőségű ülést Kunfi így írja le: „Én úgy tudtam, hogy a pártvezetőség ülése déli 1 órakor lesz. Időközben azonban ez a terv megváltozott, az ülés úgy hiszem de. 10 órakor kezdődött, amiről én később értesültem, úgyhogy az ülés elején nem vehettem részt... világosan csak Garami felszólalására emlékszem... hogy őrültség és öngyilkosság, ha a munkásság átveszi a hatalmat, amelynek csak katasztrofális vége lehet, és ő ebben egyénileg semmi körülmények között nem vesz részt. Én Garami felszólalásának

erre a részére válaszoltam: ha a munkásság erre a végső veszedelemmel fenyegető útra kénytelen rálépni, annál biztosabb a pusztulása, minél kevesebb értelmi és erkölcsi tőkével indulhat neki az útnak... senkinek sincs joga elhagyni a munkásságot, legkevésbé eddigi vezetőinek. Garami hajthatatlan maradt. Ugyancsak a diktatúra ellen szólalt fel Buchinger is, nagy zajban. Az izgalom és az idő sürgetése miatt általában alig volt már akkor nyugodt tanácskozás lehetséges. Azt nem merem határozottan állítani, de én úgy emlékszem, hogy *szavazás* arról a kérdésről, *fogadja-e el a párt a kommunista programot,* nem történt, hanem csak az alakult ki általános irányelvként, hogy a legsürgősebben meg kell egyezni a kommunistákkal..."

Kunfi szerint háromtagú bizottságot ajánlottak, ő az ügy fontossága miatt ott akart lenni, és kérte, hogy negyediknek őt küldjék ki.[39] Azt gondolta, nem formális, hanem valódi tárgyalás lesz, kölcsönös engedmények alapján. Elképzelése szerint az együttműködésnek azon kellett volna alapulnia, hogy *„a Kommunista Párt teljes agitációs szabadsággal fogjon hozzá a munkás-, de legfőképpen a parasztt anácsok szervezéséhez,* s a Szociáldemokrata Párt szakítson meg a polgári pártokkal való minden együttműködést, s alakuljon vagy tiszta szociáldemokrata kormány, amellyel azonban a kommunisták fegyverbarátságra lépnek, vagy alakuljon a proletárpártok koalíciója alapján új kormány szociáldemokratákból és kommunistákból". A Gyűjtőfogházban belátta, hogy ez a terv nem időszerű, és a Szociáldemokrata Párt különállásának megmentésére csak azt javasolta, hogy maradjon meg a két külön pártszervezet, vagyis ne egyesüljön, hanem kooperáljon a két párt. E javaslatot azonban senki sem támogatta, és csak azt érte el, hogy az új párt nevéből kimaradt a kommunista jelző. *„Az okmány, melyet ott künn a Gyűjtőfogházban aláírtunk, a Szociáldemokrata Párt kapitulációját jelentette"* – állapítja meg.

Nem derül ki az írásból, hogy Kunfi, illetve a szociáldemokrata miniszterek miért nem mondták meg Károlyinak a március 21-i minisztertanácson a történteket. Kunfi mentegetőzése nem meggyőző. Mivel ő később érkezett a minisztertanácsba, írja, azt hitte, hogy a többi szociáldemokrata miniszter már tájékoztatta a kormányt a délelőtti eseményekről. Hogy Kunfi 1919 novemberében miért nem írt magatartásának valódi indítékairól, arra Siklós András magyarázata tűnik a legvalószínűbbnek: „...azt, hogy március 21-én milyen messzire ment az új hatalom védelmében, a proletárdiktatúrával és a kommunistákkal való szakítás után már kompromittálónak érzi feltárni és bevallani"[40].

Garami, amikor a történtekről értesült, azonnal megírta az új pártból való kilépését bejelentő levelet. Ami pedig Kunfit illeti, nyomban elkezdett tépelődni a felelősség felett. „...súlyosabb azok politikai felelőssége, akik előre látva a katasztrófa szerfölötti valószínűségét, lépnek rá a veszedelmes útra, mint azoké, akiket a hit, bizalom és meggyőződés fanatizmusa vezetett. Ámde a március 20-án és 21-én kialakult helyzet olyan volt, hogy az ember saját személyét megmenthette volna és elvonulhatott volna a nézők sorába, de a *munkásságot abban a pillanatban semmi sem tartotta volna vissza attól, hogy fegyveres erővel induljon azok ellen, akikről azt hitte volna, hogy ők akadályozzák meg a szocializmus megvalósításában és a munkásság hatalmának megteremtésében*... csak Lenin vagy Noske jelszó között volt választás azok számára, akik kötelességüket úgy értelmezték, hogy a forradalom vezetőinek saját akaratukból félreállaniok nem, – csak eltávolíttatniok szabad..." A március 21-i alternatívát még sokszor ismételte el a következő tíz év folyamán: *„Harc a munkásság ellen* szövetségben az ilyen helyzetben szükségképpen ellenforradalmivá kovácsolódó egységes burzsoáziával, vagy kétségbeesett, heroikus proletárforradalom kísérlete *együtt a munkássággal*..."[41]

A proletárdiktatúra kikiáltása után Kunfi lett a közoktatásügyi népbiztos. Folytatta a polgári forradalom idején megkezdett munkát. A Károlyi-kormányban eredetileg a munkaügyi és népjóléti tárcát kapta. A régi Magyarországon nem volt népjóléti minisztérium, tehát mindenekelőtt a szervező munkát kellett elvégeznie. A különböző minisztériumok szociálpolitikával foglalkozó részlegeit az új tárca kereteibe vonták össze. Kunfi a *Népszava* 1918. december 10-i számában vázolta programját. Miután rámutatott, hogy a legjobb munkásvédelem „a társadalom szocialisztikus berendezése", rátért az aktuális feladatokra, amelyek közül legfontosabbnak tartotta az országos, minden fizikai és szellemi dolgozóra kiterjedő társadalombiztosítás megszervezését. A minisztérium közeli céljai között szerepelt az egészségügy államosítása, a gyermekmunka eltörlése, az általános rokkant-, hadiözvegy- és munkanélküli-segélyezés bevezetése. A tervek azonban nem realizálódtak. Csak a menekülteknek sikerült nagyon csekély összeget biztosítani. De hogyan is lehetett volna másként? A polgári magántulajdonhoz a kormány nem nyúlt, az egész társadalom érezte a több mint négy évig dúló háború következményeit, érvényben volt még a háborús blokád.

Lényegesen kedvezőbb volt a helyzet a közoktatás és a kultúra terén. Kunfit 1919 januárjában nevezték ki közoktatásügyi miniszternek. Bár az utolsó évtizedben pártfeladatai mellett főleg újságírással foglalkozott, a közoktatás ügye

igen közel állt hozzá. Még annak idején, amikor a *Szocializmus* szerkesztését átvette, s az első számokat kritizálták, többek között az is elhangzott: „egy tanár szerkeszti, aki mindig tanítani akar..." Említettük már, hogy „A népoktatás bűnei" című füzete a század eleji magyar kulturális és közoktatásügyi viszonyokról közölt elképesztő, vérlázító adatokat. Ezeket a viszonyokat akarta megváltoztatni. A *Népszava* 1917. február 21-i számában megjelent „Kultúrkép 1917-ből" című írása arra mutat, hogy a történészek problémái is érdekelték. Olvasottsága, tájékozottsága, az esztétika és a művészetek iránti vonzalma szinte predesztinálta a kulturális ügyek intézésére.

Már minisztersége kezdetén támadást indított a konzervatívizmus bástyája, az egyetem jogi kara ellen: az 1919. január 24-i hivatalos lap közölte, hogy az új közoktatásügyi miniszter a minisztertanácstól nyert felhatalmazása alapján hét tanárt nevezett ki a budapesti egyetem jogi és államtudományi karára. Varga Jenő, Jászi Oszkár, Vámbéry Rusztem, Ágoston Péter, Rónai Zoltán, Kovács Gábor és Farkas Geiza kinevezésével demokratikus érzelmű tudósoknak adtak katedrát. Amikor az egyetem, autonómiájára hivatkozva, megtagadta beiktatásukat, 1919. február 4-én a minisztertanács felfüggesztette az egyetem autonómiáját. A kormánybiztos Jászi Oszkár lett.[1]

Kunfi nehéz közegben dolgozott. Jobbról és balról sokan bírálták. Érdemes idéznünk Gönczi Jenő visszaemlékezéséből, aki mint államtitkár kezdettől fogva Kunfi mellett dolgozott a Közoktatásügyi Minisztériumban. Régóta – még a Társadalomtudományi Társaságból – ismerték egymást. Gönczi haladó gondolkodásáról Kunfi már 1906-ban, fegyelmi ügye tárgyalásánál meggyőződhetett. Mindketten részt vettek a Martinovics-páholy munkájában, valószínűleg ez is hozzájárult barátságuk megszilárdításához. A minisztériumban uralkodó légkörre jellemző, írja Gönczi, hogy egy alka-

lommal Moravcsik orvosprofesszor felkereste Kunfit, és beszélgetését azzal kezdte: „csak azért jöttem, hogy megmondjam, hogy a mai emberek mennyivel szeretetreméltóbbak, szívesebbek, megértőbbek, mint a régiek". Gönczi szerint „Kunfit mindenki szerette a minisztériumban". Az „újító forradalmi munka" elvi problémáit közösen beszélték meg, de a kivitelezés részleteivel Kunfinak nem volt ideje foglalkozni. Azt akarták, hogy övék legyen „az első szocialista minisztérium". Részint haladó értelmiségi, részint szocialista pedagógusgárda segítségével átképző tanfolyamokat szerveztek. A legkiválóbb egyetemi tanárok, Kármán Tódor, Korányi Sándor, Lenhossék „mutattak fogékonyságot az új áramlatok iránt". Át akarták szervezni az egész egyetemi oktatást, emellett kidolgoztak egy nagyszabású ösztöndíjakciót, hogy a dolgozók gyermekei magasabb iskolába juthassanak. Kunfi eszméje volt, hogy az elemi iskolák részére a legjobb írókkal olvasókönyvet írasson.

Gönczi beszámol a színházak későbbi államosításáról is. Az ő szobájába hívták össze a színigazgatókat, Kunfi közölte velük a színházak azonnali államosítását. A mintegy nyolcvan összegyűlt színigazgató nevében Beöthy László „technikai akadályok" miatt két hét halasztást kért. Kérését nem teljesítették.[2]

Kunfi Zsigmond portréját új vonásokkal gazdagítja Lukács György véleménye. A proletárdiktatúra kikiáltása után Lukács Kunfi helyettese volt a Közoktatásügyi Népbiztosságon. Kunfi egyénisége és politikája – szinte közismerten – idegen volt tőle. Lukács alábbi kijelentése illusztrálja a köztük levő alapvető különbséget: „A változásnak természetesen vezető személyiségekben is meg kell nyilvánulnia. Például a diktatúrában a magyar muzsikában az történt, amit Bartók és Kodály akartak ... ha Kunfin áll a dolog, akkor az Operaház egész korábbi vezetőségét meghagyja, és talán szót kap abban Bartók is. De hogy Bartóknak lehessen dirigálni Magyar-

ország zenei politikáját, arról szó sem lehetett."[3] A Kunfi és Lukács közötti ellentét – a személyi momentumoktól eltekintve – két politikai koncepció: a szociáldemokrata és a kommunista ellentéte.

Április elején újjáalakult a Kormányzótanács. Az átalakításkor a népbiztoshelyettesi intézmény megszűnt, a Közoktatásügyi Népbiztosságot négytagú kollégium vezette tovább: Kunfi, Lukács György, Szabados Sándor és Szamuely Tibor.

A két forradalom időszakában Kunfinak alig hat hónapja maradt nagy tervei megvalósítására. A Gönczi említette új elemi iskolai tankönyveknek csak kis részét sikerült kiadni. „A Fejér megyei tanácsköztársasági iskolák" részére megjelent három kötet olvasókönyv a Fejér megyei művelődési bizottság kiadásában; a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában pedig Farkas Antal mesekönyve a proletárgyermekek számára.

A sok tervből csak néhányat említünk: meg akarták valósítani a fiatalok 18 éves korig tartó kötelező oktatását, 3 évtől 6 éves korig játékiskolával, majd 8 éves népiskola után 5 éves közép-, illetve 4 évig tartó szakmunkásképző iskolával.[4] Jobban előtérbe akarták helyezni a természettudományos oktatást, tervbe vették a különböző szintű felnőtt szabadoktatást, tanműhelyek létesítését, a művészetek – rajz, festészet, ének – a kor színvonalán való oktatását és művelését. Májusban Andrássy Gyula gróf Duna-parti palotájában Proletár Képzőművészeti Tanműhely nyílt Uitz Béla festőművész vezetésével. A festészeti szakosztályt Nemes Lampérth József, a szobrászatit Medgyessy Ferenc vezette. Nyergesújfalun szándékoztak megszervezni Kernstok Károly festőiskoláját. Budapesten Berény Róbertét, továbbá iparművészeti iskolát Ferenczy Béni szobrász és Reményi József díszítőszobrász vezetésével. Rippl-Rónai József művészeti szakiskola vezetését vállalta. A somogyi *Vörös Ujság* július 8-i száma szerint a

Pallavicini grófok mosdósi kastélyában megnyílt egy ilyen iskola, szobrászcsoportját Vedres Márk vezette.[5]

Pásztor József, aki a középiskolai ügyek előadója volt, elmondta: rendszeresen tartottak előadásokat gyakorló pedagógusoknak a közösségi nevelésről. Pásztor tervet készített, amely szerint az Andrássy úti nagyobb villákban kollégiumokat rendeztek volna be olyan fiatalok részére, akiknek rosszak az otthoni körülményei.[6]

Kunfi a pedagógusokkal való foglalkozást rendkívül fontosnak tartotta. A tanítók átképző tanfolyamának megnyitásán hangsúlyozta, hogy „az iskola az osztályharc egyik szerve... Minden forradalom szükségképpen a régi lelki kapcsoknak és szociális megkötöttségnek igen erős meglazulásával jár. Ez a forradalmaknak természete... a forradalom egyáltalában nem jelenti az iskolai és kulturális fegyelem kiküszöbölését..." Mint éveken át gyakorló pedagógusnak az iskola fegyelméről az volt a véleménye, hogy egy bizonyos fajta morális – intellektuális – fölényen alapuló tekintély fenntartása nemcsak nem ellenkezik a diktatúrával, hanem annak egyik legfontosabb lelki előfeltétele.[7] A Lukács által felkarolt „diáktanácsok" intézményével éppen ezért nem rokonszenvezett.

A Népbiztosság napirendre tűzte az építészképzést is. A Műegyetemen tervbe vették két új tanszék felállítását kiváló építészek vezetésével. Az erről szóló leirat arra is kiterjed, hogy „a hallgatóság tanulmányi érdekeit közvetlenül érintő kérdésekben meghallgatandó a MÉMOSZ ifjúsági csoportjának két képviselője"[8] – ami az egyetemi ifjúság érdekvédelmének megteremtését célozta.

A Közoktatásügyi Minisztériumnak, majd Népbiztosságnak gondokat okozott az új nemzetiségi kultúrpolitika megteremtése. A Károlyi-kormány egyik első intézkedése volt a nemzetiségek anyanyelvi oktatását biztosító rendelet kiadása. A Népbiztosság középiskolai ügyosztálya szerint azonban a

Német Népbiztosság a rendeletet nacionalista szellemben valósította meg: reakciós pedagógusokat alkalmaztak, a „német autonóm terület határmegállapítása hódító nacionalista szellemben" történt, a Német Népbiztosság nem szocialista, hanem nemzeti kultúra megvalósítására törekedett.[9]

Kunfit a reakció sokat támadta, hiszen még emlékezetesek voltak korábbi, antiklerikális írásai is. A *Budapesti Hírlap*ban, mindjárt miniszterré kinevezése után így méltatlankodott a cikkíró: „Éppen ő a közoktatásügyi miniszter, akit Apponyi Albert gróf mint kultuszminiszter nem tartott alkalmasnak arra, hogy a magyar tanulóifjúságot mint tanár nevelje..."[10] A vallásoktatás igen kényes, nagy semleges rétegeket érintő kérdését a lelkiismereti szabadságot mindig tiszteletben tartó Kunfi óvatosan kezelte, számolt a vallásos rétegek igényeivel, s a március 22-i kormányzótanácsi ülésen „felfüggesztő és halasztó" politikát ajánlott.[11]

Hogy milyen szellemet szeretett volna a népbiztosságon megvalósítani, arról – habár gúnyolódva – képet ad az *Esti Újság*ban Harsányi Zsolt tollából 1942. december 15-én megjelent glossza: „Kunfi lett a közoktatásügyi népbiztos... Elhatározta, hogy kihallgatás dolgában minden eddigi rendet fölforgat... A népbiztos a nép alkalmazottja, a nép vele szabadon rendelkezhet. Kiiratta szobája ajtajára, hogy akárkit akármikor fogad... Attól kezdve, hogy leült íróasztalához, egymásután áradtak hozzá az ügyes-bajos emberek. A sok munkától nem ért rá dolgozni. A referensek egyáltalában nem jutottak be hozzá. Egy napot kiragadott. Akkor meg kellett hallgatnia 38 referenset. Reggeltől estig el is készült nyolccal... Következő héten már két napot vont el a néptől... Ez sem volt elég... »A népbiztos hétfőn, szerdán és pénteken nem fogad.« E napokhoz csakhamar oda kellett vennie a szombatot és a vasárnapot is. Maradt a népnek a kedd és a csütörtök. Aztán már csak egy napon fogadott. A második

csütörtökön elfogyott a türelme: Újságot akarok reggel olvasni és délben ebédelni akarok! ...»A népbiztos fogad csütörtökön 12–2 között.«"

Munkája iránti lelkes odaadása a kommunistáknál is megértésre talált. Kun Béla Leninnek küldött 1919. márciusi rádióüzenetében Kunfit úgy említette: „...olyasféle, mint az Önök Lunacsarszkija"[12]. Kunfi valóban mindazoknak a tehetségeknek az érvényesülését biztosítani kívánta, akik nem fordultak az új politikai és társadalmi rend ellen. Ezeknek a gondolatoknak adott kifejezést a *Fáklya* című lap 1919. április 20-i első számában megjelent nyilatkozatában is. A lap figyelmébe ajánlja: „Minden igazi értéket mentsen át a múltból a jelen és a jövő számára, és minden igaz értéket állítson a proletariátus ügyének szolgálatába, mert a proletariátus ügye: egy a kultúra ügyével."

A kulturális légkört azonban rövidesen rontani kezdte az egymással szemben álló írói csoportok viszálykodása. Gündör Ferenc, *Az Ember* szerkesztője vezetett a Mácza János, Balázs Béla, Kassák Lajos és mások elleni rosszindulatú hangulatkeltésben.[13] Mácza János viszont – nyilvánvaló értetlenséggel és elfogultsággal – a *Vörös Lobogó*ban Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Gábor Andor, Babits Mihály, Móricz Zsigmond szerepeltetését kifogásolta, kijelentve, hogy „az új világfelfogás szempontjából kompromittált egyének"[14]. Az igaz viszont, hogy indokolatlanul nagy teret kapott Szabó Dezső, akin először radikalizmusban, majd fajvédelemben senki sem tudott túltenni. Eleinte annyira megtévesztette a kommunistákat is, hogy a *Vörös Lobogó* 1919. február 6-i számában Kunfihoz intézett nyílt levélben elpanaszolhatta: „A magyar irodalom méltatlanul elmellőzött tehetségei közül Szabó Dezsővel bánt el legkegyetlenebbül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium..." Sok személyes irigységet keltett és támadási felületet nyújtott az írók kataszterekbe sorolása.

Kommunista elvi alapról támadja Kunfit az *Internationale* 1919. március 5-i száma „Mit nem csinált Kunfi" című, más összefüggésben már említett cikkében. Azt veti szemére, hogy az iskolareformot nem a népoktatáson, hanem az egyetemek megreformálásán kezdte, hogy a szénhiány miatt az iskolákat és nem a színházakat, kávéházakat zárják be újabb hat hétre. „Pedig ha a miniszter úr ismerné egy hajdani szociáldemokrata elcsapott tanár »Népoktatásunk bűnei« című könyvét, tudná, hogy hol a hiba." Tény, hogy az 1918–1919-es tanévben alig volt tanítás az iskolákban; ősszel spanyolnáthajárvány tombolt, majd a szénhiány miatt nem lehetett fűteni. A két hét múlva elkövetkezett proletárforradalom követeléseit foglalja össze a cikk befejezése: „Megmondjuk, ha kell, világgá is harsogjuk: ha a miniszter elvtárs egész iskolarendszerünket felforgatta volna ... amíg a világ leggyönyörűbb iskolájának tantermébe éhesen és rongyosan, fázva és betegen megy az a gyerek, aki nedves pincelakásból jön és oda tér vissza – addig mi forradalmi dalokat fütyülünk az egész iskolareformra és az egész társadalomra."

Hogy Kunfi mit szeretett volna a kulturális ügyek vezetőjeként megvalósítani, azt április 12-én, a Vöröskatona-esten mondotta el az Operaházban, Beethoven IX. szimfóniájához tartott mintegy félórás bevezetőjében: „A vagyon, a hatalom és a gazdagság ketrecéből kiszabadítani az alkotó géniuszt, a szegénység, elnyomatás, tudatlanság és örömtelenség börtönéből kiszabadítani a munkást – ez a proletárforradalom lelki, művelődésbeli tartalma. S amikor ezen az estén a magyar proletár összetalálkozik Beethoven szellemével, amikor félúton találkozik a munkás és a legnemesebb művészet: jelképe annak az új kultúrát teremtő munkának, amely a munkásforradalom egyik leggyönyörűbb feladata... És mint ahogy a magányosságon, önmarcangoláson, küzdelmeken, hívságos dolgokon, érzéki élvezeteken keresztül való harcon át lendül föl a beethoveni szimfónia a tiszta és minden élővel

való szolidaritást kifejező örömnek nagy összefoglaló érzéséhez, és hirdeti azt, hogy minden ember örömre született...: akképpen fog a proletárok nagy világtörténelmi szimfóniájából is kibontakozni az egész dolgozó és fölszabadult emberiségnek boldog, szabad, összehangzó élete..."[15]

Ugyancsak művelődéspolitikai elképzelését vázolta fel az agitátorképző iskolán, 1919 áprilisában tartott előadásán: „...az a felfogás, hogy a történet, vagyis a múlt idő oly fontos az ember számára, konzervatív és reakcionárius elv – mondotta. – Nem igaz, hogy abból, ami elmúlt, megtanulhatjuk a jövendőt. A történelem legjobb tanítója ... maga a cselekvés..." A továbbiakban hangsúlyozta, hogy „a testi és szellemi munka megkülönböztetése tulajdonképpen egyik csökevénye a régi vallásos felfogásnak, amely az embert testre és lélekre osztotta". Az előadás nyomtatásban is megjelent, sőt a hozzászólások is. Az egyik hallgató megkérdezte, nem forog-e fenn annak veszélye, hogy a magas funkcióba került munkás „elarisztokratásodik?" Kunfi azt felelte, a proletárállam egész berendezkedése garancia erre. A választásokat 3–6 hónaponként meg fogják ismételni, és a nem megfelelő embereket vissza lehet hívni funkciójukból. A füzet utószavában megjegyzi: „...az előadás megtartásakor nem gondoltam rá, hogy nyomtatásban is megjelenjék... Hadd jelenjen meg a füzet emlékeztetőül arra, mint törte a fejét egy szocialista Magyarországon."[16]

Kunfi, mint ezt politikai ellenfelei is elismerték, emberséges és nagyon együttérző volt. Már említettük, hogy Várnai Zseni elhelyezkedésében segített; Dr. Bauer Ervin orvos, Kaffka Margit férje ügyét – aki nem akart visszamenni Temesvárra – hosszú huzavona után Kunfi intézte el. A családi iratok között van egy cédula, amely Lázár Antalnak, Kunfi Piroska férjének szólt, 1918-ban, miniszter korában írta: „Kedves Tóni, menj el azonnal e címre. Hajlandó alkalmazni. Igények megbeszélendők. Megbeszélés *végén* említhető a kö-

zöttünk levő viszony." Magatartására jellemzőek Propper Sándor sorai is. A polgári forradalom idején Propper mint a Szociáldemokrata Párt gazdasági intézője, a párt anyagi ügyeiben fordult Kunfihoz, s arra kérte, hogy a vezetése alatt álló minisztérium adjon nagyobb arányú tankönyvrendelést a párt nyomdájának. Kunfi ekkor szemrehányóan nézett rá, és erélyesen elutasította.

A Tanácsköztársaság idején a művelődéspolitikai problémákon kívül Kunfit mint a Kormányzótanács vezető testületének, a Politikai Bizottságnak, majd az egyesült párt vezetőségének a tagját foglalkoztatták a munkáshatalom legégetőbb politikai, társadalmi és gazdasági kérdései.

A proletárdiktatúra egyik kulcsproblémája volt a földkérdés. Itt sem a szociáldemokraták, sem a kommunisták nem számoltak eléggé a parasztság valóságos vágyaival, földéhségével és ennek politikai jelentőségével. A Kormányzótanács 1919. március 27-i ülésén tárgyalta a közép- és nagybirtok kisajátítására vonatkozó rendeletet. A jegyzőkönyv szerint Kunfi kétszer szólalt fel. Első alkalommal a föld kárpótlás nélküli kisajátítását helyeselve kijelentette: „...hogy a földet állami vagy társadalmi tulajdonba vegyék, ezt nagyon meg kell fontolni... ebben a dekrétumban a kárpótlás nélküli kisajátítást kell kimondani". Második felszólalásában még jobban hangsúlyozta: „Azokból a forradalmi szempontokból, amit szolgálnunk kell, nem elegendő-e, ha mi azt mondjuk ki, hogy kárpótlás nélkül sajátítjuk ki a nagybirtokot? Ez a parasztság óriási tömegét rögtön mellénk állítja. Ha minden földet köztulajdonba veszünk, ez a parasztság óriási tömegeit ellenünk mozdítja."[17] Kunfi tehát viszonylag reálisan látta a problémát, és ebben egyetértett vele Nyisztor is, így reagálva Kunfi felszólalására: „Egyelőre Kunfi álláspontját igen helyeslem. Egyelőre ezzel megelégedhetünk." Konkrét javaslatot a megoldásra ő sem tett – később belátta, milyen hiba volt ez.

Amikor a román királyi hadsereg támadását követően a Kormányzótanács április 18-i ülésén felmerült a diktatúra megszilárdításának, tömegbázisa kiszélesítésének a szükségessége, Kunfi ezt mondta: „...a falu és a parasztság ettől a diktatúrától nem sokat kapott. Gondolni kell azzal, hogy a parasztnak mit lehessen adni..."[18] A proletárdiktatúra ugyanis a földkérdést az április 4-én kiadott keretrendelettel[19] oldotta meg, melyben bár kimondotta, hogy „Magyarország földje a dolgozók társadalmáé", de nem határozta meg, hogy mennyi föld maradhat magántulajdonban, és ezzel nagy bizonytalanságot keltett a kis- és középbirtokos parasztság körében is. A gyakorlatban – általában – a 100 magyar holdon felüli birtokot sajátították ki.

Kunfi a Tanácsköztársaság bukása után néhány hónappal több írásában kifejtette a proletárdiktatúra földbirtokpolitikájának hibáit. Az agrárkérdés jelentőségét felismerte, de egyben – s ez ugyancsak jellemző rá – ekkor már túlbecsülte.[20] „Kevesen tudják – írja – és még azok is, akik tudják, nemigen tartják számon, hogy a Károlyi-kormány igazi szétrobbantója és a Tanácsköztársaság kikiáltásának igazi hajtóereje a földkérdés volt." A Tanácsköztársaság létrejöttének belső okai között valóban szerepet játszott az, hogy a földkérdés megoldatlan maradt az őszirózsás forradalomban. Kunfi korábbi, 1919. novemberi írásában sokoldalúbban vizsgálja a problémát, s az okok között felsorolja a Vix-jegyzéket, a munkásság balratolódását és a szovjet-orosz hadsereg győzelmeit. Ezek pedig nyilván akkor is hatottak volna, ha a Károlyi-kormány földet oszt – bár a belső feszítőerők ez esetben valóban kisebbek lettek volna. Tíz évvel később napvilágot látott, a magyar forradalmak problémáit átfogóan tárgyaló, „A legyőzöttek" című cikkében[21] azt írta, hogy ha a magyar forradalom juttatott volna földet a parasztoknak, fennmaradásának esélyei sokkal nagyobbak lettek volna, aminthogy – más okok mellett – ez segítette hozzá Oroszor-

ságot, hogy az intervenciósok háborús csapásainak ellenálljon. Helyesen állapítja meg, hogy a földosztást az ellenforradalom aligha tudta volna teljesen figyelmen kívül hagyni s a régi birtokviszonyokat visszaállítani.

Kunfi természetesen vállalta a Károlyi-forradalomban elmaradt földosztás miatt reá háruló felelősséget. Varga Jenővel együtt ugyanis ő dolgozta ki a Szociáldemokrata Párt agrárprogram-tervezetét, amely kimondta minden hitbizomány eltörlését, progresszív, 100 százalékig is kiterjedő vagyonadót, 500 holdas magánbirtok-maximumot. A minimális kisajátítási határt 200 holdban állapította meg. A kisajátított föld – a tervezet szerint – az állam tulajdona, amelyet alacsony bérleti összeg fejében örökbérletbe adhat. A bérlő tulajdonosi jogokkal rendelkezik, de a földet el nem adhatja. Az elfogadott határozatban tulajdonképpeni földosztásról nincs szó.[22]

Az őszirózsás forradalom utolsó fázisában Kunfi – saját kijelentése szerint – nem tartotta érettnek a magyarországi helyzetet a proletárdiktatúrára; annak létrejötte után, az európai forradalmi hullám láttán azonban őt is elragadta a „forradalmi mámor". Kételyei valószínűleg nem szűntek meg, de a tanácskormányt az első időszakban őszintén, minden tudásával és tehetségével támogatta. Valójában nemcsak az időpont megválasztása – az ország szerinte „elkésett" jellege – határolta el a kommunistáktól, nem fogadta el a proletárdiktatúra lenini elveit, csupán azzal értett egyet, hogy a fennálló helyzetben elkerülhetetlen a diktatúra.

A Szociáldemokrata Párt centrista része is azt tartotta, hogy Magyarország az Oroszországban megindult és a háború után egész Európára átterjedt forradalmi hullám része. Ez megerősítette a munkásság önbizalmát, egyben bénítólag hatott az ellentáborra, a burzsoá rend fenntartására törekvő erőkre.[23] De a nyugati- és közép-európai forradalmak elmaradtak, a forradalmi hullám megtört. A nehézségek sokaso-

dásával, az „apály" bekövetkeztével 1919 nyarán azok, akiknek politikai meggyőződése nem volt elég szilárd, megtorpantak a várható nehézségektől. Kunfinál mindehhez hozzájárult kételkedésre, pesszimizmusra való hajlama, alkati szkepszise, bizonytalansága.

A proletárdiktatúra első idején forradalmi lelkesedése elnyomta kétségeit és aggályait. A *Vörös Ujság* március 28-i számában, „Az egyetlen út" című cikkében lendületes szavakkal méltatja, hogy végre „eleven valóság lett a munkásosztály egysége". Bár többnyire a „munkásságról" beszél, egyike volt azoknak a vezetőknek, akik a tömegbázis fogalmát széleskörűen értelmezték. A parasztságról már esett szó, emellett igen nagy jelentőséget tulajdonított a kispolgárság és az általa nagyon jól ismert értelmiség megnyerésének, tehát mindannak, amit mai kifejezéssel szövetségi politikának nevezünk.

A proletárforradalom békés napjai azonban csak április 15-ig tartottak. Április 16-án virradóra megindultak a románok, 27-én megmozdult az északi és déli demarkációs vonal. Április 19-én a Munkás- és Katonatanács ülésén Kunfi, majd Kun Béla beszélt. Kunfi szenvedélyesen, meggyőződéssel érvelt a proletariátus felfegyverkezése mellett. A nemzetközi imperializmus nem fogja eltűrni – mondta –, hogy a proletárdiktatúra és a szocializmus gondolata Oroszországból egy hatalmas lépést tegyen nyugat felé, „és ezzel a lépéssel közelebb vigye az európai forradalmat ahhoz, hogy az egy valóban nemzetközi, egész Európát átölelő és elborító forradalommá váljék..." A kizsákmányolt proletárokból álló román hadsereg katonáival és a hadsereg mögött álló Erdély lakosságával meg kell értetni a proletár testvériség gondolatát. Figyelemre méltó a diktatúrával kapcsolatos kijelentése: „...azok is, akik eddig nem voltunk ezen az álláspónton, azt mondjuk, hogy ma a proletariátus egységét, harci kedvét másképp nem lehet biztosítani, mint ha a legkíméletlenebbül

és a legszigorúbban érvényesítjük mindazon követeléseket, amelyek a proletárdiktatúrából szükségképpen következnek..." Kunfi később éppen azzal nem értett egyet, amit most erősen hangsúlyozott: „...én nem tartozom azok közé, akik a burzsoázia egyénei ellen a kicsinyes üldözés szükségességét hangoztatják ... de a proletariátus tanuljon a burzsoáziától kíméletlenséget ... a veszély pillanatában nem szabad elkendőzni a valóságot és a proletariátusnak a saját ügyéért most minden áldozatot meg kell hozni."[24]

Ebben az időszakban még hitt a Tanácsköztársaság jövőjében, és ennek érdekében munkálkodott. Bár hivatalosan nem tartozott feladatai közé, fontos külpolitikai megbízásokat is teljesített. Philip Brown professzor, az amerikaiak budapesti megfigyelője, azért sürgette a Magyarországra irányuló szén- és élelmiszer-szállítmányokat, mert Kunfi a vele folytatott április elejei megbeszéléseken úgy tájékoztatta, hogy a szállítmányok megerősítenék a párt- és államapparátus jobboldali erőit, támogatnák a „mérsékelt" irányzatot.[25] Valószínű, hogy Kunfi nem bánta volna, ha az általa képviselt irányzat megerősödik, de ez a beszélgetés erre nem bizonyíték. Az amerikaiaknak nyilván nem állt érdekükben, hogy a proletárdiktatúra megszilárdítása céljából küldjenek ide élelmiszereket. Az ellátás megjavítása mindenképpen hozzájárult volna a rendszer stabilizálásához, még akkor is, ha egyben emelte volna a Nyugat ázsióját.

Május elsejére a Tanácsköztársaság katasztrofális helyzetbe került, területe a Dunántúlra és a Duna–Tisza közére zsugorodott. Míg a fellelkesült és a külföldi szemlélőt is lenyűgöző ünnepségek folytak,[26] a Kormányzótanácsban a jobboldal felvetette a hatalom átadásának gondolatát. A május 2-i ülésen Kunfi a centristák nevében is javasolta, „hogy a hatalom adassék vissza a munkásság kezébe". Bár a diktatúrát az orosz segítségre és a világforradalom győzelmére alapították, „a diktatúrát a magyar munkásságnak kell

megvédelmeznie – mondotta. Meg kell tudni, akar-e és képes-e a proletariátus a diktatúra megtartásáért harcolni. A hadsereg jelenlegi magatartása az ellenkezőjét mutatja..." E szavak után mégis a diktatúra mellett tesz hitet: „...a szocializmust a diktatúra nélkül nem lehet megvalósítani". Majd azt javasolja, hogy miután az antant a Forradalmi Kormányzótanáccsal nem tárgyal, a szervezett és fegyveres munkásságból alakuljon egy testület, amely a hatalmat átveszi. Ezt a testületet lássák el a következő utasításokkal vagy tanáccsal: „Jelentse ki magát szolidárisnak a diktatúra összes intézkedéseivel; bocsássa szabadon a túszokat; szüntesse meg a cenzúrát; tegye meg az átmeneti programjára vonatkozó nyilatkozatot, és keresse meg az osztrák szocialista köztársaságot az antanttal való közvetítés iránt".[27]

E beszéd a Kunfi-féle felfogás minden ellentmondásosságának jegyét magán viseli. Egyfelől a hatalom visszaadását javasolja, ami visszafelé, a polgári demokrácia felé tett lépés lett volna. Másfelől kijelenti, hogy a „szocializmust a diktatúra nélkül nem lehet megvalósítani". Majd ismét átmeneti programot sürget, Renner, Bauer, az „osztrák szocialista köztársaság" közvetítését javasolja. A túszok szabadon bocsátása ésszerű javaslat volt; később, ismételt sürgetésére, meg is fogadták. A cenzúra bevezetését viszont rövid néhány hete ő maga indítványozta; eltörlése abban a légkörben komoly veszedelmeket rejtett magában, mert megkönnyítette volna az éledő ellenforradalom mesterkedéseit.

Májusban, mialatt a magyar Vörös Hadsereg nagy és sikeres csatáit vívta, a jobboldali szakszervezeti vezetők sorozatos értekezletekre hívták össze a szakszervezetek vezetőségeit és bizalmi férfiait. Propper Sándor szerint a famunkásokra június elején került sor. A Forradalmi Kormányzótanács képviselőit is meghívták; a famunkásokhoz Kunfi, Varga Jenő és Bajáki mentek ki. A református konvent Abonyi utcai házában a jobboldali Propper Sándor szemrehányást tett

mindazoknak, akiknek része volt a proletárdiktatúra létrehozásában: „Volt idő a megfontolásra, akkor kellett volna cselekedni, most már késő a bánat... Ennél a befejezetlen mondatnál a tömeg irtózatos lármában tört ki. Percekig viharzott a terem, a szónok nem tudta folytatni beszédét, sértő, tiltakozó közbekiáltások özöne hangzott, Kunfi holtsápadtan ült a helyén, szinte önkívületben mondotta: »Hát így állunk?« Ezután – írja Propper – Kunfi félig-meddig kompromisszumos hangokat ütött meg, fellépése azonban – az értekezlet hatása alatt – szokásától eltérően, erőtlen és bizonytalan volt." Az értekezletek célja a diktatúra likvidálása, az angolok támadásának kiprovokálása, állítja Propper. Egyik-másik értekezleten Kun Béla is megjelent, egy alkalommal fel is szólalt. „...álláspontunkat Kun Béla előadása egy csöppet sem változtatta meg – jelenti ki Propper. Kunfi helyeselte a szakszervezeti vezetők álláspontját. Kifejtette, hogy nem tud megbarátkozni a diktatúra úgynevezett erős kezelésével, a polgárság oktalan brutalizálásával, a sajtó gúzsbakötésével, a művészetek és a tudomány elnyomásával. Több szabadságot követelt mindennemű kritika számára."[28]

A Kormányzótanácsban javasolták, hogy az Abonyi utcai tanácskozáson részt vett szakszervezeti vezetőket tartóztassák le, és tegyék őket ártalmatlanná. Ezt „Kunfi Zsigmond erélyes fellépése akadályozta meg"[29]. Kunfi különböző felszólalásaiban, cikkeiben ekkor már – Kun Bélával, és általában a kommunistákkal élesen polemizálva – rendszeresen kritizálta a proletárdiktatúra intézkedéseit.

Az Ember június 5-i számába „A diktatúra módszerei" címen írt cikket. A munkásság soraiban van egy bizonyos elégedetlenség – állapítja meg – de ez nem a diktatúra ténye, sem eszméje vagy intézménye ellen irányul. A munkásság óriási tömegei szilárdan állnak a szocializmus mellett, de – akárcsak ő maga is – elégedetlenek azzal, hogy a diktatúra nem számol belső és külső politikai helyzetünkkel, túl gyors

a tempója, és nem kezeli egyformán a különböző, nem proletár rétegeket. „Nehéz megtalálni a szocialista igazságot és következetességet abban, hogy a földműves megtarthat magántulajdon gyanánt 100 hold földbirtokot, vagyis 500 000–1 000 000 korona között ingadozó vagyont, s azonfelül még adómentességet is élvez... a városi polgárságnak ugyanolyan jogos vagy jogtalan úton szerzett sokkal kisebb vagyonát teljesen elkobozzuk..." A volt aktív tisztek munkálkodását, „akiknek nagy része bizonyára nem anyatejjel szívta magába a kommunizmus alapelveit" a hadsereg-főparancsnokság jelentései minden alkalommal a legnagyobb dicsérettel emelik ki, de a szellemi munkásokra általában az elkedvetlenítő szidalmak özönét zúdítják, amivel ellenforradalmárrá teszik azokat is, akiket egyébként megnyerhetnének vagy semlegesíthetnének. Kifogásolja, hogy miért támadják folyton a szakszervezeteket: „Mindenki tudja, hogy a hatalom gyakorlásától elválaszthatatlan a hatalommal való visszaélés, és minél nagyobb és korlátlanabb a hatalom, annál nagyobb szükség van bírálatra és ellenőrzésre... legelső feltétele a sajtó bizonyos fokú szabadsága. Tudom, hogy a diktatúrában ennek bizonyos áthághatatlan korlátai vannak, de az eddig uralkodó sajtó – abszolutizmus – a büntetlenség prémiumát biztosítva a hatalommal visszaélőknek – többet ártott a munkásságnak, mint amennyit használt..."

Kunfi bírálata tartalmazott valós elemeket. Nyilván nem egy esetben mutatkozott meg türelmetlenség, s voltak szép számmal túlzó intézkedések is. A hatalom jellegének vitatása azonban csak káros hatással lehetett. Kunfi mint a Forradalmi Kormányzótanács tagja, véleményét más módon is nyilváníthatta volna, mint éppen Göndör Ferenc nem rokonszenves, közismerten jobboldali szociáldemokrata beállítottságú lapjában. Ezt a vonalat követte a Tanácsok Országos Gyűlésén, a tanácskongresszuson is. Június 12-i felszólalásában bírálta a diktatúrát. A párt elnevezése körüli vitában

– a pártegyesüléskor tett ígéretét megszegve – nem értett egyet azzal, hogy a párt neve ezentúl Kommunisták Magyarországi Pártja legyen, helyette a Szocialisták Magyarországi Pártja elnevezést javasolta. Bár elismerte: „...igen nagy aggodalmaim voltak arra nézve, hogy a proletárdiktatúra a világforradalomnak és a világ fejlődésének a mai állapotában, Magyarország mai szociális körülményei között keresztülvihető-e vagy sem, de azokban, akik ilyen aggodalommal csatlakoztak, azokban ez a két és fél hónap... azt a meggyőződést érlelte meg, hogy a szocializmus felépítéséhez vezető harcot a szociáldemokrácia eszközeivel folytatni valóban nem lehet..."

Beszéde további részében kifejtette, hogy kapitalista államok tengerében nem lehet egy kommunista szigetet fenntartani. De most már két ilyen sziget létezik – mondotta –, és a nemzetközi forradalom szempontjából is fontos, hogy ez a két sziget fennmaradjon. Ő és a hozzá politikailag közelállók – Garbai, a Kormányzótanács elnöke, Böhm hadsereg-főparancsnok, Rónai igazságügyi népbiztos stb. – azért kívánják a diktatúra módszereinek megváltoztatását, mert attól félnek, hogy a mostani módszerek a diktatúra fennmaradását veszélyeztetik. A külső imperializmus ellen kell harcolni, és mostani módszereikkel ellenforradalmi erőket provokálnak az országban.[30]

A hibák és túlkapások egy olyan országban, ahol az ellenforradalmat nem semmisítették meg, csak visszaszorították, nem indokolhatja a diktatúra Kunfi által meghirdetett „enyhe kezelését". Demokratikus, liberális illúziói még élesebben ütköztek ki beszéde folytatásában, ahol teljes szabadságot követelt a szellemi élet, a kultúra, a tudomány, művészet és irodalom részére. Mindezt a kéthónapos, létéért, fennmaradásáért döntő küzdelmet vívó proletárdiktatúrában!

A tanácskongresszuson a legfontosabb kérdés az volt:

tegyenek-e eleget a Clemenceau-jegyzéknek, vonják-e vissza a győztesen előrenyomuló csapatokat Szlovákiából. A jegyzék kilátásba helyezte, hogy a román csapatokat abban a pillanatban visszavonják, amelyben a magyarok kiürítik Szlovákiát. Ismeretes az az elkeseredés, amellyel a tömegek – elsősorban a katonák – a hősiesen és dicsőségesen küzdő egységek visszahívását fogadták.

A tanácskongresszuson, a Clemenceau-jegyzék vitájában Kunfi Kun Béla javaslatával értett egyet. Míg azonban Kun Béla túlértékelte a forradalom lehetőségeit, és – saját szavaival – a proletár pacifizmus elvi alapjáról kívánta a harcok beszüntetését. Kunfi a kapituláció útját kereste: „...nekünk a világ proletariátusával és a nemzetközi forradalommal szemben egyetlen igazi, nagy kötelességünk van – jelentette ki –, és ez: az országot a szociális forradalom számára, a Tanácsköztársaság számára, a proletariátus diktatúrája számára megtartani..." „Hogy területeket fel kell adni, én ezt az árat sem tartom nagy árnak azért, hogy itt megmenthessük a proletárforradalmat és a szocializmus uralmát." Ezt az álláspontot Kun joggal bírálta.

Beszédében azoknak a szociáldemokratáknak a hangulatát fejezte ki, akik korábban a centrista csoporttal rokonszenveztek, de az események hatására a jobboldal felé közeledtek: „...nem volna szerencsés dolog, ha a proletariátus diktatúrájáért és a szocializmusért való harc viszont egy neomilitarizmusnak a megteremtője volna... Nem volna szerencsés az, ha a szocializmus öntudatából kiveszne az a gondolat, hogy az összes dolgozók, mint az összes emberek a világon testvérei egymásnak..."[31]

Ezek a szavak június 19-én hangzottak el, amikor az ellenforradalmi csoportok már erőteljesen szervezkedtek, s több helyen ellenforradalmi lázadás robbant ki. Nyisztor György, aki mindig rokonszenvezett Kunfival, a tanácskongresszusi vita során így válaszolt: „...itt benn vannak a kishitűek, és

Kunfi elvtárs, akit én személyében tisztelek, sokszor mentem vele egy úton, folytonosan hangoztatja a szélső jobboldaliságát, állandóan és szakadatlanul. Ez a hangoztatás borzasztó csapás a magyar proletárdiktatúrára. Én nem vonom kétségbe az ő becsületességét, jóhiszeműségét, nem akarom azt mondani, hogy ellenforradalmár, de ahogy ezt csinálja, egyenesen abszurdum."[32]

Nyisztor nem dobálózott a nagy szavakkal; tudta, hogy milyen politikai zsákutcába került Kunfi, aki noha nem értett egyet a párt jobboldalával, most akarva-akaratlan mégis annak a malmára hajtja a vizet.

E politikai zsákutcából nem tudott kijutni a diktatúra további öt hete alatt az összeomlásig és az elkövetkező tíz emigrációs év alatt sem. Lényegében be is fejeződött szereplése a magyar forradalomban. A kongresszuson még beválasztották a pártvezetőségbe, a Tanácsok Országos Gyűlésén pedig a Tanácsok Központi Intézőbizottságába, de külön vezetői funkciót már nem vállalt. A népbiztosságok megújításakor, június végén jelölőbizottsági tag volt – tehát eleve eldöntetett, hogy nem fog betölteni népbiztosi tisztséget.

A továbbiakban még inkább közeledett a munkáshatalom kapitulációját szorgalmazó jobboldali szociáldemokratákhoz. A proletárdiktatúra alatt a szakszervezeti jobboldal és a Külügyi Népbiztosság megbízottai több ízben folytattak tárgyalásokat az antant megbízottaival. Ezek a tárgyalások részben Kun Béla tudtával és instrukciói alapján,[33] részben a tárgyalók saját kezdeményezéséből és céljai érdekében folytak Budapesten vagy Bécsben. Kunfi több tárgyaláson is részt vett, járt Bécsben is, június végén Borghese herceg olasz követtel tárgyalt, hogy miről, arra nézve semmilyen dokumentum nem maradt fenn.[34] Júliusban is kint járt, Czóbel Ernő volt bécsi követtel együtt jött haza július 11-én.[35]

A Magyar Tanácsköztársaságot 1919. augusztus elsejére, 133 napos fennállása után megfojtotta az antantimperializ-

mus. A reménytelen külpolitikai helyzethez hozzájárultak a belső hibák, az ellenforradalom aknamunkája, a jobboldali szociáldemokraták kapituláns magatartása. Az objektív körülményt szubjektív tényezők is befolyásolták. Olyan prominens és korábban széles körökben baloldali szociáldemokratának tartott vezető, mint Kunfi kapituláns álláspontja ugyancsak hozzájárult a belpolitikai helyzet romlásához. A polgári demokratikus forradalom hónapjaiban és a Tanácsköztársaság első időszakában Kunfi épített. 1919 nyarán viszont közreműködött annak az épületnek aláásásában, amelyben az ő munkája is benne volt.

Az összeomlás híre a Bécsből hazafelé tartó Kunfit az osztrák határ közelében érte. Visszatért Budapestre, de az események irányításában már nem vett részt. A Peidl-féle szakszervezeti kormányt, amely maga is hozzákezdett a Tanácsköztársaság vívmányainak felszámolásához, néhány nap után megdöntötte a horthysta ellenforradalom. Kunfi is emigrált. Kalandos úton került Pozsonyba, állítólag éjszaka átúszta a Dunát.[1] Sógora, az ugyancsak Bécsbe emigrált Rónai Zoltán szerint – s ez a valószínűbb – egy rozzant csónakon menekült Pozsonyba.[2] A *Pesti Napló* 1929. november 19-i nekrológja szerint egy pozsonyi ligetben veronállal öngyilkosságot követett el, de felfedezték, mielőtt a méreg teljesen felszívódott volna, és egy orvos két hónapig a lakásán ápolta. Egyik közeli bécsi ismerőse úgy tudja, hogy Pozsonyban egy volt híve felismerte Kunfit, beárulta a rendőrségen, és ily módon toloncházba juttatta.[3] A csehszlovák szociáldemokraták intézkedtek végül szabadon bocsátása érdekében. Szabadulásáról a *Pesti Hírlap* is fantasztikus mesét költött: „Kunfi Zsigmond volt népbiztos néhány nap előtt Bécsbe érkezett, ahol Böhm Vilmossal és az osztrák kommunista vezérekkel szabadon jár-kel. Le volt tartóztatva Pozsonyban, de fogságában őrültséget színlelt, mire az ottani tébolydába szállították. Innen szökött meg eddig ki nem derített módon."[4]

Néhány hét múlva felesége is követte a száműzetésbe.

Az osztrák szociáldemokraták jól ismerték és becsülték Kunfit. Azon kevesek közé tartozott, akik bécsi emigráció-

jukban azonnal állást, biztos egzisztenciát találtak. Az Osztrák Szociáldemokrata Párt lapjának, az *Arbeiter-Zeitung*nak a munkatársa, majd külpolitikai rovatvezetője, vezércikkírója lett.

Horváth Zoltán azt írja, hogy Kunfi igen borús kedéllyel érkezett Bécsbe, sötétnek és reménytelennek látta a magyar jövendőt. Nem osztotta egyesek optimizmusát, tisztában volt azzal, hogy rövid időn belül nem lesz változás Magyarországon. Megviselt, leromlott idegállapota ellenére is azonnal bekapcsolódott az osztrák pártéletbe és ezáltal a nemzetközi munkásmozgalomba. „Naponta ugyanabban az órában aktatáskával a hóna alatt, fürge léptekkel sietett az osztrák parlamentbe – írja Horváth Zoltán –, úgy ahogy két évvel ezelőtt bejárt a magyar képviselőházba... Tudatosan élte bele magát az új környezetbe, mint aki már egy életen át ezt fogja csinálni. Míg mindenki más a várakozásban morzsolta fel erejét, addig ő, éppen mert pesszimistán ítélte meg a magyar helyzetet, azonnal munkának látott." Mégis voltak illúziói. A Somogyi–Bacsó-gyilkosság idején azt hitte, ez a gaztett felrázza majd az egész nemzetközi munkásságot, ha lefolytatják a nyomozást, abból annyira beszennyezve kerül ki az egész rendszer, hogy befelé s kifelé egyaránt lehetetlenné válik fenntartása. „A konklúzió hamis volt – állapítja meg Horváth. – Az ellenforradalom cinikusan napirendre tért felette."[5]

Az *Arbeiter-Zeitung*on kívül Kunfinak számos cikke jelent meg különböző lapokban. Írt az osztrák párt elméleti folyóiratába, a *Der Kampf*ba, egy ideig tagja volt a lap szerkesztőbizottságának, Hilferding lapja, a *Die Gesellschaft,* a magyar emigráns lapok, a *Bécsi Magyar Újság* és *Az Ember* is rendszeresen közölte írásait. Titkára volt az osztrák szociáldemokraták ausztromarxista irányzatához közel álló Világosság-csoportnak, és szerkesztette az 1920-ban indult (rendszertelenül megjelenő) *Világosság* című hetilapot, amelynek mun-

katársai főleg a Kunfi–Rónai–Böhm körül tömörült emigránsok közül kerültek ki. Kunfi tanára lett az osztrák párt- és munkásfőiskolának, emellett gyűléseken, értekezleteken tartott előadásokat. A vezető ausztriai szociáldemokraták – kiváltképpen Friedrich Adler, Otto Bauer, Austerlitz – nagyra becsülték, s lehetővé tették számára, hogy osztrák pártfórumokon felléphessen.

Mint külpolitikai újságíró, sokoldalúan vizsgálta a nemzetközi eseményeket, témavázlatot jelentetett meg „A forradalom fejlődése és problémái 1917–1921" címmel. Foglalkozott az angol világbirodalom kérdéseivel, a balkáni államok fejlődésével, a gyarmati népek küzdelmeivel. Megemlékezett az amerikai munkásmozgalom mártírjairól: az olasz származású Saccoról és Vanzettiről.

Legjelentősebbek a magyar forradalmakról szóló írásai. Élete utolsó tíz évében szüntelenül azon tépelődött: mennyire terheli őt felelősség a fehérterrorért, miután része volt a két munkáspárt március 21-i egyesülésében, a proletárdiktatúra létrehozásában. E súlyos problémát vizsgálva túlértékelte a forradalmakban a személyek – így saját személye – szerepét is. És bár a forradalmak okait sokszor elemezte, mégis kitűnik, nem látta eléggé, hogy milyen feltartóztathatatlan történelmi és társadalmi erők működtek közre ezek létrehozásában, mint ahogyan a munkáshatalom leverésének körülményei is elsődlegesen a nemzetközi helyzet alakulásával függtek össze.

A *Világosság* 1920. július 20-i számában a proletárdiktatúra megdöntésének okát kutatva bírálja a kommunistákat, de visszautasítja azt a jobboldali szociáldemokrata híresztelést, mintha ő a tanácsuralom idején bármiféle terror alatt állt volna. Hogy – fenntartásai ellenére – miért csatlakozott a diktatúrához, azt a már említett november 13-i, *Az Ember*ben megjelent cikkéhez hasonlóan írja le: „...rám is, mint annyi millió más szocialistára, ellenállhatatlan vonzóereje volt an-

nak a gondolatnak, hogy a Kommunista Párt jobban meg tudja valósítani a szocializmust, mint ahogy mi az előző forradalmi kormányzatban tudhattuk..."

A bukásért – az objektív tényezőket mellőzve – a diktatúra vezetőinek a nagy tömegek elmaradott tudatával nem számoló politikáját okolja: „Csak amikor nyilvánvalóvá lett, hogy teljesen képtelenek a viszonyokkal számoló, reális politikát csinálni, vagy annyit valósítani meg a szocializmus vagy kommunizmus programjából, amennyi nem kockáztatja a munkások hatalmát azzal, hogy mindenkit s jórészt még a munkásságot is saját állama ellen sorakoztatja... akkor próbálkoztunk egynéhányan, de gyöngén és határozatlanul, nem is egészen tudatosan azzal, hogy megragadjuk a gyeplőt, hogy szembehelyezkedhessünk olyan intézkedésekkel, amelyek egyre keskenyítették azt a szociális réteget, amelyen a munkásság hatalma nyugodott."[6] Lényegében azt ismételte meg, amit 1919 május–júniusában és június 12-én a tanácskongresszusi beszédében is elmondott. A tényleges helyzet elemzésével, a „reális politikával" Kunfi nem foglalkozott.

1920 nyarán, a nagy és személyes kérdésektől sem mentes viták idején írt egyik cikkében megjegyzi ugyan, hogy szerinte „a proletariátus diktatúrája Magyarországon ezek nélkül a hibák nélkül is elbukott volna", mégis nyilvánvaló elfogultsággal a kommunistákat hibáztatja.[7]

1919–1920-as álláspontjánál elmélyültebb, tudományosabb, önmagával szemben is kritikusabb szemlélete nyilvánul meg az októberi polgári demokratikus forradalom tizedik évfordulójára írott, terjedelmes – már említett – „A legyőzöttek"[8] című cikkében. Figyelemre méltó, hogy Kunfi ebben az írásában egynek tekinti az októberi és márciusi magyar forradalmat, elmaradnak a húszas évek elejének személyeskedései, s igen élesen veti fel a nemzetiségi problémát.

Az *Arbeiter-Zeitung* 1929. november 20-i számában, a nekrológok között egyik volt tanítványa visszaemlékszik Kunfi-

nak 1920 nyarán Halleinban, az Osztrák Szociáldemokrata Párt első pártiskoláján tartott előadásaira: „Mindenkinél erőteljesebben hatott ránk Kunfi Zsigmond szava és sötéten ragyogó egyénisége. A forradalmak történetét adta elő... ez az ember itt naponta megküzd sorsával... Soha életemben nem éreztem, hogy valaki hasonlóképpen elmerült volna a történelem, a politika mélységeibe, mint amikor Kunfi volt a tanítóm, mert ez a történelemtanítás logika és szenvedély, szellem és vallomás, agy és szív legtökéletesebb szintézise volt... ez az ember naponta feltárta előttünk egész egyéniségét, nemcsak gondolkodásunkat, lelkiismeretünket, jellemünket, érzésvilágunkat akarta formálni... Amikor a magyar forradalom történetét adta elő, előadása önvádd lett... »Nagy hibákat követtünk el, elvtársak!... Nem akartunk munkásokra lövetni, nem akartuk a forradalmat munkásvérrel bemocskolni. Nem akartuk, hogy a proletariátus *ellenében* legyen igazunk... Mégis hiba volt, elvtársak – és a magyar proletariátus bűnhődik e hibákért. A történelemben ... csak az eredmény számít...«"

Kunfi tisztánlátását nagymértékben befolyásolta s nemegyszer kétségbeejtette a magyarországi helyzet, ugyanakkor újságírói és politikai munkájának lényeges része volt a magyar ellenforradalom rémtetteinek, valamint a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalkuvásainak leleplezése, az ellenük való küzdelem. Az *Arbeiter-Zeitung*ban megjelent cikkeit – akárcsak annak idején a *Népszavá*ban – általában nem írta alá, nem is szignálta. A halála után kiadott két cikkgyűjtemény – „Die Neugestaltung der Welt" és a „Gestalten und Ereignisse"[9] – írásainak csekély töredékét tartalmazza. Korvin Ottó és társai kivégzésének szörnyűségeit tárja a világ elé 1919. december 30-án az *Arbeiter-Zeitung*ban megjelent „Keine Gnade!" (Nincs kegyelem!) című cikkében. Korvin Ottó iránt különös rokonszenvet érzett, a szocialista humanista példaképét látta benne, aki szerette az irodalmat, művé-

szetet – a siralomházban Beaudelaire-t olvasott –, de mindenekelőtt forradalmár volt. Korvin Ottó „lángoló idealista, rettenthetetlen harcos – írja Kunfi –, aki a maga módján – amely bár nem a mienk – hűségesen, tisztán, önfeláldozóan szolgálta a szocializmus nagy ügyét." Egy francia nyelvű, kézírásos sürgönyfogalmazványban kéri, hogy a címzett (akinek neve nem szerepel, valószínűleg Romain Rolland), valamint Anatole France, Barbusse és mások tiltakozzanak táviratilag a magyar miniszterelnöknél, Huszár Károlynál és gróf Apponyi Albertnél, a magyar békedelegáció elnökénél „öt ártatlan szocialista", közöttük Korvin Ottó, „a nemes jellemű, izzó lelkű forradalmár" tervbe vett kivégzése ellen.[10] A rendszert leleplező írásai közül is kiemelkedik az *Arbeiter-Zeitung* 1920. június 4-i számában megjelent „Die Schlacht von Abony" (Az abonyi ütközet)[11], melyben nagy indulattal irányítja a világ figyelmét Héjjasék szolnoki és abonyi vérengzéseire, és a külföld beavatkozását követeli.

A magyar ellenforradalmi kormány bárkinek hajlandó hóhéri szolgálatokat teljesíteni, írja „Ki vesztette el a békét" című, 1920. január 31-én *Az Ember*ben megjelent cikkében. „Neuillyben elhúzzák a béketárgyalásokat; hátha közben olyan helyzet alakul ki, hogy a Szovjet-Oroszország elleni fegyveres harcban az antant rászorul a magyar paraszt vérére. A magyar urak az első világháborúban a német imperializmus kiszolgálói voltak, s miután ott elbuktak, most az antantimperializmusnak hajlandók szállítani; ezt nevezik ma békepolitikának. A nemzeti felszabadulásra törekvő népekkel szemben a régi magyar Habsburg-uralom ellenforradalom volt. Ha a magyar uralkodó osztályokat 1906-ban az általános választójoggal sikerült volna letörni, és az Osztrák–Magyar Monarchia föderatív államszövetséggé alakult volna, akkor Magyarország a dunai államok föderációjában egyenrangú félként megmaradt volna. De mert ez nem történt meg, a magyar vezető réteg a nemzetiségi elv *forradalmi* jelszavával

harcba induló románokkal, jugoszlávokkal, csehekkel, szlovákokkal szemben mint az *ellenforradalmi*, a nemzeti egységet és felszabadulást akadályozó hatalmi elv képviselője lépett fel."

Kunfinak – bár az általános választójogot most is túlbecsüli – sokban igaza van, de megfeledkezik arról, hogy alig egy évvel korábban Bernben őt is mennyire befolyásolta a magyar társadalmat átható nacionalizmus. A cikk befejezése negyedszázaddal előrevetíti a későbbi magyar történelmet. Az ellenforradalom „készülődése arra vall – írja –, hogy előbb vagy utóbb, egy vagy más úton diadalmaskodó *szocializmus* erejével, a szociális *forradalommal* szemben most újból az *ellenforradalmi* erőszak elvére építik fel Magyarországot és készítik elő végleges és újabb bukását".

Kunfi és a Világosság-csoport munkája eredményeképpen az angol Labour Party 1920 végén parlamenti bizottságot küldött Magyarországra. A bizottság a magyar kormány szabotázsa ellenére kivizsgálta a fehérterror különböző gaztetteit, így az Ostenburg-különítmény 1920 februárjában világszerte nagy felháborodást keltett merényletének: Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolásának körülményeit. Erről egyébként Kunfi „Fekete könyv"-et adott ki.

Kunfi nemcsak Korvin Ottó és társai ügyét viselte szívén, a kommunisták üldözésével rendszeresen foglalkozott cikkeiben. A kommunisták és egyes emigráns szociáldemokraták együttműködése legelőször az 1922-es népbiztosok perénél, illetve a kommunisták elleni perek folyamán mutatkozott meg. A népbiztosper folyamán Landler Jenő Bécsből együttműködött a szociáldemokrata jogászokkal. Egész Európában, különösen pedig a szomszédos Ausztriában nagyszabású akció indult a Horthy-rendszer ellen. „Olyan széles front körvonalai tűnnek fel ebben a politikai akcióban, amelyben 1919 óta először működnek együtt a centrista szociáldemokraták és a kommunisták, s rajtuk kívül a szellemi élet legkiválóbb

képviselői. Romain Rolland-t ugyanúgy megtaláljuk közöttük, mint G. B. Shaw-t" – írja Rév Erika.[12]

Egységesen léptek fel a kommunisták és a szociáldemokraták az 1920-as bojkott megszervezésében. „Egyetlen vonat sem lépheti át a magyar határt, egyetlen hajó sem mehet Magyarországba, egyetlen táviratot, levelet sem szabad Magyarország felé továbbítani..." – közli a *Világosság* 1920. június 15-i száma. A bojkott a proletariátus első nemzetközi fellépése volt a fehérterror Magyarországa ellen, amelyben a legkülönbözőbb bal- és jobboldali munkásszervezetek részt vettek.

Kunfi a bojkotthoz túlzott reményeket fűzött, mert úgy vélte, hogy a rendszer egyes patrónusai – Huszár Károly, Apponyi Albert, Rubinek Gyula – szeretnének már megszabadulni a tiszti banditák diktatúrájától. A július 6-i *Világosság*ban keserűen megjegyezte: „...a munkásságnak ezt a hatalmas küzdelmét azok szervezték és vívják, akiket a proletárdiktatúra hitvallói árulóknak, ellenforradalmároknak, szakszervezeti bürokratáknak és egyéb csőcseléknek szoktak nevezni..." Ugyanebben a számban élesen támadja a magyar nyomdászokat képviselő, jobboldali szociáldemokrata Rothenstein Mórt, aki Bécsben a „magyarországi bolsevik rémuralomról" tartott előadást.

A bojkott nem hozta meg a várt eredményt. Kunfi *Az Ember* 1921. november 13-i számában megírta, hogy Horthyék gyűlölik az emigránsokat, mert „elrágalmazták" Magyarországot – valójában hozzájárultak ahhoz, hogy legalább Horthy-Magyarország szomszédai képet kapjanak a tömeges gyilkosságokról, terrorakciókról. A bojkott sikertelenségét azzal magyarázta, hogy az európai munkásság és a valóban demokrata érzelmű emberek nem tudnak kellő befolyást gyakorolni országuk politikájára. Kiderült, írja, hogy „a magyar munkásosztály sorsa valóban világprobléma, a nemzetközi forradalom és az ellenforradalom erőinek függvénye".

Azok a nyugat-európai szociáldemokrata pártok, amelyek tisztában voltak a II. Internacionálé háborús felelősségével és opportunizmusával[13], de amelyek nem vállalták a III. Internacionálé II. kongresszusán a csatlakozni kívánó pártok számára meghirdetett feltételeket[14], 1921 februárjában Bécsben megalakították a Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközösségét, a „két és feles" Internacionálét. Az osztrák párt 1920. november 7-i pártgyűlése leszögezte, hogy nem céljuk negyedik Internacionálét alakítani, hanem olyan világszervezetet szándékoznak kiépíteni, amely minden ország osztálytudatos munkásságát egyesítené.[15]

Kunfi egyéni és politikai alkatából következik, hogy meggyőződéssel csatlakozott az új centrista szervezethez. Amilyen jól megértette a magyarországi kapitalizmus békés fejlődése idején a tömegekben végbemenő folyamatokat, annyira távol állt tőle a nemzetközi munkásmozgalmon belül kialakult két irányzat lényegének a megértése: a II. Internacionálé a kapitalista társadalom talaján maradva küzdött a munkásosztály helyzetének javításáért, míg a III. Internacionálé, politikailag elhatárolva magát a különböző szociáldemokrata és anarchoszindikalista irányzatoktól, a tőkés rendszerrel teljesen le akart számolni.[16]

1921 februárjában, az új egyesülés alakuló konferenciáján elmondott felszólalásában Kunfi összefoglalta a proletárdiktatúrával kapcsolatos, ebben az időszakban még különösen szubjektív nézeteit, és – mint annyi más alkalommal – elismételte, hogy neki és társainak a forradalom teremtette helyzetben nem volt más választásuk: vagy a magyar forradalom Noskejeivé válnak, vagy pedig az egész proletariátussal együtt vállalkoznak egy – bár kétségbeesett – kísérletre. „Úgy döntöttünk – mondotta –, hogy semmi körülmények között nem harcolunk a proletariátus ellen." A továbbiakban elemezte, hogy a tömegek új igényeinek a régi felépítésű szociáldemokrata pártok nem felelnek meg többé: „a tömegek átalakult

öntudatával szemben, azzal a ténnyel szemben, hogy a háború mérhetetlen élménye folytán új társadalmi kategóriák kerültek az előtérbe, új nemzetek ébredtek öntudatra, új gyarmati népek léptek a históriai porondra, hogy e változások révén a történelem területe nagymértékben kiszélesedett, és így a régi szociáldemokrácia szakszervezeti, szövetkezeti és parlamenti harcával nem elégséges többé..." Kunfi e kongresszustól várta, hogy a „fejlett nyugat-európai országok proletariátusának osztályharca és a történelem porondjára lépő új tömegek követelései és harci módszerei között" megteremtse az egyensúlyt: így alkothatnak közös frontot a kapitalizmus és az imperializmus ellen.[17]

Második felszólalásában – február 26-án – megvédelmezte a proletárdiktatúrát a véres terror vádjával, az ellenforradalmi sajtó gyalázkodásaival szemben, ugyanakkor szenvedélyesen beszélt a fehérterror rémségeiről, az ellenforradalom bikacsökös tiszti tobzódásáról. Keményen megbélyegezte az antant megbízottait; „Troubridge admirális azon a napon, amikor a Duna kivetette Somogyi Béla megcsonkított holttestét, nem átallotta Lloyd George-nak jelenteni: »Budapesten olyan biztonságos az élet, akár Londonban.«" Egyes szociáldemokrata vezetők pedig kezet nyújtottak Somogyi Béla gyilkosainak.[18]

A Világosság-csoport polemikus emlékirataiban rögzítette ismert álláspontját a szociáldemokrácia szerepéről a Tanácsköztársaságban, miután a III. Internacionálé akkori, ugyancsak elfogult álláspontja szerint a Kommün bukását a szociáldemokrácia árulása okozta. Az emlékirat még szófűzéseiben is Kunfi stílusjegyeit viseli magán. Hangsúlyozza: nem a proletárdiktatúra történetét, csupán „kórtörténetét" kívánták ezúttal megírni, hiszen a proletariátus tettereje e négy hónap alatt, az igen nehéz körülmények ellenére is, hatalmas alkotásokban nyilvánult meg. A memorandum – bár szociáldemokrata szemszögből – képet ad a proletárdiktatúra különböző

problémáiról és bukásának okairól. A munkásság hangulatának megváltozásáról írva azonban megfeledkezik arról, hogy e tekintetben a szociáldemokratákat – és személy szerint Kunfit is – nagy felelősség terheli.[19]

A „két és feles" Internacionálé életképtelennek bizonyult. 1923 májusában, a hamburgi kongresszuson visszatért a II. Internacionálé kebelébe. Mint Otto Bauer referátumában elmondotta, a nemzetközi reakció támadásával szemben helyre kell állítani a munkásmozgalom egységét.[20] A valóságban a centrista Internacionálé behódolása a szociáldemokrata mozgalmon belül a reformizmus megerősödését segítette elő.[21]

A hamburgi kongresszuson a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot az emigrációban élő Buchinger Manó képviselte. A fehérterror miatt Magyarországról senki nem jelenhetett meg. Buchinger felolvasta és röviden kommentálta Farkas István párttitkár sürgönyét.[22]

Kunfi beszédében kiemelte: Magyarországon negyedik éve úgy tombol az ellenforradalom, hogy ezen a kongresszuson még országgyűlési képviselők sem jelenhettek meg, továbbá, hogy a magyar állapotokért a nyugati nagyhatalmak is felelősek, amiért tárgyalópartnerül fogadták el Horthyt. A magyar ellenforradalom nemcsak a polgárháború állandósulását jelenti Magyarországon – mondotta –, hanem az utódállamok elleni revans előkészítését is. Elismerően szólt arról, hogy az Internacionálé – különösen az osztrák proletariátus – sokat tett „Magyarország keresztrefeszített munkásságáért"; menedékjogot adtak az emigránsoknak; az angol Munkáspárt Magyarországon járt küldöttsége a világ nyilvánossága elé tárta a fehérterror rémtetteit; az amszterdami Internacionálé bojkott-határozata gyengítette Horthy uralmát; a Szovjetunió sok száz halálra vagy életfogytiglani fegyházra ítélt magyar forradalmár életét mentette meg, amikor értük magyar katonatiszt-túszokat szedett. Majd a nemzetközi helyzetet elemezve feltette a kérdést: hogyan juthatott a magyar

ellenforradalom hatalomra? Ennek okát főképp az antant politikájában látta, amely a forradalmak által megdöntött rendszer bűneiért a forradalmi államokat tette felelőssé. Szerinte a „bolsevik módszerek átvétele" nélkül sem Olaszországban, sem Magyarországon nem jöhetett volna létre a brutális ellenforradalom. A proletariátusnak tehát érdeke és kötelessége ugyan minden imperialista támadással szemben megvédeni az orosz forradalmat és lehetővé tenni, hogy saját törvényei szerint fejlődjék, de Nyugat- és Közép-Európában küzdeni kell módszereinek átvétele ellen. A kérdéseknek ez az Otto Bauer véleményéhez hasonló megítélése jól jellemzi Kunfinak a Nagy Októberrel kapcsolatos ellentmondásos felfogását.[23]

A Horthy-rendszer elleni akciókban Kunfi és Károlyi Mihály ismét együttműködött. Habár az 1919-es események után régi barátságuk meglazult, csak néha találkoztak, néhány levélváltásra azért sor került közöttük.

Károlyi Mihály a húszas évek legelején még osztotta a „két és feles" Internacionálé megalakulásával kapcsolatos centrista illúziókat. Úgy vélte: az új Internacionálé célja, hogy összekötő kapcsot létesítsen a II. és III. Internacionálé között. „Ha megmaradt volna eredeti koncepciója mellett és az egységesítés célját híven követte volna, magam is csatlakoztam volna hozzájuk..." – írja. Helytelenítette, hogy a Világosság-csoport visszament a II. Internacionáléba. „Ezzel a ténnyel az egységfront gondolata súlyos vereséget szenvedett... a bécsi magyar szociáldemokrata emigránsok egy pártban vannak Peidllel és Peyerrel."[24] Károlyi jól látta, hogy a Világosság-csoport nagyrészt elvesztette szabad mozgási lehetőségét, s amikor az emigrációnak küzdenie kellett volna az otthoni megalkuvó pártvezetés ellen, a Világosság-csoportnak is követnie kellett utasításait.[25]

Mozgalmi és publicisztikai működése mellett Kunfi politikai tevékenysége arra is irányult, hogy leleplezze az irre-

dentista Horthy-féle politikát s rábírja az utódállamok vezetőit – elsősorban a szociáldemokrata többségű osztrák és a szociáldemokrata Tušar vezetése alatt álló csehszlovák kormányt – a Horthy-rendszer elleni akciókra. 1920 januárjában Kunfi, Rónai és Böhm memorandumban sürgették a prágai kormány intervencióját, Renner osztrák kancellárt pedig személyesen kérték a horthysták elleni fellépésre. A kívánt akciók azonban elmaradtak. A Renner-kormány nem volt hosszú életű, Prága erejéből pedig nem futotta az új csehszlovák állam megszilárdítását esetleg veszélyeztető külpolitikai bonyodalmakra. Mindazonáltal a centrista szociáldemokrata emigráció nem hagyta abba erőfeszítéseit. Kunfi 1920 áprilisában Prágába utazott, hogy ismételten kérje Masaryk és Beneš támogatását, valamint, hogy Károlyit megnyerje az emigráns tömörülésben való részvételre. 1920 nyarán a csehszlovákiai Znaimban ebből a célból találkoztak is a centrista és polgári radikális emigráció vezetői. A tömörülés azonban a számba jöhető erőket megosztó ellentétek miatt nem jött létre. Jászi és Kunfi – Károlyival ellentétben – nem akartak a kommunistákkal együttműködni.[26]

Kunfi 1922. május 19-én Károlyinak küldött hosszabb levelében megemlíti a prágai találkozásukkor felmerült véleményeltéréseket. Reméli, írja, hogy ezek nagy része elmúlt. Hivatkozik Károlyinak Madzsar József útján tett ajánlatára, hogy Kunfi szerkesszen Bécsben egy német nyelvű revüt. Ezzel nem ért egyet; azt javasolja, adjanak ki helyette Bécsben francia, angol, olasz, időnként német nyelven is, kötetlen időközökben valamilyen – lap- és kőnyomatos között álló – sajtóterméket. Aggályai vannak amiatt, hogy kitől fogadhatnak el anyagi támogatást: „Én nem vehetek részt semmi olyan munkában, amelyhez a pénzt közvetve vagy közvetlenül az utódállamok bármelyikének kormánya bocsátja rendelkezésre, másrészt, ne vedd zokon ezt a brutális szót, de különféle emigrációs hírek miatt kénytelen vagyok így szólani,

nem vehetek részt semmiféle formában Károlyi Mihály kifosztásában...” Kunfi megköszöni Károlyinak, hogy a *Világosság* számára 5000 dinárt kíván adni, de: „Amíg a lap anyagi bázisa nincsen biztosítva egyébként is, nem akarunk egy újabb próbálkozásba belemenni, s így a pénzt egyelőre nem vesszük fel... Mindenesetre nagyon köszönjük, és sokra értékeljük ezt a szolidaritást.” Arra kéri viszont, hogy ajánljon fel Göndör Ferencnek, *Az Ember* részére – amely „bizonyára súlyos hibákat követett el, de kétségtelen, hogy nagy érdemei is vannak” – mintegy 10 000 dinárt.[27]

Károlyi Jászi Oszkárhoz intézett 1922. november 12-i levelében elmarasztalja Kunfit. Az emigráció megszervezésével kapcsolatban írja: „Kunfi, úgy látom, inkább azon dolgozott, hogy az ellentéteket kiszélesítse; különben is úgy vettem észre, ő az egész tervért ab ovo nem lelkesedett. Kunfi egy teljesen meghasonlott ember benyomását tette rám, aki elveszítette a hitét nemcsak a bolsevizmusban, de magában a szocializmusban. Ezt az ő hitevesztettségét bizonyára önmagának sem vallja be, azonban minden elejtett szavából ez tűnik ki. Te tudod legjobban, mennyire nagyrabecsültem épp Kunfi tudását, s bár sok hibáját láttam, mégis nagy szimpátiát éreztem iránta... Kunfi és barátai a világ előtt akárhogy is mosakodnak – bolsevikiek maradnak – azzal a hozzátétellel, hogy a III. internacionalisták szemében árulók...”[28]

Jászi valóban csak „Nyugat felé” akarta megszervezni az emigrációt, míg Károlyi azt tartotta: „A mai Kelet egy pozitívum – amivel még a kapitalista antantnak is számolnia kell.”

Kunfi és Károlyi fennmaradt levelezéséből kitűnik, hogy Kunfinak része volt Károlyi szívélyes londoni fogadtatásában. Leveleztek a válságba jutott *Bécsi Magyar Újság*ról, amelynek mindketten nagy jelentőséget tulajdonítottak. Kunfi szerint, „ha az utolsó emigrációs orgánum is megszűnnék, Bethlenék és Garamiék ennek egyformán örülnének...” Egyik

levelében megindokolja, miért nem szokta cikkeit aláírni: „Én tíz évig írtam a *Népszavá*ba név nélkül, négy év óta ugyanígy írok az *Arbeiter-Zeitung*ba és egy csomó külföldi lapba" – hangoztatta, számára nem fontos, hogy folytonosan kolportálja szerzőségét. Károlyitól azt kéri, írjon a *Bécsi Magyar Újság*ba esetleg a magyar földreform kérdéséről, annál is inkább, mert ezzel dokumentálnák, hogy a lap nemcsak a *Világosság*-csoport, hanem az egész emigráció orgánuma.[29]

A Károlyi–Kunfi-kapcsolat teljességéhez tartozik, hogy Károlyi már 1923-ban az „Egy egész világ ellen" című könyvében és hasonlóképpen az ötvenes évek elején Emlékirataiban igen melegen ír Kunfiról. Károlyi a *Népszava* 1947-es újévi számában megjelent „A Népszava és az októberi forradalom" című cikkében ismét párhuzamot vont Garami és Kunfi politikája között. Szerinte Garami 1918 nyarán nem érezte át a forradalmi hangulatot. *„A Népszava* azonban egyre inkább *Kunfi álláspontját tükrözte vissza.* Nemcsak a tömegek, de maga a pártlap is fölébe kerekedett az eseményeknek..."

Kunfi és a magyarországi pártvezetőség között rossz volt a viszony. A *Népszava* 1920. március 11-i számában éles hangon vitatkozott az *Arbeiter-Zeitung* kritikájával.[30] E vita ürügyet szolgáltatott a szociáldemokrata emigráció jobbszárnyának arra, hogy az *Arbeiter-Zeitung*tól – gyakorlatilag Kunfitól – elhatárolják magukat.

A húszas évek elején Kunfi több alkalommal is ostorozta a Magyarországi Szociáldemokrata Párt itthoni vezetőségét. *Az Ember* 1922. január 1-i számában „Az ébredő szociáldemokraták – A fehér terror új különítménye" címen vezércikket írt. „Éppen két éve, hogy a kormány, amelynek Peyer Károly mint miniszter és Miákits Ferenc mint államtitkár tagjai voltak, felakasztatta Korvin Ottót és László Jenőt. Nemsokára annak is elmúlik két éve, hogy Somogyi Béla

szemének kitolatása és megskalpolása után következő napon Vanczák János kérges tenyerét Horthy Miklós fővezér és kormányzó elé tartotta, abban a reményben, hogy majd csak beleköpnek..." A továbbiakban elismerte, hogy az akkoriban napvilágot látott amnesztia-rendelet jelent bizonyos enyhülést (mivel a Bethlen–Peyer-paktumról még nem tudott), az amnesztiát az ellenforradalom belső gyengülésének tulajdonította, de változatlanul elítélte a szociáldemokraták mindenáron való egyezkedő politikáját. Hogy ebben mennyire igaza volt, az is bizonyítja, hogy a kormányzó a Szovjet-Oroszországból hazatért túszok fogadásánál tartott beszédében a szociáldemokrata munkásságot – a paktum ellenére – „szervezett szennynek" nevezte.[31]

A centrista emigránsokat tömörítő *Világosság*-csoporthoz csatlakoztak tőle némileg balra és jobbra álló menekültek is. A csoport tevékenysége mellett – amihez hozzátartozott a hazai pártellenzék irányítása és befolyásolása –, Kunfi és hívei erkölcsileg és anyagilag segítették a hozzájuk forduló politikai menekülteket. A csoport tagjai keresetük egy részét erre a célra adták. Hajlékot, munkát is igyekeztek a menekülteknek szerezni.[32] Mint Kunfinak 1921. július 5-én Friedrich Adlerhez írt levele tanúsítja, a Világosság-csoport – hazai, szakszervezeti kapcsolatokat felhasználva – egy magyarországi baloldali szocialista párt létrehozásának tervével is foglalkozott.[33] E terv realizálására azonban nem nyílt lehetőség.

1922-ben az MSZDP parlamenti frakciója arról tárgyalt, hogy Garami kívánságára a Bécsben élő, korábban a pártapparátushoz tartozó szociáldemokratákat a párt újból alkalmazza. A *Világosság*-csoportbeliekre azonban nem is gondoltak, holott közülük is többen pártalkalmazottak voltak azelőtt. A magyar kormány mégis egyelőre egy kalap alá vette Kunfit és Garamit. Egy bizalmas miniszterelnökségi megállapodás-tervezet első pontként azt követelte, hogy „a nemzeti

alapra helyezkedni kívánó szociáldemokrata munkásság lépjen ki hivatalosan és publikálandó módon abból a blokkból, amelyet Kunfi, Garami és a bécsi úgynevezett emigráció vezetői dirigálnak...[34] Később több tervezet készült, melyben az emigráció részleges megszüntetését, illetve egyesek amnesztiában részesítését javasolták, de Kunfi – nyilván 1919-es működése következtében – ezek között soha nem szerepelt. 1924. november 2-án Bécsben az 1918-as októberi forradalom évfordulóját ünneplő gyűlésen Kunfi kifejtette, hogy az MSZDP vezetői nem mernek harcot indítani az októberi vívmányokért. A gyűlésen elfogadott határozat követelte a hazai pártvezetőktől, hogy a párt programjának és az 1917-es októberi forradalom követeléseinek megfelelő politikát folytassanak.[35]

A Bethlen–Peyer-paktum egy időre közös platformra hozta a bécsi emigrációt. Bethlen István miniszterelnöknek a *Neue Freie Presse* 1924. karácsonyi számában megjelent nyilatkozata[36] arra kényszerítette a pártot, hogy az 1921. december 22-én megkötött paktumot 1924. december 30-án ismertesse a pártválasztmánnyal. Bethlen a paktum révén a munkásmozgalmat céljai szolgálatába kívánta állítani. Mint ismeretes, követelései között szerepelt, hogy a párt a külföldi „mérsékelt" szociáldemokratákkal való összeköttetéseit a rendszer érdekében hasznosítsa; a belpolitikában a polgári osztályokkal gazdasági téren kooperáljon; tartózkodjon a politikai sztrájkoktól; szakítson a liberális blokkal és a polgári demokratikus és októbrista elemekkel. A paktum értelmében a párt agitációját nem terjeszthette ki az állami üzemek munkásságára és a mezőgazdasági munkásságra. Viszont több száz szociáldemokrata elítélt kapott amnesztiát, a szakszervezetek szabadabban mozoghattak, az internáló táborokból is sikerült többeket kiszabadítani.[37]

A bécsi Garami–Buchinger-csoportot a pártvezetőség megbízásából Propper még 1921-ben – a jegyzőkönyv aláírása előtt – személyesen tájékoztatta. Garami ekkor a csoport

nevében igen erélyes levélben tiltakozott a paktum ellen,[38] később azonban Buchingerrel együtt belenyugodtak a történtekbe. De a *Világosság*-csoportot – írja Propper – nem lehetett megnyugtatni.[39] A csoport panaszt emelt a pártvezetőség ellen a II. Internacionálé végrehajtó bizottságában. Szűkebb körű bizottságot küldtek ki az ügy megvizsgálására. Ez 1925. január 26-án tárgyalta az ügyet. Hajdú Henrik, a kiváló műfordító (a későbbi Magyarországi Szocialista Munkáspárt egyik alapító és vezetőségi tagja) szerint Peyer elhatározta, hogy ez alkalommal leszámol az ellenzékkel. A Szociáldemokrata Párt vezetősége évekig tagadta, hogy a paktum létrejött. Az ellenzék Edo Fimmenhez, a Szállítómunkások Nemzetközi Szövetsége titkárához fordult, hogy ő képviselje ügyüket a Szocialista Munkásinternacionálé előtt. Fel akarták hívni az európai közvélemény figyelmét Peyerék elvtelenségére. A magyarországi ellenzéket Otto Bauer, a budapesti pártvezetőséget Karl Kautsky képviselte, a választott bíróság Bécsben, az *Arbeiter-Zeitung* szerkesztőségében ült össze, 1925. január végén. A megbeszélésekről Hajdú Henrik így emlékezik: „Véletlen volt-e, nem tudom, Peyerék jobbról ültek, én balról Garbai és Kunfi mellett... Garami hangsúlyozta, hogy a tárgyalásra a meghívás ellenére sem megy el, mert nem akar Peyerékkel közös levegőt szívni. Az Internacionálé rendkívül súlyos szavakkal bélyegezte meg és semmisnek nyilvánította a paktumot." Otto Bauer a tárgyaláson erélyesen figyelmeztette Peyert, hogy viselkedjék tisztességesen, mert most nincs Magyarországon, bérencei között. A szigorúan bizalmas tárgyalásról Peyer aznap nyilatkozatot adott a budapesti *Magyarország* bécsi tudósítójának, s azt állította, hogy az ellenzéket bolsevik vezérek képviselik. Nyilatkozatával jó szolgálatot tett a rendőrségnek. Hazatérve első dolga volt, hogy kizáratta a pártból az ellenzéket.[40]

Miután a paktum ügye kirobbant, a pártvezetőség kijelentette, hogy a körülmények kényszerítették a paktum megkö-

tésére, és azt első perctől kezdve nem tartotta be. A bécsi tárgyalásokról a pártvezetőség pontatlan és hiányos tájékoztatást közölt a *Népszava* 1925. január 29-i számában, s emiatt éles vitába keveredett Otto Bauerrel, akinek az volt a véleménye: ha egy beszéd politikai vagy cenzúra-okokból egészében nem közölhető, részleteit sem lehet a nyilvánosság elé tárni, mert az olvasók hamis képet kapnak.

Az ellenzéknek az MSZDP-ből való kizárása, majd az ellene ismétlődő támadások egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy elkerülhetetlen a szakítás. Az ellenzék felszólította a párt vezetőit, hogy lépjenek ki a polgári blokkból és a Szociáldemokrata Párt induljon önállóan az 1925-ös tavaszi törvényhatósági választásokon. E javaslatot visszautasították. Ezután határozta el az ellenzék új, forradalmi munkáspárt létrehozását. 1925. április 14-én alakult meg Vági István vezetésével, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt.[41] Az új párt az első időben élénk kapcsolatot tartott fenn a *Világosság*-csoporttal. A főkapitányság politikai nyomozócsoportja szerint a Világosság-csoport tagjai – Garbai Sándor kivételével – rokonszenveztek az MSZMP-vel; a budapesti „két és felesek": dr. Kis Jenő, Halász Alfréd és mások, azonban túlságosan baloldalinak találták az új pártot.[42]

Az MSZMP küldöttsége – bár késéssel – részt vett a II. Internacionálé 1925. augusztusi marseille-i kongresszusán. Megérkezése után azonnal érintkezésbe lépett Otto Bauerrel és a *Világosság*-csoport küldötteivel – elsősorban Kunfival –, segítségükkel érte el, hogy a mandátumvizsgáló bizottság engedélyezze a delegációnak a kongresszuson való részvételt. De hivatalosan ekkor sem ismerték el a küldöttséget, mert a kongresszus álláspontja az volt, hogy egy országban csak egy szociáldemokrata párt legyen.

Ugyanebben az évben robbant ki a frankhamisítási botrány, amely rövid időre a Horthy-rendszerre irányította a nemzetközi közvélemény figyelmét. Kunfi gyűjtötte össze és

továbbította a világlapoknak a frankhamisítási botrány híreit.[43] Amszterdamban hamis francia bankjegyeket hoztak forgalomba; kiderült, hogy ezeket Magyarországon a kormány tudtával, a Térképészeti Intézetben készítették. A pénzre a revizionista propaganda céljából volt szükség. Az *Arbeiter-Zeitung* több ízben foglalkozott az üggyel; így leleplezte gróf Teleki Pál szerepét, aki sürgősen Münchenbe utazott diplomáciai útlevéllel és futárpoggyásszal. Mint Kunfi írta: miután a magyar kormány belföldön a legtöbb nyomot eltüntette, amely a frankhamisítás ügyét a magyar külpolitikával összekapcsolta, most – Teleki Pél révén – a külföldi cinkosokkal próbálta haditervét egyeztetni.[44] Nyílt titok volt, hogy a frankhamisítás mögött a kormányzó és klikkje állt.[45] Kunfi szinte elsőként célzott arra, hogy a dologban német militarista körök is közrejátszottak.

Feltűnő, hogy életének utolsó éveiben Kunfi már nem kritizálta olyan szenvedélyesen a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot. Ennek oka egyrészt feltehetőleg az volt, hogy Horthyék – a paktum ellenére – kényszerűségből megtűrt, „destruktív" erőnek tekintették még a peyeri vezetéssel működő MSZDP-t is, és ahol csak lehetett, gátolták munkáját. Másrészt, a pártvezetésben előtérbe került a Kunfi által becsült Mónus Illés személye. 1925 második felében Kunfi olykor már elismerően nyilatkozott az MSZDP munkájáról. 1925. október 31-én – az őszirózsás forradalom hetedik évfordulóján – a Világosság-csoport emlékünnepélyén pedig azt javasolta, hogy küldjenek sürgönyt a budapesti pártvezetőségnek. Ebben tiltakozzanak a *Népszava* üldözése, a szociáldemokrata és a kommunista munkások bebörtönzése, tervezett statáriális bíróság elé állítása ellen. A magyar tömegek öntudata minden üldözés ellenére növekszik, ennek jele, hogy a szociáldemokrata frakció, fennállása óta először, nyíltan állást foglalt az őszirózsás forradalom és a demokratikus köztársaság mellett.[46]

A *Népszava* pedig – feltehetően Mónus Illés befolyására – 1926. június 3-án beszámolt a bécsi városházán tartott egyik gyűlésről, melyen Kunfi megbélyegezte a magyar fehérterrort. „Idegen földön, de a testvéri összetartozás áhítatosságával, idegen nyelven, de a pallérozottság nemes művészetével... fojtogatott emlékező szavai nyomán a könny és keserűség, kísértettek az áldozatok véres árnyai."

Jóllehet a hazai viszonyok között a húszas évek elején tervezett centrista pártalapítás nem sikerült, a Világosság-csoport továbbra is állandó kapcsolatot tartott fenn a – Propper Sándor szerint – „jóhiszemű és jóakaratú ellenzékkel", „amelynek látható fejei dr. Kis Jenő, Pajor Rudolf, Halász Alfréd és Stromfeld Aurél voltak".[47] Erről Kis Jenő beszámolt a franciaországi *Világosság*-csoportnak írt levelében: „Én és a magyar párt ellenzéki felfogású tagjai a legszorosabb kapcsolatban állunk az itteni *Világosság*-csoporttal, teljesen az ő elméleti álláspontjukat valljuk..."[48] A *Világosság* hatását tükrözi Kis Jenő egyik Franciaországba írott kelet nélküli levele is.[49]

Kunfi korábbi elképzeléseinek ismeretében világos, hogy bár most sem értett egyet a hazai szociáldemokrata vezetőség politikájával, károsnak tartotta, hogy a munkásmozgalom három ágra szakadt: a legális pártra, a féllegális MSZMP-re és az illegális kommunista mozgalomra. Az MSZMP megalakulásakor valószínűleg táplált olyan reményeket, hogy az – bizonyos mértékig – a Világosság-csoport politikáját képviselje. E remények nem váltak be; a párt nem centrista, hanem kommunista irányvonalat követett. Kunfi pályafutásában a korábbiakhoz képest újabb törést jelez, hogy „A fasiszta jégeső és a kommunista cséphadaró" című, a szociáldemokrata párttitkárság iratai között kőnyomatban fennmaradt, bár belső használatra szánt, sokszorosított írásában kommunista fedőszervnek minősítette a horthysták által üldözött MSZMP-t. A kőnyomatos, a bélyegző szerint, 1927.

április 4-én érkezett a budapesti párttitkárságra. Szó van benne a magyar pártra nehezedő nagy fasiszta nyomásról, amelynek következtében Vanczákot szabadságvesztésre és polgári jogainak felfüggesztésére ítélték, és Peyer ellen is eljárás indult. Védelmébe veszi Szántó Zoltánt, akit kommunista ifjúsági mozgalom szervezéséért ötvenharmadmagával letartóztattak és akit rögtönítélő bíróság, talán halálos ítélet fenyeget. Kunfi ebben az írásában szinte egyenlőségjelet tesz a Kommunista Párt „lelkiismeretlensége", mellyel ifjúmunkásokat hajszolnak bele nehéz pénzzel támogatott kalandokba, és a kormány brutalitása közé. „Nagyon valószínű – jelenti ki az MSZMP-ről –, hogy baloldali szellemű szocialista munkások is vannak benne, azonban a párt, úgy látszik, a kommunista sejtek deckorganizációjaként* szolgál."[50]

Kunfi emigrációs tevékenysége nemzetközi fórumokra is kiterjedt. Bár egész pályafutása során nagy érdeklődést tanúsított a francia munkásmozgalom és a francia kultúra iránt – csak emigrációs éveiben került közvetlen kapcsolatba Franciaországgal. (Eljutott Párizsba, sőt a déli tájakra is.) Említésre méltó szereplése a II. Internacionálé kongresszusain. Az 1925-ös marseille-i kongresszuson – amelyről már szó volt – kifejtette elvi álláspontját és a *Világosság*-csoport feladatait. „A *Világosság* bár nem mond le a pártviszonyok bírálatának jogáról, a magyar proletariátus létérdekének tekinti a magyar szociáldemokrácia egységét. A *Világosság* feladata az elnyomott magyar proletariátus és a civilizált világ, főleg az Internacionálé pártjai közötti kapcsolatot helyreállítani, a magyar munkásosztály politikáját a szocializmus irányába befolyásolni, jobbról balra lehatárolni, eltérésektől megóvni." Elmondta, hogyan segítik a magyar menekülteket, és hogy e munkában a testvérpártok, főleg az osztrák szociáldemokrácia is részt vesz. Megemlítette azt is,

* Fedőszerveként.

hogy a múltban nem volt meg mindig az egyetértés a magyar párttal, amely „kifejezetten lemondott az emigrációval való együttműködésről. A *Világosság* munkája azonban nem volt hiábavaló, mert hozzásegített ahhoz, hogy a magyar munkásmozgalomban tisztázza az erőviszonyokat, elhárítsa a kommunista befolyást, és főleg, hogy a magyar reakció rémtetteit ország-világ előtt feltárja..."[51]

Az 1928 augusztusában megtartott brüsszeli kongresszuson Kunfi élesen bírálta Horthyék háborús készülődését. Ezen a kongresszuson az MSZDP nyolctagú delegációval képviseltette magát, a magyar helyzetről azonban Kunfi, a *Világosság*-csoport küldötte beszélt. Nehogy a magyarországi küldötteknek otthon kellemetlenségük legyen miatta, elöljáróban elmondotta: szavaiért nem felelősek, nem is tudták, hogy fel fog szólalni. Rámutatott, hogy Magyarország világpolitikai izoláltsága megszűnt. Akárcsak Albánia, Magyarország is a fasiszta Olaszország csatlósa, amely nyíltan készül a háborúra. A felfegyverzett horthysta katonaság csak a pillanatra vár, hogy – az irredenta politika következményeképpen – szomszédaira törjön. A népszövetségben huszonnégyszer tárgyalták, joga volt-e Romániának kisajátítania a magyar grófok birtokait. Magyarország az egyetlen Európában, ahol a háború után épen maradt a nagybirtokrendszer. Majd az angol küldöttekhez fordulva arról beszélt, hogy mit jelent, ha a fehérgárdisták lapjában, ahol állandóan gyalázzák a szocializmust és a munkásosztályt, olvasható egy angol munkásvezér nyilatkozata, mely szerint a legközelebbi angol munkáskormány első feladatai közé fog tartozni, hogy keresztülvigye a Bethlen-kormány által kívánt békeszerződésrevíziót. Az ilyen nyilatkozat bátorítás az ellenforradalom és ostorcsapás a munkásosztály számára. A magyar munkásosztály sorsa a szocializmus és az imperializmus, a fasizmus és a demokrácia közötti harc függvénye.[52] Ez a beszéd is

tanúsítja, hogy Kunfi azok közé tartozott, akik korán felismerték az egész Európát fenyegető fasizmus veszélyét.

Kunfi emigrációs tevékenységét a magyar ellenforradalom különböző intézményei nagy figyelemmel kísérték. A Belügyminisztérium – eltekintve a proletárdiktatúra vezetői ellen kiadott vádirattól – első perctől kezdve szemmel tartotta a Világosság-csoport és különösen Kunfi működését. 1920-ban hosszabb jelentés számolt be arról, hogy Kunfiék a *Világosság* 2. és 3. számában gúnyos fölénnyel írtak az otthon készülő „összeomlásról", amelyet egészen biztosra vettek.[53]

1923. július 6-án terjedelmes vádiratot adtak ki Kunfi ellen: mely a következő pontokat tartalmazza: Hágában, az 1922. december 10–15-én tartott nemzetközi szakszervezeti kongresszuson azt állította, hogy Magyarország háborúra készül; megköszönte Edo Fimmennek, amiért megszervezte Magyarország ellen a bojkottot, amelynek meg kellett volna döntenie a „legutálatosabb ellenforradalmi kormányt"; a prágai *Sozialdemokrat*ban ártatlan munkások letartóztatásáról írt és arról, hogy a magyar vezérkar Szlovákia visszahódításának tervével foglalkozik, s Stromfeld Aurélt azért tartóztatták le kommunista összeesküvés vádjával, mert nem akart beállni a háború előkészítői közé; kifogásolták továbbá a hamburgi kongresszuson tartott beszédének néhány kitételét is.[54]

A Belügyminisztérium 1927. június 2-án szigorúan bizalmas körlevélben hívta fel illetékesek figyelmét a május 23-án Bécsben „Nemzetközi Bizottság a fehérterror és a fasizmus leküzdésére" címen megtartott összejövetelre, melyen az emigráció részéről Garbai és Kunfi, Pestről Pajor és Kovács vettek részt.[55]

A Belügyminisztériumban természetesen tudtak a hazaérkezetteknek a Világosság-csoportnál tett látogatásairól, ismerték viszont Kunfinak Stromfeld halálakor írt megemlékezését is.[56] Számon tartották a Világosság-csoport röpira-

tait. Az 1929. augusztus 6-án kiadott „Az ellenforradalom tíz esztendeje" című röpirat különösen élesen sorolja fel a Horthy–Bethlen-korszak bűneit, és magyar köztársaságot, új októbert, az ellenforradalom likvidálását követeli. Az államrendőrség jelentése szerint a röpirat szerzői és terjesztő iránti eredménytelen nyomozást beszüntették.[57] A *Népszava* 1929. november 5-i számában közli, hogy Kunfi ellen a brüsszeli kongresszuson elmondott beszéde miatt körözőlevelei adtak ki.

A különítményesek már kezdetben felfigyeltek Kunfira. *Az Ember* 1921. április 17-i 9. száma Csernyák Imrének, a Katonatanács volt elnökének tájékoztatását ismerteti. Csernyákot állítólag felkérték, segédkezzék egy Kunfi elleni akcióban. Prónay-tisztek Kunfit Magyarországra akarták hurcolni, ami könnyen feltételezhető.

A megtorló intézkedésekhez tartozott az is, hogy a Szegedre telepített kolozsvári egyetem tanári karában foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy Kunfit megfosztják doktori fokozatától.[58] A javaslatból azonban nem lett semmi.

Az MSZDP és Kunfi közötti kapcsolatok bizonyos javulása nem jelenti azt, hogy Kunfi a bírálat jogáról lemondott volna. Így például az MTI nyomán ismertette az *Arbeiter Zeitung*ban Peyer és Reisinger Ferenc éles szóváltását. Az egyik pártvezetőségi tag azt írta Böhm Vilmosnak: „Kunfi utálja Peyert... szabad-e és lehet-e Kunfinak azon a helyen. amelyet betölt, korlátlan befolyásával úgy élni, ahogy egyéni szeszélyei és érzelmei ezt irányítják..." Böhm válaszában megmagyarázta, hogy Kunfit a közlésnél nem érzelmek vezették. Miután a többi bécsi lap publikálta a dolgot, az *Arbeiter-Zeitung* olvasóit is tájékoztatni kellett.[59] Révész Mihály szerint Peyer helytelenítette a Társadalmi Lexikonban (Révész tollából) 1928-ban megjelent Kunfi-életrajzot, Peyer azt mondotta: Kunfi is azok közé tartozott, akik „segítettek tönkretenni" a szociáldemokrata mozgalmat.[60]

Olykor Peyerék még a Kunfival rokonszenvező Mónust is befolyásolhatták. 1929-ben a pártgyűlésen revíziós hangot ütöttek meg,[61] amelyet a párt belső ellenzéke, a II. Internacionálé és Kunfiék is nagy felháborodással fogadtak. Pajor – valószínűleg ennek kapcsán – írta Mónusnak: „...ami az egyéb dolgokat illeti, leginkább az fog érdekelni, mit végzett Jaci (Weltner Jakab) Bécsben. – Információja szerint most már a harmónia Ernővel (Garami Ernővel) tökéletes, és úgy látszik, a skrupulozitások a Zsigáék (Kunfi Zsigmond) handabandázása dacára, megszűntek nála. Egyszerűen haza akar jönni,... de az Internacionálé ülésén történt események ügyében nem nyugszik bele a történtekbe... tűrhetetlen állapot az... hogy ilyenkor a legmagasabb fórum bennünket olyan félszegen kezel, és az egész magyar pártot egyenrangú félként állítja Zsigáék kicsiny töredéke mellé, mintha az egy külön párt volna, amelynek nincs más hivatása, mint politikai és erkölcsi ellenőrzést gyakorolni – persze meglehetős tájékozatlansággal – a magyarországi párt tevékenysége fölött."[62]

E levéltöredékből mindenesetre következtethetünk Kunfi súlyára a II. Internacionáléban.

A Világosság-csoportnak nagy tekintélye volt a baloldali szociáldemokrata munkások és ifjúmunkások előtt is; ha „tanulmányútra" Bécsbe látogattak, nem mulasztották el, hogy felkeressék a Világosságot.[63] Stein Ferenc – Korvin Ottó egyik helyettese a proletárdiktatúra idején – a húszas évek elején került Bécsbe, és Landler Jenő ajánlására kapcsolódott be a Világosság-csoport munkájába.[64] Szívesen fogadták, rövidesen a csoport vezetőségi tagja lett. Stein Ferenc emlékszik arra is, hogy 1928-ban Stromfeld Aurél, Rónai Sándor, Szakasits Árpád, Csapó Sámuel, Mónus Illés kilátogattak Bécsbe, hogy a Világosság-csoporttal tárgyaljanak.

Haász Árpád idézett visszaemlékezésében Kunfi bécsi idejéről így ír: „A bécsi emigrációban, legalábbis az emigráció

kezdetén gyakran előfordult, hogy Kunfi – aki akkor már élesen szembenállt a kommunistákkal – az emigrált fiatal értelmiségiek leigazolása kérdésében nem a szociáldemokrata diákok bécsi képviselőjére, hanem az én véleményemre támaszkodott. Az emigrációban egyébként is a legkülönfélébb alkalmakból gyakran összekerültem Kunfival. Ebben az időben politikailag már nagyon erősen elhatárolta magát tőlünk, kommunistáktól... Így például egy asztaltársaságban élesen szembekerültünk egymással Piłsudski politikai szerepének értékelése kapcsán. Piłsudski akkor már teljesen a lengyel ellenforradalmi erők oldalán állt. Kunfi ezt szenvedélyesen vitatta... bécsi tartózkodása idején ausztromarxista volt, és pedig a legtekintélyesebb ausztriai szocialista vezetők közé tartozott. Szerepe, kimagasló egyénisége talán csak Otto Baueréhez hasonlítható. Felejthetetlen számomra az a kiváló publicisztikai tevékenység, amelyet a fehérterror borzalmai elleni harcnak szentelt. Ez rendkívül nagy hatást keltett az osztrák munkásság soraiban, és reánk is igen mély benyomást tett."

1928 júliusában, amikor az MSZDP „lojális balszárnya" már nyíltan közeledett Kunfiék felé, az Országos Nőszervező Bizottság tanulmányutat szervezett Bécsbe. A találkozón Kunfi beszélt. Előadásában több elvi problémát érintett. Forradalmak kétféleképpen bukhatnak el – mondotta –: vagy úgy, hogy az ellenforradalom átveszi és – bár meghamisított formában – megoldja a forradalom problémáit; ez az ellenforradalom stabilizációjához vezet. Vagy úgy, hogy a forradalmi osztály erkölcsileg megroppan, elveszti hitét. Ők „kintről" olykor valóban úgy látták, hogy a magyar forradalmi osztály megrendült hitében, de ítéletük talán mégsem volt helyes. A mozgalom súlyos válságokon ment keresztül, de a gyengülés fő oka az ellenforradalmi elnyomás. A munkástömegekben ma is eleven a forradalmi akarat.

A bolsevizmus problémája – mondotta nyilvánvaló egyol-

dalúsággal – Magyarországon agrárproblémaként jelentkezik, hiszen a feudalizmus változatlanul megmaradt. Az orosz proletárforradalomról elismerően nyilatkozott: „Nem szabad abban a hitben élni, hogy az orosz forradalmat csak a magyar tapasztalatok alapján kell megítélni, mert akkor kicsúszik a talaj a lábunk alól. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a forradalmi Oroszország a világtörténelemnek oly hatalmas eseménye, mint volt annak idején a nagy francia forradalom... A világ köztársaságokká való átalakulásának legerősebb támasztéka, a gyarmati népek felszabadulási harcának legnagyobb erőforrása az orosz forradalom... bukása az egész európai reakció megerősödését eredményezné." A továbbiakban hangsúlyozta, hogy a diktatúra minden forradalom szükséges velejárója.

Az MSZDP-ről szólva rámutatott arra, hogy a pártvezetés szovjetellenes politikája eltaszítja a munkásfiatalokat, és figyelmeztette hallgatóságát, hogy nem szabad lebecsülni a kommunisták ellen indított pereknek, illetve a vádlottak helytállásának erkölcsi és agitációs erejét. A „szellemi harc" a kommunizmus ellen csak addig hatásos, amíg a Kommunista Párt nem lesz legális. Ha ez bekövetkezik, és az MSZDP „nem nevelte már előzően elég öntudatossá tagjait", akkor a munkásság nagy tömege feltartóztathatatlanul a Kommunista Párthoz fog csatlakozni.

Foglalkozott a „Rothermere-akcióval", a magyar integritás kérdésével, és kijelentette: szakítani kell azzal a politikával, amelynek otthon ők is képviselői voltak. A jugoszláv, román, csehszlovák nemzeti egység létrejötte megmásíthatatlan történelmi tény, ezen változtatni nem lehet. A horthysta irredenta propaganda a nagy szociális problémákról akarja elterelni a munkásság figyelmét.[65]

Nemcsak ebből a beszédből, Kunfi számos írásából kitűnik, hogy felismerte a Szovjetunió világtörténelmi jelentőségét. Rónai Zoltán a „Die Neugestaltung der Welt" című cikk-

gyűjtemény bevezetőjében írta, hogy Kunfi sokak állítása szerint „minden rokonszenvével az orosz forradalom felé fordult". A proletárdiktatúra lenini elvéről vallott álláspontja azonban az emigrációs években sem módosult – elutasító szociáldemokrata jellegű maradt. Erre mutat az Októberi Forradalom tizedik évfordulójára a „Der Klassenkampf" című folyóirat 1927. novemberi számában megjelent „Az orosz forradalom történeti helyzete" című tanulmánya és Madzsar Józsefnek, Kunfi régi barátjának jelentése a vele és Böhmmel 1928 végén folytatott beszélgetéséről. Kunfiék természetesen nem tudták, hogy Madzsar az illegális Kommunista Párt tagja. Kunfi a magyarországi pártellenzéknek teljes passzivitást javasolt. Véleménye szerint a Peyer-rezsim ellen csak úgy lehet tiltakozni, ha az ellenzék lemond minden funkciójáról. Böhm, kevésbé radikálisan, azt javasolta, hogy az ellenzék adjon ki folyóiratot. Mindketten óvták Madzsart Garbaitól, aki szerintük teljesen balratolódott; kommunistákkal áll kapcsolatban.[66]

Tiltakozni Peyerék uralma ellen, ugyanakkor tartózkodni a kommunistáktól, gyakorlatilag megvalósíthatatlan program. Bécsben az állandó politikai vívódásokon túlmenően, Kunfi magánéletében is sok nyomasztó esemény történt. Sohasem állította magáról, hogy a családi és érzelmi kapcsolatok hidegen hagyták. Politikus volt, de nem aszkéta, mindig a teljes életre törekedett – bár sikertelenül. Unokaöccsének 1923. augusztus 28-án Bukarestből – nyilván bécsi tartózkodása után – írott levele is Kunfi letargikus lelkiállapotára utal: „Két-három évvel ezelőtt pesszimista rezignációd oka még a tragikus keserűség volt az elvesztett csaták felett – de most egészen személyes természetű."[67] Depresszióját elmélyítette édesanyjának 1923-ban Bécsben bekövetkezett halála. Aladár bátyja és annak családja Budapesten lakott. Nagyon magányosnak érezte magát, fokozott mértékben élt a morfiummal. Gárdos Mariska elmondta, hogy egyszer

Bécsben az Opera mögött találkoztak. Kunfi óvatlanul lépett le a járdáról, egy autó közeledett, Gárdos Mariska visszarántotta. „Most megmentettem az életét" – tréfálkozott. Kunfi őszinte hangon felelte: „Kár volt."[68]

Nagy hatással voltak rá az 1927. július 15-i ausztriai események. Amikor 1919-ben Bécsbe került, úgy érezte: most az osztrák munkásság, az osztrák demokrácia veszi védelmébe. Hamar felismerte, hogy nem a munkásság Ausztria vezető ereje. A Szociáldemokrata Párt is kénytelen volt ellenzékbe vonulni. Kunfi nem érte meg az osztrák reakció felülkerekedését, de látta július 15-ét, a szociáldemokrácia nagy erőpróbáját. Ennek előzménye, hogy január 30-án a burgenlandi Schattendorfban a fasiszta Heimwehr szervezet tagjai tüzet nyitottak a szociáldemokraták békés gyűlésére. Egy idős ember és egy kisfiú meghalt. A felháborodás olyan méreteket öltött, hogy az 1927. áprilisi választásokon a szociáldemokraták 42 százalékot értek el, s így pártjuk legerősebb lett a parlamentben. A vádlottakat azonban a legfelsőbb bíróság július 14-én felmentette. Erre 15-én általános sztrájk tört ki, a munkásság a kormány lemondását követelte, a tüntetők felgyújtották a bécsi igazságügyi palotát. A szociáldemokraták azonban nem tudták kihasználni a forradalmi hangulatot. A köztársasági Schutzbund a rendőrség beavatkozását lábhoz tett fegyverrel tűrte. 90 ember meghalt, ezren megsebesültek. A kormány feje, Seipel prelátus, a szociáldemokrácia régi ellensége, kíméletlenül fellépett a Szociáldemokrata Párt ellen.

Kunfi a *Der Kampf* augusztusi számában „Július 15 és tanulságai" címen elemezte az osztrák belpolitikai helyzetet. Az osztrák burzsoázia bosszút állt a proletariátuson mindazokért a vereségekért, amelyeket a szociáldemokráciától 1918 óta elszenvedett. „Szabadkereskedők és védővámosok, klerikálisok és liberálisok, fekete-sárgák és nagynémetek egy blokkban egyesültek: a munka hatalma ellen... Ez a hangulat volt a schattendorfi ítélet alapja. Az ítélet nemcsak

az emberek igazságérzetét sértette, a munkásság elleni politikai támadásnak is tűnt, mert megfosztotta a törvény védelmétől."

A továbbiakban hangsúlyozta: Ausztria polgári állam. A párt állásfoglalásában számolt Ausztria társadalmi szervezetével, ahol, különösen vidéken, a konzervatív parasztság az uralkodó réteg. Ausztriában nincs forradalmi helyzet, s a szomszéd államok sem engednék, hogy Ausztriában szocialista centrum keletkezzék. Az osztrák reakció e környezetből meríti erejét. Az osztrák szociáldemokrácia július 15-én nem keresett döntést az osztályharcban. A rákényszerített küzdelmet nem engedte kiszélesíteni. A reakció e küzdelemben nem lett győztes, mert a győzelemhez legyőzöttekre is szükség van.

Kunfi e cikkével az osztrák párt július 15-i passzivitását akarta igazolni, érvelése igazában azonban maga is kételkedett. Barátai úgy látták, hogy kiábrándultságához az addig nagyon is felmagasztalt osztrák párt tehetetlensége erősen hozzájárult. Látta a fasiszta erők növekedését, erre mutat baráti körben a vészterhes közeljövőre utaló megjegyzése is: Wir gehen einer Katastrophe entgegen. Katasztrófa felé megyünk.[69]

Nagyon nyomaszthatta 1927 végén Garbai Sándor egységbontó tevékenysége, akit ezért a *Világosság*-csoportból ki is zártak. Ez idő tájt távozott az élők sorából a magyar szocializmus másik jelentős harcosa, Stromfeld Aurél. Kunfinak az *Arbeiter-Zeitung*ban megjelent nekrológja teljes reménytelenségre mutat: „Olyan emberek az emigránsok, akiknek nincs jövőjük, akik lélekben szüntelenül hátrafelé néznek."[70]

Ez pesszimizmusának gyökere: volt valaki és most senki. Elismert cikkírója az *Arbeiter-Zeitung*nak, pártiskolai, munkásfőiskolai tanár, tekintély a II. Internacionáléban,[71] de legközelebbi barátainak elpanaszolta, sem Bauer, sem Austerlitz, az *Arbeiter-Zeitung* főszerkesztője, politikai

kérdésekben nem szokta a tanácsát kikérni, nagy dolgokba nincs beleszólása. Mónus Illés írta nekrológjában: „Kunfi Zsigmond ott a legmagasabb polcon is idegen, aki még ilyen nagy képességek mellett is lehet kitűnő munkatárs, de annyi szerepe sincs, mint itthon egy bizalmi férfinak." Valószínűleg gyakran mondogatta Kunfi, mert Mónus is idézte, bécsi barátai is emlékeznek keserű megjegyzésére: „Magyarul író voltam, németül csak újságíró vagyok."[72] Ő, akit Károlyi Mihály egykor miniszterelnökké akart kinevezni, Bécsben már csak azzal büszkélkedhetett Hajdu Gyulának találkozásuk alkalmával: belső cikkének szedését eldobták, mert Austerlitz úgy rendelkezett, hogy vezércikk legyen belőle.[73]

Vas István, a költő, egyik utolsó beszédét hallgatta Bécsben, melyet emlékezése szerint „tárgytalan hevület" jellemzett az emigránsok „légüres térben lezajló heti összejövetelén..."[74]

Magánéletében sem talált megnyugvást. A húszas évek közepén beleszeretett egy nála csaknem 25 évvel fiatalabb munkáslányba. A kiváló intelligenciájú nő, később magas posztot töltött be. Jellemzésére elegendő megemlítenünk, hogy az Anschluss napján hagyta el a Szociáldemokrata Pártot, és kérte felvételét az Osztrák Kommunista Pártba. Kunfi határozatlansága a szerelemben is megmutatkozott. A lányt meg akarta tartani, de feleségével – aki másfél évtizeden át jóban-rosszban kitartott mellette – sem tudott szakítani.

Kunfi Zsigmond 1929. november 18-án halt meg. Az óriási adag altató – a korábbi kísérletektől eltérően – ezúttal végzett legyengült szervezetével. Bécsi környezete szerint feldúlt idegállapota, zaklatottsága már hónapok óta rossz sejtelmekkel töltötte el barátait. Búcsúlevelében állítólag csak Fényes Lászlóról emlékezett meg; sorsát barátai figyelmébe ajánlotta.[75]

Temetésén – miután így kívánta – nem hangzottak el gyászbeszédek. Három nappal később, a november 23-án tartott

gyászünnepségen, Friedrich Austerlitz hangsúlyozta, mit köszönhet Kunfinak az *Arbeiter-Zeitung;* Otto Bauer, aki az Internacionálé végrehajtó bizottsága nevében szólt, szép beszédében kiemelte: az, hogy ma már nemcsak nemzetközien érzünk, de nemzetközi politikát is csinálunk, jórészt Kunfi Zsigmond működésének eredménye.[76] „Csodálatos ember volt, aki a szocializmus szellemvilágában valami egész rendkívülit jelentett. Mindenki érezte nála: a politikai taktika nem számítás, hanem erkölcs kérdése."[77] Haász Árpád visszaemlékezéséből megtudjuk: „Sírjára letette koszorúját a magyar kommunista emigráció is."[78]

Kunfi haláláról szinte valamennyi jelentősebb magyar újság megemlékezett. A szociáldemokrata sajtó – beleértve a szakszervezeti lapokat is – méltató cikkeket közölt róla. A polgári lapok hangja változó: a liberális újságok viszonylag tárgyilagosan szólnak pályafutásáról. A jobboldali lapok általában nem vonják kétségbe tehetségét, de szemére hányják a kommunistákkal való együttműködését, a Horthy-rendszer leleplezését, és országvesztőnek kiáltják ki.

Az urnát, mely Kunfi és édesanyja, özv. Kunfi Benedekné, született Kohn Anna hamvait tartalmazta, 1947 januárjában osztrák pártküldöttség hozta el Budapestre, és adta át ünnepélyesen honfitársainak a Szociáldemokrata Párt kongresszusa előestéjén.

Bécsben, a halálának első évfordulóján tartott megemlékezésen a következő, ismeretlen szerzőtől származó verset szavalták:[79]

Folyvást csak kúszni fel a hegyre,
új horizontot látni egyre,
amiken szem nem látta láng gyúl,
hallani mindig új csodákrul,
nyomán nyargalni szent regéknek,
az álmokat megfogni: élnek! –
szebb, szebb mindennél, ami lét.

De visszanézni mindörökre
az elmaradt köd ülte völgyre,
hol füstölögnek pisla mécsek,
hol még a sas is sárba lépked,
hol nincsen Tett mozdulatnyi
és ott fent folyvást ezt siratni:
fájóbb, kínosabb száz halálnál!...

*

„A tehetetlenség érzése gyorsította meg Kunfi halálát"[80] – írja egy, Kunfi sorsát is érintő legutóbbi tanulmányában Hajdú Tibor. Valóban, Kunfi olyan ember volt, aki a politikai tehetetlenséget tudta a legkevésbé elviselni. Ez talán ellentmondásosnak tűnik, hiszen a róla szóló emlékezésekben nemegyszer olvashattunk már a fiatal Kunfi fáradtságáról, bizonyos enerváltságáról. Ha ezeket a megállapításokat készpénznek vennénk, téves következtetésekre jutnánk. Az életmű számbavételekor azt látjuk, hogy ennek a „fáradt és beteg" embernek irodalmi hagyatéka – ha összegyűjtenék – köteteket tenne ki. Szinte érthetetlen, hogyan gazdálkodott az idejével; irodalmi munkássága mellett tanárkodott, majd szerkesztői-politikai működést folytatott, nem is szólva a forradalmi években kifejtett pártvezetői és államférfiúi tevékenységéről. Mindehhez csatlakoznak az ugyancsak rendkívül termékeny emigrációs évek. Töménytelen cikk, tanulmány, előadás, kongresszusi részvétel és megint csak a szerkesztői munka. A félreértéseket az okozhatja, hogy Kunfi a századforduló társadalmi problémák iránt érzékeny entellektüeljeinek ahhoz a típusához tartozott, amely mind alkatilag, mind pedig bizonyos mértékben szkeptikus szemlélete révén eleve hajlott a kétkedésre, tépelődésre, és olykor szívesen látta magamagát is fáradtnak, sőt csüggedőnek. Ami a szkeptikus felfogást illeti: Kunfira is vonatkoztatható az a

megállapítás, amelyet Bajomi Lázár Endre tett Anatole France-ról szóló tanulmányában: „...sohasem hullott a teljes szkepticizmusba, mint egyesek állították, csak az igazság viszonylagosságát hangsúlyozta, hangulatának és főleg a kor eseményeinek megfelelő több-kevesebb erővel."[81] Kunfinak ezek a tulajdonságai kétségtelenül közrejátszottak abban, hogy a szocialista munkásmozgalomban – szinte egész pályafutása során – közbülső, centrista pozíciót foglalt el.

A centrizmus harmadikutasságot jelent a szocialista mozgalmon belül. Kunfi egyéniségének, felfogásának tulajdonképpen leginkább ez felelt meg. Ebből a helyzetből származtak pályafutásának nagy konfliktusai, és ebből következnek tanulságai is. Gyűjteményünkben is közölt, egyik utolsó írása a következőképpen végződik: „Nem önáltatás, nem hiú vigasz tehát, ha azt mondjuk: ha egyszer, belső osztályharc vagy külső megrázkódtatás következtében, Magyarországon kivívják a demokráciát, az egész világ csodálkozhat majd azon, milyen mélyek a barázdák, melyeket a forradalom a magyar rögbe húzott, és milyen sok, ma már elveszettnek tűnő vetése csírázott ki a munkások és a parasztok lelkében!" Könyvünk talán valamelyest bizonyítja, hogy ebben a vetésben Kunfi Zsigmondnak is része volt. Már fiatalon szoros kapcsolatba került a polgári radikalizmussal, majd a szocialista mozgalommal, ismerte a korabeli magyar társadalom problémáit; méghozzá nem autodidakta, hanem iskolázott, tudományos ember módjára, egyben meglátta a szocialista mozgalom erejét, belső világát, irányzatait és sajátos törvényszerűségeit is. Mindez lehetővé tette számára, hogy helyes megállapításokat tegyen a magyar társadalomról és a magyar irodalomról, a korabeli Magyarország legfontosabb sorskérdéseiről; a nemzeti-nemzetiségi problémáról csakúgy, mint a parasztság ügyéről. Mint politikus ezeknek a felismeréseknek a jegyében igyekezett működni. Azonban – és ez aligha tagadható – már fiatal korában megfigyelhető

nála a politikai megalkuvásra való hajlandóság. Ennek több oka is van. Így a mozgalom egységének bizonyos fetisizálása, a mozgalmon belüli, elvi összeütközések elkerülésének a szándéka. A különböző tényezők gondos, körültekintő számbavétele után sokszor a tétova és ellentmondásos mérlegelés következett. Szakasits Árpád találóan hívta fel a figyelmet arra, hogy éppen ezért Kunfi igenjeiben legtöbbször sok volt a nem, nemjeiben pedig az igen. Mindehhez hozzájárult sokszor nagyon is elvont, pacifista illúziókkal is táplált humanizmusa, a hatalom és az erkölcs konfliktusainak gondolkodásában nemegyszer feltűnő problémája. A munkásmozgalom következetesen forradalmi szárnyával esetenként együttműködött, de sohasem csatlakozott hozzá, sőt többször szembefordult vele. Akkor vesztette el végleg a talajt a lába alól, amikor a nemzetközi élet számos új jelenséget produkált. A Közép- és Nyugat-Európában végbemenő tőkés stabilizáció alkalmas volt a még meglevő polgári demokratikus illúziók eloszlatására, ezzel szemben a szovjethatalom megerősödése és a szocializmust építő munka megkezdése Oroszországban az egész nemzetközi forradalmi munkásmozgalom számára hatalmas jelentőségű történelmi tett volt. Mindehhez hozzájárult, hogy a nemzetközi szocialista mozgalomnak hatalmas veszéllyel, a feltörekvő fasizmussal kellett szembenéznie. Kunfi – bár látta a problémákat – centrista pozíciójával nem tudott szakítani. Így került végül olyan tragikus politikai konfliktusba, amelyből – most nem is szólva a magánéletével kapcsolatos problémákról – nem találta meg a kivezető utat. Pályafutása – hiszen a Kunfi-típusú magatartás napjainktól sem idegen – rendkívül gazdag tanulságokban. Olyan ember tragédiáját mutatja, aki a döntés elől kitérve és nemegyszer az érlelődő történelmi igazságokkal is szembeszegülve – kitűnő személyi kvalitásai ellenére – a történelemnek ellentmondásos, nem pedig egyértelműen a jövő felé mutató alakja lehet.

SZEMELVÉNYEK
KUNFI ZSIGMOND MŰVEIBŐL

A „Szemelvények"-ben Kunfi Zsigmond publicisztikai munkásságának néhány jelentős darabját mutatjuk be. A korlátozott hely miatt nem áll módunkban köteteket kitevő írásait megismertetnünk az olvasókkal. Kunfi számos írása, beszéde – ha némelykor rövidítve is – megtalálható az utóbbi években megjelent különböző dokumentumkötetekben, szemelvénygyűjteményekben. Az életrajz szövegében is sűrűn találkozhat az olvasó a műveiből vett idézetekkel.

Irodalmi munkásságának túlnyomó többségét magyar, osztrák, német napi- és hetilapokban megjelent írásai alkotják. Ezenkívül fennmaradtak kisebb tanulmányai, műfordításai.

1908-ban jelent meg jól csoportosított statisztikai adatokra támaszkodó „Népoktatásunk bűnei" című füzete, melyben feltárja, hogy az 1904 szeptemberében beiratkozott két és fél millió tanulóból másfél millió egyáltalán semmilyen oktatásban nem részesült. Nem is részesülhetett, hiszen egyes vidékeken a gyermekek évente 180–293 napot dolgoznak. Az iskolák túlnyomó részét papok irányítják. A munka második kiadása, későbbi adatokkal, szerző megjelölése nélkül, „Ki tanítja és ki tanítsa a magyar népet" címmel jelent meg. Terjesztését a Martinovics-páholy vállalta magára – elég kevés eredménnyel.

„A másik út" (Modern Könyvtár, 1911) a marxizmust népszerűsítő cikkeit tartalmazza; a „Választójog és tömegsztrájk" (1908) és „A szociáldemokrata párt választójogi harca" (1912) beszédeit teszi hozzáférhetővé. A Monarchia külügyi politikáját ismerteti „A Monarchia külügyi politiká-

ja és a Szociáldemokrata Párt" című füzete. Megihlette Jaurès tragikus sorsa („Jaurès, az emberiség és a szocializmus nagy halottja") és meghitt barátjának, Zubolynak korai halála. („Gondolatok Zuboly – Bányai Elemér – halálára." – 1915).

Napvilágot látott néhány fordítása is. Így mindenekelőtt a „Kommunista Kiáltvány" Ipolyi Tamás néven (1910). Vezér Erzsébet „Ady Endre élete és pályája" (Gondolat, 1969. 338. old.) című művében azt írja, hogy Ady ezt a fordítást olvasta, és innen kérte kölcsön a kísértetjelképet „Az új kísértet"-ben. Ugyancsak Kunfi fordításában jelent meg Albert – Erhard Schäffle „A szocializmus alapvető tanításai" (Die Quintessenz des Sozialismus) című munkája. Első ízben – akárcsak a „Kiáltvány"-t – a Lampel R. könyvkiadó (Wodianer F. és Fiai) publikálta. A Világkönyvtár sorozatban került 1914-ben kiadásra Lassalle „Alkotmány, szocializmus, demokrácia" című munkája, Kunfi fordításában és előszavával. Lassalle életművét, minden ellentmondásossága mellett – vagy talán éppen azért –, Kunfi igen értékelte. Anatole France ironikus szelleme és humanizmusa nagyon közel állt hozzá. Néhány novella lefordításán és közlésén kívül röviddel a francia eredeti után jelent meg Kunfi fordításában, a Népszava kiadásában az „Angyalok lázadása". (A fordítás nyilván megütötte és megüti a mértéket, mert az Európa Kiadónál, Bajomi Lázár Endre előszavával 1958-ban ugyancsak Kunfi fordításában adták ki a könyvet.) Temesvárott fordította le németből Else Jerusalem abban az időben igen divatos, a prostituáltak reménytelen sorsáról szóló regényét, „A szent skarabeus"-t. A világháború első napjaiban fordította le, s 1915-ben jelent meg a Népszavánál Norman Angell „Rossz üzlet a háború" című munkája Kunfi bevezetésével és utószavával. Zola „Összeomlás"-a is Kunfi tolmácsolásában látott napvilágot 1916-ban. Bár név nélkül jelent meg Bécsben, a Világosság-csoport kiadásában, min-

den bizonnyal jelentős részben Kunfi munkája „Az ellenforradalom tíz esztendeje. 1919–1929" című röpirat is.

Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül kritikai munkásságát sem. Diner-Dénes József „Leonardo da Vinci és a renaissance kialakulása" című monográfiájához fűzött megjegyzései (*Szocializmus,* 1906–1907. 15., 17., 19., 21., 23. sz.) a magyar marxista kritika első eredményei közé tartoznak.

A szemelvények anyagát szöveghűen, de mai helyesírással közöljük. A nyilvánvaló sajtó- és tollhibákat kijavítottuk. Az eredetileg németül megjelent írásokat Schiller Dénesné, illetve Köves Rózsa fordította magyarra. A francia és más idegen nyelvű szövegrészeket Köves Rózsa fordította.

A modern világ technikai fejlődése majdnem minden nap új iparágakat teremt. Valamely gondolatokban gazdag agyvelőben megszületik egy eszme, s az néhány hónap múlva már gépekben megtestesülve teremtő útjára indul. Az ipar és munka megbecsülésében minden gondolkodó ember egyetért, de van ezen új iparágak között egy, amelytől méltán fordul el undorral minden jó ízlésű ember: az, amelyet jobb szó híján, *irodalmi gyásziparnak* neveznék. Aligha hunyja le szemét valamely kiváló ember, megindul a legízléstelenebb házkutatás hagyatékában. A detektív szimatjával napfényre vonnak minden szennyes és rejtett dolgot, melyről kegyelet és tapintat egyaránt azt parancsolná, hogy eltemetve maradjon. Renan gyönyörű szavával a feledés az a büntetés, amelylyel mindazt sújtjuk, ami kicsinyes és rút volt életünkben: miért bolygatni hát azt, amit az idő fövénye amúgy is betemet? Ez az idétlen lárma – Jókai halála és George Sand születésének századik évfordulója idézte fel a legújabbakat – mindig egy képet és egy verset juttat eszembe. A kép Verescsaginé: mint osztoznak a holt harcos tetemén a hollók és varjak: s a vers Tompáé:

Hol a sas is csak félve járt elébb,
Csipogva üt ott most tanyát a szemtelen veréb.

A múlttal való leszámolás szükségletét azonban nem szüntetik meg az ilyen visszaélések; ha eldől a nagy élőfa, józan

okosság parancsa, hogy mérjük meg nagyságát, számítsuk ki köbtartalmát és gondoljunk arra is, hogy mennyi napfényt fogott el a kisebbek elől, s amíg maga nagyra nőtt, hány kisebb és gyöngébb növény csenevészedett el árnyékában. Nem kell Guyau-val kizárólag a művészet szociológiai jelentőségét hangsúlyozni, hogy felismerjük, mennyire fontos összetevő erő valamely társadalom életének megnyilatkozásaiban valamely nagy író, minő szuggesztív hatásnak felidézője munkássága, s mennyire megzavarja – egy-egy osztály javára – a társadalmi erők egyensúlyát az, ha törekvései egy nagy költői géniusz erejében bizonyos tekintetben erő-multiplicatort kapnak; hogy eltűnt, megvalósult vagy csődöt mondott eszmék miképpen nyernek új erőt és hatékonyságot a költői világban való törekvésük révén, s várják az alkalmat, hogy onnan ismét a reális életbe beléphessenek; hogy miképpen altatják el az elégedetlenséget és osztálytudatot az egyik félben s erősítik meg a másikban. De természetesen eme szempontra ügyelve, sohasem szabad azért szem elől téveszteni, hogy a gyönyörűségnek önmagában – a valóságra való minden vonatkozás nélkül is – milyen nevelő és etizáló ereje van, és nem szabad ama korlátolt gondolkodásmód szerint ítélni meg a művészet jelenségeit, amelyet Carlyle méltán nevezett az ehető és nem ehető kategóriái szerint igazodó disznófilozófiának.

Ami ma eretnekség, az holnap ortodox hitelv, s így az idő távlatába beállítva Jókait, a haladás ügyének szolgálatában látjuk elindulni; nemcsak az „Egy magyar nábob" költője volt az ősz mesekirály, hanem ifjúságában a radikális demokrácia harcosa is, amelynek eszményeit és eszméit, ha élte folyamán el is távolodott tőlük, meg még sem tagadta soha. S ha az az osztály, amelynek erényeit festette, történetét megrajzolta, a viszonyok alakulásához mérten ama megváltozott helyet foglalná el a magyarság küzdelmeiben, amelyet Jókai a maga idejében elfoglalt: sokkal kevesebb okunk volna

csüggedten nézni a jövőbe. De egyébként is, mi mindannyian nem azért a harcban való részvételért vagyunk Jókai adósai és jobbágyai – hiszen minden harc disszonanciákat kelt –, hanem azért, amit teremtett; a valódi, természeti eredetű világ mellé alkotott másik világért, amelynek emberi, helyesebben *jókaii* eredete van, s azért a gyönyörűségért, amely bennünk e világ közvetlen és a gyakorlati világ követelményeitől meg nem zavart szemlélése nyomán keletkezett. A világ szó nemcsak metafora itt. Jókai egy egészen különös világot teremtett, és nincsen az a Jules Verne-i utazó, aki eme világ körüli lelki utazást nyolcvan nap alatt bevégezné. De ennek a világnak és teremtőjének néhány felétlő sajátságát már rövidebb kirándulás után is megismerhetni. Ilyen úti jegyzeteket adok én itt: töredékesek és főleg erősen megvan rajtuk ama szemüveg színe, amelyet magammal vittem. Más utas bizonyára más dolgokat lát meg benne: minden szemnek külön optikai törvényei vannak. Legyünk türelmesek egymás véleményei iránt, meggondolva ama sok bajt és nyomorúságot, amelyet a bizonyosság rettenetes mániája idézett az emberiségre. Két felfogást szólaltatok meg az alábbiakban Jókairól; azt hiszem e kettőn kívül még sok lehetséges róla, ugyanolyan jól vagy rosszul megokoltak, mint ezek...

I

Nem sokára azután, hogy Jókai meghalt, egy barátommal, aki a természettudományos gondolkodásmód neveltje és azonfelül moralista, tehát mindenképpen arra van előkészítve, hogy kellemetlen igazságokat mondjon az embernek, beszélgettem Jókairól. Bosszús és kedvetlen volt, és haragos mozdulattal mutatott rá egy nagy halom gyászkeretes újságra és képeslapra, s így szólott hozzám:

– Megvettem valamennyi lapot, amely Jókai halálakor

megjelent, s mi több, el is olvastam mindazt, amit írtak róla; mondhatom, hogy az irodalmi siratók asszonyok dicsőítés és nagyhangú szólamok nélkül sohasem szűkölködő szótára alaposan kitett magáért, és alighanem gazdagabb is lett néhány új frázissal ezúttal. De az okos, józan szót, amelyet kerestem, senki sem írta le, pedig az alkalom kitűnő volt. Senkinek sem volt bátorsága kimondani azt a szót, amely megtörte volna a varázslatot: óvakodjatok a *képzelet kicsapongásaitól*. Ha nem volna gondolkodástok annyira át- meg átitatva nyárspolgári meggondolásokkal, régen beláttátok volna már, hogy milyen korlátoltság az erkölcstelenség bélyegét szinte kizárólag azok homlokára sütni, kik testükkel vétkeznek. Vannak, akik elvont gondolatokkal, filozofémákkal szeretkeznek, s a képzelet bujaságai éppúgy enerválják és meggyöngítik a lelket, mint a test kicsapongásai. Valaki gondolatban megkíván egy nőt, már házasságot tört vele. A moralista szemében tett és szándék közt vajmi kicsi a különbség. Aki a test szépségeit rajzolja, meg is kívánja s élvezi is azokat. Nézd ebből a szempontból, s az „idealista" Jókai valóságos Sardanapal. A ti imádott Jókaitok olyan ember volt, aki az életnek minden rafinált gyönyörűségét képzeletében élvezte át. Hallgasd meg, nem a kéjenc szeme és szava ez: „Fiatal lány volt, legfeljebb tizenhat éves. A kék mellényke a legtökéletesebb szűzi formákat tünteté ki minden szorongató vállfűző nélkül, s amint kurta piros szoknyájának egyik szeglete munkaközben övébe fel volt tűzve, a még kurtább ing térden felül engedé láttatni lábait. Karcsú, szűk bokák, domború lábfejek és egyöntetű szépségvonalak." Képzelete, amelynek nincsen féke, mindenhova elsegíti, és mindent megmutat neki. Mindannyian belátjátok, hogy ebben az íróban a képzelet volt az uralkodó tehetség, de ezt nem gáncs, hanem magasztalás gyanánt hirdetitek róla.

Jókai klasszikus képviselője annak az emberfajnak, amelyben az értelmi fejlettség csúcspontját nem az elvont gondol-

kodás, hanem az érzéki képek nagy gazdagsága jelenti. Elsősorban és főképpen imaginatív lélek, s a kép, melyet a világról magának alkotott, eme imaginatív vonást viseli magán legjellemzőbb bélyegül. Mint gyermekek, mindannyian ilyen képzelő lények vagyunk, ilyen volt az egész emberiség fejlődése kezdetén és ilyenek még ma is a vad népek. Képzeletük alkotásaival népesítik be a világot, s magyarázzák meg maguknak annak jelenségeit. De ami a normális embernél csak átmeneti fok, az a Jókai-fajnál állandó szellemi állapot: az örökös gyermekség. Nyisd ki akármelyik, a gyermek lélektanával foglalkozó munkát, amelyekben százával találsz ilyenfajta megfigyeléseket; a gyermek lát valakit vagy valamit, pl. egy lyukas követ, s e látvány megmozdítja elméjét: az a lyuk egy kastély, amelyben tündérek laknak, lakmároznak s így tovább. Vagy lát egy sánta embert például, s rögtön előáll a történettel: a szegény ember lovon ült, leesett, mert egy boszorkány követ tett az útjába és így tovább. Most hallgasd meg, miképp adja elő Jókai a regényei genezisét: „Vagy egy vezéreszme érik meg agyamban, vagy egy történelmi adatra találok, vagy lélektanilag megoldatlan esemény merül föl előttem. Akkor ehhez az ötlethez meg kell találnom az alakokat, amik ezt a történetet keresztülviszik. Amikor aztán ez megvan, akkor maguknak az előteremtett alakoknak kell kidolgozniok a regénymese egész szövevényét." Én, bármennyire erőltetem is meg eszemet, nem látok semmi *lélektani* különbséget e két lelki művelet között; ugyanaz a lelki mechanizmus dolgozik a költőnél, mint a gyermeknél; csak a feldolgozott anyag minősége más. Ha matematikailag pl. egy képletben ki tudnók fejezni e folyamatot, az én hitem szerint a két képlet teljesen azonos lenne. Vagy tovább hallgatva Jókai vallomását: „mikor az alakok megvannak, én akkor odahelyezem magam az egyes alakoknak lelki világába, bennük élek; magamévá teszem mindegyiknek kedélyhangulatát"; nem ugyanezt cselekszi-e a gyermek, aki a harmatos pázsit

láttára azt mondja, hogy a fű sír, vagy az a másik, aki azt mondotta, minő szerencsétlenek lehetnek az útszéli kavicsok, mivel mindig egy helyen kell maradniok s ugyanazt látniok; s azután részvétből felkap egy csomót közülük s más helyre viszi őket. Ha ezek a gyermekek elméletileg tudnák formulázni, hogy mit tesznek, nem mondhatnának egyebet, mint amit Jókai mond magamagáról: „oda helyezem magam az egyes alakoknak világába". Jókai legnagyobb erejét tehát egy olyan tehetség kivételes fejlettsége teszi, amely az emberi fejlődés legkezdetén él és virágzik. Ha messzi távlatból nézed az emberiség szellemi életének történetét, úgy látod, hogy ebbe a tételbe lehet összefoglalni: fejlődés a képzelet uralmától az intelligencia uralma felé. Ez a harc évezredes, a visszaesések gyakoriak benne, és előidézőik éppen azok, akik ebben a tekintetben maguk is ősemberek: az imaginatív lelkek, a művészek általában. Platon mély elme volt, s nem ok nélkül akarta Homerost kitiltani ideális államából. Jókai ezt a fejletlen gondolkodásmódot, ezeket az ősi gondolatkapcsolatokat kelti megint életre olvasóiban, s mikor diákéveinkben láttam, miként töltöttél egész estéket Jókai-regények olvasásával, mindig a félvad népek jutottak eszembe, akik órákon keresztül hallgatják rapszódjaik* elbeszéléseit.

Ezeknek az óráknak emléke kiirthatatlanul megmarad idegeidben és így lelkedben is. Nézz körül, vizsgáld figyelmesen az életbe kilépő fiatal férfiakat és nőket; mindannyinak arcán valami lázas pirosság ül, szemük a távol alaktalan felhőin csüng, alkalmatlanok a küzdelemre és harcra; gyönyörökről álmodnak, álomnak tartják az életet, és amint érzékeny lelküknek valamelyik finom arabeszkjére ráüt a valóság pörölye, megrepednek; szenvednek, elégedetlenek, utálják és gyűlölik az életet, amelynek pedig éppen kemény és komoly voltában rejlik igazi nagysága és szépsége. A Kárpáthy Zoltánok,

* *Rapszódosz* – ókori görög lantos.

Kadarkuty Viktorok, Berend Iványok neveltjei a férfiak; az Eviláké, Eszéky Flóráké, Világosi Ilonáké a nők.

Gondoljál csak Kárpáthy Zoltánra: 14 éves korában filozófiai doktorságot szerez Berlinben; 15 éves sincs még s romantikus színdarabot ír franciául, amelyet Victor Hugo („csak tudnám, melyik a keresztneve" – ezt az útmutató elmésséget mondatja az író egyik személyével e név kapcsán) dicsér és nagyra tart; 16 éves korában beutazott két világrészt, s tapasztalatait két kötetes úti naplóban már közzétette; naponta tizenhat óráig ül íróasztalánál, nyolc óráig ír munkából, nyolcig mulatságból; majd hamarosan a nép kegyencévé, bálványozott szónokká válik, aki hallgatóit odaragadja, ahova neki tetszik, kinek ritka ötletei, ragyogó mondásai örök emlékül maradnak fenn a zöld asztalok hívei között. Erkölcsi kiválóságáról nem is szólok: bátorsága és ereje nem ismer határokat; amit más ember a lemondás és erkölcsi önfegyelmezés kemény iskolájában egész életén keresztül nem tud megszerezni, azt Jókai kész tehetség gyanánt adja útravalóul hősének. Amit az ember az életben a munka gyümölcseként nyerhet el, azt a jót a Jókai-ember az „isten kegyelméből" kapja. Nem nehéz elgondolni, minő lélekkel fog már most a Jókai nevelte ember a munkához, amikor így rajzolták meg neki képét. Ti a vagyon egyenletesebb eloszlásáról mertek beszélni? nézd meg Kárpáthy Zoltánt, aki hetvenhétezer hold földbirtokát egy rossz látszat kedvéért elveti magától. Hát érdemes ilyesmiért küzdeni és tömegeket megmozgatni? Sokalljátok a tíz- és tizenkét órai munkaidőt? nézzétek meg egy nagyúr fiát, aki előkészület és szükség nélkül szinte még egyszer annyit dolgozik. Óh, ez a költő, aki így beszél róla, az nem tudja mi a munka, ha néha tollára veszi is nevét. Dehát akkor miféle költő az, aki olyan embereket rajzol szimpatikus színekkel, akik munka nélkül lesznek naggyá és erőssé? Nézd meg rendre a hőseit, és mindent találsz közöttük, csak olyat nem, aki igazán dolgoznék. Pedig

hát azt mégis be kell látnotok, hogy a munka az életnek savaborsa, s az emberiség fejlődése egy olyan eszmény felé irányul, ahol a munka mennyisége és minősége szabja meg az ember értékét. Én nem tudok nagyobb, mélyebb s szebb dolgot, amely művész lelkét hevíthetné, mint a munkát. A vallás, szerelem, harc művészi értékesíthetősége el fog törpülni emeúj istenség mellett, s meglátod, minő művészet lesz majd az új, amelynek ő lesz a múzsája! Egy új világ lesz majd az, új erkölcsi és új művészi értékekkel is, amelynek első költő felfedezői közé France és Zola tartoznak. Minek örökké szerelemre tanítani a fejlődő embert? rájön arra tanító nélkül is, minek gyönyörűségeit dicsérni, majd felfedezi amúgy is magától őket. De mennyi nagy és értékes dolog van az életben, amely rászorulna, hogy a költői világ napjának sugara aranyozza meg.

Vagy gondolj „A tengerszemű hölgy"-nek arra a jelenetére, amikor Erzsike a férjét ott találja a gulyásuk feleségénél. A szobában meglátja az ura kalapját meg karikás ostorát; a gulyásnénak a gúnyája oda volt rakva a lócára. Ő, a megcsalt feleség leveti a maga ruháját, felveszi a gulyásnéjét, s ott marad a Gyurica Péter feleségének. Ennek a komáromi Françillonnak nincsenek lelki válságai, erkölcsi skrupulusai, kurtán, furcsán elvégzi a maga dolgát. S mivel az ember megokolatlanul még ebben a Jókai-világban sem cselekedhetik, íme ez indító okok: „Tetszik nekem az egész ember: egész bűn. Inkább az olyan férfi, aki nem mossa ki a száját, ha fokhagymát evett, mint aki az orgiából tér haza, s azt hazudja, hogy konferencián volt. Megutáltam a parfümöket, s vágyom a bűz után." Most beszéld el, minő pusztítást visz végbe vergődő női lelkekben egy ilyen könyv és ilyen író. Ne mondd azt, hogy hiszen ez csak mese, amely nem formálja az olvasó lelkét a saját képmására. Jókai regényei tele vannak hasonló esetekkel, alakokkal, s húsz–harminc kötetet mindannyian elolvastunk belőle; meg aztán tudjuk, hogy az em-

beri lélek finom organizmusában minden benyomásnak marad valamiféle csapadéka, mint ahogy minden lehulló esőcsepp is segít alakítani a föld arculatát. Az ilyen benyomások halmaza dezorganizálja a lelket, s olyanokká teszi az olvasókat, hogy rajtuk is mindenki nevethet, amint nevetett Platon feljegyzése szerint Thalésen a trák szolgáló leány, mivel a bölcs, amikor az utcán járva az égboltot vizsgálta, minduntalan belébukott egy-egy gödörbe. S ez a te íród, így rajzolva a világot és embert, még azt gondolta magáról, hogy ő dicséretes dolgot művelt. Vallomásainak egy helyén – ugyancsak szeretett magáról beszélni, nem tartott azokkal, akik azt tartják, hogy „Le moi est haissable"* – ezt írja: „Ha én akkor ővele (aki Franciaországba akarta csalni) elfutok, most én volnék a realista írók céhmestere: mert erotikus láng, szatír véna és luxuriozus fantázia bennem is volt annyi, mint azokban. De nem használtam, mert magyar közönségnek írtam. Ma milliók olvasnák munkáimat, s átkoznának az apák és anyák, akiknek gyermekeit megrontám." Hogy a magyar apák és anyák nem átkozzák, ez csak belátásuk fogyatékosságán múlik, s Jókai, úgy látszik, nem tudja, hogy van bűn a szentlélek ellen is.

A „Fekete gyémántok"-ról beszéltem az elébb, s így önkénytelen eszembe jut a kőszénbányák életének egy másik rajza: Zola „Germinal"-ja. Tartsd egymáshoz e két regényt és íróiknak bennük és mögöttük megjelenő élet- és világfelfogását, s megállapíthatod Jókai helyét az emberi szellem evolúciójában. Milyen messze jár előtte a francia, aki a munka szépségét és gyötrelmeit oly módon rajzolja, hogy megremegteti az emberiség lelkiismeretét, és a részvét meg szeretet forrásait kelti föl az olvasóban. A ti költőtök a képzelem színes leplét borítja rá a valóságra, s nem látunk belőle egyebet, mint azokat a tetszetős alakokat, amelyeket az ő

* – az *én* gyűlöletes.

költői kedvének erre rászíneznie tetszik. Amaz fölébreszt, ez elaltat bennünket, amaz azt harsogja fülünkbe: tovább! előre, emez adomázva arra oktat, hogy minden úgy van jól, ahogy van, s még jobb úgy, ahogy volt. Zola a jövendőbe fordítja tekintetünket, Jókai – noha megírta „A jövő század regényé"-t is – alapjában véve a múltba. Mintha sugallat ereje alatt állna, tekintetével mindig a XIX. század közepét keresi. Ez az ő klasszikus ideje; nagy és szép idők voltak azok, de nekünk a jövendő feladataira kell készülnünk, s én hiszem, hogy az elkövetkező idők szebbek lesznek amazoknál. Az ő regényein nem látszik meg nyoma a legnevezetesebb eseménynek, amely a XIX. században a regényírásban történt: a regényben fölszívódott a tudomány s a képzelet racionalizálódott, valószínűbb és tudományosabb lett. A mai emberiség munkája és feladata olyan bonyolultan nehéz, hogy nem engedheti meg egyetlen szervének sem, hogy a léha gyönyörűség szolgálatába szegődjék. Már kinőttünk abból a korból, amikor minden ember számára az volt az egyetlen probléma, amely érdekelte, vajon Jancsi meg fogja-e kapni a maga Panniját. És ez a fejlődés nem mai keletű; a XIX. század nagy regényírói, e műfaj fejlődésében eleddig elért legmagasabb pontok, mind ilyen irányban dolgoztak. Dickens a nyomornak, az erkölcsi élet nagy problémáinak, a lelkiismeret válságainak írója. Thackeray suhogtatta kezében a legrettenetesebb ostort, mellyel valaha a képmutatást sújtották; Dosztojevszkij, Balzac s az ő tanítványa nálunk, Kemény, Flaubert – az emberi lélek szenvedélyeinek természetrajzát szinte tudományos módszerrel kutatták; Tolsztoj és Zola pedig az emberiség lelkiismeretének ügyészeivé nőtték ki magukat. Hol van ebben a sorban a helye Jókainak? Kedves játékká fajul a költészet, ha elszakad a kor nagy érdekeitől – írta még Jókai föllépte előtt báró Eötvös József, és ez a mondás szó szerint beteljesült Jókain.

Valóban ez a szó az, amelyet kerestem, amelyet Jókai mű-

veire vignettául rá kellene akasztani: egy színes elme kedves játéka. A játék szón nincs miért megbotránkoznod. Schiller mutatott rá az esztétikai tevékenységnek és a játéknak azonos forrásaira; s ezen a nyomon elindulva Lazarus, Spencer, Groos az esztétikai tevékenységet is beleillesztették az állati és emberi életműködések sorozatába; az embernek az a művészet, ami az állatnak a játék. A művészet evolvált játék, a játék ki nem fejlődött művészet. Ebben a szóban tehát semmi megbélyegző nincsen. Vagy ha ezt mégis visszautasítod, azt mondom, hogy Jókai költészete emberi alakba bújtatott és modernizált mitológia (Ribot). Az emberiség költői képzelete először mítoszokat teremtett; hősei istenek voltak; ezekből fejlődtek az eposzok, amelyekben isten és ember egyaránt szerepel; a folytonosan haladó és fejlődő gondolkodás kiszorítja az isteneket, és a költészet szereplőjéül megmarad az isteni tulajdonságokkal ékes ember: a hős; majd lassú átalakulás után és folytonos recidívákkal megjelenik a költészet hőse gyanánt a mindennapi ember. A Jókai regényhőseiből minduntalan kiütköző emberfölötti vonások az atavizmus nyomai alakjaiban és benne magában is. Most már tudod, honnan ered hőseinek mindenhatósága: egy elmúlt és túlhaladott korszak képzeleti világfelfogásából. Emlékezel ama helyére, ahol regényírói működését magyarázva azt írja, hogy amit ír, azt mind érzi, s hozzáteszi, „lehet, hogy ha nem így csinálnám regényeimet, hanem úgy, mint a szerencsésebb mesterek, akik nem benne élnek alakjaik meséjében, hanem maguk előtt látják azokat s kívülről mintázzák őket, akkor alakjaim jobb lábon állnának; de mi lenne akkor szárnyaikból?" Ebből a vallomásból csak az utolsó ötlet érdekel engem: valóban alakjainak szárnyai vannak, csakhogy ezek a szárnyak el vannak rejtve a mai viselet alatt. Ezért ül a mai ruha olyan rosszul rajtuk, s ezért szakad, feslik ki olyan gyakran köntösük.

Azonban eme félig-meddig mitológiai köntös mögött, ha

jól oda néz, némely fölötte gyakorlati célzatokat láthat meg az ember. Ha egy Galton-féle, a családi jellemvonásokat feltüntető arcképet próbálnál készíteni Jókai kedvező világításban feltűnő hőseiről s társadalmi helyzetükről, ama meglepő tanulságot nyernéd, hogy hősei túlnyomó számban a nemesi osztályból, a fő-, de különösen a köznemesi osztályból kerültek ki. Lehet, hogy ez öntudatlan választás volt nála, de hatásaira s reánk nézve nem lehet közömbös. Ennek az osztálynak életét, küzdelmeit, erényeit és fogyatékosságait rajzolta ő meg, s a köznemességnek, a magyar „középosztálynak" ő az igazi történetírója. Ennek gondolatkörében élt ő maga is, s nem látott túl ez osztály szemhatárán. Ami egyéb fajta ember van, az többnyire epizódalak, noha ez – a Jókai-alakoknak talán a tízezert is megközelítő számát tekintetbe véve – természetszerűleg csak nagyjából lehet igaz. Regényei tele vannak a közélet lármájával. Ez politikai és társadalmi szempontból fölötte nevezetes tény, nemcsak azért, amit Jókai maga mond egy helyt: „A határvonalt politika és költészet között nem ismerem. Csak annyit tudok, hogy sohasem olvastam jellemzőbb, élethűbb, tanulságosabb regényeket, mint Széchényi politikai iratai és soha meggyőzőbb, áthatóbb politikai műveket, mint Eötvös regényei. A kettő csak együtt valami; kivált nálunk magyaroknál, hol az egyik élete a másikét szüli" –, hanem azért is, mivel a regények igen alkalmas fegyverül kínálkoztak a magyar középosztály számára avégből, hogy az államhatalom politikai monopolizálását a költészet világában is végbe vigye velük, hogy az ideológia egész rendszerét a saját szükségleteihez mérten átalakítsa, hogy annak, amit Goethe *die Fortifikationslinien des Daseins*nek * nevezett – a szellemi világ egészében való megrajzolását végbe vigye. Ne hozza fel senki ellenvetésül, hogy Jókai a saját korának költői történetét írván meg, nem is rajzolhatott más

* – a lét erődítményvonalai.

képet róla; „A falu jegyzőjé"-ben Eötvös József is a saját korát festette, de neki volt szíve, meg tudta érezni a nyomor nemzette szenvedést, a népnek szomorú és egekre kiáltóan igazságtalan sorsát. A nemzet lelkiismerete szólalt meg benne, s ennek szavát sehol sem találod Jókaiban. Olyan nagynak és szépnek látta a nemesség küzdelmét, hogy ez elfeledtette vele a nép baját, annyira dicsérte a kardot, hogy nem jutott szava az eke és gép számára. Kicsiny dolog, de jellegzetes – s lehet, hogy tévedek is –, de én sehol sem olvastam a munkáról és eszközeiről ilyen költői ömlengést, mint aminő ez a vitézi életről és jelképéről: „Óh az a kivont kard olyan sokat tud beszélni, ha van, aki olvasni tud róla, az elmondja, hogy van az embernek egy kedves jó barátja, aki kettővel fölér veszély idején. Akinek kardja van, az soha sincsen egyedül: a kard elmondja, hogy a magyar született katona, s a katonának meg kell állani rendelt helyén, ha a világ összeomlik is körüle." Nem ismersz-e rá ezeknek a soroknak szerzőjében arra az íróra, aki ijedten hagyja abba egy regényét arra a – mint később kiderült, alaptalan – hírre, hogy a regény meséjéért valamelyik főherceg megharagudott?

Sem az íróban magában, sem alakjaiban sehol sem látod nyomát annak a nemes elégedetlenségnek, amely a nagy szellemek családi hasonlatosságát teszi, s amely az emberi haladásnak egyik leghatalmasabb rugója, hanem helyette megkapod azt a lapos, unalmas optimizmust, amelynek erkölcsi értékét eléggé megvilágítja az a tény, hogy a legsimább nyelvű hízelgők és udvaroncok egyike: *Leibniz* avatta világszemléletté. A lehető világok legjobbika: a Jókai rajzolta magyar világ: a leibnizi gondolatnak ez a vitézkötéses formulázása, úgy gondolom, találóan fejezi ki Jókai világnézetét, és mivel ez a hite hatalmas költői sugalló erő révén közönségére is átterjed, ezért hatnak művei mint narkotikumok a nemzet törekvéseire. Ezért küzdenék, ha volna módom reá, ellene.

Így szólott barátom, s én türelmesen, megszakítás nélkül hallgattam meg előadását. Gondolkoztam azokon, amiket mondott, s azután így feleltem neki:

– Mindaz, amit mondtál, olyan mint a rossz termés, van benne búzaszem, de sok benne a konkoly. De nem vitázom veled; Paulsennel tartok, aki azt mondotta, hogy noha már egy emberöltő óta figyelemmel kíséri a tudományos vitákat, nem tud esetet rá, hogy valakinek sikerült volna ellenfelét meggyőznie. Meg azonfelül azt hiszem, hogy a leghatásosabb módja valamely felfogás helytelensége kimutatásának az, ha egy helyeset teszünk helyébe. Azért ezt a módot választom: nem cáfolgatok, de elmondom, minő kép él bennem a költőről.

Heine Börnéről írt pamfletje elején felosztja az embereket hellénekre és nazarénusokra, vagyis olyanokra, akik a szépet és gyönyörűséget, meg olyanokra, akik az erkölcsi tökéletességet tekintik az élet főjavának. Saját magát hellénnek mondja, Börnét nazarénusnak. Az átlagos emberekben e két irányzat elvegyül, de benned például erősen él a nazarénus szellem. Egy pompás virágot látsz, s ahelyett, hogy örvendenél, hogy átengednéd lelked a gyönyörűségnek, azt kérded, vajon nem bódít-e el az illata egy gyöngébb szervezetű lepkét. Azt gondolom, az élet nagy általánosságban olyan száraz, unalmas és szomorú, hogy az emberiség jótevői közé kell számítanunk azt, aki felderíti komoly arcunkat és elsimítja homlokunk ráncait. Sokféle mértékkel szokták megmérni emberek értékét és nagyságát: jó cselekedetek, fennkölt szándékok, új felfedezések, nagy gondolatok szerint, csak arra nem gondolnak, ami a legegyetemesebb, minden emberhez szól: a *gyönyörűség szerint*. S ha egész gondolatvilágunk, legalább a felszínen, nem volna annyira át- meg átitatva nazarénus elemekkel, már réges-régen kimondtuk volna, hogy az a legnagyobb em-

ber, aki a legtöbb emberben képes a viszonylag legmagasabb rendű gyönyörűségek legnagyobb mennyiségét költeni. S ha ezt a mértéket alkalmazzuk Jókaira, szinte kétségtelen, hogy ötven esztendő óta ő volt Magyarországon a legtöbb s legnagyobb szellemi gyönyörűség kútfeje. Senki sem mutatott nekünk s apáinknak olyan fényes és színes képeket az életről, mint ő, senki sem keltett az anyáink szívében oly édes megindulásokat és szerelmes sejtéseket, senki sem támasztott bennünk oly lelkes magyarságot, senki sem kacagtatott meg bennünket annnyiszor és olyan jóízűen. Ti mindig csak nagy társadalmi tüneményekkel foglalkoztok, s nem látjátok meg, noha ez is egy szociológiai tény, hogy X. vagy Y. most egy órán keresztül gyönyörködik. Megfürészti lelkét, amelynek rendszerint csak az érdek mécsvilága világít, a költői világ napjának melengető sugarában; az embert, kinek élete kicsinyes és szűkkörű, bevezetik egy másfajta, szebb és érdekesebb világba, s evvel ruganyosabbá, frissebbé teszi lelkét s alkalmasabbá magát a munkára. Megteszi azt a csodát, hogy az önzőben, ki elől pedig saját énje eltakarja az egész világot, érdeklődést kelt mások iránt, s evvel jobbá teszi. Mikor a költő képzeletének reptét kísérjük, kitágul a saját énünk, mintha a mi lelkünknek is nőnének szárnyai. Az intenzív érdeklődés óráiban kettős életet élünk; a saját magunkét és azét az emberét, akit a költő ereje elibénk állít.

Mindannyiunk lelkében mélységek és szakadékok vannak, amelyekből csak nagy ritkán száll fel egy-egy hang; ha ráfigyelünk: a vágyakozás, a sóvárgás hangját ismerjük fel valami szép, boldog és tökéletes világ után. Mindannyiunkban ott él az, amit Daudet szimbolikus nyelvén *nostalgie de la caserne*-nek* nevezett; ennek a nosztalgiának kielégítése nagy és szép feladat, s minden nép szereti és megbecsüli azokat, kik ebben segítségére vannak. Ezért lesz minden

* – sóvárgás a kaszárnyából.

gyöngéd és álmodó léleknek állandó olvasmánya Jókai, mindazoké, akik nem tudnak kibékülni az élet valódi arculatával, akiknek lelkét megmérgezte az ideál egyszeri látása vagy megálmodása.

Nem ismerhetem el jogosnak azt a vádat, hogy Jókai nem a valóságot rajzolja regényeiben, hogy hősei nem igazi emberek. Hallgassuk meg csak, hogy ő maga mit mond erről: „Azt mondják rólam, hogy mint regényíró idealista vagyok. Vádnak nem volna megszégyenítő, de nem fogadhatom el. Hogy rendkívüli alakokat, szokatlan helyzeteket rajzolok: az nem teszi sem a tárgyat, sem az egyént lehetetlenné. Én azokkal együtt éltem, s ami exorbitans* fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire. Én jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalútjaikon, s futottam vesztett csaták után futó betyárok vezetése mellett úttalan mocsarakon, pusztákon keresztül. Ott voltam Bécs városa és Buda ostrománál a bombák tűzijátéka közepett, s láttam egy rombadőlt világot fejemre szakadni Világosnál. Részt vettem egy elnyomott nemzet halálveszélyes konspirációiban, s részesültem a koronás király legkegyelmesebb kitüntetéseiben; voltam szegény ördög, aki zsidógyerekeket tanít magyar nyelvre havi két forintért, s voltam komoly vállalatok szerencsés igazgatója. Viseltem a sors minden csapását, s élveztem minden kedvezését; volt a nyakamon kötélhurok és érdemrendszalag; hullott fejemre a dicsőítés aranyvirágpora s a rágalom assa foetidaja.** Voltam szeretve és voltam gyűlölve, mint talán senki más. S a saját életem színének keresztül kell rémleni munkáimon." E vallomásnak végső szavai az igazi magyarázók: saját élete színe rémlik keresztül munkáin; hány ember élte végig ugyanazt, amit ő, s nem látott benne semmi rendkívülit, szépet, sőt

* – mértéktelen.

** – szó szerint: bűzös hús. Itt: szenny.

figyelemre méltót sem. Lelki szemének különös szerkezete és sajátos optikája: ez az oka munkái mivoltának, nem pedig az események rendkívülisége. Eme optikának pedig alaptörvénye, hogy a tárgyak és személyek körvonalait, a testieket éppúgy, mint a lelkieket a végtelenség irányában tágítja ki. S honnan veszi bárki is azt a jogot, hogy a saját optikáját jónak, a költőét rossznak, amit az övé mutat, valónak, amit a költőé mutat, hamisnak mondja. Csak a legnaivabb dogmatikus elmék, akik még mindig a Kant előtti metafizika mély álmát alusszák, hihetik, hogy amit mi érzékeink útján megismerünk, az a valóság, hogy a dolgok olyanok, aminőknek nekünk látszanak, hogy jóság, szépség, erő, jellem, szín, szag, hő és minden más valóban vannak és léteznek.

Mi azonban, akik felébredtünk, tudjuk már, hogy mindeme csodálatos gazdag és sokféle világot az emberi elme ereje és törvényei hozzák létre, hogy az óriási világegyetem létezése az emberi öntudatnak végtelen finom szálán függ, és minősége annak minőségétől függ. Eme legszélsőbb szubjektivitás álláspontjáról az egyetlen lehetséges és következetes filozófiai álláspontról nézve nem kell-e egyenesen nevetségesnek mondanunk minden törekvést, amely valódi valóság és képzelt valóság között különbségeket állapít meg, amely így – hogy e nagybanítást a mi tárgyunkra alkalmazzuk – realista és idealista regényírók között tesz különbséget. Mindenen, amit ember gondol és érez, az emberi elme törvényeinek és mivoltának bélyege van rajta; ebből a körből nincs menekvés, mert mindaz menthetetlenül szubjektív. Minden ember agyának elütő szerkezeténél fogva másképp látja a világot, s eme látomásáról jelentést tehet embertársainak; hát csak a költőnek ne volna meg ehhez a joga, neki kellene úgy látnia, mint ahogy a kritikusok kívánják? Csapd fel Jókai könyvét bárhol és olvasd el valamelyik leírását, és látni fogod a tárgyat, vidéket, embert, hogy jobban sohasem láthatod, éppen olyan valóság lesz a számodra, mint az a

másik, amelyet elég szűkkeblűen megszoktál az egyedüli valóságnak tekinteni. Hallgasd csak meg: „Mintha most is előttem állnának még azok a nagy terebélyes reine-claude*-fák, érettségtől repedező gyümölcsökkel rakva, amik a kis kunyhót eltakarták; távolabb egy almafa vérpiros gyümölcsökkel meg egy másik tafota fehérrel, aztán egy harmadik paszomántos almákkal; a nyitott kunyhóból a begyepesedett útra lehetett látni, melyet kétfelől szőlőlugas szegélyezett. Amint a vigályos** lombok között átszűrődött a meleg nyári verőfény, úgy tetszett, mintha zöld aranyból volna minden árnyék." Az írónak, mikor ezt leírta, s nekünk, ha elképzeljük, ez csakugyan a valóság, a valódi valóság. Száz képzelt és 100 elgondolt tallér között nincs semmi különbség, mondotta Kant. A létezés nem tulajdonsága a dolgoknak.

Vagy ha ezt az ismeretelméleti alapot nagyon is bizonytalannak gondolod, hát nem bánom, elfogadom arcodon szkeptikus mosoly képében lerajzolódó bizalmatlanságodat, akkor kérlek, gondold meg: semmi ellenvetést nem lehet felhozni azon felfogás ellen, hogy a természeti világ mellett van egy másik: az ember világa, amelyet ő maga alkotott, s amelynek ő szuverén törvényhozója. S az iránt nem lehet kétség, hogy Jókai csakugyan teremtett egy ilyen világot: amelynek megvan a sajátos földje, levegője, növényzete, állatai és emberei, akiket ő saját képének hasonlatosságára teremtett. És milyen gyönyörű és színes ez a világ s mindenekfölött mennyire érdekes. Sokszor fogtam valamely Jókai-könyv olvasásához avval a szándékkal, hogy a költő lélektanának megfigyelésére koncentrálom majd minden erőmet. De bárminő erős is volt ez a szándékom, a képzelet játéka, a Jókai világ feltáruló pompája csakhamar elfeledtette velem eredeti tervemet. Elolvasol húsz-harminc lapot, s

* – ringló.

** Népies – ritkás, elszórt.

agyadban nincsen más kérdés, mint az: mi lesz ezekkel az emberekkel. A kíváncsiság ősi ösztönét ébresztik fel benned, s te árkon-bokron keresztül követed a költőt. Mennyire naiv, egyszerű, s éppen ezért milyen művészi az a mód, ahogy maga mellé emel a költő varázsparipájára; milyen kedves és bájos egyénisége, amelyben oly sok a nemes páthosz, a mély szeretet és érdeklődés, a kedves, csillogó humor s az igazi megindulás.

Az ember hozzá van kötve a rögéhez, amely eltartja, kevésnek van módjában, mint Odüsszeusznak, sok nemzetség várait látni és szokásait megismerni. Mikor egyéni léted szűk határából kivágyol, segítségedre jön Jókai, megmutatja, neked adja az ő egész világát. És minő világ ez! „Az övé volt a nagy Alföld nádasaival, karámaival, csárdáival, kunyhóival és kastélyaival. Az övé a Balaton gyöngyösfényű tükre és rianásos jege. Úr volt a nagy városok palotáiban, őt köszöntötte zúgásával a Bakony erdeje, neki termette aranyát és mondáit kincses Erdély. Bíborvitorlás gályái bejárták a távoli folyókat és óceánokat, megrakott karavánjai áthatoltak idegen világrészek sivatagjain és rengetegein, zászlóját meglobogtatta az északi pólus viharja, léghajórajai ott vonultak el az alkonyi égen szálló fellegek fölött. Hatalma nem ismert határokat térben és időben. Parancsa szerint cselekedett az ősidők barlanglakója, a keresztes lovag, a kuruc vitéz, a vörössapkás, a mai kor gyermeke, és parancsa szerint cselekedett a jövő század még meg nem fogamzott embere" (Herczeg Ferenc). Amellett a társaság mellett, amelyben élünk, van nekünk még egy másik is: a Jókai embereié. Az beteg, elsavanyodott, unalmas, emez mindig erős, ép, jókedvű és vállalkozó szellemű. Végigkísérnek egész életutunkon, minden életkorban mást látunk bennük, van mondanivalójuk az ifjúnak és a kezdő embernek, a férfinak és az aggnak. Mindig mást és mást látunk bennük, s mint a biblia képes beszédét minden prédikátor másképp értelmezi,

akképpen magyarázza mindenki egyéni módon Jókai hőseit. Mint a biblia beszéde, Jókai is tele van metaforákkal; az ő emberei – ahogy Ignotus írta – embereknek a végtelenség felé irányuló metaforái, az ő hőseinek cselekedetei cselekedetek metaforái. Nézd így őket, s megérted rögtön mély értelmüket: Berend Iványokban nem az egyes ember, hanem a jó, az erő principiuma él, „A tengerszemű hölgy"-ben a rosszé. Képekbe öltözteti a jónak és rossznak, sötétnek és világosságnak, igazságnak és hamisságnak elveit, s egymásra ereszti őket. Valóságos isteni színjáték, s mivel ezek az alaperők, noha más ruhában, de mindig élnek az emberben, azért hosszú életet jósolok Jókainak, mint a népmeséknek. Régen a felnőttek és uralkodó osztályok lelki tápláléka voltak, ma a gyermeké és a szegény emberé. Ezt az utat Jókai is meg fogja tenni, de sokáig fognak emberi szem előtt ragyogni ennek a Timár Mihálynak, az igazi „Aranyembernek" munkái.

Valóban én is azt gondolom, hogy Jókai s a hozzá hasonló géniuszok nagy és biztos fegyverek az osztályok harcaiban, gazdasági és politikai téren egyaránt; de azonfelül azt is hiszem és tudom – és bizonyára te is tudod, hiszen együtt olvastuk Jászi Oszkár szép és tartalmas művében –, hogy soha művészeti alkotások úttörői, megelőzői nem lehetnek a társadalmi és politikai mozgalmaknak; ezek, mint a kor egész ideológiája, csak követhetik a társadalom struktúrájában beállott változást, bizonyos tekintetben a művészet nyelvére mintegy lefordítják az osztályharcok eredményét. „Új erkölcsi *(s hozzátehetem politikai)* elvek hirdetése sohasem történt legelőször művészi formában, mert az esztétikai tevékenység lényege azt kizárja." A magyar köznemesség az 1825–1849-ig terjedő időben vívta meg a maga nagy gazdasági és politikai osztályharcát, de amikor így természetszerűleg a saját érdekeiért harcolt és a saját szükségleteinek megfelelő módon akarta átalakítani az államot, az önmaga fölszabadulásának

föltételeivel az egész nép fölszabadulásának föltételeiért is küzdött, olyan javakért, amelyek a nép egyetemének is javára váltak. S azért, ha ama küzdelmeknek és harcoknak költője elsősorban a köznemesség dicsőítője is, eme harc politikai elemeinek esztétikai föltüntetése nem lehet hátrányos, nem lehet „narkotikum" a legszélsőbb és legelőrehaladottabb törekvésekre sem. Avval, hogy ezeknek a harcoknak emléke Jókai költészete révén belekerült a nemzet igen nagy részének esztétikai élvezetkörébe, egyrészt egy szükségszerű fejlődési mozzanat ment végbe – s ilyet természettudományosan gondolkodó ember a jó és rossz antropomorf kategóriáival nem illethet –, másrészt azonban egy nevezetes politikai és társadalmi tény is állott elő: bebizonyult az, hogy ama küzdelem elvei és céljai az egész nemzetnek mintegy organizált tulajdonává lettek, s hogy ama harcokat „visszacsinálni" már senkinek sem lehet. S azonfelül bármilyen szomorú is, de tény, hogy van még nálunk egy-két társadalmi osztály, amelyre nézve a Jókai regényeinek világnézete nem visszafejlődést vagy megállapodást, hanem haladást jelent. Rád nézve múlt, ami honfitársaid nagy részére nézve jelen és sokaknak még csak jövendő. Gáncsolod Jókait, hogy a múltnak s nem a világtörténet jövendő korszakának költője. Míg a korszak nincs itt, addig hiába keresed költőjét; s ahol dereng, mint Franciaországban, ott nyomában megjelennek költői is. A te lelked tele van a jövő zenéjével, s bántja álmaidat a múlt és jelen hangos szava. Ahogy mindenben elmaradtunk hatvan-hetven évvel Európától, úgy elmaradtunk művészetünkben. A mi népünk még alszik, s beszéde, amelynek itt-ott szavát hallod, csak panasz vagy artikulálatlan ordítás. Meg sokan is vannak még előtte, akikre a fejlődés törvényeinél fogva előbb kerül a sor. Előbb a polgárságnak kell hatalomra jutni s megtalálni a maga Jókaiját, míg majd a Nép – Le Roi Peuple – szab társadalmi és esztétikai törvényeket is.

Azonban azt gondolom: elvakult pártember az, aki „A

magyar nábob"-ban nem lát mást, csak elmaradt köznemest, éppúgy, mint az, aki *Crainquebille*-ben csak a tehetetlen, a tudatlanság nyomora miatt a törvény félszegségének áldozatává lett proletárt látja. Igaz, minden művészi alkotás a koreszméknek is csapadéka, minden dráma vagy regényhős egy bizonyos kor, nemzet, osztály jellemző lelki és testi ruházatában jár. De eme egyre változó köntös mögött ott lappang az emberi természetnek néhány nagyjában állandó vonása, amelyek általános emberi voltuknál fogva minden emberhez szólanak, s lerombolják azokat a korlátokat, amelyek őket valamely társadalom, valamely kor speciális eszmevilágához fűzik. A ruha mögött megjelenik az élni akaró, de a halálnak szánt, gyönyörűségre vágyó, de szenvedés számára született Ember. Én azt hiszem, hogy Jókai az emberi érzésvilág néhány alapvető elemét nagy költői erővel fejezte ki, annak az ábécének, melynek anagrammái alkotják az életet, néhány betűjét soha el nem halványuló színekkel festette le. Ami engem illet, én soha könnyezés nélkül nem tudom elolvasni Kárpáthy János végrendeletét, Jenőy Kálmán halálának rajzát és még annyi mást; amíg lesznek emberek, kiknek kedves halottaik vannak, lesznek olvasói a kis Kőcserepy Vilma történetének.

Lehet, hogy a te elméleteid igazak, de mély, igaz és nekem kedves az a megindulás, amely eme és hasonló helyek olvastán szívemben támadt; s én az emberiség és nemzetem nagy jótevőjének és büszkeségének nevezem azt az embert, aki erre volt képes.

Te ez okból, sokan más okból beszéltek kicsinylően a négyöt utolsó esztendőben Jókairól; bár nem szívesen teszem, mégis megmondom: az a sok sár, amelyet Jókai körül fölkavartak, senkinek sem tetszik, s elkedvetlenít benneteket. Nem ilyen befejezést vártatok ehhez az élethez. Tapintatotok tiltja, hogy erről a dologról szóljatok s így mindenféle tudományos ürügyekkel okoljátok meg elkedvetlenedéseteket.

De ne legyünk igazságtalanok. Renan, aki boldog ember volt, ezeket írja emlékezéseiben: „Szerencsétlen lennék, ha az elsatnyulásnak olyan korszaka várna még rám, amelyben az ember, akiben egykor volt erő és erény, önnönmagának árnyékává és romjává válik, s a balga emberek nagy örömére lerombolja azt, amit egész életén keresztül fáradságosan épített. Ennél rosszabb adománnyal nem ajándékozhatják meg az istenek az embert." Ez az ajándék jutott Jókainak osztályrészül; de azt gondolom, hogy csak látszólag. Emlékszel-e arra a gyönyörű áprilisi napra, amit hét év előtt kinn töltöttünk a nyílt Adrián? A napot egyetlen felhő sem homályosította el egyetlen percre sem. Előre figyelmeztettek bennünket, hogy gyönyörű napnyugta lesz. Lassan hanyatlott lefelé a Nap tűzgolyója, feledhetetlen színtüneményeket rajzolva a tenger mozdulatlan színére. Abban a pillanatban, amint a tüzes golyó ráhajolt a szemhatár szélén a tenger tükrére, egy bárka haladt el előtte, s a hitvány, piszkos vitorla eltakarta előlünk a gyönyörű, hatalmas napot. Noha nem láttuk, tudtuk, hogy lenyugta is királyi volt, olyan, aminő élete.

Huszadik Század,
XI. köt. 1905. január–június, 37–55. old.

HUSZONHAT LEVÉL SZABÓ ERVINHEZ

1

Igen tisztelt Szerkesztő Úr,
vettem engem fölötte megtisztelő sorait. Igazán nagy öröm és kitüntetés nekem ez a fölhívás, mert nem igen tudok munkát, melyre nagyobb örömmel és odaadással vállalkoznék, mint az, amelynél való közreműködésre Szerkesztő Úr fölhívni szíves volt. Ám egy bökkenő van: ugyanis bizonytalan, hogy Budapesten maradhatok-e, mert megeshetik az is, hogy a vidékre fognak elküldeni. Ez azonban 15-ig a legnagyobb valószínűség szerint dűlőre jut, és így én is csak akkor lennék olyan helyzetben, hogy az előadások megtartására határozott ígérettel vállalkozhatnék, mert mondanom sem kell, hogy azon esetben, ha itt maradok, a legnagyobb örömmel ajánlom föl kevés tudásomat, de nagy odaadásomat az ügy számára. Azért hát arra kérem Szerkesztő Urat, hogy amennyiben lehetséges, halasszák el a döntést.

A cikket 15-re beszolgáltatom. –

Szíves sorait köszönve maradok kitűnő tisztelettel

[1903. szeptember 5.]* *Kunfi Zsigmond*

Ui. Információkat helyzetem bizonytalansága miatt most még nem kérek.

PI Archívum, 729. f. 8/1.

* Dátum hiányában szögletes zárójelben közöljük a postabélyeg keltét.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr,
nem tudom, megjelent-e már a *XX. Század* októberi száma, és így nem korai-e reklamálásom; ha múltkori levelemben nem kértem volna, úgy most kérem, legyen kegyes Szerkesztő Úr az októberi számból is 3 példányt küldetni számomra, és ha ez lehetséges volna, a lapból egy példányt megindítani számomra. –

Ne vegye rossz néven, t. Szerkesztő Úr, ha ezúttal még néhány kéréssel, illetve kérdéssel vagyok bátor alkalmatlankodni. Nevezetesen, mivel nem ismerem a *XX. Század* anyagi viszonyait, ezúton kérdem meg, fizet-e a lap valami honoráriumot; helyettes tanári fizetésen tengődöm – mivel ez az állami uzsorarendszer –, és így bármilyen kevés csurranna is, jól esnék. Munkásságomat természetesen nem kötöm ehhez a feltételhez.

Még Budapesten voltomkor említette egyszer Politzer, hogy a Társadalomtudományi Könyvtár számára lefordíttatják Sombart „Der Sozialismus" stb. és Menger „Neue Staatslehré"*-jét. Nem lehetne-e esetleg nekem valami ilyenféle munkát kapni; fordítgatok a *Jövendő*nek is France-tól, Renantól és más stilisztikai szempontból nehéz szerzőktől. Hát remélem, hogy könnyen megbirkóznék emezekkel is, – ha volna rá mód. Kérem ez irányban t. Szerkesztő Úr fölvilágosítását és amennyiben lehetséges vagy szükséges, pártfogását.

Harmadik kérdésem a következő. Nem tudom, méltóztatik-e ismerni Ludwig Stein „Die soziale Frage im Lichte der Philosophie"** című nagy és a szociális kérdés egészére kiterjeszkedő igen értékes és becses munkáját. E munka most

* – Új államtudomány.
** – A szociális kérdés a filozófia megvilágításában.

jelent meg II-ik kiadásban, és nekem az jutott az eszembe, nem volna-e célszerű e munka kapcsán és alapján egy nagyobb cikkben vagy cikksorozatban összefüggőleg ismertetni mindazokat a kérdéseket, melyek éppen a szociális kérdés etikettje alatt forognak és szerepelnek a köztudatban. Úgy gondolom, hogy egy ilyen a társadalmi tudományok egészére: módszerére és történetére, eredményeire és céljaira kiterjeszkedő rendszerességre törekvő összefoglalás jól beillenék a *XX. Század*ba. Kérem erre nézve Szerkesztő Úr szíves fölvilágosítását, illetve véleményét.

Levelének engem illető szíves soraira csak annyit válaszolhatok, hogy M. Bergeret pályafutásához – sajnos – csak a kicsinyes és elfogult környezet van itt meg; magamban – sajnos – csak a jó szándék. De valamit tán majd avval is el lehet érni. Itt az iskolában nagy óvatossággal kell eljárnom, de remélem, hogy a tanítványaimnak legalább a javát a mi eszméinkkel megismertetve dolgozhatok azon a munkán, amelyet egyedül látok értékesnek az életben. Az Önképzőkörrel, melynek vezetőjévé tettek, megrendeltetem majd a *XX. Század*ot, a könyvtár számára megveszem Spencert egyelőre; az itteni Szabad Liceumban, ha csak lehetséges lesz, tán fogok 1–2 előadást tartani Spencerről, és ez úttörésnek az első hónapokra elég lenne. No, de vederemo!

Kérem, bocsásson meg, igen t. Szerkesztő Úr, hogy ilyen hosszan foglaltam le a magam számára idejét és türelmét.

Maradtam kitűnő tisztelettel igaz híve

Kunfi Zsigmond

Temesvár, 1903. X. 7.

Ui. Úgy fájt a szívem, amikor olvastam a lapokban az előadások programját!

PI Archívum. 729. f. 8/2.

3

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr,
szíves soraira a következőkben válaszolok.

Amennyire tőlem telik, a *Huszadik Század* számára szívesen dolgozom ezentúl is, és munkásságomat egyáltalán nem teszem függővé attól, fizet-e a *H. Sz.* vagy sem, amint ezt már múlt levelemben is megírtam. Én csak tájékozódni akartam eziránt, ezért kérdeztem. – Stein munkáját magam sem tartom mély vagy eredeti könyvnek, de igenis olyannak, amely a „szociális" kérdés minden oldalát és vonatkozását, történetét és mai állását az „einschlägig"* irodalom fölhasználásával föltünteti. Nem a szerző munkája, hanem tárgya érdekelt elsősorban, és én – mutatis mutandis** – olyan ismertetést terveztem, mint aminő Wundt néplélektani munkájáról jelent meg a *Nyelvőr*ben és újabban külön könyv alakjában. Azonban megjegyzem, hogy én nem ragaszkodom e tervhez, és majd akad hamarosan valami más érdekes tárgy.

A *Neue Zeit* és a *Revue Socialiste*-ra vonatkozó szíves ajánlatát nagyon köszönöm, t. Szerkesztő Úr; valamelyik nyelven majd megpróbálkozom, és ha nyélbe tudom ütni, akkor élni fogok szíves ajánlatával. Bizony, pompás lenne, ha sikerülne.

A felsorolt fordítások bármelyikére – esetleg, ha nem egyszerre kell rajtuk dolgozni, többre is – szíves örömmel vállalkozom, és azt hiszem, ez nem olyan munka, minek becsülettel meg ne tudnék felelni. Kérek ezekre nézve már most bővebb információt és annak idején majd magukat a lefordítandó műveket, valamint ha vannak, az esetleges megszívlelni valókat.

* – odavágó.
** – a megváltoztatandók megváltoztatásával.

Egyúttal nagyon kérem, tisztelt Szerkesztő Úr, legyen kegyes a *XX. Sz.*-nak legalább az októberi számát megküldetni, mert itt most még nem látni és csak egy budapesti levélből tudtam meg, hogy megjelent.

Szíves felvilágosításait és ajánlatait őszintén köszönve maradok kitűnő tisztelettel igaz híve

Kunfi Zsigmond

Temesvár, 1903. X. 12.

Ui. A munkástanfolyamok programját megkaptam s szépen köszönöm.

PI Archívum. 729. f. 8/3.

4

Igen tisztelt Szerkesztő Úr,
Temesvárról való távollétem miatt csak ma kaptam meg szíves és jó híreket hozó sorait.

Hallgatásomnak oka betegeskedésben és számos más mizériában volt, amelyeknek megszűntét 4–5 hét előtt nem remélhetem; akkorára szíves engedelmükkel élve, majd kopogtatok valamivel a *XX. Század*nál. Talán France-ról fogok írni, vagy valami egyéb témáról, mert sok mindenfélét forgatok fejemben.

A fordításra vonatkozó szíves és lekötelező ajánlatáért fogadja Szerkesztő Úr köszönetemet; ámbátor angol tudásom csak agyaglábakon áll, mégis remélem, hogy német és francia segítség mellett meg tudok tán birkózni vele. Minthogy igen számos – erkölcsi és anyagi – ok teszi kívánatossá, hogy lehetőleg már az első kötet fordításához valamivel hozzájáruljak, szívesen vállalom a nehéz munkát is; de ter-

mészetesen nagy könnyebbségemre szolgálna, ha németből vagy franciából lehetne valamit e kötet számára fordítanom. Kérem tehát Szerkesztő Urat, ha ugyan lehetséges, legyen tekintettel ezen kérésemre. Egyúttal arra is kérem, hogy ha megvan, legyen kegyes ezeket számomra megküldetni, ha pedig nem lenne meg, úgy kérem a német és francia kiadásoknak is pontos címét; egyúttal felvilágosítást arra is, mikorra kell a kéziratot beszállítani. A Ludwig Feuerbach etc. fordítását mindenesetre elkészítem.

Hozzám való jóakaratát köszönve maradok őszinte tisztelettel és üdvözlettel kész híve

Kunfi Zsigmond

Temesvár, 1904. jan. 4.

P.S. Érdekelne megtudnom, kik fordítják az I. kötet egyéb részeit.

PI Archívum. 729. f. 8/4.

5

Kedves Doktor Úr,
többrendbeli kéréssel alkalmatlankodom újra, tudom, hogy kedves Doktor Úr nem fog érettök megneheztelni.

Íme, az első és kísérő körülményei. A temesvári tanári kör már évek óta rendez ún. ismeretterjesztő, szabad liceumi felolvasásokat és előadásokat. Nekem pedig már amióta itt vagyok, kedves gondolatom, vajon nem lehetne-e úgy mint a vidéken, Nagyváradon és Komáromban történt, a Társ.tud. Társaságéihoz némileg hasonló munkástanfolyamot rendezni. Az idén belekerültem a liceumi bizottságba, és ott ennek az eszmének csináltam propagandát. A dolgot nem nagyon

szívesen fogadták, de mivel én igen erősködtem, rám hagyták, csináljak, amit akarok. Én most már szeretnék valami útonmódon érintkezésbe lépni itteni munkásszervezetekkel, kipuhatolandó, van-e bennük hajlandóság ilyen előadások látogatására. S ez az, amihez – nem tudom, megokoltan-e – kérem Doktor Úr szíves segítségét. Azt képzelem, Doktor Úrnak vannak ismeretségei és összeköttetései munkáskörökkel, ha nem is itt, de Pesten, s viszont ezeknek elér a keze (ide) is. Ha magamforma, ismeretlen lateiner ember közeledik a munkásokhoz, még hozzá egy olyan retrográd testület nevében, méltán fogadják a munkások jól megokolt bizalmatlansággal. Ezt szeretném, ha lehetne, elkerülni s kérem, ha ugyan módjában van, hozzá kedves Doktor úr segedelmét.

Az előadások általános szelleme, remélem kielégítő lenne. Tanárok lehetőleg csak közömbös tárgyakat: természettudományi ismereteket adnának elő, de azokat is lehetőleg radikális gondolkozásúak. A történeti tárgyak előadására esetleg magam vállalkoznám. Jogi és szociológiai kurzusra pedig, remélem, akadna egy-két szocialista gondolkozású és nagyon képzett ügyvédember.

A másik dolog, amelyre kedves Doktor Úr felvilágosítását kérem az, vajon nem ismeri-e Briand-nak az állam és egyház elválasztására vonatkozó javaslatát s főképpen hol lehetne hozzáférni. Itt is, ott is olvasok felőle a lapokban, de hogy hol és hogyan jelent meg, nem tudok rájönni. Engem ez a dolog nagyon érdekel és igazán csak úgy találomra kérem, illetve kérdem meg eziránt Doktor Urat.

Szíves fáradozását előre is köszönve maradok

igaz híve
Kunfi Zsigmond

Temesvár, 1904. szept. 15.

PI Archívum. 729. f. 8/5.

Mélyen tisztelt Doktor Úr,
kérem bocsásson meg, hogy csak most köszönöm meg szíves ajánló sorait, de nem akartam előbb írni, míg valami eredményről is nem tudósíthatom. Decemberben valószínűleg megindulnak az esti munkástanfolyamok, ha nem is szakegyletekben és pusztán szervezett munkások számára, de az itt kivihetetlen volt számos okból, melyeket Ön előtt tán nem szükséges részleteznem. Kezdetnek meg kell elégednem ezzel, de azt gondolom, ennek a dolognak lesz itt jövője.

Kedves Doktor Úr, azon állításával szemben, hogy én a Briand-féle javaslatot ismertettem, csak de Pressenséének tüntettem fel, sajnos, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy én a Briand-féle javaslatot még máig sem láttam, bár sok felé írtam utána. Pr. javaslata tavaly ápr. vagy máj.-ban jelent meg egész terjedelmében a *Le Temps*-ban, és onnan ismertem és ismertettem. Ennyit szükségesnek gondoltam igazolásomra felhozni. Evvel kapcsolatban egyúttal megkérem, lenne szíves alkalomadtán megírni vajon közölne-e a *XX. Század* – természetesen ha megfelelően lenne megírva – egy nagyobb tanulmányt a francia egyházpolitikáról, amely kiterjeszkednék a történetére is a forradalomtól kezdve, valamint esetleg egy ismertetést Jászi „Erkölcs és művészet" című munkájáról, amelyet igen tanulságos és szép munkának tartok.

Eme küldeménnyel egyidejűleg küldöm el a Marx-fordítás felének korrektúráját is. Ennek kapcsán figyelmeztetem k. Dr. Urat arra, hogy a kéziratban az első lapokon a feudális szó nem mindenütt ugyan, de nagyobb részt a hűbéri szóval van helyettesítve. Később ezen javítások elmaradnak, de én ezt úgy értelmezem, hogy Ön megunta mindannyiszor kijavítani ezt, és utasításul adta, hogy a kézirat feudális helyén *hűbérit* szedjenek. Ám ez nem történt meg, azt hiszem a szedő feledékenységéből. Én azért nagyobbára kijavítottam a

korrektúrában, mert azt gondoltam, hogy így az Ön intentiói szerint járok el. Ha azonban nem így lenne, kérem, szíveskedjék intézkedni. –

Végül arra kérem, kedves Doktor Urat, juttassa el ezt a kéziratot a *XX. Század*hoz. Nagyon kérem azt, aki megbírálja közölhetőség szempontjából, olvassa el végig, és ne riasztassa vissza magát itt-ott egy nagyon „irodalmi mondattól". Úgy gondolom, szelleme és iránya nem ellenkezik a *XX. Század*-éval, s talán fontos dolog is, hogy a magyar szellemi élet is kellő megvilágításra találjon. Itt egy egész felfedezni való világrész vár. Ha közölhetőnek találják, úgy kérem, amennyire lehet, még a dec. számban közzétenni, s ha egy nyomtatott ívnyi lesz a terjedelme, úgy nagyon szeretnék róla különlenyomatot is. Talán beleillenék a *XX. Század* könyvtárába. Korrektúrát szeretnék ez esetben magam csinálni. – Ha azonban nem volna közölhető, nagyon kérem kedves Doktor Urat, szíveskednék a kéziratot számomra félretenni, mivel nincs másolatom róla, s nekem mégis kedves, ha megmaradna, szaporítván kiadatlan kéziratait számát.

Bocsássa meg kérem a hosszú levelet, de Ön igazán oly szíves és előzékeny volt irántam, hogy reményem van rá, hogy ezúttal sem fog neheztelni.

Szíves üdvözlettel maradok

tisztelő híve
Kunfi Zsigmond

Temesvár, 1904. nov. 15.

PI Archívum. 729. 8/6.

7

Kedves Doktor Úr,

a *Budapesti Hírlap* tegnapi számában olvastam, hogy a Társ.tud. Társ. választmánya elhatározta, hogy szociálpedagógiai vitát indít meg a természettudomány és klasszikai-filológiai tanítás szembeállításával. Én evvel és a kapcsolatos kérdésekkel már régóta foglalkozom, egy nagyobb tanulmányom van róla készülőben, amelynek egyik részét itt októberben felolvastam, s a mű gondolatmenetét visszaadó referádát csatolva küldöm. Néhány szóval jelezni szeretném a következők tartalmát: a klasszika-filológia kiküszöbölése ugyan minden gondolkozó előtt elkerülhetetlen, de valószínűtlen mindaddig, amíg az őket fenntartó hatalmak megtörve s újakkal helyettesítve nincsenek. De bárminő tárgynak kiküszöbölése és újaknak behozatala nem változtat lényegest a tanításon; a tanítás szellemének kell változnia. A latin és görög nyelv helyébe lépő tárgyak nem a természettudományok volnának, hanem a modern nyelv, történet, szociológia, de természettudományos szellemmel tanítva s ilyenben feldolgozva.

Mindezzel pedig azért untatom Doktor Urat, mivel arra akarom megkérni, hogy ha ez alkalommal lenne valami ilyen természetű munka, juttassanak abból – ha lehetséges – nekem is részt. –

Jászi könyvéről, ha már van, akkor nem írok, talán majd máshova.

Wildner úrtól azóta már kaptam – mégpedig nagyon kedves és örvendetes választ. Kézirattal ezentúl már nem is fogom Doktor Urat terhelni, majd egyenesen W. úrhoz küldöm, de azért hébe-hóba szíves engedelmével fel fogom keresni levéllel.

Pestre bizony magam is nagyon-nagyon szívesen mennék, de egyelőre, 2–3 év előtt nincs semmi kilátásom rá; arra, úgy

mondják, „rá kell szolgálni". Pedig hogy – másról nem is szólva – milyen stupidak itt az emberek, azt abból is meglát-hatja, hogy – mint a felolvasáshoz fűzött megjegyzés mutatja – „élénk helyesléssel találkozott". A m...ák persze nem sejtik, miről van és volt szó. De jobb erről nem is beszélni.

A munkástanfolyamok most már biztosítva vannak, decemberben megindulnak, ha a prospektus meglesz, fogok egyet küldeni Doktor Úrnak. Ha beválnak, akkor nekem igen-igen nagy örömöm lesz.

Szíves üdvözlettel

hálás híve
Kunfi

Temesvár, 1904. nov. 27.

MELLÉKLET

Temesvár kerületi kör
(Szabad Liceum. Iskola és világnézet)

„Iskola és világnézet" című értekezésében *dr. Kunfi Zsigmond* állami főreáliskolai tanár a *szociálpedagógia* azon kérdését fejtegette, hogy minő az összefüggés az iskolai tanítás anyagában kifejezésre jutó világfelfogás és a társadalom hatalmi szervezete közt. Kiindul azon tényből, hogy mind az egyes embernek, mind egész korszakoknak gondolkozásában olyan természetű összefüggés van, hogy nehány alapvető egyéni gondolatból vagy koreszméből kiindulva meg lehet konstruálni az egyén vagy kor egész gondolkozását. A Taine-től felfedezett ezen kölcsönös függés törvényének magyarázatát az előadó szerint eddig legkielégítőbben a történelmi materializmus tudta megadni. Emez elv szerint a kor uralkodó osztályának eszméi lesznek a kor uralkodó eszméi is. Mivel

pedig minden uralkodó osztály hatalmának állandósítására törekszik, nem elégszik meg avval, hogy a politikai és gazdasági életet saját képmására alakítsa át, hanem ilyen módon törekedik a műveltség intézményeit is organizálni.

Ilyen intézmény volt régen az egyház; a XVI. század óta oda nyúlnak vissza a polgári rend emelkedésének kezdetei; evvel szinte egyenlően fontos tényezőként kezd betagolódni a társadalmi életbe a műveltségnek új organizációja, az iskola. Azért éppúgy, mint az egész modern műveltségnek, az iskolának evolúciójában is a polgárság *avènement-ját** világtörténeti fontosságú eseménynek ítéli az előadó.

Az iskolában, melyet a lassanként mindinkább előretörő polgárság saját szükségleteinek megfelelően alakított át, emez osztály műveltségi eszméjének megfelelő tudományt is megfelelő alakban közölnek. Mint a társadalmi élet terén, az iskolák szervezetében is érvényesül a „Macht geht vor Recht"** elve.

Fejtegetései második, induktív részében történelmi adatokkal bizonyítja az előadó elveit, s iparkodik minden egyes tantárgyra nézve kimutatni az uralkodó osztályok hatalmi érdekeivel vagy törekvéseivel való kapcsolatukat.

Különösen behatóan foglalkozik a holt nyelvek, s legfőként a latin nyelvnek kérdésével, s rövidre fogva – Paulsen idevágó kutatásai nyomán – elmondja az érveknek ama valóságos Odisszeáját, melyet a latin nyelv tanítását támogató adatok alkotnak. Felsorolja amaz okokat, amelyekért a kultúrpolitikusok – ha nem is nyíltan –, de valóságban védik a latin nyelvet; legfőbb oknak azt gondolja, hogy az uralkodó osztály politikusai belátták, hogy minő kitűnő eszköze a latin nyelv egy szociál-arisztokratikus társadalmi kiválasztásnak, úgy hogy a latin nyelv bizonyos tekintetben csak

* – uralomra jutását.

** A hatalom a jog előtt jár.

prohibitív szer az ellen, hogy a proletariátus a lateiner pályákat elárassza.

Az előadó ezen értekezésben csak a tanítástervek genezisének *tényeivel* foglalkozott; kritikáját és a következmények levonását más alkalomra halasztotta.

Élénk helyesléssel találkozott a felolvasás, mely hosszabb vitát is provokált, mire az elnök megköszönte a nagyfontosságú fejtegetést, mely új gondolatokban és felfogásokban mutatta be a kitűzött kérdést...

PI Archívum. 729. f. 8/7.

8

Kedves Doktor Úr,
szíves soraira a következőkben válaszolok. A fordításra készséggel vállalkozom, csak arra kérem, szíveskedjék a munkát, ha lehet, azonnal elküldeni. Ha Doktor Úrnak vagy Garami úrnak a marxi terminológiára vagy a fordításra vonatkozólag egyéb kívánságai és útmutatásai volnának, kérem azokat is. Úgyszintén jó lenne, ha esetleg Doktor Úrnak megvan Kautsky munkája és magyar fordítása, annak azt hiszem jó hasznát vehetném. S azt is meg merem ígérni, hogy a fordítás a kitűzött terminusra, de valószínűleg még előbb is készen leszen. Evvel kapcsolatban arra kérem Doktor Urat szíveskednék intézkedni, hogy a mostani fordításért még járó honoráriumot Politzer kiutalja, valamint szeretnék egy példányt a munkából is kapni.

Egyúttal még arra is megkérném Doktor Urat, szíveskedjék értesíteni, hogy esetleg nem lehetne-e vidéki létem ellenére is a Társ.tud. Társaság említett vitájában az expozét tartanom. Nagyon szeretném magában és önmagáért is, de meg nagyon

lendítene helyzetemen is, kilátásaimon. Beszéltünk erről a dologról Jászi úrral fentvoltomkor, ő abban, hogy távol vagyok, akadályt látott, de talán nem áthághatatlan ez. A Társ.tud. Könyvtár dolgában is írtam Jászi úrnak; ő azonban eddig még nem felelt. Nem tudom, mi az oka ennek: nagy elfoglaltság, a levél eltévedése, avagy tán neheztel valamiért.

Kellemes ünnepet kíván s jóindulatát köszöni

igaz híve
Kunfi

Temesvár 904. XII. 19.

PI Archívum. 729. f. 8/8.

9

Kedves Doktor Úr,
bocsásson meg, hogy még csak most köszönöm meg a küldött könyveket. A fordítással meglehetősen sokat küszködöm, de majd csak megleszek vele. Éppen ma kaptam meg a fordításért járó honoráriumot, s kértem Politzertől egy példányt; kérem Doktor Urat, ha szükséges, ugyan, támogassa kérelmemet. Jászi megígérte, hogy párizsi címét megírja; eddig nem tette; ha Doktor Úr tudja és nem titok, kérem, írja meg egy lev. lapon.

Még egy másik ügyben is kérem az Ön közbenjárását – nem tudom, jó helyre fordulok-e Önhöz? –, ajánljon engem s az én révemen Szana Zsigmond gyújtógyári igazgatót és Lindner Ármin városi tanácsost a Társ.tud. Társ. tagjaivá. Ha valami írást, nyilatkozatot alá kell írni, kérem valamennyit hozzám küldeni. Azt hiszem hamarosan sikerül majd még néhány tagot gyűjtenem, különben abban is sántikálok, hogy a szegedihez hasonló társaságot összehozunk, csakhogy én a

bpestivel szoros kapcsolatba szeretném hozni, s közös munkaprogram meg közös szellemmel való megtöltés révén egy centralizált szervezetet hozni létre, mert csak ilyentől lehet az én felfogásom szerint némi tekintetben is hatékony munkát várni.

Lehetséges, hogy a jövő hó folyamán tán felutazom Bpestre, akkor mindenesetre tiszteletemet teszem Doktor úrnál.

Szívesen üdvözli hálás híve

Kunfi

Temesvár 1905. I. 29.

PI Archívum. 729/f. 8/9.

10

Kedves Doktor Úr,

épp tegnap olvastam [a] *Le Figaró*ban, az egyetlen francia lapban, amelyik sajnos, szemem elé kerül, France új könyvéről, s bizony rögtön föltámadt bennem a kívánság, hogy milyen jó lenne elolvasni. S így ezer örömmel és köszönettel fogadom kedves Doktor Úr szíves ajánlatát, s esetleg írok is a *XX. Sz.*-ban róla.–

De ha már a kisujját ideadta, még egyet kérek hozzá. Szeretném nagyon elolvasni *Engels*nek „Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats"* című munkáját, mivel a március II. felében tartandó munkástanfolyamon szeretném ezeket is felhasználni. Ha Doktor Úrnak megvan esetleg és hajlandó kölcsönözni, nagy hálára kötelez vele.–

A Marx fordítás bizony nehéz munka, de majd csak megbirkózom vele. Húsvétra, úgy gondolom, elkészülök.–

* A család, a magántulajdon és az állam eredete.

A budapesti utazás elmaradt, s most nem is tudom, mikor kerülök fel.

Szívességét előre is köszöni

tisztelő híve
Kunfi

Temesvár, 1905. II. 25.

Éppen most kaptam meg tegnapi levelét. Nagyon természetesnek találom, hogyha a cikk gyenge, amit magam is sejtettem elküldése előtt, hogy ne lásson napvilágot. Mindenesetre kérem, kedves Doktor Úr, legyen szíves visszaküldeni; esetleg átdolgozom, hiszen tán 1–2 hónap múlva sem avul el a tárgy érdekessége.

PI Archívum. 729. 8/10.

11

Kedves Doktor Úr,
bocsásson meg, hogy csak ennyire elkésve küldöm a jelzett levelet. Egy kis hanyagság és egy kis számítás volt ezen késedelemben. Vasárnap és hétfőn nem írhattam, s akkor meg azon gondolattal jártam, hogy Ön már hozzáfogott a kézirat átvizsgálásához és értesíteni fog első – fájdalom, attól kell tartanom – nagyon kedvezőtlen benyomásairól.

Olyannyira küszködtem evvel a fordítással, és gyakran fogott el az a kétségbeesett érzés, hogy nem bírok megbirkózni a munka nehézségeivel, hogy ezen deszperációk * és küzdelmek nyomának bizton rajt kell lennie a fordításon. Úgy gondolom, a munka eredetiben is sok helyütt nehézkes és nehezen ért-

* – kétségbeesések.

hető, bámulatosan pontos fogalmi disztinkciói* bizony nemegyszer a szőrszálhasogatás képét mutatták nekem; mindez a nehézség természetesen hatványozódva jelenik meg az egyébként is gyarló fordításban. Fordítás közben igazán gyakran kerestem gondolatban azt az intelligensebb munkást, akinek a szerkesztői előszó szerint meg kell majd értenie a gyűjtemény minden darabját – és így ezt is. Doktor úr tán nem fogja konfidenciának** venni, ha arra figyelmeztetem, hogy szerkesztői bevezetésének és hozzá fűzött jegyzeteinek itt nagyon sok és jelentős kérdésre kell majd kimerítően kiterjeszkednie. Ha nem veszi rossz néven, a korrektúra készítése közben majd magam is fogok néhány konkrét esetet felhozni.

A fordításra vonatkozólag egy gyakran visszatérő kifejezése van Marxnak, amelyre egyáltalán nem tudtam megfelelő magyar kifejezést találni: entäussern, Entäusserung, Veräusserung. Utánanéztem Garaminál, aki eladás és vétel szavakkal fordítja, amit én abszolúte nem találok megfelelőnek. A kézirat 50-ik oldalától kezdve én: az áru érvényesülésének, érvényesítésének neveztem el – azt hiszem, szintén abszolúte helytelenül. Arra a gondolatra jöttem, hogy nem volna-e a legcélszerűbb – abban az esetben, ha Doktor Úr nem tudna megfelelő magyar kifejezést ajánlani – a latin, angol és francia szótő alapján alienatiónak, alienálni-nak elnevezni, és esetleg egy jegyzetben megmagyarázni a szó jelentését.

Másik megjegyzésem az ekvivalens szóra vonatkozik. Az utasítás azon pontját követve, hogy az idegen szavak kerülendők, iparkodtam magyar szóval visszaadni: az egyenértékesnél jobb szónak találtam a megfelelőt, de emennél is jobb hitem szerint az ekvivalens, és legjobb szeretném a korrektúrában evvel pótolni.

* – megkülönböztetései.
** – szemtelenségnek.

Azután nem tudtam megtalálni a Staatsschuldnerre a megfelelő szót, valamint azt sem, hogy mit jelent ezen kapcsolatban *Wechselkurs* des Geldes az első kifejezés. – Ezenfelül a kézirat egy-két helyéhez a margón kérdőjelet tettem, jelezve, hogy önmagammal nem voltam egész tisztában. Egyáltalán azt hiszem, hogy a korrektúra alkalmával sokat javíthatok majd a szövegen.

Már most a jegyzetekre nézve kérem Doktor Úr szíves határozatát: fordítsam-e azokat is, és mint lesznek azok elhelyezve: a szöveg alatt vagy hátul. Ha nem lesz késő, akkor majd a korrektúrához csatolom ezeket, de ha előbb kellenek, akkorára, mikorra Doktor Úr kívánja. Kérem erre nézve szíves válaszát.

Hogy a Marx–Engels első kötetét csak most köszönöm meg, annak az az oka, hogy ezt akkorára akartam halasztani, mikor az egész munkát egyhuzamban és nagy figyelemmel elolvastam. Ez sajnos még most sem történhetett meg. Itt is, ott is olvasgattam belőle, de az egészet még nem olvashattam végig. Igen sokat tanultam a Kom. manifestumhoz és a magyar forradalomhoz írt bevezetésekből, és nagy gyönyörűséget okozott Kossuthról írt fejtegetése, amely nemcsak tartalmánál, de a mögötte lappangó erkölcsi bátorságánál fogva is igazán ritka dolog nálunk. Kevésbé elégít ki Garami életrajza. Evvel igazán Doktor Úr tartozik még nekünk. A nyár folyamán elolvasom egyfolytában az egészet, és akkor beszámolok majd benyomásaimról. Az újságok természetesen a legalávalóbb agyonhallgatást alkalmazzák egy ilyen tudományos eseménnyel szemben. Probatum est!*

Doktor Úrnak nálam levő könyveit hamarosan köszönettel visszaküldöm. Megtenném már most, de a France-könyv kissé elkallódott, és az új még nem érkezett meg. Különben evvel nem volt szerencsém; lefordítottam a Galliot, és mire

* – Be van bizonyítva!

elkészültem vele, *A Hét*ben megjelent az első rész belőle. Sajnos, idegeim oly rossz állapotban vannak, hogy ilyen apró balesetek valóságos depresszióként hatnak rájuk. No de ez pro foro interno* tartozik, csak annak mentségéül hozom fel, hogy még mindig nem ismertettem a könyvet; tán a napokban megcsinálom.–

Remélem, hogy olaszországi útját kellemesen és épülve töltötte, kedves Doktor Úr. Szíves üdvözlettel hálás híve

Kunfi

[Temesvár, 1905.] VI. 11.

Ui. Kérem Doktor Urat, szíveskedjék a Társ.tud.Társ. választmányi ülésén *Lovas Antal* magánhivatalnokot a Társ. tagjává ajánlani.

PI Archívum. 729. 8/11.

12

Kedves Doktor Úr,

a *Népszavá*ban megjelent közléséből részvéttel értesültem betegségéről. Remélem, hogy e soraim már jobb egészségi állapotban találják.

A „Kritik" feléhez (101 oldal) szóló jegyzeteket elküldöttem, a hátralevő részt kedden postára teszem, és utasításához mérten a papirosnak csak egyik oldalára írtam. Igazán némi megkönnyebbülést fogok érezni, ha egészen elkészülök vele. Nagyon kérem, hogy a jegyzetek közül különösen az angolból fordítottakat szíveskedjék jól átnézni, mivel angol tudásom még mindig csak agyaglábon áll, vagy tán nem is tud még megállni.–

* – belügy, belső használatra.

Sajnos, nem ismerem eléggé a szocializmus irodalmát és a benne küzdő irányokat, hogy megokolt véleménnyel mondhatnék ítéletet, akár az Ön, akár Jászi álláspontjának felfogásom szerinti helyességéről vagy helytelenségéről. Annyit azonban így is mondhatok, hogy a kérdéses passzus engem is kínosan érintett Jászi cikkében, mivel rögtön eszembe jutottak Önnek a Marx–Engels előszavában Sorelről és a *Mouvement Socialiste*-ról írott szavai, és sejtettem, hogy következmény nélkül nem marad a dolog. Bár természetszerűleg nincsen jogom ilyen szubjektív kérdésekbe beleszólni, de tán szabad mégis kifejezést adnom annak, hogy bizony nekem is nagyon rosszul esnék, ha ilyen szóval illetne barátom, de tán kétszer is meggondolnám, vajon helyes és szükséges-e tudományos kérdésekben való meg nem egyezésből személyes kérdést csinálni. Egyébként nagy kíváncsisággal és érdeklődéssel várom a *XX. Század* júliusi számát.

Doktor Úr szíves volt levelében megemlíteni, hogy esetleg szólna Politzernek előleg miatt; ha megtenné, bizony jó volna, most elkelne egy kis pénzmag.

Ezenfelül még két kéréssel terhelem.

Wildner felszólítására, de meg saját szántomból is készülök a *XX. Sz.*-nak cikket írni a francia kultúrharcról. Olvasgatás közben került kezembe K. Kautsky „Die Soc. Bew. und die kath. Kirche"* című kis füzete, amely a *Mouvement Socialiste*-nak valószínűleg 1902-i évfolyamában jelent meg. Kautsky bevezetéséből azt látom, hogy a *M. S.* egy ankétot rendezett az egyház és állam viszonyáról; ezeket a cikk[ek]et szeretném elolvasni, és arra kérném Doktor Urat, hogyha megvan Önnek és elveivel nem ellenkezik ennek kikölcsönzése, szíveskedjék nekem rövid időre elküldeni.

* Helyesen – „Die Sozialdemokratie und die katholische Kirche". (A szociáldemokrácia és a katolikus egyház.)

A másik kérésem a Marx–E. fordításra vonatkozik. Jól tudom, hogy a magam gyarlósága az oka, de tényleg úgy van, hogy a tavalyi darabbal nyelvi, a mostanival nyelvi és tárgyi nehézségek miatt kegyetlenül kínlódtam, s most az a kívánság van bennem, hogy szeretnék a munka hátralevő részéből valamivel könnyebb munkát is kapni. Úgy tudom, hogy Engels „Ursprung der Familie" stb. műve a III. kötetbe kerül; ezt most már jól ismerem is, könnyű is fordítani, érdekes is, bizonyos tekintetben pihenő lenne a többi után: hát arra kérném, Doktor Urat, hogy bízza rám ennek a fordítását – már amennyire lehetséges. Ha nem lehet, akkor úgy ezt, valamint Doktor Úrnak nálam levő egyéb könyveit köszönettel küldöm.

Szíves üdvözlettel hálás híve

Kunfi

Temesvár 1905. júl. 9.

Ui.
Július 12-én néhány – 7–8 – napra elutazom, és mivel egész idő alatt úton leszek, nem tudok pontos címet adni. Ha a korrektúra sürgős, akkor vagy az előtt vagy az utánra kérem.

PI Archívum. 729. f. 8/12.

13

Kedves Doktor Úr,
noha hanyagságra és szívességével való visszaélésre emlékeztetett figyelmeztetése, mégis örömet okozott keze írásának látása is. Mióta Drezdából állapota javulásának örvendetes hírét vettem, igaz, a magam hibájából, semmi hírt sem hallottam Önről, kedves Doktor Úr. Könyveit tegnap postára

tettem, szépen köszönöm őket: nagy okulásomra s gyönyörűségemre voltak. Ha szeme elé kerültek a *XX. Század*ban mostanában megjelent irka-firkáim, bizonyára felismerte bennük a *Mouvement Soc.* és a France-kötet figyelmes olvasásának nyomát. Még egyszer köszönet értük. A Marx-fordításról mostanában semmit sem tudok. A korrektúra a könyv vége felé elakadt, vagy egyébként készült volna? Én úgy az utolsó 1 1/2 ívet nem láttam.

Remélem, hogy tűrhető egészségi állapotban fogják találni soraim. Ebben nálam nem volna hiány, de annál inkább minden másban: rettenetes élet ez itt és így; napról napra élesebb lesz a viszonyaim, helyzetem és környezetem meg a meggyőződéseim és szimpátiáim között való ellentét. Azonfelül sokan, különösen a papok, erősen fűtik alattam a talajt. Egyébként – vederemo.*

Szíves üdvözlettel őszinte híve

Kunfi

Temesvár, 1905. dec. 20.

PI Archívum. 729. f. 8/13.

14

Kedves Barátom,
nem hiheti, mennyire elszomorít és lever makacs betegségének híre; s mennyire keserít engem is, hogy az Ön gyönyörű és oly jól felszerelt intelligenciáját tétlenségre kárhoztatja. Bár tudom, hogy nem okos dolog ezt betegnek megmondani vigasztaló szó helyett, de nem lesz talán egész helytelen, ha

* – majd meglátjuk.

éppen erre való tekintettel arra kérem a magam nevében, mindannyiunk nevében, akiknek jogunk van Önhöz s ama nagy ügy nevében is, amelynek joga, de szüksége is van Önre: szánja rá magát egy alapos és hosszas pihenőre. Nincs az a rakott szénásszekér, amelyre még fel nem fér egy villára való, és nincs az a rossz idegzet, amelyet helyes és okszerű életmód helyre nem állít. Egy-két esztendő noha nagy, nem kipótolhatatlan idő, és Önnek mindannyiunk iránt való kötelessége, hogy ezt a kényszerű pihenést megadja magának.

Ne vegye kérem rossz néven vagy bizalmaskodásnak szavaimat, mert higyje meg, az Ön személye és munkássága olyan értékes és kedves nekem, hogy – talán feljogosulatlanul is – el akartam ezt mondani.

Nagy örömmel töltött el Leopold Lajos szép cikke a Marx–Engelsről; én már nagyon elégedetlenkedtem magamban, hogy miért nem jő róla semmi, s hiányos fegyverzettel és egy bizonyos delikatessz mellőzésével már magam készültem róla írni; most örülök, hogy nem került erre a sor.–

A küldött füzetet köszönettel vettem, s holnap elküldöm a róla szóló ismertetést a *Munka Szemléjé*nek. Ha bármiben szolgálatára lehetek így messziről is: kérem, rendelkezzék velem, nagy örömet okoz véle nekem.

Egyúttal kérem, ne válaszoljon levelemre; tudom, hogy kellemetlen foglalkozás a levélírás általában.

Azonfelül még egy kérésem volna, de teljesítését csak úgy kérem, ha *semmi* bajjal vagy kellemetlenséggel nem jár. Szükségem volna a *Die Neue Zeit* 1902–1903. évfolyamaira, és nagyon érdekelne Paul Louis „L'Histoire du socialisme français" * műve. Múltkori szívessége arra bátorít, hogy kérjem ezeket Öntől kölcsön, ha megvannak és kikölcsönözhetők. De kérem, ne fárassza meg nem létük esetén válasz-

* Helyesen – „Histoire du Socialisme en France" (A szocializmus története Franciaországban).

szal magát: ha nem jönnek meg, amúgy is tudom, hogy nem szíves jóakaratán múlott kérésem teljesítése.

Az én Bpestre jövetelem ügye, úgy hiszem, alaposan befellegzett. De talán jobb is.

Mielőbbi tartós javulást kíván s szívesen üdvözli

hálás híve
Kunfi

[Temesvár, 1906. febr. 10.]

PI Archívum. 729. f. 8/14.

15

Kedves Barátom,
éppen mikor Ön olyan szíves volt s megemlékezett képeslapjával rólam,* Budapesten jártam, s nagy örömmel hallottam, amint barátaink örvendetesen újságolták, hogy egészségi állapotában örvendetes javulás állott be. Ön nem is tudja s tán nem is hiszi, hogy azok is, akik Önt személyesen nem is ismerik, milyen aggódó szeretettel gondolnak Önre, mivel tudják, hogy milyen nagy és fontos érdekek fűződnek ahhoz, hogy mindnyájunk örömére és okulására minél előbb visszanyerje munkaerejét.

Nekem egyébként egy, az Ön nevével elkövetett visszaélésemről is be kell számolnom. Nemrégiben írtam egy német cikket a mai magyar politikai helyzetről s az volt a tervem, hogy a *Die Neue Zeit*nak küldöm el.

Pesten járva azután hallottam J. Oszkártól, hogy Öntől kértek ilyenfajta cikket. S már most megemlékezve arról, hogy

* Szabó Ervin akkor Olaszországban tartózkodott. (A címzés: Taormina, Messina. Poste restante.)

amikor a *XX. Század*hoz bekopogtattam, Ön azt tanácsolta nekem, hogy fordítsam le a pápaságról írott cikkem egy részét Kautsky lapja számára: azt gondoltam, Ön talán nem fogja túlságos arroganciának tekinteni, ha a cikket azon kísérőlevéllel küldtem el, hogy Ön betegsége miatt most nem igen írhat nekik erről, valamint, magam megismertetendő, hivatkoztam arra, hogy a Marx–Engels kiadásának fordítója voltam, illetve vagyok. Hogy mi történik a cikkel – természetesen nem tudom, csak annyit jegyzek még meg, hogy a dologban természetszerűleg csakis az én felelősségem van érdekelve.

Megírom azt is, hogy mostanában azon tervvel foglalkozom, hogy szabadságot kérek, s hosszabb időre kimegyek külföldre, valószínűleg Párizsba. Ebben az ügyben jártam fenn most Bpesten, s ha nem is valószínű keresztülvitele, mégsem lehetetlen. Barátaink mind helyeslik e szándékomat, s azt hiszem, Ön is célszerűnek látná. Én nagyon sokat várok a magam számára ettől, mert mindig azt gondolom, hogy ha abban a millieu-ben, amelyben az én egész eddigi életem lefolyt, annyira más világfelfogásra és szemhatárra tettem szert, mint aminő összes előzményeim alapján rám nézve lege artis* kötelező lenne: akkor kikerülve Hunnia és a Tulipános kert határai közül nagy és tán elhatározó benyomásokkal fogok hazajönni.

Mindezeket azonban nem azért írtam meg, hogy Önt levélírásra provokáljam, amikor idejét bölcsebben és kellemesebben használhatja fel, hanem csak azért, mivel tudom, hogy Ön igen kedves és jóakaratú érdeklődéssel viseltetik irányomban.

Ha néhány hét múlva egy nevével ellátott levelezőlapot kap-

* – törvényszerűen.

nék, azért örülnék vele, mert ebből megérteném, hogy jól érzi magát.

A kért *Die Neue Zeit*okat annak idején megkaptam; s hálás köszönet értük. Kellemes időtöltést és állandó, gyökeres javulást kíván s szívesen üdvözli igaz híve

Kunfi

1906. III. 31.

PI Archívum. 729. f. 8/15.

16

Kedves Barátom,

Kautsky szívesen fogadta cikkemet, s a húsvéti számban közli; levelében érdeklődik az Ön egészségi állapota iránt, s szíves üdvözletét, valamint jó kívánságait küldi. A párizsi út terve, valamint annyi más, a nagy Débacle* után s következtében meghiúsult. Kellemes időtöltést kíván**, s szeretettel üdvözli

Kunfi

IV. 13.

PI Archívum. 729. f. 8/16.

* – összeomlás, bukás.

** – Szabó Ervin ekkor Firenzében tartózkodott.

Kedves barátom,
bizonyosan értesültél róla, hogy a p.v. rám bízta május 2-ik felétől kezdve a *Szocializmus* szerkesztését, amelyet egyelőre inkognitóban fogok végezni. Talán mondanom sem kell, mennyire szükséges és hasznos volna erre a szárazbetegségben szenvedő lapra a Te munkásságod. Ám ezt – most nem merem remélni; de arra kérlek, ha egészségi állapotod megengedi – s én hiszem, hogy ez az idő hamarosan itt lesz –, gondolj majd énrám és a gondjaimra bízott lapra. Az első, az én szerkesztésemben megjelenő szám mégsem lesz egészen híjával a te egyéniségednek. Ismertetni fogom benne *A szocializmusról* írt füzetedet.

Nagyon kérlek azonfelül arra, hogy ha időd és kedved van, írd meg majd néhány szám után véleményedet a lapról és tanácsaidat, mit kellene és *főképpen lehetne* a mi viszonyaink között javítására tenni. Ha tudsz embereket, akiket lehetne dolgoztatni, kérlek, közöld velem nevüket és azt, hogy milyen munkát lehet reájuk bízni.–

Ha Fáber Oszkár még a Főv. Könyvtárban van, kérlek, mondd meg neki, írja meg nekem címét.

Minderre természetesen csak az esetben kérlek, ha nagyobb nehézséget nem okoz a dolog. Úgyszintén arra is, hogy ajánljál – vagy ha esetleg megvolna – küldjél nekem egy német vagy francia nemzetgazdaságtan történelmet, ha van, jót, ha nincs jó, akármilyet.

Szívességedet előre is köszöni és szeretettel üdvözöl

Kunfi

Temesvár, [1907.] ápr. 25.

PI Archívum. 729. f. 8/17.

Kedves barátom,
Damaschet visszaküldtem, mert megvan, és mert teljesen értéktelen könyv. Jobb munkát sajnos nem ismerek. Most találtam azonban Masaryk „Marxismus"-ában idézve „Eisenhardt Geschichte der Nationalökonomie." 2 Aufl. 1891; ha megvolna, kérlek, küldesd el, valamint a leveledben jelzett *Denis*-féle könyvet és valamilyen nemzetgazdaságtant: Philipovich, Gide, Wagner vagy Schmollert. Nagyon köszönöm előre fáradozásodat.–

Magam sem szeretem Bok.[ányi] nevét, de hát mit tegyek? De jó volna ha fölkerülhetnék a fővároshoz; azt hiszem, ott mégis nagyobb szabadsága van az embernek és azután Bpesten volnék. Nem szólt Oszkár neked a dologról? – Munkatársak dolgában nagyon fényesen nem állok, de hát remélem, nem hagy majd mindenki cserben. A „lateinereknek" most fel kellene ismerni, hogy „sua res agitur" * az én személyemben is és rajtam keresztül. Az eddigi cikkírókon kívül kértem cikket és ígért: Oszkár, Rónai Zoltán, Bolgár, Garbai, Csizmadia, Bokányi, Strasser, Tarcai, Rudas, Rácz Gyula, Szabados, Krejcsi, Harkányi, Szende Pál, Mérő Gyula. Ha nem esik nehezedre és ha van neved még, nagy szolgálatot tennél vele, ha közölnéd. Nem tudom, hogy és miképpen lehetne Lóránt Richardot megkörnyékezni. Azonkívül szeretnék külföldi pártmozgalmakról külföldi íróktól hozni cikkeket. Ha tudnál e dologban tanáccsal, névvel támogatni, nagyon köszönném. Most írtam éppen Romániába 3 embernek, írjon a román parasztmozgalomról. Talán kapok egytől. Azt hiszem, ez érdekes és aktuális dolog volna.

Marx–Engels I. kötetéről is – ha más nem akad – magam írok. Nagyon súlyos dió nekem a „Zur Kritik". Politzer

* – saját ügyről (ügyükről) van szó.

iszonyúan sürget; belátom, igaza van, de nekem is igazam van, aki nem akarok valami sületlenséggel előállni. A két ív terjedelembe bele kell szorítani az egész marxi gazdaságtant. Nem tudom, hogy fog ez menni. Még mindig titkosan reménykedem, hogy te elmulasztod tőlem e keserű poharat.

A képes lev. lap sorsjegyek húzása jún. 10-én lesz. Annak idején majd utána nézetek a dolognak.–

Fáberrel nem akarok tudományos munkát végeztetni; csak adatokat gyűjteni; szeretném megíratni vele a klerikális társadalmi és politikai szervezkedés mai állapotát Magyarországon. Azt gondolom; igen félelmes kép bontakoznék ki a puszta adatokból is. Nagyon kérlek, közöld vele ezt a tervemet, ha nem esik nehezedre, hogy ne kelljen külön levelet írni. Írja ő meg, ha vállalkozik-e rá, ha igen, írok neki bővebben és instruálom.

Szeretettel üdvözöl

Kunfi

Temesvár, 1907. máj. 4.

PI Archívum. 729. f. 8/18.

19

Kedves barátom,
a május végén megjelenendő számra még nincs egy sor kéziratom sem. Azonfelül mint esküdt legszebb polgári jogomat vagyok kénytelen teljesíteni: védeni a jogrendet. Ennyi baj az oka, hogy ma csak értesíteni akarlak: Denis könyve ma jött meg, a másikat Corsit megreklamálom postán, iskolában. Köszönet értük.

Marx–Engelsre vonatkozólag, valamint a *Szocializmus*ról legközelebb részletesen írok. Azt hiszem, a Bebelt kritizáló

cikk miatt a t. c. társaság „etwas verschnupft".* Eddig még senki nem közölte velem, milyen impressziót keltett hiv. pv. körökben az első szám. Rossznak rossz, és mivel még mindig nagyon sokakat látok, akik nincsenek itt, nem is tudom, fog-e és mikor megjavulni.

Minden egyébről a jövő hét első napjaiban.

Szeretettel ölel

[1907. máj. 23.] *Zs.*

Oszkár kvéről** én írok.

PI Archívum. 729. f. 8/19.

20

Kedves Ervin,

lev. lapom utáncímzésén megláttam, hogy Bpesten vagy. Félve írom ezt a pár sort. Lakásodat igen nagy rendetlenségben hagytam. Nem egészen az én bűnöm. Pesten létem utolsó hetében mindenfelé kerestem valakit, aki kissé rendbehozta volna, de úgy látszik, ehhez is ügyefogyott voltam, hogy találjak. Elutazásom előtt megvesztegettem a földszinti cselédek egyikét, aki meg is ígérte, hogy kitakarít, nem tudom, megtette-e. Ha nem, kérlek, ne nagyon vessél meg érte.

Lakásodon sok szép órát töltöttem. Köszönöm, hogy ezt lehetővé tetted. Ha nem is tudtam dolgozni, de egy csomó súlyos belső konfliktust harcoltam végig és jutottam el a megoldás küszöbére, amelynek folytonos bizonytalansága már 2 év óta munkaképtelenné tett. Remélem, hogy most

* – némileg megsértődött.

** – vagyis Jászi Oszkár könyvéről.

már hamarosan rendbejövök. Egyelőre a legfontosabb: a pártvezetőséggel megállapodásra jutottam. Mint a *Népszava* munkatársa és a *Szocializmus* szerkesztője Bpestre megyek. Legkésőbb 1908. január 1-én. A dolog még egyelőre nem nyilvános. Ha esetleg még van vagy lehet szó a könyvtárnokságról, kérlek, írjál pár sort róla. – Nagyon érdekelne véleményed elhatározásomról is. A pv. egyévi felmondási időt biztosít, valamint megadja azon jogot, hogy a pv. ülésein részt vehessek. – Mindezt azonban egyelőre diszkréció alatt írom. Oszkár tud a dologról, más nem.

Utólagos jóváhagyásod reményében elhoztam könyvtáradból a köv. műveket: Fournière: „Les Théories socialistes",* Pareto: „Les systèmes socialistes"** II. köt., I. Grave: „La société future",*** Kropotkine: „L'anarchie".°

Szeretettel üdvözöl

Kunfi

Temesvár, 1907. szept. 11.

PI Archívum. 729. f. 8/20.

21

Kedves barátom,
nagymérvű elfoglaltság miatt csak ma válaszolhatok leveledre. Érzem, hogy rászolgáltam még egészen más dorgálásokra is, mint aminőket Te elhallgatsz. Kísérleteim, hogy

* A szocialista elméletek.
** A szocialista rendszerek.
*** A jövő társadalom.
° Az anarchia.

takarítónőt szerezzek, eredménytelenek voltak; hogy magam nyúljak hozzá, ahhoz kifogytam utolsó napokban az időből. Elítélésed és különösen k. Anyádnak megbotránkozása azonban elég súlyos büntetés nekem.

Nem kell mondanom, hogy mennyire örülnék, ha írnál valamit a *Szocializmus* számára. A tisztviselőkérdésről és Kepes könyvéről írandó ismertetéssel szemben nincsen semmi aggályom. Azonban arra kérnélek, hogy amennyiben nekem a helyzetemet nem akarod megnehezíteni, tekints el a Michels-féle cikk ismertetésétől. Ha kívánod vagy nem ismernéd, megírnám az okokat is, amelyek ezt a kérést intéztetik velem Hozzád.

A könyvtárnokság dolgára nézve magamnak is súlyos aggályaim vannak. Sajnos, általában rendetlen ember vagyok. Azonfelül azt is hiszem, hogy ez az én helyzetemben mégis csak félmegoldás volna. Mindazonáltal arra kérlek, hogy egészen mégse ejtsed el a tervet, és mielőtt dűlőre kerül a dolog, értesítsél esetleg engem.

Újság egyebekben semmi. Október 10-én, azt hiszem, dűlőre kerül az én dolgom is.

Szeretettel üdvözöl

Kunfi

[1907. szept.]

PI Archívum. 729. f. 8/21.

22

Kedves barátom,
csak azt akarom e pár sorral megkérdezni tőled, nem volna-e kedved Garami cikkére válaszolni, és ha – amint tudom, hogy más – neked más nézeted van a dologról, kifejteni azt.

Úgy vélem, a G. cikkében foglaltak egy érdekes vita szubsztrátumául* szolgálhatnak.

Egyéb dolgokról mihamarabb szóval.

Szeretettel üdvözöl

Kunfi

[Temesvár, 1907. dec. 9.]

Nagyon szeretném, ha *bármit* kaphatnék *tőled.*

PI Archívum. 729. f. 8/22.

23

Kedves barátom,
a *Szocializmus*nak következő június 5-én megjelenő számával a könyvkereskedés és titkárság nagyszabású agitációt akar megindítani. Hogy sikerre némi kilátás legyen, szükséges volna, hogy jó számot csinálhassak. Ehhez kérem a Te közreműködésedet valamely nem *hosszú, 5–6* oldalas cikk formájában, amely a tudományos szocializmus valamelyik alapvető tanítását magyarázná meg igen népszerű módon. Például: a koncentrációnak vagy a termelőeszközök társadalmasításának vagy más ilyen alapvető tanításnak a lényegét. A tárgyhoz nem, de a tárgykörhöz ragaszkodnom

* – alapjául.

kell. *Nagyon*, nagyon kérlek, hogy legyél most segítségemre. Ennek a propagandának a sorsa dönt a *Szoci.* megmaradásáról, s viszont ez bizonyos tekintetben az én itt maradhatásomról.

Szeretettel üdvözöl

Kunfi

[1908. máj. 20.]

PI Archívum. 729. f. 8/23.

24

Kedves barátom,
néhány heti távollét után visszakerülve nagy csomó kellemetlenség fogadott, amelyek közül egyet-kettőt majd e levélben szóvá teszek. Ezek úgy megrontották hangulatomat, hogy nem akarok így a muszáj megszabta mértéken túl emberek elé kerülni és ok nélkül azoknak is kellemetlenkedni. Ezért nem kereslek fel, hanem írok, mert viszont az ügyek, különösen az egyik, fontos és sürgős. A közlendők egy részére abszolút diszkréciót kérek.

Hathónapi budapesti tapasztalataim, amelyeket most távollétem alatt végiggondoltam, nem nagyon biztatók. Megérlelték bennem azt az elhatározást, hogy *ha még nem késő és van mód rá*, akkor nem szeretném egzisztenciámat a pártra alapítani. Bizonytalan is, és a függésnek egy igen súlyos és nemkívánatos formájával van összekötve. Viszont nincsen bennem annyi energia és lelki frisseség, hogy a pártélet megfelelő átalakításáért vívandó küzdelmet a szükséges erővel végig tudnám harcolni. Úgyhogy mindenképpen kívánatosabbnak látszik szememben, ha vissza tudok vonulni. Ilyen gondolatokkal jöttem vissza. Itt az első hír, amely foga-

dott, az volt, hogy a pártvezetőség elhatározta, hogy a *Szocializmus*t ezentúl csak havonta egyszer jelenteti meg. Nézetem szerint ez az előhírnöke a lap teljes megszűnésének, amivel a párt szolgálatába állásomnak leglényegesebb előfeltétele dől meg. Ez még jobban megerősítette elhatározásomat, hogy próbáljam meg, van-e visszafelé út.

Tegnap künn voltam Gönczinél megkérni, tapogatódzzék ő a minisztériumban, lehetne-e valami bürokratikus, adminisztratív munkát kapni Budapesten. Mert vidékre el nem megyek és el nem mehetek; iskolai munka pedig a szakadatlan lelki prostituálást jelenti számomra. G. megígérte, és nem tartja lehetetlennek a dolgot.

Egyúttal említette, hogy a fővárosi könyvtárnál több állást szerveznek, és ajánlotta, lépjek erre nézve érintkezésbe Veled. Ajánlata nélkül is megtettem volna ezt. Mondotta, hogy az egyik állásra Rácz Gyula van kombinációban, de hogy több állásról van szó. Kérlek, gondolkodjál a dologról, és ha van lehetőség rá, segítsél rajtam. Egy-két nap múltán feljövök hozzád.

A másik ügy is kérés. Tegnap Rudassal találkoztam, aki említette, hogy Tőled hallotta: a Guyau-fordítás revideálását nekem akarod (?) vagy akarják (?) adni. Ha nincsen alkalmasabb vállalkozó rá, én nagy örömmel vállalnám. A Szab. Isk. előadáshoz úgy is át kellene olvasnom.

Szivességedet előre is köszöni s szeretettel üdvözöl

Kunfi

Budapest, 1908. júl. 6.

PI Archívum. 729. f. 8/24.

25

Sohasem fogok többé Hervé és az antimilitaristák ellen szóval, írásban vagy gondolatban vétkezni.
[Északi táborőrség, Piliscsaba –
Budapest, 1910. jún. 11.] Szeretettel üdvözöl

Sigmund Kunfi, Ersatzreservist* im K.u.K. Inf. Reg. No. 44. Feldcompagnie No. 4. Zug No. 2.

PI Archívum. 729. f. 8/25.

26

Kedves barátom,
tegnap esti izenetedet megkaptam. Ennek ellenére nem kerestelek fel ma délelőtt, sőt arra kérlek, hogy Te se keressél fel engemet. Ezekben a napokban az életemben olyan súlyos dolgok mennek végbe, hogy teljességgel képtelen vagyok másra, mint ezekre gondolni. S nem tudok senkinek a szeme elé kerülni. Egy hosszú betegség agóniája ez.

Hétfőn azonban már túl leszek mindenen. Délelőtt felkereslek. Csak arra kérlek, s talán fölösleges is, hogy ne kérdezzél tőlem semmit.

Szeretettel üdvözöl

Kunfi

A reklamált könyvek Temesvárott vannak.
Már írtam értük.

PI Archívum. 729. f. 8/26.

* – póttartalékos.

1883. március 14-én halt meg Londonban Marx. Ennek a napnak huszonötödször való visszatérését töméntelen újságcikkel, beszéddel, röpirattal ünnepelte meg az a proletariátus, amelynek nem volt nyomósabb és harsonásabb szavú ébresztője, mint Marx. Közgazdászok, publicisták, szociálteoretikusok emlékét rendszerint tudós társaságok szürke, arasznyi nyilvánossága őrzi. Ha nem is páratlan, de bizonyára ritka dolog, hogy alapos, bonyolult tudós szavakra olyan millió torkú visszhang válaszoljon, mint aminő felelget egyre erősödve és terjengve Marxnak most már csak könyvek és közvetítők médiumán keresztül hol zengő, hol tanító szavára. Az alkotás kéjén, kínján kívül nemes és méltó jutalma teremtő embernek, ha finom idegrendszerekben érzelmek zenéjét vagy intellektuális gyönyörködésnek kissé jeges mámorát tudja felébreszteni, ha a nemes élvezetekre berendezett lelkek szenzációi a jelző fák azon az úton, amerre egy géniusz fájdalmas jókedvében elhaladt. De nem kisebb dolog nagy embertömegeknek, a még differenciálatlan életmasszának inkább sejtő, megérző, semmint megértő megmozdulása is, felismeréséül annak, hogy valami olyan erőnek hatása alá került, amely előrehajtja az emberré levésnek, az öntudat felderengésének töviskoszorúkkal, keresztfákkal és golgotákkal tarkított, de fölfelé vivő országútján.

Marx, aki a szocializmusnak legmélyebben szántó, legnagyobb befolyású elmélkedője és cselekvője volt, munkásságával ezt a második fajta okozatot idézte elő. Olyan fér-

fiak, akik mögött milliónyi ember tábora áll és ökölbe szorult kezek izma feszül, írták és mondották a fehér, sőt sárga bőrű műveltségnek majd minden nyelvén, hogy az emberies sors megszerzéséért folyó szabadságharcot Marx haditerve és módszere szerint akarják és fogják továbbra is vívni. Hogy ez nagy és komoly dolog, azt bátran elismerheti az is, aki a szocializmust a közömbös figyelőnek, sőt az is, aki az ellenséges érzületű küzdőnek a szemével nézi. Ha a mód, amellyel Marx és a marxizmus a tömegeket hatalmába kerítette, hasonlít ahhoz, amellyel vallásalapítók és vallások hatnak, ez olyan tény, amelyet senkinek sem kell szégyellnie vagy letagadnia. Mert ez csak azt bizonyítja, hogy a gondolatoknak és érzelmeknek a marxizmus néven forgalomba jutott komplexuma is felszerelődött avval a hétmérföldes csizmával, területmeg-asztallal és a rossznak avval a gyűlöletével, amely nélkül semmiféle igazság nem lehet úrrá a milliók lelkén. A tömegléleknek csakúgy megvannak a törvényei, mint az egyéninek. A benne szunnyadó erőket csak olyan rendszer terelheti egy csomóba, cselekvésre alkalmas hadállásba, amely igazságképpen mondja ki a vágyakat, amely az egyetemes fejlődés feltételeiül tudja bizonyítani szükségleteink kielégítésének feltételeit, s amely a fejüket emelgető reménykedéseknek és karjukat nyújtogató nekilendüléseknek meg tudja mutatni a szemhatár szélén pirosló holnapot. Elméletek, még ha a legigazabbak is, ha a világ minden ténye bennük szunnyad is, mint az emberi embrióban sok millió esztendő szerves fejlődésének csapadéka, csak ilyen úton lehetnek újból tényekké. A tény, a jelenség, amikor egy kiváltságos ember fejében elméletté sűrűsödik, belekerül az elméletek gondolat-koporsójába. A feltámadásnak ára van, az életbe való újrabejutásért belépődíjat kell fizetni; fel kell szednie azokat a ruhadarabokat, amelyek nélkül nem lehet bejárni a millió lélek tágas tartományát. Uralkodó világnézetek avagy csak szélesen megalapozott tömegöntudatok

mindig úgy keletkeznek, hogy valamely tény köré, a valóságnak valamely darabja köré kijegecesedik a vágyaknak és szükségleteknek telített oldatából egy szivárványos kristály. A mód, amelyen kollektív öntudatok keletkeztek, mindig ilyen vagy legalább ilyen szabású volt. A kiformálódott kristályok mégis különböznek egymástól: a jegecesedési pontul szolgáló valóságnak és a néplélek mivoltát meghatározó oldatnak minősége, összetétele szerint.

A szocialista mozgalomnak az az ága, amely szellemi, elméleti megteremtőjét Marxban tiszteli – mellesleg az egyetlen szocialista *munkás*mozgalom, mivel a többiek nem a munkások, hanem vagy papok, vagy gyárosok, vagy földbirtokosok, vagy egyetemi tanárok és magántudósok szocializmusai – is ilyen világnézetkristállyá alakult, és így megfizette a tömegekhez-beszélhetésnek belépődíját. E részben tehát a tömeg-marxizmus egy tőről sarjadottnak látszik a kereszténységgel vagy bármely más vallásos világnézettel. De fontos megkülönböztető bélyege, hogy az a mag, amely körül a vágyak és szükségletek kikristályosodtak, nem a fantáziának, nem a gyermekes természetmegfigyelésnek és naiv antropomorfizmusnak a terméke, hanem az elvontságokkal, fogalmakkal dolgozó észé, a társadalmat megfigyelő és formálni akaró emberi értelemé. S azonfelül lehetetlen meg nem látni rajta azt a másik kiütköző vonást, hogy olyan világnézet, amely nem törődik a természettel, amely nem keresi a világrejtélyek kulcsát, hanem az embert és társadalmat tolja a lelki szem sárga foltjára. Nem a természetet akarja a fantázia eszközeivel kielégítő módon megértetni, hanem a társadalmat az értelem fegyverzetével. Ez a két vonás nagy és kis szellemeknek műveiben megtalálható volt már ezelőtt is. De tömegöntudaton, népies világnézeten ezek a jegyek nem voltak láthatók eddig. Ebből a szempontból egészen új és eredeti dolog a néplélekben uralkodó marxizmus, és mint nevezetes mérföldjegyző a kultúra útján, meg-

követeli a följegyzést. Fontos meg érdekes tünete annak a lassú, de szakadatlan racionalizálódásnak, amely a külső formák megóvása mellett új tartalmat visz a tömeglélekbe, amely új – s alighanem jobb – borral is tölti meg a régi tömlőket. A világ költőietlen, de mégis nagyszerű józanodásának egyik jelensége a marxizmusnak uralma. A régi hatalmak a tömegeknek és a meséknek szövetségéből szívták erejüket. A marxizmus a tudományos elméletnek és a tömegeknek a frigye. Az elmélet kart, a tömeg agyvelőt nyert ebben a frigyben. Kant mondotta: szemléletek nélkül a fogalmak üresek; fogalmak nélkül a szemléletek vakok. Nagyobb igazsággal lehet ezt az ítéletet a tömegeknek és az elméletnek viszonyára, a munkásmozgalomnak és a marxizmusnak, a szocializmusnak viszonyára alkalmazni.

Hogy láthatóvá legyen, nem kell Marxot ráállítani a munkásmozgalomnak millió fejű talapzatára. A munkáiból is kitelik olyan fundamentum, amelyről fejjel kimagaslik az ő szakját művelő elsőrendű emberek kicsiny csoportjából. Sőt még az írásai emelvényéről is leléphet bátran a földre. Magas, széles törzsbe szökött tölgyfaembernek látja akkor is mindenki.

Marx olyanfajta ember volt, aminőt a nagy embereket gyúró természet is csak igen ritkán tud alkotni. Nagy gondolkodó és nagy cselekvő volt egy agyvelőben. Benne a gondolat nem betegítette halványra az elszántság természetes színét, hanem olyan utat mutatott az akaratnak, amelyen kitérők nélkül és így hamarabb juthat céljához. Tudománya az élet szolgálatában állott, és a fáklyavivő szerepe jutott neki. Élete munkája két alkotásban termette a legkülönb gyümölcsöket: a gondolat világából való az egyik: „Das Kapital", ha éppen egy műhöz akarja kötni az ember az író és kutató Marxnak legérettebb termését; a tett világából való a másik: az *Internacionálé* néven emlegetett nemzetközi munkásszövetség, az első nagy kísérlet a katolikus egyházban meg-

testesült nemzetköziségnek, ennek a magasabb rangú társadalmi életformának piros földre való ráállítására. Embereket szervezni, más nemű munka, mint gondolatokat logikus rendbe állítani. A gondolatok felhőjárásának megfigyeléséhez szokott szem bajosan tud hozzáigazodni az emberi testek optikájához, amelynek egészen mások a törvényei. A tudósnak és gondolkodónak az igazsághoz, az emberek vezetőjének, a cselekvőnek az érdekekhez kell igazodnia. Ez két olyan szellemi habitus, amely csak a természet sátoros ünnepein termett emberekben fér meg közös tanyán. Csak a cselekvő és gondolkodó, az igazságot és az érdeket lelki mozgató mivoltában egyaránt felismerő és értékelő elme, aminő Marx volt, juthatott rá az igazság és érdek kölcsönös helyzetének, lélektanának arra az elméletére, amelyet a történelmi materializmus néven ismer – s ismer félre a világ.

A történelmi materializmus sok más titkos lakatnak is megnyitója, az igazságnak és érdeknek összefüggéséről fedezett fel alapvető törvényeket. Nézeteink, meggyőződéseink kialakulásának rejtelmes folyamatára vetett világosságot, s idevágó tanítását így lehetne a paraszti, józan ész nyelvén kifejezni: egyesek és közösségek azt ítélik igaznak, ami érdekeiknek megfelel. Világnézetünk kialakulásában nem az igazság, hanem az érdek a konstitutív és regulatív elem. Nem azért akar egyén és társadalom valamit, mivel igaznak látja; hanem azért látja igaznak, mivel akarja. Mihelyt nem akarja; mindjárt megszűnt az a dolog igazság lenni. A történelmi materializmus ebben a vonatkozásában közeli rokonságot tart Schopenhauernak gyönyörű filozófiai meglátásával, amelyben megmutatta miképpen senyved az akarat pórázán, céjainak szolgálatában az értelem, s hogy ez az értelem, amelyet sokan a Világosság fejedelmének néznek, milyen kizsákmányolt, megkötözött rabszolgája a sötétségben tévelygő akarásnak. Ezen a ponton túl azonban, amint az akarásnak és érdeknek eredetét vagy mivoltát felfejtik, ele-

mibb tényre visszavezetik, más utat vesz az a két hatalmas gondolattár. Az akarás schopenhaueri, az érdek marxi fogalmazásának semmi köze sincs ahhoz a szatócsoknak való, rücskös kis morálfilozófiához, amely azért húzza ki a fuldokló embert a Dunából, mivel felismeri, hogy az utánaugrás kevesebb fájdalommal jár, mint a parton maradás. A frankfurti buddhista az akarásban a világ minden tüneménye mögött álló lényeget, a „Ding an sich"-et* látja, és így az emberi meggyőződések lélektanának *metafizikai* magyarázatát adta. Nagy távlatokra szomjúhozó szeme azonban átsiklott azon a tényen, hogy az emberi világban legalább az egyén és a mindenség, az ἐν és a παν között ott terpeszkedik sajátos éghajlatával, levegőjével, vizeivel és hegyláncaival a tömegbe verődött ἐν, az emberi társadalom. A történelmi materializmus az érdeket – a schopenhaueri akarásnak ez a marxizmus nyelvére való lefordítása – nem metafizikai, hanem társadalmi tényekre vezette vissza, és az emberi meggyőződések lélektanának szociális magyarázatát adta. Az embereknek gazdasági tevékenységében mutatta meg azt az elsődleges mozgató erőt, amely öntudatlan, föld alatti csatornákon keresztül hatva igazi ráncigálója az élet színpadán lejátszódó látványosságoknak. És azonfelül kalapácsütéseivel porrá zúzta az őserdőkben magányosan tévelygő kezdetleges embernek gipszlegendáját, s eszmeileg is odaállította az embert, ahol a valóságban is él: a magaszabású lények sokaságába. Az újkori ismeretelméletnek állandó erőfeszítései azon kérdés körül forognak, hogy az ismeret keletkezésében és milyenségének meghatározásában minő szerepe van az ismeret megszületésénél közreműködő erőknek, szerveknek. Lockétól és az angol szenzualistáktól Marxig nyúlik e kérdésre adott feleleteknek lánca és durva

* – magán (magában) való dolog. Filozófiai fogalom a tudattól függetlenül létező dolog megjelölésére.

hasonlattal úgy lehetne jellemezni a megoldási kísérleteket: hogy Locke az idegrendszernek, Kant ennek és az agyvelőnek, Schopenhauer a szexuális életnek, Marx a gyomornak – a megélhetés mindent egybefoglaló szimbólumának tekintve ezt – tulajdonította a döntő szerepet. A keresztény aszkézistől megmérgezett gondolkodás világában a történelmi materializmus a gyomornak pogány és forradalmi tiltakozása volt eddigi – elvi – megvettetése ellen, és bevezette az élni-, sőt jól élni akarásnak jogát a bölcsészeti elméleteknek lenge templomába. Hű képe volt ebben is egy olyan tömegmozgalomnak, amelynek minden porcikájában ott feszül a jobb, integrálisabb életnek mindenki számára való akarása.

A történelmi materializmus azonban nemcsak ismeretelmélet, hanem történetfilozófia is. Mint ilyen fontosabb, de egyúttal ismertebb is. A történelmi élet gazdasági magyarázataképpen átalakította az egész történetírást, s Marxnak, Engelsnek történelmi munkáin kívül olyan művekben mutatta meg módszernek való elsőrendűségét, aminők Mehringnek Lessing-legendája, vagy hogy ne szocialista írókat említsünk: Karl Lamprechtnek „Deutsche Geschichté"-je vagy Ferrerónak a római birodalom történetéről írott munkája. Egy, a Kárpátokon átverődött hulláma megtermékenyítette Acsády Ignác magyar történetírását is. Sőt úgy tetszik nekünk, hogy helyesen magyarázzuk az idők jeleit, ha azt véljük, hogy a huszonegyedik század Ballagi Aladárjainak és Marczali Henrikjeinek a 2057–2100. esztendők között megjelenő munkáin is rajta lesz a történelmi materializmus módszerének a bélyege.

A történelmi materializmus harci tudományának másik nagy következménye, a marxizmusnak másik fontos tanítása – az osztályharc elméletének felállítása, valamint az ezen elmélet nyomán támadt nagyszabású kísérlet, a poli-

tikának tudományos megalapozására, a társadalmi fejlődésben dolgozó erők irányának, tendenciáinak szabatos megállapítására. Ebből a törekvésből született meg a marxizmusnak gyakorlati szempontból legnagyobb alkotása és legeredetibb oldala: a munkásmozgalomnak és szocializmusnak összekapcsolása.

A nyomorúságnak és bűnnek vaskos földrétegei alatt gyötrődő népen Marx előtt is sok nagy embernek esett meg a szíve, és indult meg elmélkedő munkára az esze. Merész álmodók és földönjáró mérnökelmék, sok, jó-rossz tervet koholtak arról, miképpen lehetne az emberiség gazdasági nyomorúságának véget vetni. Bármilyen anyagból is akarták ezek a nemes égen- vagy földönjárók, Platóntól Fourier-ig, megépíteni Utópia városát, valamennyi egyetértett abban, hogy az építés munkáját felülről kell kezdeni. A nemes, a jó, a tanult, a vagyonos, a hatalmas embereket kell meggyőzni, hogy nem szabad és nem is okos eltűrniök az igazságtalanságnak és nyomorúságnak uralmát, s mihelyt ez a meggyőzés befejeződött, a sötétség közepéből kinő majd a világosság városa. De senki sem „vetemedett" arra a gondolatra, hogy az elnyomott, az elfajuló, pusztuló, kínjában legföljebb csak földrengéseket támasztó nép, a munkásosztály lesz ennek az új világnak a megteremtője. Marx szocializmusa ezt hirdette, és ennek a tanításnak tudományos igazolásával vitte véghez legnagyobb gyakorlati munkáját. Marx megmutatta, hogy a munkásság mozgalmai apró előnyöknek ideig-óráig való elérésén kívül egyéb eredményt nem tudnak elérni, s a szocializmus igazságai elméletek maradnak mindaddig, amíg össze nem találkoznak, és közös erővel nem ostromolják a szolgaságnak várát. A szocializmust nem az emberek jóakaratára, nem nemesebbé válására, hanem a gazdasági fejlődés ellenállhatatlan erőire alapítani, vagy még helyesebben kiolvasni belőlük, felmutatni bennük: ez volt

Marxnak legsajátosabb és hatásában legtermékenyebb megismerése. És aki igazat ad Hume Dávidnak, a szkepszis főpapjának abban, hogy a cselekvés, a megvalósulás a legfőbb bírája minden igazságnak, annak el kell ismernie azt is, hogy ez: a munkásmozgalomnak és a szocializmusnak összekapcsolása volt egyúttal a legigazabb gondolata is a londoni temetőben negyedszázada fekvő nagy halottnak.

Nyugat, 1908. 7. sz. 376–381. old.

NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM*

A nemzeti ellentétek és viszálykodások tüze, amely állandó veszedelme az osztrák közéletnek, belekapott az osztrák munkásmozgalomnak kissé hirtelen hatalmasra nőtt épületébe. A nemzetiségi ellentétek először olyan ponton kezdték ki az osztrák munkásmozgalmat, amelynek ilyen természetű egységét mindenképpen és mindenáron meg kell védeni: a szakszervezeti mozgalomban. Buchinger elvtárs a *Szocializmus* múltkori számában elmondta s bírálat tárgyává tette a cseh szociáldemokratáknak az osztrák szakszervezetek egysége ellen indított hadjáratának történetét. Egészen kétségtelen, hogy a szakszervezeti mozgalomnak nemzeti szempontok szerint való megbontása ellentétben van a szocializmus szellemével, a szakszervezetek gazdasági rendeltetésével és az osztályharc szellemével. A szakszervezet a termelésben elfoglalt hely s nem nemzeti hovatartozandósága szerint csoportosít és szervez embereket. A nemzeti alap éppolyan hamis és posványba vezető út a gazdasági harc számára, mint a vallási és felekezeti hovatartozandóság. A munkáltatók nemzetközi szervezkedésével, a tőke teljes elnemzetlenedésével és nemzetközi módon való központosulásával szemben a munkások szervezetének is, ha jelentőségüket el nem akarják veszíteni, az egyre nagyobb, messzibbre nyúló egységek teremtésére kell törekednie. Ez nem elméleti követelés, hanem a mindennapi gyakorlatnak a tények

* A *Szocializmus* című folyóirat Szemle rovatának egyik fejezete.

nyelvén megnyilatkozó tanítása. S éppen ezért volt megdöbbentő, hogy a cseh nacionalizmus elég erős volt arra, hogy ezen a ponton keresztül férkőzzék be az osztrák munkásmozgalomba. Igen el kellett hatalmasodnia a nacionalizmusnak ott, ahol a nemzeti szakszervezetek követelése megszülethetett, s igen mélyeknek kell az ellentéteknek ott lenni, ahol ez a követelés a szociáldemokrata munkások közé éket verhet. A legutóbbi hetek eseményei azt mutatják, hogy a nacionalizmus mérge igen nagy veszedelmekkel fenyegeti az osztrák munkásmozgalom egységét. A világ annak a nem éppen épületes látványnak volt tanúja, hogy az osztrák szociáldemokrata képviselők a birodalmi tanács ülésén egymás ellen szavaztak egy a cseh nemzeti életet érintő kérdésben. Ez a szavazás sebet ütött azon a felfogáson, hogy a proletárság képviselői köré a munkásosztály érdekei olyan egységes köteléket fonnak, amely ellen tud állani minden cselvetésnek, mert reális érdekekből táplálkozik s meríti minden erősségét. A kérdés, amely a proletariátus képviselőit egymással szembeállította, nem volt magában véve nagy jelentőségű. A cseh képviselők azt kívánták, hogy a Bécsben cseh iskolákat fönntartó Komensky-egyesület részére százezer korona államsegélyt szavazzanak meg. A német szociáldemokrata képviselők szavazata döntötte el a kérdést, akik ellene voltak ezen szubvenció megadásának. A dolog helyes megítéléséhez számba kell venni azt, hogy Bécsben körülbelül százötvenezer cseh ember él, akiknek túlnyomó része természetszerűleg munkás. Az osztrák nemzetiségi törvényhozás szerint ezeknek a cseheknek sem a község, sem az állam nem állít föl cseh nyelvű iskolákat, mert a Bécsben és Alsó-Ausztriában élő cseheket a törvény nem ismeri el különálló „néptörzsnek". A külön iskolának közpénzen való fölállítását pedig ehhez a föltételhez köti a törvény. Így a Bécsben élő csehek cseh magániskolákat kénytelenek fönntartani, hacsak nem akarják gyermekeiket idegen nyelvű

elemi iskolai tanítás elnemzetlenítő, de egyúttal művelődésellenes hatásának is kitenni. Bármilyen haszon is egy nagy kultúrnyelv elsajátítása, bármilyen károsodás is a környezetünk nyelvét nem érteni: az anyanyelven való tanulás és tanítás lehetőségének megszerzése olyan jog, amelyet az én érzésem szerint mindenki számára megadni szociáldemokrata kötelesség. A német szociáldemokrata képviselők ebben gátolták meg szavazatukkal a cseheket, s ha lélektanilag érthető is volt ez az állásfoglalásuk, szociáldemokrata szempontból alig igazolható. Amilyen megtámadhatatlan és helyes az álláspontjuk akkor, amikor a cseh szeparatistákkal szemben a középpontosított és egységes szakszervezeteket védelmezik, éppen olyan kifogásolható ez az állásfoglalásuk, amely *végső elemzésben* a nemzeti elnyomásnak ismertető jeleit hordozza magán. Igaz, hogy azok a hangban és okfejtésben egyaránt hallatlan támadások, amelyekbe a cseh szociáldemokraták belelovalták magukat, érthetővé teszik és kihívják a visszautasítást. De éppen az a veszedelmes velejárója a nacionalista terrornak, hogy érzékeny és izgatható ponton támad, s habár csak átmeneti időre, de mégis föltámaszthatja a jobb belátásúakban is a nemzeti érzékenykedés és nacionalizmus kísérteteit.

Szocializmus, 1909–1910. 10. sz. 470–471. old.

TAKTIKA ÉS ERŐGYŰJTÉS

I. FEJEZET

Okos és célhoz vezető taktika megtalálása kétségtelenül igen fontos kérdés, és a vele való foglalkozás szükséges is. De a legkitűnőbb taktika útján sem lehet dűlőre vinni s megoldani olyan kérdéseket, amelyeknek megoldása és dűlőre juttatása több erőt kíván meg, mint amennyi az adott pillanatban valakinek rendelkezésére áll. A taktika azt mondja meg, miképpen használják föl egyesek vagy pártok a rendelkezésre álló erőket. Jó taktika az, amely a rendelkezésre álló erőt jól ki tudja használni, amely a legkisebb erőkifejtéssel, a legkevesebb áldozattal el tudja érni az erővel arányban levő s tőle még éppen kitelő eredményt, amely számon tartja az összes lehetőségeket, kikémleli az ellenség gyöngeségét és sebezhető pontjait, oda irányítja a támadást, s ugyanakkor takarja és leplezi a maga gyöngéit, s a megtántorodó vagy nem eléggé megbízható hadsereget nem küldi a tűzvonalba. Röviden: taktika a meglevő erők fölhasználásának módja, ide-oda való forgatása, a lehetőségek kombinálása.

Aki a magyar munkásmozgalmat, a Szociáldemokrata Pártnak az utóbbi esztendőkben, az egész utolsó évtizedben való küzdelmét nézi, annak lehet sok mindenféle oka kifogásra, de alig hiszem, hogy joggal emelhetné azt a kifogást, hogy a párt taktikája nem lett volna elég rugalmas, körültekintő, minden lehetőséget kihasználó. A meglevő erőknek ügyes föl- és kihasználása, az erők csoportosítása, az

ellenfeleink gyöngéinek kikutatása és kikezdése terén igazán tiszteletre méltó és kielégítő eredményeket értünk el.

Sőt tovább kell mennünk, és minden elkapatottság nélkül meg lehet azt is állapítani, hogy a párt taktikai ügyessége nélkül a darabont-politika – az utóbbi évtizedek magyar és osztrák politikájának egyetlen nagyszabású és messzire néző gondolata – nem vált volna lehetségessé.

Ámde: a taktika korlátairól és értékének körülhatárolt voltáról sem szabad megfeledkezni. Ha csak nagyon durva vázlatot rajzol az ember az eseményekről, azt mondhatja: A viszonyok – s ebben benne van a politikai pártok tevékenységének hatása is – kényszere a magyar király programjává tette az általános választójogot. A magyar országgyűlési pártok programjában benne volt az általános választójog. A magyar munkásság, nem törődve a császárral való szövetkezésnek a kispolgári demokraták szemében megbélyegző látszatával, határozottan és habozás nélkül járta a politikai darabontizmus útját. A választójog megvalósítására kedvezőbb politikai helyzetet és megfelelőbb taktikát elgondolni sem lehet. S az eredmény: a magyar általános választójog a kitűnő taktika ellenére sincsen még törvénybe iktatva. S viszont: Ausztriában a császár, a kormány, a parlamenti pártok mind ellene voltak. Az első Fejérváry-kormánynak azért kellett Magyarországon lemondania, mivel az osztrák kormánynak nem kellett a választójog; programszerű nyilatkozat alig egy-két osztrák pártot kötött a demokratikus választójog mellé. Taktikai szempontból a helyzet mindenképpen sokkal kedvezőtlenebb volt – s íme az általános választójog parlamentje már harmadik esztendeje él Ausztriában. Ez a két esemény a tények nyelvén tanít meg bennünket a taktikának és taktikázásnak értékéről, hasznáról – de korlátairól is: *a taktika fölhasználja, de nem teremti az erőt.* Ezért küzdő párt számára sokkal fontosabb kérdés az *erőgyűjtés*, mint az *erőfölhasználás* kérdése, mert minden

egyébtől eltekintve: az erő tudata és érzése és megléte mindig a legjobb taktikus is. S azért, ha már a belső pártviták területére lépünk, a mai helyzetben, azt hiszem, fontosabb az erőgyűjtés, mint az erőfölhasználás kérdéséről vitáznunk és gondolkodnunk.

A Diner-Dénes elvtárs ajánlotta taktikának veszedelmes voltát ebben látom: nem vitatom egyelőre, jól vagy rosszul használná-e föl a párt a rendelkezésére álló erőket, ha Diner-Dénes útmutatását követné.* De állítom azt, hogy ez a taktika megakasztaná a párt erőgyűjtő munkáját, azt a terjeszkedő, imperialisztikus pártpolitikát, amelynél sürgősebb, életbevágóbb teendője ma nincsen a magyar pártmozgalomnak. Állítom továbbá azt, hogy nemcsak terjeszkedésében lenne a munkáspárt gátja, hanem jelentékeny módon megapasztaná meglevő erőit is. Ilyen állításokkal bizonyíték nélkül előállani könnyelműség volna: íme az érvek, amelyekre ez a nézet támaszkodik.

Az általános választójog elérésére és a feudalizmus ebből következő megdöntésére Diner-Dénes elvtárs szerint a munkásság és a burzsoázia összeműködése szükséges. Már ennél a pontnál nagyobb világosságot és szabatosságot kellene megkívánni, nevezetesen azt kellene tudnunk, vajon a burzsoázia szón milyen társadalmi rétegeket ért Diner-Dénes. A burzsoázia szó sokkal szabatosabb fogalmat jelent angol, francia, amerikai vagy német viszonyokról szóltunkban, mint nálunk. Diner-Dénes elvtárs cikkében való seregszemle alapján a magyar társadalom feudálisokból, burzsoákból és proletárokból áll. Azt hisszük, hogy nagyon ki nem elégítő módon veszi számba a társadalom rétegeit az, aki csak ennyit lát meg a társadalomból – kivéve, ha Diner-Dénes burzsoázián értené mindazokat a rétegeket, amelyek a feudálisok

* Lásd *Diner-Dénes József:* Pártunk taktikája. Szocializmus, 1910–1911. 2. sz.

és a vagyontalanok között helyezkednek el. De hogy ezzel az értelemben vett „burzsoáziával", amelyben a nagytőkéstől kezdve a kisbirtokosokig mindenféle fajta ellentétes gazdasági és politikai érdekű törekvés megvan, miképpen lehessen közös politikát csinálni: ez egyenesen elképzelhetetlen. Vannak ezek között olyanok, amelyekre nézve a munkásmozgalom bér- és munkaidőkövetelései szintén előnyösek, de akik ellenségei a munkások vámpolitikai követeléseinek és a drágaság ellen való harcának. Vannak ismét olyanok, amelyek rokonszenvesen nézik a munkásoknak a vámpolitika agrárius túlzásai ellen való küzdelmét, de viszont igen helytelenítik a bérmozgalmakat. Diner-Dénes nem nevezi meg ugyan szabatosan a burzsoáziának azt a részét, amellyel nekünk közösen kell harcolnunk, akiket ki kell tépni a feudálisok karjai közül: de példáiból, amelyeken megmutatja, hogy minő „egyoldalúságoktól" kell tartózkodni, ki lehet következtetni: hogy a városi polgárságra, a kereskedőkre és iparosokra, a szabad foglalkozásúakra, sőt még kissé a háziurakra is gondol. A burzsoázia szót a következőkben ilyen értelemben használjuk.

Ez ellen a fölfogás ellen meg kell jegyezni mindjárt azt, hogy a szociáldemokrata munkásság és a városi polgárság *együttes erővel és közös harccal* sem elegendő erős a feudalizmus legyűréséhez. Mert a magyar feudalizmus legnagyobb erőtartaléka a parasztság, a szervezetlen, félrevezetett, rabláncra fűzött parasztság, amelynek óriási tömege mint valami „*politische* Resevearmee" nehézkedik rá minden demokratikus törekvésre, s igen rosszul csinálja meg az általános választójog számvetését az, aki ezt a réteget kihagyja a számításából. Mármost: igen kellemes dolog kettesben s nem egyedül lenni a bajban, igen épületes dolog lehet a felelősségek alól való menekülni akarás pillanatában arra hivatkozhatni, hogy íme ketten együtt sem tudták leverni az ellenséget, de ha csak ezt lehet elérni ezzel a szövetséggel, ha a munkásság nagy ál-

dozatok árán is csak ezt az elégtételt tudja kivívni: ezért igazán nem érdemes a párt- és osztályközi szolidaritás békáját, ha csak egy időre is, lenyelni. Mert amit Diner-Dénes a burzsoáziával való együttműködés fejében le akar nyeletni a Szociáldemokrata Párttal: az igazán kellemetlen béka. Diner-Dénes szerint előállhat a szüksége annak, hogy a közös harc lehetővé tétele érdekében a munkásosztálynak le kell mondania gazdasági küzdelmei egy részéről, azokról, amelyekben „*csak* munkabérkérdésekről vagy munkaidőmegrövidítésről van szó".

A politikai harc fontosságáról, az általános választójog szükségességéről Magyarországon még a szindikalisták is meg vannak győződve, elég evégből Szabó Ervin írásaira utalni. De ha akadna munkáspárt, amely a Diner-Dénes taktikáját magáévá tenné, amely az általános választójog fejében a kivívásának idejére odakínálná a munkaviszony javítására irányuló törekvések leszerelését, azzal a munkáspárttal szemben én a szindikalisták álláspontjára lépnék. Nekem nem kell az az általános választójog, amelyet a munkások alacsonyabb bérén és nagyobb munkaidején: vagyis a munkás nagyobb fokú kizsákmányolásán keresztül lehet megvásárolni – még akkor sem kellene, ha valóban meg lehetne vásárolni, s még akkor sem, ha csakis így lehetne megvásárolni. Mert én még igen-igen hosszú ideig abban látom az egész politikai és gazdasági munkásmozgalom legfontosabb célját és legértékesebb eredményét, amit Diner-Dénes elvtárs „*csak*" munkabérkérdésnek és munkaidő-megrövidítésnek nevez. A szociáldemokrácia számára az általános választójog is elsősorban gazdasági munkásérdekek előmozdítására való eszköz, olyan eszköz, amellyel nem egyenesen, hanem kerülő úton a munkaviszony minden vonatkozású föltételeit javítani, a munkások munkabérére és munkaidőre vonatkozó követeléseit elősegíteni, az értük való harcot könnyebben és kevesebb áldozattal megvívhatóvá tenni lehet.

Hogy az általános választójog s a vele összhangban levő politikai élet általában azt jelenti, hogy a társadalom összes alsóbb osztályai s elsősorban a munkások a nemzeti vagyon eloszlásának más módjáért, a jövedelemből nagyobb részért fognak harcolni: ezt ma már mindenki tudja, s tudja elsősorban az a társadalmi réteg, amelynek jóindulatát az ellenkezőjére kiállított váltóval akarja Diner-Dénes elvtárs megszerezni. Logikátlan dolog föltételezni azt, hogy a mai, kisebb terjedelmű és szükségképpen gyengébb bérkövetelésekről való lemondással rá lehet szedni vagy venni egy társadalmi osztályt arra, hogy megadja azt a fegyvert, amelynek segítségével ugyanezeket a követeléseket sokkal nagyobb mértékben, jóval nagyobb erővel s végtelenül nagyobb tömeg fogja elébe szegezni. A burzsoáziának a választójog és a demokrácia kérdésével szemben való állásfoglalása nem ilyen alku és engedmény-politikán, hanem csak ezen dől el: a polgárság gazdasági és politikai fejlődése mit bír el inkább – *a feudalizmust-e minden velejárójával egyetemben, vagy a munkásmozgalmat minden velejárójával egyetemben?*

Diner-Dénes elvtárs, amikor a polgárság választójog mellé állásának föltételéül állítja oda a munkásmozgalom gazdasági részeinek leszerelését, önkéntelenül is azok mellé áll, akik szerint a polgárság visszamaradottságának, gazdasági inaszakadtságának, elégületlenségének okát nem a nagybirtokban, hanem a szakszervezetekben, nem a magas vas-, gabona- és élelmiszer-vámokban, hanem a munkabérekben, nem a nagybirtok adópanamáiban és az egész magyar fordítottan progresszív adórendszerben, hanem a munkaidő leszállításában találják meg. Ha a polgári osztályban ez a fölfogás tényleg él – s bizonyos, hogy vannak rétegei, amelyek így gondolkodnak –, akkor ez ellen nem úgy kell küzdeni, hogy a munkásosztály ezen követeléseiről lemondunk, hanem úgy, hogy fölvilágosítjuk a polgárságot arról, hogy a munkabérek aránylag milyen jelentéktelen részét alkotják a termelési költségek-

nek s úgy, hogy rámutatunk arra, hogy a munkabérek emelkedésének igazi okát nem a szakszervezetekben, hanem az OMGE-ben (Országos Magyar Gazdasági Egyesület), a Landwirtschaftliche Zentralstellében, a kartellekben, az ezek uraitól tudatlanságban és szegénységben tartott paraszti és kisipari termelésmód elmaradottságában kell keresni. Elismerem, hogy ez a módszer talán nem olyan egyszerű és könnyű, mint a Diner-Dénes elvtárs ajánlotta, de egy igen nagy előnye van, s ez a Szociáldemokrata Pártra egészen eldönti alkalmazhatóságának kérdését: ennek a módszernek tanítási költségeit nem a munkások fizetik meg. Mi az ingyenes oktatás hívei vagyunk az egész vonalon, de ha már valakinek fizetnie kell, akkor az igazán ne legyen a tanító. Diner-Dénes elvtárs a politikai szabadoktatás tanszékét kínálja oda a munkásosztálynak, de azzal a furcsa és elfogadhatatlan föltétellel, hogy ő, a tanító, fizesse meg a tandíjat. Ha ezek volnának az egyedüli és végérvényes pályázati föltételek, akkor merem mondani, hogy ez a tanszék betöltetlen marad.

Álljunk azonban most egy pillanatra rá Diner-Dénes elvtárs taktikai álláspontjára. Tegyük föl a lehetetlent, hogy akadnának most, az *általános és egyre fokozódó drágaság* napjaiban munkásvezetők, akik elfogadnák ennek az új evangéliumnak az igéit; tegyük föl a még lehetetlenebb dolgot, hogy a munkások tömegeit egészen átjárta volna a parlamenti kretenizmus és ráállanának az alkura. Mi volna ennek a következménye, s mi volna akkor a helyzet?

Az első következmény a meglevő szakszervezetek szétzüllése volna, mert hiszen az a szakszervezet, amely nem dolgozik legalább elvben állandóan a munkaviszony föltételeinek javításán, amely nem áll folytonosan éber szemmel őrt, várva a pillanatot, a követelések fölállítására és keresztülvitelére alkalmas pillanatot: az nem tudja együtt tartani a tagjait, mivel ezzel az állásponttal megszűnt minden létjogosultsága,

megszűnt harci szervezet lenni. Lehet igen kitűnő társaskör, önsegélyező vagy fölolvasó egylet, de nem szakszervezet.

A második következmény az volna, hogy a munkásmozgalom terjeszkedésének minden lehetősége azonnal megszűnnék. A szervezetlen munkások óriási tömegeit még csak megközelíteni sem lehetne, mert hiszen mivel lehet számukra kelletni, mivel lehet számukra megértetni a szervezkedés szükségességét, ha nem azzal, hogy a szakszervezetet, mint sorsuk és munkaviszonyaik megjavítóját állítjuk a szemük elé, mint azt az emelőrudat, amellyel azt a bizonyos „csak" jelzőjű munkabért emelni és a munkaidőt rövidíteni lehet. A szakszervezet, amely ezt még ígérni sem tudja a munkásoknak, a föl nem világosodott, a szervezetlen, elmaradt, homályos eszű munkásoknak: az lemondott a terjeszkedő politikáról, az megszűnt növekedni, *új erőt* szerezni.

A harmadik következménye ennek a taktikának a *politikai munkásmozgalom* anyagi erőforrásainak elapadása, embereinek megfogyatkozása: szóval beszűnése volna. Ez olyan pont, amelynek bizonyítása vagy érvekkel való megtámogatása igazán nem szükséges azok előtt, akik a Magyarországi Szociáldemokrata Párt épületét és életét, akik a párt anatómiáját és fiziológiáját csak egy kissé is ismerik.

Vagyis, hogy összefoglaljam e három pontot: Diner-Dénes elvtárs taktikája menthetetlenül kikergetné a szakszervezetekből, akik ott ma benn vannak, becsukná a kaput azok előtt, akik esetleg bejönnének, s emberben és pénzben való erőforrásainak igen jelentékeny részétől fosztaná meg a pártot. Diner-Dénes elvtárs erre tán azt mondhatná: íme, én csak a szakszervezeti mozgalommal számolok, nem számítom a pártszervezeteket, amelyekre ő éppen azt az új taktikát elsősorban építeni akarja. Én a legmelegebb érdeklődéssel kísérem azt az igazán hősi, nehéz, derék, elég magasztaló jelzővel nem is illethető munkát, amelyet a pártszervezetek kiépítésében dolgozó elvtársaink végeznek. Igazán ujjongó érzéssel,

igen-igen sok bizakodó reménnyel láttam a drágaság elleni nagy tüntetésnél e pártszervezetek megerősödésének és hatalmasan nekilendült fejlődésének gyönyörű bizonyítékait: de azt hiszem, e pártszervezetek vezetői és munkásai, akik legjobban tudják, mennyi tényleges erővel rendelkeznek, akik legjobban ismerik épületük teherhordó képességének méreteit, tiltakoznának leginkább az ellen, hogy ők legyenek a pártnak egyetlen, de sőt a mai viszonyok között még az ellen is, hogy ők legyenek az elsősorban való fundamentumai. Én erősen hiszem, hogy sok minden másképp lesz, jobban lesz, ha meglesznek jól kiépített pártszervezeteink – de ez, sajnos, egyelőre még a jövő zenéje. S én nem tudok annál rosszabb taktikát elképzelni, amely szétrombolja azt, ami van s arra épít, ami majd csak lesz.

Két ellenvetésre, amelyet ezzel az okfejtéssel szemben valószínűleg fölhoznak majd, már most akarok néhány szóval felelni. Az egyik az, hogy e cikkből leszűrhető nézet szerint az általános választójog dolga nagyon rosszul áll Magyarországon, mert hiszen én nemcsak azt ismerem el, hogy a szociáldemokrácia egymagában nem elég erős az ország politikai demokratizálására, hanem azt vallom, hogy a polgári osztály számbajövő részével szövetkezve sem lesz azzá. Az én hitem szerint a demokratikus fejlődés útegyengetői között tényleg vannak nagyobb erők ennél a két energiánál, s ezek a nagyobb erők az ország politikai és gazdasági fejlődésének egyetemes létföltételei. A magyar gazdasági és társadalmi élet *feudális formái* s az ország kapitalisztikus terhei: *ez az* a nagy ellentét, amely mindannyiunknál nagyobb erővel és biztosabb eredménnyel hajtja az országot vagy a hajótörés, vagy a demokratikus átalakulás felé. A legmesszebb hangzó agitáció szava sem jut el oda, ahova a végrehajtó könyörtelenül elviszi a kapitalista állam megszületésének és egyre szörnyűbb követeléseinek hírét; nagy állami bürokrácia – kereskedelem nél-

kül, dreadnought*-építés gyárkémények nélkül, gyarmatosító politika árukivitel nélkül, katonai létszámemelés – egykerendszerrel és kivándorlással –, ezek olyan ellentmondások, amelyeknek súlya alatt a magyar feudális társadalomnál sokkal szilárdabb természetű építmények is vagy szétomolnának, vagy átalakulnának. A magyar szociáldemokrácia nem teremti ezeket a viszonyokat, nem is tudja legyőzni az ezeket megteremtő viszonyokat, s az a történelmi politikai küldetése, hogy hangot adjon nekik, hogy a gazdasági és politikai tényeket megszólaltassa, hogy értelmüket megfejtse, hogy az ezen viszonyok hatásait érző demokratikus érdekű társadalmi rétegekkel megértesse azt, mi történik velük s mit kellene nekik csinálniuk ellene. Ezt a munkát végzi a párt politikai agitációja, végzi a *Népszava* – jól, rosszul? azt éppen nekem nem illik kérdeznem, de hogy nagyon öntudatosan, nagyon tervszerűen és szándékosan, ezt jogom van éppen nekem megállapítanom. Annyi bizonyos, hogy a közvélemény átalakulásának, a szociális és gazdasági kérdések felé terelésének, a demokrácia gondolatai és törekvései népszerűsítésének, amely *az általános választójog demokratikus funkcionálásának* egyik legfontosabb föltétele, munkájában igen nagy, a legnagyobb rész a mi pártunkat illeti, s aki megérti az idők jeleit, aki tudja, miképpen és mennyi ideig folynak le nagy történelmi átalakulások, annak azt is be kell látnia, hogy a gyümölcsök érőfélben vannak. Csak akkor építenek olyan nagy és olyan esztelen kapkodással gátakat, amikor az ár nagyon megdagadt, s amikor közel van a gátszakadás veszélye.

A másik ellenvetés, amire felelni akarok, a következő lehet: ellentmondás van ezen fölfogás s a párt cselekedetei között. Mert hiszen a párt részt vesz a polgári osztályok politikai akcióiban, keresi a velük való érintkezést, vagy legalábbis ki

* – brit hadihajó.

nem tér előlük, s elég példaképpen arra hivatkozni, hogy a Szociáldemokrata Párt részt vesz a választójogi szövetség gyűlésein, egyes vezető emberei beléptek a Reform-klubba, amely polgári egyesülés: tehát, hogy valójában gyakorlatilag teszi azt, amit Diner-Dénes elvtárs ajánl s ami ellen én itt tiltakozom. Amilyen tetszetősen hangzik és igaznak látszik ez az ellenvetés, olyan téves. Mert Diner-Dénes elvtárs polgári érdekek lobogóját bontja ki a mi táborunkban, mi pedig a *proletár érdekek lobogóját bontjuk ki az ellenfél táborában;* a Reform-klubban, a választójogi szövetségben – s egynéhányan a szabadkőművességben is – a munkások érdekeinek szolgálatára akarjuk rávenni a polgárságot, nem pedig amint Diner-Dénes elvtárs teszi e cikkében, polgári érdekek szolgálatára a Szociáldemokrata Pártot. Vagy, hogy Rennert idézzük, akinek *Neue Zeit*beli cikkét Diner-Dénes elvtárs is figyelmünkbe ajánlja: „Ich entschloss mich aus der Not eine Tugend zu machen und gleichsam als Gesandter im fremden Land die Politik meiner Partei in den Reihen der Gegner zu machen – *nicht die der Gegner in den eigenen Reihen.*" *

Az erők fölhasználásának a Diner-Dénes elvtárstól ajánlott módjával mindezek alapján nem érthetek egyet, s azt hiszem, hogy az ő taktikája a pusztában kiáltó szava marad. Az én hitem szerint mostani helyzetünkben sokkal fontosabb és sürgősebb föladatunk a párt erőgyűjtő, terjeszkedő munkájának kérdése, az, amit divatos szóval imperialisztikus pártpolitikának lehetne nevezni. Ezeknek megvitatása talán termékenyebb is volna, s egyet-mást róluk el fogok mondani e lap legközelebbi számában.

Szocializmus, 1910–1911. 3. sz. 106–113. old.

* – Elhatároztam, hogy a szükségből erényt csinálok, és mint követ idegen országban pártom politikáját képviselem az ellenfél soraiban – *nem az ellenfélét saját sorainkban.*

TANÍTÁS ÉS TUDOMÁNY

Aki a magyarországi munkásmozgalom bajaival, jövő fejlődésének irányával és lehetőségeivel foglalkozik, annak sohasem szabad szeme elől téveszteni azt a tényt, hogy a magyar munkásmozgalom alapját alkotó szakszervezeti mozgalom milyen kivételes körülmények között szökkent hirtelen sudárba. Tíz esztendővel ezelőtt a szervezett munkások száma még messze volt a tízezertől. A fejlődés olyan rohamos volt, annyi új s alig megoldható föladat elé állította az egész mozgalmat, hogy aki reális szemmel nézi a dolgokat, akinek csak némi fogalma is van a tömegek lekötésének, fölvilágosításának óriási s szakadatlan munkamennyiséget elnyelő nehézségeiről: annak nem afölött kell csodálkoznia, hogy a sebes, valósággal gyorsvonati ütemű fejlődés kissé meglassult, hanem a mozgalom nagyszerű életerejének és elpusztíthatatlan energiáinak bizonysága gyanánt kell fölfognia azt, hogy az elkerülhetetlen, s minden ország munkásmozgalmában végbement csökkenés csak ilyen aránylag kisméretű volt. Ha egy pillantást vetünk a szakszervezetek taglétszámmozgalmát mutató táblázatra, azonnal beigazolódik ennek a fölfogásnak helyessége és igazságossága. A Szakszervezeti Tanács kimutatása szerint az ipari munkásszervezetek taglétszáma volt:

Év	Taglétszám	Év	Taglétszám
1901	9 999	1906	129 332
1902	15 270	1907	130 130
1903	41 138	1908	102 054
1904	53 169	1909	85 266
1905	71 173		

Valószínűnek látszik, hogy az 1909. év jelezte a taghullámzás legmélyebb pontját, s már az 1910-es megnövesztette, ha nem is jelentékeny módon, a szervezett munkások számát.

Azok a tanulságok, amelyek ezekben a számokban el vannak rejtve, mindenképpen megszívlelendők. Látnivaló, hogy a modern munkásmozgalom első nagy rohama óriási sikerrel járt. Mindazok a munkások, akikhez eljutottak a szakszervezeti harc nagyobb szabásban megindulásának hírei, tömegesen tódultak be a szervezetekbe. A szakszervezeti mozgalom legkitűnőbb agitátorai a munkások nyomorúsága, a nagy, szinte krónikus munkanélküliség s azok a sikerek voltak, amelyeket a majdnem teljesen szervezetlen munkáltatókkal szemben aránylag könnyebb eredménnyel értek el a munkások. Azonban könnyebb volt ezeket a munkásokat a szervezkedés nagy és mindent magával ragadó hullámával a szervezetekbe besodorni, mint mindannyiukat fölvilágosodott és meggyőzött emberekké nevelni. A dolog természeténél fogva a Szociáldemokrata Pártnak és a szervezeteknek kultúrát terjesztő működése nem növekedett olyan sebes mértékben, mint a taglétszáma. A nagyobb munkabér és a kisebb munkaidőre való törekvés pedig hamarosan igen nagy akadályokba ütközött: a munkáltatók szervezkedésébe és az államhatalom brutális üldözésébe. A munkáltatók nagyobb öntudatossága, az államhatalom nagyobb brutalitása pörölycsapásként érték a mozgalmat, s mi sem természetesebb, mint hogy ezekre a csapásokra bizony sok elhullott. Hiba volna, ha a bekövetkezett veszteségnek okát csak kizárólag ebben keressük: nagy része volt ebben annak is, hogy a párt és szakszervezet kultúrtevékenysége nem tarthatott lépést a számbeli növekedéssel. A mozgalom extenzív gyarapodását nem tudta egészen nyomon követni a belső meggyőződés és tudásbeli növekedés. Azóta igen sok történt ebben az irányban, de mindannyian egy véleményen vagyunk arra nézve, hogy nem elegendő.

A *Népszava* erősödik, de ennek a gyarapodásnak az üteme igen sokakat nem elégít ki.

Az olvasás és tanulás vágya él a munkásokban, de nem elég intenzív, s mindannyian érezzük, hogy a szakszervezetekben folyó tanítás és oktatás nem olyan eredményes, mint aminőnek nagy céljaink érdekében s újabb visszaesések elkerülése végett lenni kellene. Az egyes előadások, amelyek belső kapcsolatban nem állanak egymással; amelyek oly távoli időközökben követik egymást, hogy még az összefüggő előadások gondolatmenetének összefűzése is az esetek túlnyomó számában szinte egészen friss és edzett emlékezetet tételez föl; amelyeknél a hallgatóság teljesen passzív és a hallott ismeretek nagy része azonnal a felejtés zsákmánya lesz: mindez semmi esetre sem adhatja azt az ismeretmennyiséget és főképpen áttekintő, összefoglaló szempontokat, amely nélkül az előadás lehet érdekes vagy érdektelen időtöltés, de semmi esetre sem öntudatra és harcra nevelő tudomány. A tanítás mai rendszere a hallgatókra és az előadókra is a várható haszonnal arányban nem levő terheket ró. Így van ez még Budapesten is; s még fokozottabban áll ez a Budapestről exportált vidéki előadókkal. Hihetetlen pénz-, idő- és erőpocsékolás ez, ha meggondolja az ember, hogy az előadó kénytelen 15–20 órát vonaton ülni, egy-másfél napi időt elvesztegetni azért, hogy háromnegyed óráig beszélhessen valamely tárgyról, azzal a biztos tudattal és érzéssel, hogy egész munkájának semmi vagy igen kevés eredménye lesz. A népgyűlés – az politikai megmozdulás, amelynek hatása és jelentősége éppen megtörténtében van meg, abban, hogy emberek összegyűlnek, bizonyos közös törekvéseknek, akarásoknak adnak kifejezést – oktató, fölvilágosító ereje csak másodsorban, mint kívánatos kísérő körülmény jő tekintetbe. A tanító előadásnak ez a kifelé ható, tüntető célja nincs meg; ha nem tanít, ha nem világosít föl, ha nem nyújt maradandó és a gondolkozás egészébe beilleszkedő ismereteket, akkor nem

érte el a célját. E nagy erőfecsérlésnek csak egy orvosságát lehet elgondolni: nyolc hétre szétszórt nyolc előadást, amelyek folyamán nyolc előadó beszél nyolc különféle tárgyról a hallgatósághoz, időben, tárgyban és az előadó személyében koncentrálni kell, olyan rövid időre, amilyen a munkásság szokásai és egyéb elfoglaltsága mellett egyáltalán csak elérhető. Kevés tárgy, kevés előadó, kevés előadás – a mai finom vegyeskereskedések helyett –, ez a mi viszonyaink mellett az egyedüli lehető módja az oktatás eredményesebbé és intenzívebbé tételének, s ami ezzel egyértelmű: a futóhomok végleges lekötésének. Valószínű, hogy az ilyen rendszeres tanulásra kevesebb olvasó lesz kapható, mint a mostani, inkább szórakozás számba menő előadások látogatására. Lehet, némelyek szemében a tanításnak ez a formája nem látszik elég demokratikusnak, de csak ez a módszer alkalmas arra, hogy kellő számú agitátort, nem hivatásánál, de képességénél fogva, ezen munkára rátermett agitátort, neveljen a párt- és szakmozgalom számára. Mai erőviszonyaink mellett nem gondolhatunk arra, hogy ezt az egész munkát függetlenített emberekkel végezzük. Az oktatásnak egyik legfontosabb föladata az volna, hogy ismeret-akkumulátorokat teremtsünk a mozgalom számára, mégpedig a fővárosban és vidéken egyaránt. Ennek lehetőségeit és módszereit meg kell vitatni, módját megbeszélni, s ámbár bizonyos, hogy óriási anyagi és szellemi nehézségek állanak az útjában, meg kell kísérelni leküzdésüket. Nagy tömegek nevelését a tömegek aktív közreműködése nélkül végbevinni nem lehet. A párt- és szakmozgalom megerősödése ezen munka nélkül el sem képzelhető, mert csak a kellő módon fölvilágosodott munkásság tömegében él az a feszítő erő, amely a mozgalom terjeszkedésének egyik legfontosabb lelki föltétele.

Azt mondottam előbb, hogy ezen terv megvalósulásának igen nagy szellemi akadályai is vannak. Nemcsak arra gondoltam ezen pontnál, hogy a kellő számú emberekkel nem

rendelkezünk ilyen munka elvégzésére, hanem arra is, hogy a pártban egyáltalán igen szomorú állapotban leledzik a tudományos érdeklődés foka. Elméleti kérdések iránt való érdeklődés igen kicsi s ez viszont visszahat arra, hogy ami teoretikus képzettségű vagy ilyenre szert tenni kívánó erő van a pártban, az is kedvetlenül fordul el ezektől a dolgoktól, mivel igen kevés ember tudja magára vállalni a pusztában, senkitől vagy nagyon kevesektől hallgatott elmélkedő szerepét. Ilyen módon egy sajnálatos körforgás áll elő: a tudományos termelés nem kielégítő, mivel hiányzik alóla a megtermékenyítő, elevenítő, problémákat teremtő érdeklődés, s ez viszont meg azért is hiányzik, mivel a párt írói nem tudják ezt egészen kielégíteni. Jól tudjuk, hogy ennek a jelenségnek végső okát materiális okokban s a mozgalom viszonylagos gyors s így szükségképpen egyoldalú fejlődésében kell keresnünk. De ezzel a megállapítással nem szabad beérnünk, hanem minden elképzelhető erőfeszítést meg kell tennünk, hogy ellene dolgozzunk ezeknek a tendenciáknak.

A párt demokratikus és szocialista agitációjának tudományos megtermékenyítése s a magyar párt számára jelentkező speciális tudományos kérdéseknek vizsgálata olyan föladatok, amelyeknek égetően sürgősségét igen sokan érezzük. Egész csomó olyan kérdés van, amelyeknek lényege nincsen kellő módon földerítve: csak példaképpen utalok arra, hogy nem tisztáztuk kellőképpen azt, a munka produktivitásának növekedése és a polgári Magyarország megszülethetik-e az önálló vámterület, vagyis védővámok nélkül, vagy pedig kifejlődhetik-e az Ausztriával való gazdasági közösség mellett is? Merre tart Magyarország fejlődése: a közjogi önállóság avagy a Gross-Österreich kialakulása felé. Meg kell az eddiginél behatóbban vizsgálnunk azt, milyen álláspontra helyezkedjünk a szocializmus sajátos érdekeit nézve és nem a demokratikus fejlődés mai vagy akárcsak holnapi szempontjából is a földbirtok kérdésével szemben, jelesül azzal az ellen-

vetéssel szemben, hogy követelhet és támogathat-e a szocializmus egy olyan politikát és mozgalmat, amelynek végső eredménye a birtokosok számának szükségszerű növekedése volna. Mindezek olyan kérdések, amelyekre adandó felelettel függ töméntelen kérdésben való s napról napra esedékessé váló állásfoglalásunk. Az állami függetlenség kérdése nem közjogi, de gazdaságpolitikai vonatkozásában, a földbirtok kérdése, amelyben a mai demokratikus fejlődés érdekei keresztezhetik a jövendő szocialista érdekeit, a nemzeti kérdésnek nemcsak gazdasági, hanem faji vonatkozásai is: mindezek olyan jelentőségű föladatai a magyar szocializmusnak, amelyekkel alaposan s a mai szocialista tudomány eredményeivel és módszereivel fölfegyverzett elmével megbirkózni nemcsak tudományos szempontból érdekes, hanem gyakorlati szempontból rendkívül fontos föladat. Megoldásukat tisztán és kizárólag a munkásmozgalom szempontjából, a szocializmus szempontjából való megvizsgálásukat sürgőssé teszi egy körülmény, amelyre rá kell ezen dolgokról szólva mutatni s ez az, hogy mind a három szóban forgó kérdésnek vannak a munkásosztály általános céljaival rokonszenvező tudományos vizsgálói a Társadalomtudományi Társaság írói között, akik azonban ezeket a kérdéseket nem a munkásság és a szocializmus, hanem egyre jobban előtérbe nyomuló módon a radikális polgárság és a kisparasztok szempontjából nézik. Ezzel nem akarom már eleve azt mondani, hogy az ő tudományos kutatásaik nem lehetnek eredményeikben és végső következtetéseikben esetleg olyanok, amelyeket mi a magunkéivá tehetünk, de kiindulási pontjuknak a munkásmozgalométól való különbözősége miatt nem mondhatunk le az ellenőrzésnek arról a módjáról, amely a problémának minden vonatkozásában való tudományos átvizsgálása nélkül lehetetlen.

Ezek mellett a magyar kérdések mellett az eddiginél sokkal nagyobb súlyt kellene fektetni a szocializmus általános igaz-

ságainak, az egész szocialista tudománynak a népszerűsítésére. A politikai harc, a minden nap jelentkező föladatok és kérdések, különösen a választójogi agitáció szükségletei mellett a szocializmus egész programjával, minden törekvésével, még délibábos, a messze jövőre vonatkozó terveinek, szándékainak, lehetőségeinek a föltárásával össze kell kapcsolni a fölül és alul folyó tanításnak és kutatásnak a munkáját. Aki ivott ezeknek az ismereteknek a vizéből, aki megérezte, miképpen kapcsolódik be a munkásmozgalom a világot mozgató erők és törekvések nagyszerűen szédítő szimfóniájába, aki érzi a saját lelkében feszülni azokat a csodálatos energiákat, amelyek az új élet és új világ fönséges palástját szövik: azt üldözések és munkáltató szervezetek, sikertelen sztrájkok és sikeres kizárások éppen úgy nem tudják hitében, lelkességében megrendíteni, mint a korcsmai köpködőknek kissé mindig borízű kurjantásai és a kávéházi összeesküvők cinikus vagy rosszmájú böffentései. Helytálló, a tudomány és a szocializmus minden lelki gazdagságával átitatott szó és írásbeli tanítás a párt erőgyűjtő munkájának most minden más föladatnál sürgősebb és gazdagabb termést ígérő teendői.

Mivel nekem ez a hitem, arra kérem Diner-Dénes elvtársat, akinek múltkori válaszában nem bántónak, csak elszomorítónak találom azt a föltevést, hogy én szándékosan vagy rosszhiszeműleg értem őt félre, hogy az egymás piszkálása helyett inkább gondolkozzunk ezeknek a nagy föladatoknak miként való megoldásáról.

Szocializmus, 1910–1911. 5. sz. 227–231. old.

KÉTMILLIÓ MUNKÁS PÁRTJA

(Az első millió.) A párt minél szélesebb körű terjeszkedésének szüksége tartja napirenden az agrárprogram kérdését, és vitatja különös élénkséggel éppen most. Mindenfelé igen eleven a pártban az a meggyőződés, hogy sok más kérdésen kívül azért nem jár a választójogi mozgalom sem kellő sikerrel, mivel a mezei demokrácia nélkül agrárállamban számba vehető eredményeket elérni nem lehet ilyen főbenjáró, az országban ható összes erőktől függő kérdésben. Bizonyos továbbá az is, hogy a mezőgazdasági népesség túlnyomó részének művelődési és gazdasági nyomorúsága és elmaradottsága ólomnehezékként hat az ipari munkásság mozgalmára is, hogy a falu alacsony munkabére, igénytelensége, papi és grófi igája a legnagyobb akadálya annak a békés forradalomnak, amely nélkül haladás nincsen Magyarországon.

E sorok írójának egészségi állapota nem engedi meg, hogy éppen most, amikor e fontos kérdés a kongresszus napirendjére kerül, olyan részletesen szóljon hozzá, mint aminőt az alkalom és a probléma egyaránt megkövetel. Mindazonáltal egynéhány megjegyzésnek megtételét szükségesnek tartja, amelyek általános természetüknél fogva röviden is megformulázhatók s mégsem egészen meddőek talán.

Semmiféle közvetlen politikai vagy más haszon és gyarapodás kedvéért nem szabad szem elől téveszteni azt a mindenekfölött való szabályozó és kiválasztó erejű igazságot, hogy a szocializmus mint tudomány és a szociáldemokrácia mint gyakorlati mozgalom a *vagyontalan proletár népesség világnézete* és mozgalma, s abban a pillanatban megszűnt ereje és megfogyatkozott minden létjogosultsága, amint megszűnt *proletárpárt* lenni. Nincsen az a számbeli, hatalombeli, sikerbeli gyarapodás, amely fölérne azzal a veszteséggel,

amely ezen jellegének föláldozása avagy megcsorbítása, vagy elhomályosítása útján érné a mozgalmat. A szociáldemokrácia a *bérmunkások mozgalma,* a szocializmus a *bérmunkások* gazdasági, művelődési, politikai és társadalmi *törekvéseinek* – a társadalom fejlődési irányából folyó és ettől megszabott törekvéseinek – *tudományos kifejezése.* Ez a szocialisták között egyébként magától értetődő szempont kell hogy az agrárprogram készítésénél és vitatásánál állandóan a szemünk előtt legyen. Akár érvényes a marxi koncentráció törvénye a mezőgazdaságban, akár nem, akár elég reális s főképpen *állandó* jelenség a kisbirtoknak a nagybirtokkal szemben való terjeszkedése, akár nem: a szocialista program ezen jelenségtől teljesen független, mivel az mindkét esetben csak a *mezőgazdasági munkások* szükségleteit és törekvéseit szolgálhatja. Ha az egész mezőgazdasági népesség birtokosokból állana: akkor a szocializmusnak nem volna mit keresnie közöttük, mert a szocializmus lényegének meghamisítása avagy tönkretétele nélkül nem lehet a birtokos néposztályok politikai és szociális ideológiájává. Ez korántsem jelenti azt, hogy a Szociáldemokrata Párthoz nem csatlakozhatik más, csak bérmunkás, hanem azt, hogy e csatlakozást, legyen bármilyen nagyszámú és pillanatnyi előnyökkel kecsegtető, nem szabad megvásárolni vagy lehetővé tenni a párt proletárjellegének a rovására. A Szociáldemokrata Párt agrárprogramja is csak *munkásprogram* lehet.

Igen ám, mondhatja valaki, de *ezzel* a szűkkeblűséggel elzárjuk a párt elől még a lehetőségét is annak, hogy a mezőgazdasági népesség többségének a pártja legyen, mivel a mezőgazdasági népesség többsége nem proletárokból, hanem kis- és törpebirtokosok közül kerül ki még ma is. A jövőben pedig még nagyobb mértékben így lesz ez, mivel a mezőgazdaságban nem érvényesül a középpontosítás törvénye, itt nem a nagybirtok falja föl, pusztítja ki a kicsit, hanem ellenkezőleg,

a kisbirtok nyomul előre mindenütt a nagybirtok rovására. Mindkét ellenvetésre meg kell tenni néhány megjegyzést.

A Szociáldemokrata Párt másutt sem, ahol nagyobb és fejlettebb, de különösen Magyarországon nem törekedhetik arra, hogy a mai társadalmi és gazdasági viszonyok közepette a mezőgazdasági népesség többségének a pártja legyen. A szociáldemokrácia számára a hatalomra jutásnak *első* föltétele, hogy a népesség többsége proletár vagy legalább proletár érdekeltségű legyen. Ahol ez az előföltétel hiányzik, ott a szocialisták is csak *demokrata* politikát csinálhatnak, de nem szocialistát. Ezt bizonyítják mindazok az esetek, amikor a szocialisták ezen föltétel bekövetkezte előtt jutottak a hatalom birtokába: a Kommün története csakúgy, mint Millerand miniszterségé. A Szociáldemokrata Pártnak mindaddig, amíg a népesség nagyobb fele nincsen proletarizálódva, meg kell elégedni azzal, hogy kisebbségi párt és mozgalom legyen, ami még nem jelenti azt, hogy valamely ország lakossága nagyobb felének proletarizálódása már automatikusan a szocialistákat juttatja hatalomra, mivel ezt a tömeget, amelyben proletár mivolta következtében latens* állapotban van meg szocialistává válásának lehetősége, föl kell világosítani, meg kell győzni és szervezni kell. A társadalmi fejlődés teremti meg a proletárt, a munkásmozgalom a szocialistát; ami, ha szervesen, sőt okozatilag összefügg is, de mégis kettős jelenség. Vagyis a mi esetünkben alkalmazva ezen véleményt, ma valóban le kell mondanunk még annak elméleti lehetőségéről is, hogy a mezőgazdasági népesség többségét megnyerjük. De aki erőforrásainkat és a magyar világot ismeri, bizonyára nem találja kicsinek a föladatot, hogy *„csak"* a körülbelül *egymillió mezőgazdasági munkásra* korlátozzuk agrárpropagandánk körét. Többséggé válásunknak elméleti lehetősége majd csak akkor lesz meg, ha a társadalmi fejlődés megteremti majd a

* – lappangó, titkos.

magyarországi nagy proletariátust, ha nem a mezőgazdaságban, hát majd az iparban.

De nem teremti-e meg majd a mezőgazdaságban is? Vannak, akik ezt a kérdést már végleg eldöntöttnek tekintik, mégpedig az „ortodoxan" értelmezett marxizmus rovására eldöntöttnek. Azt hiszem, hogy nem így áll a kérdés. Ahol a kisbirtok virágzik és nem tengődik, ahol nem az amerikai ipari munkabérekből él és nem a takarékpénztári uzsora számára dolgozik, ott *szövetkezeti* formában, a kisbirtok és a magántulajdon látszatának megóvása mellett ugyan, de valóságban legtöbbször nagybirtokká lett. Az a kisbirtokos azonban, akinek földje csak annyit hoz, amennyivel az adót és a jelzálogkölcsönt törlesztheti, éppen olyan kevéssé önálló gazdasági kereső, mint az a kisiparos, aki valamely nagy ipari üzem számára otthon dolgozik. Mindketten a hivatalos és revizionista statisztikákban a birtokosok és önállók sorában szerepelnek, de mindenki tisztában van vele, hogy ezek proletárok. Nincsen egyetlen statisztika sem, amely kimutatná, hogy a növekedő kisbirtokos szám közül mennyi az ilyen *látszatbirtokos?* Utalni kell még két más szempontra is: az egyik az, hogy a kisbirtok fönnmaradása és szaporodása jórészben olyan politikai rendszabályoknak a mesterséges eredménye, amelyek *szociálkonzervatív* okokból, a természetes fejlődési menet megzavarását idézték elő; a másik az, hogy a művelődésbeli elmaradottságból kisarjadó teljes igénytelenség a kisbirtok fönnmaradásának egyik legerősebb oszlopa. Különféle csatornákon és utakon szivárognak be azok az erők, amelyek egyre hevesebben ostromolják ezt az igénytelenségből és kizsákmányolásból táplálkozó gazdasági jelenséget, s igen kérdéses, vajon megmarad-e majd akkor is a mai terjedelmében a kisbirtok, ha a parasztságot is emberi öntudatra ébresztik a gazdasági és művelődési fejlődés erői. S végül rá lehet mutatni arra is, hogy egyetlen bizonyíték sem szól amellett, hogy a kisbirtokoknak a termelt élelmiszerek mennyisé-

gében való részesedése egyenlő mértékben növekszik-e számukkal? Ez szerfölött fontos kérdés, mert egészen világos, hogy csak jogi, de nem gazdasági jelentősége van a kisbirtokok száma szaporodásának abban az esetben, ha az élelmiszer-termelésnek reájuk eső aránya nem növekedik legalább olyan mértékben, mint számuk. Ha az nincsen így, akkor a nagyobb produktivitásnak minden másnál nagyobb jelentőségű érdeke véget vetne mihamar a kisbirtokos tenyésztésnek, mivel állandóan mégsem lehet valamely politikai érdek szolgálatában a társadalmat részleges éhségkúrának alávetni. Nem kellene e ponton arra is gondolni, hogy a fogyasztás szükségletei mögött elmaradt mezőgazdasági termelés – a drágaságnak ez a legfontosabb oka – időben legalább összeesik a kisbirtok győzelmesnek hirdetett előnyomulásával?

(A második millió.) A mezőgazdasági munkásság nagy tömegeinek a szocializmus számára való megszerzése, fölvilágosítása és szervezése olyan munka, amely nagyságánál és fontosságánál fogva egyaránt megérdemli a fokozottabb figyelmet, s a legfeszülőbb becsvágy és buzgalom számára is kielégítő tevékenységi kör számba mehet. Aki azonban ezt is kevesellné, azt elég arra figyelmeztetni, hogy van még egy – nem kevésbé fontos, de a magyar munkásmozgalom szerkezeténél fogva hozzánk közelebb eső – föladat: az ipari munkások nagy tömegeinek a szociáldemokrácia számára való meghódítása. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy bármennyire földművelő állam vagyunk is még: az ipari kapitalizmus már bontogatja szárnyát Magyarországon is; hogy az ipari fejlődés minden lehetőségét még az agrárfeudális uralom tombolása sem tudta elpusztítani; hogy ha lassú ütemben is, de mégiscsak szaporodnak a gyárak, s hogy éppen ez utolsó évtized az erős indusztrializálódás jegyében folyt le. Bizonyítják ezt nem csak a legutolsó népszámlálásnak már eddig napvilágra jutott számai, amelyek a városoknak, ha nem is kielégítő, de mégis nagymértékű fejlődéséről tanús-

kodnak, és jelzik, hogy a faluról való elvándorlásnak nem egész áradata megy Amerika felé. A város fejlődése, a városi népesség szaporodása pedig az ipar fejlődését, a fölös mezőgazdasági népességnek az ipar által való fölszívását is jelenti. A legnagyobb részt az amerikai, de egy részét a magyar ipar szívja el.

Megerősíti ezt a következtetésünket az Országos Munkásbiztosító Pénztárnak 1910. évi jelentésében kimutatott ipari munkáslétszám, amely nem jár messze az egymilliótól. Egymillió ipari munkás megléte egymagában kellő bizonyítéka az ipari fejlődésnek, és egyúttal olyan óriási propaganda lehetőségét jelenti a munkásmozgalom számára, amely minden energia számára a kellőnél jóval több cselekvési lehetőséget teremt meg. Amióta a szakszervezeti és pártmozgalom az első nagy rohamot indította a munkások tudatlansága, közömbössége és félrevezetettsége ellen, azóta *óriási, új munkásrétegek keletkeztek,* és az akkor még félig-meddig földművelő, az iparba éppen hogy bevándorolt munkásoknak nagy tömegei végleg iparilag letelepedett munkásokká lettek. Ezeknek az új rétegeknek a szocializmus tanításaival való megismertetése a belső pártmunka és szakszervezeti mozgalom legfontosabb s legnehezebb teendője is, de olyan munkakör egyúttal, amely a *legtöbb közvetlen eredménnyel* és gyarapodással is kecsegtet. Bizonyos, hogy a hatósági üldözés, a munkáltatók szervezkedése, a politikai jogtalanság, a nyomorúságos kereseti viszonyok és a belőlük következő műveletlenség nagy akadályai ezen a téren is az előrehaladásnak; igaz az is, hogy a föl nem világosodott munkást jó konjunktúra idején azért nem lehet szervezni, mivel ilyenkor szervezet nélkül is elég jól keres, válság vagy munkanélküliség idején meg azért nem, mivel akkor nincs módja a *szervezettség kultúrkiadásait* födözni: de ezek nem olyan nehézségek, amelyekkel megbirkózni ma ne lehetne, amikor ennél sokkal nagyobb nehézségeket

is letepert a fejlődő munkásmozgalom nálunk is, más országokban is.

S talán szabad ezen téma érintésénél egy körülményre fölhívni a szakszervezeti mozgalomban tevékeny módon részt vevő vagy azokat vezető elvtársak figyelmét. Nevezetesen arra, hogy Magyarországon a *nagyipari* üzemek munkásai nincsenek még számuk arányában sem szervezve, s hogy egyáltalán a szervezett munkások túlnyomó nagy száma a kis- és középüzemek munkásaiból kerül ki. Éppen a legnagyobb üzemek munkásai közül kerül ki a legkevesebb szervezett munkás, holott a nagyüzemnek a maga fegyelmező, munkafölosztó, szolidaritásra nevelő munkamódjával a *szocializmus* valóságos gyakorlati iskolájává kellene lennie. A Ganz-gyár, a Steg, a Rimamurányi Vasművek, csak példaképpen említjük ezeket – a bányákról nem is szólva –, a maguk sok ezernyi munkásával alig adnak annyi harcost a munkásmozgalom számára, mint a budapesti kávéházak és mészárszékek. Bizonyos, hogy gazdasági viszonyok, hagyományok, lehetőségek határozták meg a szervezett munkásságnak ilyen természetű szociális összetételét; de nem kevésbé bizonyos az is, hogy sajnálatos, ferde és főképpen orvosolni való állapot az, ha éppen a kapitalista fejlődésre nézve legjellegzetesebb ipari üzemek munkásai hiányoznak igen nagy számban a fölszabadításért küzdő munkásság soraiból – holott éppen nekik kellene az első sorban, a legnagyobb anyagi és művelődésbeli fegyverzetben harcolniuk.

Íme a nagy és nemes föladatoknak szinte végére láthatatlan sora, amelyek megoldásán munkálkodva egyetlenegyszer sem kell még gondolatban sem áthidalni próbálni azt az amúgy sem áthidalható szakadékot, amelyet a birtok és birtoktalanság ásott az emberi társadom tagjai közé.

Szocializmus, 1910–1911. 6. sz. 267–271. old.

A VÁLASZTÓJOG.
JUSTHÉK ÉS A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA

Ha a munkásmozgalom ellenségei jajveszékelnek; ha jóindulatú tanácsokkal látnak el bennünket; ha mint a hamisítatlan, az igazi szocializmus frigyládájának őrei fejünkre idézik a szocializmus „megfertőzésének" szörnyű vádját; ha feddő szavakkal megjósolják az egész Szociáldemokrata Párt bukását, a tömegek elfordulását a kapkodó pártvezetőségtől – szóval, amikor a jó öreg kintornákból kicsavarják az összes keserves nótákat, akkor a szocialista munkásmozgalmon szeretettel, meggyőződéssel és aggodalommal csüngőknek meg lehet nyugodniok. Amikor a *Budapesti Hírlap* mérgében hegyeseket köp, amikor a *Pesti Hírlap* méla ingásra indítja az olvasói pajeszeit, s megszólaltatja az előállítási áron alul beszerzett s állandóan raktáron tartott józan munkást, Porzsolt Kálmán úrnak ezt a lelkétől lelkezett hívét és megértőjét: akkor minden okunk megvan arra, hogy mozgalmunknak azzal a fejezetével, amely e lelkes és jóindulatú lelkek nyüzsgését fölidézte, meg legyünk elégedve.

Most a Justh-pártnak és a Szociáldemokrata Pártnak állítólagos „szövetsége" miatt búgnak, tülkölnek, sípolnak hazaffyas és önzetlen tüdejük egész légkészletével. Hol a Függetlenségi Pártra mutatják ki ennek az egyezségnek romboló és kártékony, hol a Szociáldemokrata Pártra erkölcstelen és elvtelen voltát. Buzgalmuk, ha nem is okot, de módot ad arra, hogy erre az együttműködésre és a vele kapcsolatos kérdésekre rövid pillantást vessünk.

1. Az elföldelt választójog

A magyar politika szemmelláthatólag hamis, vége-nincs-körben mozog. Most, az eseményeket tekintve, újból visszajutott körülbelül oda, ahol a XX. század első esztendeiben volt. Aki csak kívülről, körvonalaik vagy fölületük szerint ítéli meg a dolgokat, a következőket látja: a képviselőházban a szabadelvű, hatvanhetes restauráció többsége készül kielégíteni a bécsi udvar megszabta követeléseket, hogy ezzel a megrendült osztályuralom számára visszaszerezze az udvarnak és dinasztiának olyan nélkülözhetetlen támogatását, s helyreállítsa azt az állapotot, amely 1867 óta – a nemzeti küzdelem és a darabontvilág „epizódját" leszámítva – a magyar politika uralkodó vonása volt: a magyar földesurak korlátlan urai itthon a népnek és nemzetiségeknek, és engedelmes szolgái ott künn a dinasztia házi és katonai hatalmának. Ezt a magyar földesurakra és a dinasztiára nézve egyaránt nyugodalmas és kedvező állapotot megzavarta a Szabadelvű Párt bukása után diadalra jutott nemzeti demagógia, amely ellen a dinasztia az általános választójog jelszavát játszotta ki. A nemzeti demagógia megbukott, a Szabadelvű Párt Munkapártnak öltözködve föltámadt, Bécsből sürgetik a katonákat, s ha megkapták, fütyülnek a választójogra: íme, a legkitűnőbb alkalom a régi állapotok teljes restaurálására. Az egyetlen bizonytalan pont az egész számításban az, hogy hátha a katonai követelések kielégítése akadályokba ütközik, hátha, mint 1903-ban, újra föltámad az obstrukció, s a nemzeti követelések jelszava alatt meggátolja a dinasztia jóindulatának az uralkodó nemzet számára való teljes visszaszerzését. De ezt a veszedelmet nem ítélik komolynak.

A parlamenti pártok s főképpen a képviselők *társadalmilag* egy hús, egy vérből valók: mind földesurak, kaszinótagok vagy ezeknek érdekeltségei. Ami pártszenvedély, könnyelműség, virtuskodás volt bennük: azt kimángorolták belőlük az utolsó esztendők tapasztalatai. Azok a földesurak, akiket a

képviselőházból kikergetett Fabrícius ezredes, akik ott állottak az oktrojált választójog szakadékának a szélén, akik látták velük szemben és ellenük megmozdulni az ipari és mezőgazdasági munkásokat, akik ellen föltámadt a kis- és törpebirtokosok társadalma, akik ellen felsorakoztak a nemzetiségek tömegei: ezek vezényszó- és kardbojt-játék kedvéért nem fogják kockára tenni a hatalmas ellenségnek újból maguk ellen való uszításával a *földesurak osztályuralmát*. A katonai követelések ellen szerveződő ellenállás nem lesz tehát komoly, csak amolyan tessék-lássék harc, annál is inkább, mivel mindenki unja ezeket a jelszavakat, senki komolyan nem hisz bennük, nem törődik velük, az ilyen frivol obstrukciótól egyhangúlag elfordulna a közvélemény.

Amikor a Tisza István mögött fölsorakozó földesúri reakció ilyenképpen kigondolta *az általános választójog elföldelését:* a képzelhető legkellemetlenebb meglepetés érte őket. *Az utca szava és a tömegek némasága megszólalni készül a képviselőházban.* Követelését magáévá teszi egy úgynevezett hazafias és nemzeti párt és a választójog kérdése, amelyet éppen eltemetni akartak a katonai javaslatokkal, egyszerre ott áll most a katonai javaslatok előtt, ha nem is a leküzdhetetlen politika bizonyságával, de mindenesetre igen nyugtalanító és veszedelmes módon, bonyodalmak fölidézésének lehetőségét rejtegetve méhében.

2. A fejlődő kapitalizmus

A kicsiny és kisebb Tisza Istvánnak serege ugyanis, mint annyi más ügyben, ebben is összetévesztette az országot önmagával és azt hitte, hogy az is olyan változatlan maradt, mint ők, hogy afölött is olyan nyomtalanul múlt el az idő, mint őfölöttük. Pedig az ő okoskodásuk és kívánságuk csak akkor volna helyes, és ők csak akkor ítélnék meg helyesen a politikai eseményeket, ha a *mai Magyarország azonos volna a tíz év előttivel,* ha az utolsó évtized alatt a *fejlődő és bontakozó kapitalizmus* nem mozdította volna meg az egész gaz-

dasági, politikai, társadalmi, irodalmi talapzatot a régi magyar világ alatt. Azonban itt van, még egyelőre gyenge és erőtlen formában, inkább meghasogatva a régi világ oszlopait, bizonytalanná téve a talajt alattuk, semmint építő és konstruktív hatásaiban – a magyar kapitalizmus. Az alig egy évtized alatt hatalmas sudárba szökkent magyar munkásmozgalom, a tűrhetetlen drágaság, a városok erősödése és a falu elnéptelenedése csakúgy tanúságot tesz megérkeztéről, mint a szaporodó gyárkémények, az angolul beszélő tótok és az épülő dreadnoughtok.

A mai magyar *gazdasági* életnek legfontosabb tünetei: az ipari munkások szervezetei s szervezeteiknek a nemzeti jövedelem elosztására gyakorolt hatása, nagy emberkivitelünk, óriási pénzbehozatalunk és a magyar vas-, gép- és széntermelésnek igen figyelemreméltó megnövekedése mind az utolsó évtizedben jelentkeztek. A pénzgazdaság egészen befejezte romboló és bomlasztó munkáját a magyar faluban. Egyre jobban növekedik az árupiac számára termelő, vagyis a világpiac konjunktúráitól függő parasztgazdaságok száma. Amit a paraszt termel: eladja, amire szüksége van: megvásárolja. Noha több pénz, a régi világhoz mérten elgondolhatatlan sok pénz fordul így meg a kezén: anyagi helyzete mégsem jobb, mint azelőtt. Sőt bizonyos, hogy az amerikai ipari munkabérek nélkül egyáltalán nem tudná birtokát megtartani.

A módosabb, nagyobb parasztgazdáknak a nagybirtokosokkal való szövetkezése és gazdasági szervezkedése: gazdakörökben, hitel- és termelőszövetkezetekben javított ugyan ezeknek anyagi helyzetén, de annál nagyobb ínségbe került a kis- és törpegazdák óriási tömege. A munkabérek alig emelkedtek, s ami hasznuk ezeknek a magasabb élelmiszerárakból van: annál többet visz el tőlük az adó, s annál drágábban vásárolják az iparcikkeket. Egy vagy két dolgot adnak el, tízfélét vásárolnak: a vámpolitika szükségképpen kifosztja

őket. Az adósróf pedig egyre keményebben és könyörtelenebbül működik. A hajtóereje a *kapitalista állam* szükségletei, óriási *katonai és bürokratikus* terhe. A magas élelmiszerárak miatt szakadatlanok a tisztviselők különféle fajtáinak bérmozgalmai, s elmaradhatatlan az ipari munkások béreinek emelkedése is. Amit a paraszt a magasabb élelmiszerárak révén kap, azt elszedi tőle az *állam* adóemelés címén s a kartellírozott ipar a magasabb munkabérekre való hivatkozással. Persze az állam is, a kartell is egészen más célra használja föl a béremelés ürügye alatt kiszipolyozott összegek jelentékeny részét. A tisztviselők és munkások megélhetése egyre nehezebb, rosszabb és küzdelmesebb lesz. A lakás- és élelmiszerdrágaság egyébként is a legsúlyosabb válságba dönti az egész városi kereső és a maga munkájából élő népességet, amelynek jövedelme nem emelkedik oly ütemben, mint a megélhetés költségei, s amely lelki és szociális viszonyainál fogva az igényekben leggyorsabban gyarapodó része a népességnek. A lateiner-pályákon – az orvosit kivéve – óriási a túltermelés, és ennek következményei: a bérlenyomás, a tisztességtelen verseny, a spekuláció, eladósodás és proletarizálódás. A dolgozó emberek társadalmában mindenki szegénynek érzi magát, mindenki elégedetlen, s e társadalom nagy részénél ezek az érzések jogosultak s ami szerfölött fontos: tudatosak is.

Az ország gazdasági életének ezt az átalakítását megérezte a társadalom is. Tíz év előtt a magyar társadalom még nem differenciálódott, alaktalan, szinte egynemű tömeg volt, amelynek egységéből egyedül az akkor még elég kisszámú munkásosztály vált külön. Egész kétségtelenül megállapítható, hogy a munkásság volt az az erjesztő anyag, amely a látszólagos, az osztályok öntudatlanságán alapuló társadalmi egységet megbontotta, a munkáltatók ellen intézett támadásainak gazdasági hatásával és a példa nagy sugalló erejével lökést adott az egész amorf társadalmi tömegnek. Egymás

után keletkeztek a földbirtokosok, a gyárosok és iparosok, a kereskedők nagy szervezetei, s ami ezek közül régebbi alapítás is, igazi jelentőségre csak most tett szert. A munkások, földbirtokosok és vállalkozók, a kereskedők szervezkedését nyomon követte a magán- és állami alkalmazottak nagy hadseregének, a szabad foglalkozások embereinek lassú és nem elég hatályos formájú, de mégis az előbbi állapottal szemben fejlettebb fokot jellemző tömörülése. Az igények növekedése, a megélhetés drágulása, az életmódban bekövetkezett szinte alig észrevehető változások vitték be az érdekek politikai és társadalmi úton való megvédésének gondolatát mind szélesebb körökbe. Ez az új elhelyezkedés nagy robajjal, bizonytalansággal járt, nem csekély ámulatot és ijedelmet keltve némely bátrabb és öntudatosabb megnyilatkozásával az uralkodó társadalom embereinél. A nemrég szemre még egységes társadalomnak ez a fölbomlása fölkeltette letargiájából az egyházat is, amely mindenütt a szociális konzerválás cselédszolgálatainak elvállalásával iparkodik a tudomány és korszellem megtépázta tekintélyét visszanyerni. Az egyház egyrészt a vallásban s az istenben való egység gondolatát helyezi előtérbe az anyagi és politikai szétválasztó, differenciáló mozzanatokkal szemben, másrészt iparkodik a társadalmi szervezkedés vezetését a saját kezébe kapni. A katolikus egyház, amely az alkalmazkodó konzervativizmusnak legnagyobbszerű intézménye, az egyesületeknek végére-láthatatlan sorát hívta az utolsó évtizedben életre. A katolikus népszövetség, az ifjúsági és felnőtt-kongregációk, a missziók, a patronázsok s ki tudná valamennyit elsorolni, valóságos hálózattá fejlődtek, s nagyban hozzájárultak a társadalmi szervezet átalakításához. A többi felekezetek több-kevesebb sikerrel követték a katolikus egyház példáját s mindannyiuk munkáját jóindulattal és pénzzel támogatta az állam.

Amíg ezek az erők a közélet anyagi alapjait és társadalmi

épületét, formáit gyúrták át, az ország szellemi élete, gondolkozásmódja, tudománya, irodalma az emberek ízlését, érdeklődését terelte új utakra. Az egyik oldalon a lappangó, öntudatlan maradiság határozott célú, önmagával és veszedelmes helyzetével tisztában levő konzervativizmussá lett, a haladásellenes és zsidófitymáló maradiság harcos klerikalizmussá és gazdasági meg faji áltudományos érvekkel harcoló antiszemitizmussá; a másik oldalon viszont a szépirodalom, a festészet, a társadalomtudomány világfelfogásában, tendenciáiban, ízlésében, jelszavaiban elfordult a régi világtól, s új értékeket, új igazságokat, új formákat hirdetett. Lassankint másfajta érdeklődéseknek adott hangot, s ha nem is szabatos programmal, de szellemének egész irányával jól kifejezte és megéreztette azt az általános forrongást, bizonytalanságot, az egész régi ideológia csődjét és összeomlását, amely az új nemzedék lelki életében végbement. A hazafias és nemzeti frázisok alkonya, nemzetközi témák és stílusok, nyílt vagy leplezett támadások a régi irodalom és politika emberei ellen, a nyugatosok, a szociológusok, a szabadgondolkodók – nem is szólva itt a proletárság költőiről és íróiról – egész más képet nyomtak rá az utolsó esztendők szellemi életére.

A történelemmel a múlttal való foglalkozás egészen kiszorult az emberek érdeklődéséből, s a jelen, még inkább a jövő problémái ütöttek ott tanyát. Nyugat-európai eszmék, szempontok, ízlések, divatok importja szerfölött megnövekedett, a kereslet utánuk egyre nagyobb lesz, folyóiratok és könyvkiadó vállalatok keletkeznek egyre-másra, amelyek a készülő nagy átalakulás szellemét és izgalmait szétárasztják az egész országban, s az újnak sóvárgásával töltik meg az új nemzedéket. Ezen a területen már csatát vesztett a régi világ. Ezt nemcsak az mutatja, hogy ennek a kialakuló új művészi kultúrának a legkiemelkedőbb emberei: Ady Endre, Révész Béla, Kernstok Károly, Reinitz Béla ezen a parton állanak,

hanem az is, hogy alig lehet az utóbbi négy-öt esztendő talentumai között egyet is találni, akinek világfölfogásában, művészi szempontjaiban nyíltan is kifejezésre nem jutna a történelmi, földesúri Magyarországtól való elszakadás. A nemzeti elfogultságoknak való hízelgés helyét a régi bűnök ostorozása, a szerelmi döngicsélés helyét nagy szociális bajok föltárása, az úri világ mulatozásainak rajzolását és megcsodálását a parasztok és proletárok küzdelmeinek, életsorsának realisztikus és rokonszenvező festése foglalta el. A közjog problémáit és ügyes-bajos dolgait kiszorította a szociális kérdés.

Ez az utóbbi tény rátereli figyelmünket a politikának ezen összes hatásoktól előidézett átalakulására. Az új gazdasági, társadalmi és szellemi élet szakadatlanul ostromolja az avult s jelentőségüket vesztett formák között lefolyó politikai életet: mivel keresi, de mai összealkotásában nem tudja megtalálni a vele való kapcsolatot. A közvéleményben, az emberek érdekeiben és érdeklődésében már ezek az új erők uralkodnak: a politika azonban még nem vett róluk tudomást. Pedig ennek a területnek átalakulásai nem maradnak el a többi mögött. Két óriási jelentőségű tényező lépett be ebben az utolsó évtizedben aktív tényező gyanánt a magyar politikába: a *Szociáldemokrata Párt* és az ébredezni kezdő *nemzetiségi* tömegek. Az eddig is politizáló társadalmon belül pedig a bomlás jele a *polgári radikalizmusnak* és nagybirtokosoktól független *parasztpártoknak* szárnypróbálgatásai.

A nemzeti ellenállás nagy nekirugaszkodása, csúfos összeomlása, a magyar alkotmányosságnak mindenki számára nyilvánvalóvá lett erőtlensége, a közjogi és nemzeti követeléseknek az elárulása és cserbenhagyása éppen azok részéről, akik egész politikai egzisztenciájukat ezekre építették, a darabont-világban föltárult rendkívül heves osztályellentétek s a rendíthetetlennek mondott földesúri hatalomnak kilátszó agyaglába: mindez természetszerűleg igen mély hatást gya-

korolt a politika dolgai iránt érdeklődők gondolkodására és a pártok belső evolúciójára. A legnagyobb jelentősége e részben annak a ténynek van, hogy a *régi magyar politika elveszítette minden tartalmát, az új magyar politikát pedig nem engedi megszületni és kifejezésre jutni* a politikai nemzet avult és túlhaladott szervezete. A társadalom, a gazdaság, a szellemi élet fejlődésében megelőzte a politikát, s mivel azok szolgáltatják az anyagot az utóbbi számára, ez azonban régi szerkezeténél fogva nem tudja befogadni és földolgozni az ezektől küldött impulzusokat: ezért jár üresen a politikai malom, ezért nem törődik vele senki, ezért nincsen érdektelenebb és közönyösebb dolog az ország igazi élete számára a mai politikánál. Nem tudnak egymásról, nem értik egymás nyelvét, nem fogékonyak egymás szükségletei iránt: külön életet élnek.

A mai magyar politikának teljes meddősége, az ország igazi életétől való elszakadottsága fogékonyakká és hajlamosakká tette az embereket az általános választójog elfogadására. Amíg régebben az érdekeltek terrorja a *darabont bélyeget, a nemzetközi bélyeget, a nemzetiségi bélyeget* sütötte rá az általános választójog követelésére, és ezzel sokakat megtévesztett, elriasztott, megfélemlített: addig az általános választójog ellenségeinek viselkedése és cselekedetei mindenki számára nyilvánvalóvá tették, hogy rossz értelemben bécsibb, nemzetközibb és magyarellenesebb politikát még csak elgondolni sem lehet, mint aminőt a földesúri abszolutizmus emberei végeznek, amely céljainak elérésére kifosztja az országot, földönfutóvá teszi a népet s *imperialisztikus politikát űz* egy olyan országban, amelynek nincsen áru-, csak emberkivitele.

3. A szövetkezés

Ez a gyökeresen átalakult közvélemény s az eddigi politika teljes meddősége és továbbfolytatásának szinte lélektani lehetetlensége fődöztette föl a Függetlenségi Párttal újból régi és

sarkalatos programpontját: az általános, egyenlő és titkos választójogot. A negyvennyolcasság kettős tartalma: – a közjogi függetlenség és a demokratikus fejlődés – közül hosszú ideig csak az előbbit uralta a Függetlenségi Párt politikája. A történelmi tapasztalat és kísérlet bebizonyította, hogy a nagybirtokosoknak a mai választójog biztosította politikai uralma és a magyar állam közjogi függősége párhuzamos, sőt okozati összefüggésben álló jelenségek; kisült, hogy a Függetlenségi Párt a nagybirtokosok bevonulása után nemcsak demokratikus követeléseiről volt kénytelen lemondani, hanem régi közjogi programjának minden pontját is kényszerült föladni, úgy hogy a nagybirtokosok leszedtek róla minden ruhát, s azután a pőrére vetkőztetett pártot kitették a velük szövetkezett és egy húron pendülő kormány gyilkos pénz-, pálinka- és puskatüzének. A Függetlenségi Pártnak Kossuth Ferenccel maradt része mint önálló párt elpusztult ebben a tűzben; miután a középbirtokosságnak legelmaradtabb része választotta menedékhelyének ezt a pártot, a negyvennyolcasságnak mindkét tartalma nebántsvirág lett számukra. Közjogi követeléseket támasztaniok a még mindenki emlékezetében eleven kudarc, de még Bécstől való félelmük miatt sem mernek; a demokratikus követelések útját bornírt és konok osztályérdekeik sorompója zárja el előlük. Ilyenformán minden politikai jelentőségtől mentes tengődés ennek a pártnak az élete, s minden jel amellett szól, hogy csak a munkapárti reakció jeladására vár, hogy önálló létezésének fikcióját is föladva egyesüljön Tisza István népével.

A Függetlenségi Párt másik része fölismerte, hogy pártként való továbblétezésének, s esetleges hatalomra jutásának is, nincsen más módja, mintha az országban a föntebb vázolt okok termelte egyre erősödő *demokratikus áramlat parlamenti szócsövének* hálás és rokonszenves szerepét vállalja magára. A Függetlenségi Párt régi demokratikus hagyományaira való

visszaemlékezés, a függetlenségi törekvéseknek a nagybirtokosok által való sterilizálása, a régi politika folytatásának majdnem teljes lehetetlensége, a hatalomra való törekvésnek minden életképes pártnál éppoly természetes, mint jogos ösztöne s a legelemibb politikai okosság egyaránt a választójogi reform kérdésére terelte a Függetlenségi Párt vezetőinek szemét. A demokratikus választójogi reform képviseletének elvállalása egyszerre belekapcsolja az új magyar élet gyönyörűen fejlődő vetésébe a Függetlenségi Pártot, s ennek a történelmi föladatnak, de csak ennek, becsületes és minden hátsó gondolat nélkül való teljesítése az első komoly és számba vehető kapcsolat a kialakuló új Magyarország és a parlament között. Az élethez való ragaszkodás és a politikai okosság parancsa sodorta a Függetlenségi Pártot arra, hogy a választójogi reform parlamenti pártja legyen. Ez az elhatározás nem lett volna sem lehetséges, sem keresztülvihető, ha a magyar gazdaság, társadalom és szellemi élet új erői nem söpörték volna ki az országból és a fejekből a múlt sok szemetjét. A választójogért való harcot a Függetlenségi Pártnak önmagáért és a saját életérdekeiért kellett vállalnia, *mert mit csinálna, ha ezt nem csinálná?*

A Szociáldemokrata Párt politikai harcának évek óta jóformán egyetlen tartalma a választójog kérdésének a nép érdekeit és jogait kielégítő módon való dűlőre juttatása. Nemcsak amaz igen fontos okból, hogy végül a munkásság érdekei is parlamenti képviselethez jussanak, hogy a közterhek eloszlásába beleszólást nyerjen a vagyontalanság, hogy a politikai hatalomnak minden gazdasági kérdésben a vagyontalanok ellen való fordulása ritkább, nehezebb és – legalább szemérmesebb, szégyenlősebb legyen; hanem azért is, hogy a magyar szocializmus is hozzáfoghasson a tulajdonképpen való specifikus föladatának, *a szocializmus sajátos, külön forradalmi céljainak* teljes erővel való munkálásához. A mai politikai helyzetben ennek a kettős föladatának úgy felel

meg leginkább, ha nagy eréllyel dolgozik azon, hogy a választójogot megkapja a nép, s a katonai sarcolásnak már előre leszámított eredményét ne kapja meg a militarizmus. A népjogokért és a katonai követelések ellen irányuló harc a munkások pártjának mindenkor s minden mellékkörülményre való tekintet nélkül föladata. S azt az ostobaságot igazán senki sem tételezheti föl a Szociáldemokrata Pártról, hogy mivel most más is akarja ugyanazt, amiért ő évtizedek óta küzd, félreálljon és nem akarja azt. A mostani helyzet taktikai és lélektani okokból különösen alkalmas ennek a kétirányú küzdelemnek a siker minden reményével való lefolytatására. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a Szociáldemokrata Párt teljes harckészségével és egész lelkesedésével fogja elvégezni ennek a küzdelemnek a reáeső és eszközeivel intézhető részét: a parlamenten kívüli harc intézését és a parlamenti küzdelem felfrissítését, előrehajtását és minél erőteljesebb külső támogatását. De nem kevésbé természetes az is, hogy miképpen erejét, azonképpen viszi bele a Szociáldemokrata Párt a küzdelemnek ebbe a döntő mozzanatába *sajátos érveit, világfelfogását, agitációjának* a párt természetétől, céljaitól, törekvéseitől megszabott *eddigi módját: egész programját*. S egészen bizonyos, hogy amily mértékben előrehalad a küzdelem, amint ki fog élesedni a helyzet, annál nagyobb mértékben kell majd a küzdelem minden résztvevőjének saját embereinek és hadseregeinek mozgósítására a saját nyelvén, a saját argumentációjával szólani. S amint nekünk nem jut majd eszünkbe a harc egyetlen fázisában sem azt kívánni, hogy például Justhék vörös zászló alatt vonuljanak föl a választójog mellett tüntetni, éppen olyan lehetetlenségnek ítéljük azt is, hogy a szociáldemokrata munkások nemzetiszínű kokárdákkal fölékesítve menjenek ki tüntetni vagy gyűlésezni az utcára. A szociáldemokraták éppen olyan kevéssé lesznek ezen harc folyamán vagy következtében a szó

elterjedt értelmében hazafiakká, mint ahogy Justhék nem lesznek nemzetköziekké.

Nyilvánvaló, hogy a Függetlenségi Párt is, a Szociáldemokrata Párt is saját jól fölfogott érdekéből és ama nagy célok előmozdításának vágyától, amelyek megvalósítására mindegyikük külön-külön törekszik, sarkallva nem tehet egyebet, mint azt, hogy minden erejével küzd a politikai demokrácia kivívásáért és a militarizmus túlkövetelései ellen. Ennek a harcnak jelenségei és megnyilatkozási formái időnként összetalálkozhatnak s bizonyára össze is fognak találkozni. Ez azonban nem jelenti e pártok szövetkezését, a közöttük levő s amúgy is áthidalhatatlan szakadék látszatokkal való elleplezésére való törekvést s még kevésbé azt, hogy bármelyikük is a vele természetszerűleg összeforrott s létezésük egyetlen alapját képező sajátos követelésükről lemondjon, vagy akárcsak leplezze vagy pedig kikapcsolja azokat. A párhuzamos és közös küzdelem annál erősebb és hatásaiban annál gyümölcsözőbb lesz, minél nagyobb erőt tud e pártok mindegyike a saját táborában a választójog kivívása érdekében megmozdítani.

Azok az ostoba, ijedt és ugratásra szánt beszédek, hogy a Justh-párt a választójogért való becsületes harccal a nemzetköziek szekerét tolja, vagy pedig, hogy a szocialisták közeledtek a választójogért való harcnak mostani erélyes vitelével a polgári társadalomhoz és a sovinizmus eszméköréhez: igazán alig érdemesek arra, hogy komolyan vegye őket az ember. De mivel folyton fújják ezt a nótát, ki kell mondani, hogy a választójog egy pusztán formai jog; hogy mire lehet fölhasználni, hogy mit lehet vele csinálni, az tisztán attól az erőtől függ, amelyet az egyes politikai tényezők szolgálatába tudnak állítani, vagy amellyel ezt a keretet ki tudják használni és tartalommal tudják megtölteni. Innen van az, hogy forradalmi szociáldemokraták, konzervatív dinasztiák, vallásos klerikálisok, kisparaszti és polgári radikálisok egyaránt kö-

vetelték ezt a jogot. Mert a demokratikus választójognak az az egyik legfontosabb hatása, hogy megmutatja a társadalomban ható reális erőket, fölsorakoztatja a tömegeket, fölveti igaz mivoltukban a problémákat, s így egészséges, a tényleges viszonyoknak megfelelő alapra helyezi át az egész politikát. Innen van az, hogy azok a politikai tényezők, amelyek valamilyen reális erőt képviselnek – még ha céljaik, világnézetük és társadalmi összetételük egészen különböző is –, nem félnek az általános választójogtól, mely az erők igazi mérkőzésére megadja az alkalmat. Csak a látszathatalmak, amelyek nem bírják ki a demokratikus nyilvánosság napsütését, amelyek oly szűk körű érdekek képviselői, hogy demokratikus társadalomban számbavehető képviseletet nem remélhetnek maguknak, ezek félnek és hozzá okkal az általános választójogtól.

A Szociáldemokrata Párt a választójogi küzdelemnek most már évek óta akut stádiumában különféle taktikát követett. Hol ezzel a politikai tényezővel, hol a másikkal volt barátságosabb viszonyban – így hallani sokaktól, s nem dicséret, hanem gáncsképpen hallani. Holott az igazság az, hogy a Szociáldemokrata Párt mindig az általános választójog mellett állott, s nem ő, de a politikai élet többi tényezői változtatták meg a helyüket. Amint a Szociáldemokrata Párt küzdelmének irányát és célját nem változtatta meg akkor, amikor az általános választójog a dinasztiának is kellett, éppen úgy nem fogja megváltoztatni most sem, amikor a Függetlenségi Pártnak, úgy látszik, komolyan és elszántan kell. A szociáldemokrácia az általános választójog utcájában lakik. Nincs oka ijedelemre akkor, ha mások is bejönnek ebbe az utcába. Elég tágas és hosszú ez az utca több küzdő seregnek és nagyobb csatákra is, mint aminőt az általános választójogért most fogunk megharcolni.

Szocializmus, 1910–1911. 7. sz. 289–297. old.

A TÖMEGEK BESZÉDE*

1. AZ ERŐSZAK ISKOLÁJA

A tömegek beszéltek. Beszéltek évek hosszú során keresztül a tömegnyelv minden eszközével. Beszéltek népgyűléseken érvekkel, számokkal, kéréssel, határozati javaslatokkal, fenyegetésekkel, haragos közbeszólásokkal, kipirult arcokkal, kigyulladt, vérben forgó szemekkel, összeszorult öklökkel. Beszéltek az utcán békés fölvonulásokkal, tüntetésekkel, amelyeken sétálni vitték nyomorúságukat, nélkülözésüket, sápadt gyermekeik arcát, a lakás- és élelemuzsorának testükre-lelkükre kirajzolódott minden bélyegét. Beszéltek néma, végére láthatatlan menetekkel, amelyek megmutatták, milyen végtelen sokan vannak azok, akik úgy várják a fölszabadítás nagy napját, mint az aszu, szikkadt föld a nyári záport. Beszéltek azután csoportokba verődve egy-egy haragos kiáltással, a rendőrök meg-megcsúfolásával, itt-ott egy elröppent parittya kövével, amely ritkán talált egyebet, mint hogy

* Bizonyos mértékben ennek az írásnak a tematikájához kapcsolódik Kunfi „Lekésett országok törvénye" című cikke, amely a *Huszadik Század*ban (1910. évf. I. köt. 226–228. old.) jelent meg. Ebben a magyar reakció tevékenységére utalva, a következő megállapítást teszi: „Ezért nem tudok én hinni abban, hogy az új Magyarország vér és erőszak nélkül is a világra tud jönni". (Lásd A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Litván György és Szűcs László. Gondolat Könyvkiadó 1973. 177–180. old.)

lyukat hasított a levegőben. Beszéltek okokkal, beszéltek némán, beszéltek méltóságosan és nyugodtan, haragosan és türelmetlenül. Ami eszköze és fegyvere a politikai agitációnak van: azt mind kimerítették, azt mind elhasználták egész a megcsömörlésig...

A tömegek beszéltek. Beszéltek a sztrájkok és bérharcok ezreivel, amelyeknek eredményeit fölfalta a földesurak szolgálatában álló adó- és vámpolitika. Beszéltek azzal a százezernyi kis deszkakoporsóval, amelyet szegény emberek, munkásemberek meg nem nőtt magzatával terhesen eresztettek le minden esztendőben a földbe. Beszéltek a terhük alatt roskadozó kivándorolóhajókkal, amelyek vitték a megélni nem tudó magyarokat az amerikai bányákba és kohók mellé. Beszéltek azzal a félmillió gyermekkel, amelyik a betű világossága nélkül lép át még a huszadik században is az életbe, és megteremti itt közöttünk a barbárok külön társadalmát. Beszéltek azzal a sok ezer levágott taggal, szétroncsolt testtel, amely a gyárakban, műhelyekben, mindenütt, ahol teremtő munka folyik, a világ legnagyobb, legbővebben termő mártírjává teszi a munkásosztályt. Beszéltek a teli fogházakkal és börtönökkel, az elme épségét elöntő, a test erejét elemésztő alkohol tengerével. Ami szava és jele az ínségnek van: mindazt véres, szörnyű betűkkel ráírták a tömegek a magyar égre, úgy hogy már egyéb, mint ez a rettenetes írás, meg sem látszik belőle...

A tömegek beszéltek. Az általános műveletlenség és szolgaság tengerében kitartó, csüggedetlen szerénységgel megépítették a kultúrának és szabadságnak néhány szigetét. Fillérekkel, amelyeket a szájuktól vontak el, garasokkal, amelyek ruhára és fűtésre kellettek volna, megvetették szervezeteik alapjait: a rend és fegyelmezettség elemeit rakták le azzal a társadalomnak olyan mélységeiben, ahova soha semmiféle állami hatalom vagy egyéb társadalmat építő erő el nem ért. Ez a beszédük megmutatta, hogy olyan államalkotó erő és

társadalmat szervező akarat lakik bennük, amely a társadalmi fejlődés legerősebb emelőrúdjai közé tartozik. Lapokat, könyveket, folyóiratokat, röpiratokat szórtak szét milliószámra az országban, hirdetve a magasabb rendű műveltség igéit, kultúrszomjúságot keltve olyan lelkekben, amelyekben a pálinka- és babonaszomjúságon kívül más inger előttük nem égett. Beszéltek előadások és tanítások ezreivel, pótolva lázas munkával azt, amit meg nem adott nekik az iskola, az állam, a társadalom. Beszéltek olyan tények tömegeinek megteremtésével, amelyek bebizonyították, hogy politikai akarás és politikai értelmesség dolgában a magyar munkásosztálynál előbbrevaló erő avagy csak vele egyenlő rangú is nincsen az országban.

A reform, a politikai agitáció, a meggyőzés teljes szótárát elmondották, sőt elordították a tömegek. Kimondhatatlan nyomorúságuknak és elbeszélhetetlen szolgaságuknak, elnyomatásuknak tényeit a szavak dadogó és tökéletlen nyelvére fordították át. Más bánásmódra való jogukat intézmények alkotásával, kultúra teremtésével juttatták kifejezésre. De a szavak beszéde nem talált meghallgatásra. A cselekedetek és szenvedések ékesszólása süket füleknél egyebet nem lelt. Beszélt a tömeg egymagában, az ő saját nyelvén, a maga különállásának hangsúlyozásával. Nem hallgatták meg. Azután a fejlődés erői és a történelmi szükségesség összehozták az uralkodó társadalomnak egyik emberségesebb és értelmesebb rétegével, és ezzel együtt, ezen keresztül, észjárásukhoz jobban idomuló nyelven mondotta el panaszait és adta elő követeléseit. Nem hallgatták meg. Sőt büntetésül irtóhadjáratot kezdtek azok ellen, akik a tömeg követeléseinek hangot adtak az ő világukban.

Május 23-án megértette a tömeg, hogy a beszédnek minden eddigi módja hiábavaló. Cselekedni kell. Cselekedni kell nem megbízottjai útján, nem eddigi szócsövei segítségével, nem az eddig alkalmazott módszerekkel, hanem magának a tö-

megnek kitörésekre kész és eddig is csak mesterségesen visszaszorított és fegyelmezett erejével. S ezen a napon meg a rákövetkezőn beszélt a tömeg azon a nyelven, amely nem az ő, hanem elnyomói természetének és jellemének megfelelt, beszélt a forradalmi cselekedeteknek, a tömegek forradalmi önsegélyének azon a nyelvén, amely a magyar történelemben és a magyar munkásmozgalomban egyaránt a legnagyobbszerű történelmi dátumok egyikét írta bele.

Vannak pillanatok, amelyekben összesűrűsödik az ember egész élete, mindaz, amit valaha átélt, gondolt vagy érzett. Ilyen pillanatok a népek és tömegek életében is vannak: amikor egyetlen mozdulatukkal kifejezésre juttatják mindazt, ami bennük él, forrong és megvalósulás után áhítozik. Ilyen történelmi pillanat volt a magyar munkásosztály, de elsősorban a budapesti munkások életében május 23-ika. A tömeg élete természetszerűleg töméntelen hatás eredménye. De *két* nagy összetevő erőt világosan meg lehet különböztetni ennek a történelmi napnak előidézői között. Az *egyik az az* embertelen élet, amelyet a munkásnak viselnie kell, kezdve a munkásképpen való kizsákmányoltatáson, s végezve az állampolgári elnyomatáson. Május 23-án nemcsak a választójogért és a politikai elnyomatás ellen támadt fel a munkásosztály, hanem fellázadt az ellen az egész társadalmi rend ellen, amelynek minden terhét ő viseli, és egyetlen jogában vagy előnyében sem részesül. A *második* összetevő erő, amely a tömeg cselekedeteiből szállott felénk: a Szociáldemokrata Párt forradalmi agitációja volt, az a céltudatos, következetes, napról napra megújuló munka, amely a munkásokat a mai társadalomnak és állami rendnek tudatos ellenségeivé neveli, amely kitépi lelkükből az alázatosságnak, a mindenbe való belenyugvásnak, a tekintélyek vak tiszteletének államilag tenyésztett szokását, amely, ha kell, minden harcra készen sorakoztatja föl a proletárságot a kizsákmányoláson, elnyomatáson és műveletlenségen nyugvó társadalmi rend ellen.

A képviselőház egyik kútforrása és egyúttal jelképe annak a méltatlan sorsnak, amely a dolgos milliók osztályrésze ebben az országban. A választójog terén jelentkező jogtalanság csak egyik formája annak a rabszolgasorsnak, amelyben a munkások egyáltalán élnek és senyvednek itt. A május 23-i fölkelés a választójogi harcnak egyik fejezete is, de azért sokkal több annál. Ilyen nagyszerű erővel és ekkora hatalommal még sohasem szólott bele a munkásság a magyar történelembe, amelynek pedig az utóbbi időben nemegyszer adott már útirányt. Nem nézzük most egyelőre azt a közvetlen célt, amelyért a munkások megmozdulása történt, sem azt a hasznot, amelyet a politikai helyzetben előidézett: az a tény, hogy vagy 100 000 munkás a Szociáldemokrata Párt vezetőségének hívására egyik napról a másikra, nagyobb előkészület és hosszadalmasabb agitáció és megbeszélés nélkül, alig pár héttel a március 4-i óriási tüntetés után újból egy hétköznapon – vagyis munkanapon – kiment az utcára a rendőrség nyílt parancsa és fenyegetései ellenére, tehát abban a biztos tudatban, hogy a fegyveres erővel összeütközései lesznek; az a tény, hogy rettenthetetlen bátorsággal és erővel szállott szembe a rendőrséggel és katonasággal, hogy életre támadtak Budapesten a csak könyvekből ismert forradalmi harcok, a közlekedés megakasztása, az egész város gazdasági vérkeringésének megállítása, hogy úrrá lett a lelkekben az a pánikszerű félelem, amelyet nagy elemi csapások elkövetkezése szokott fölidézni; az, hogy tanácstalanul és megdöbbenve állott a nép haragjának és erejének ezen kitörésével szemben minden állami és társadalmi hatalom, hogy a tömegek maguk megmámorosodtak, amikor érezni és szemlélni kezdték hatalmuk nagyságát, bátorságuk méreteit, szóval mikor mindenki, támadók és támadottak meglátták, hogy csütörtökön Budapest utcáin a munkásosztály hatalommá konstituálódott: – ez a tény egymagában véve a legnagyobb és legtermékenyebb eredménye a munkásosztály nagy küz-

delmének, és nem túl drágán megváltott eredménye annak a töméntelen áldozatnak, amellyel a hatalommá szervezkedésnek ez a történelmi folyamata járt.

Ingyen semmi nagy dolgot nem adnak, nem, különösen a történelemben. A hatalomért való harc – tehát a legfőbb emberi értékért való harc –, amelynek különféle formáiból és jelentkezési módjából áll a történelem, mindig szörnyű áldozatokkal jár, és embervér omlása nélkül a ma még barbár világban nem mehet végbe. Akinek megvan, az minden erejével védelmezi. Sohasem szerezheti meg az, aki nem hajlandó mindenének latbavetésével harcolni érette. Május 23-án minden eddigi mozgalmánál sokkal nyomatékosabban kért részt a politikai hatalomból a munkásság, és abban a pillanatban, amint ezt úgy teszi, hogy magára nézve megszünteti vagy legalább hatályon kívül helyezi a fönnálló jogrendet, nem áll meg a törvények tiltó korlátai előtt, hanem ezekre való tekintet nélkül teszi azt, amit az adott pillanatban szükségesnek ítél vagy érez: akkor az, ami történik, a *forradalom* külső ismertető jeleit és belső tartalmát egyesíti magában. Minden forradalom a fönnálló törvényekkel való szembehelyezkedésből, a meglévő törvényeknek a forradalmi erők parancsszavára vagy nyomására történő félretolásából s egy új, a hatalom birtokából eddig kizárt társadalmi erőnek hosszabb vagy rövidebb ideig tartó birtokba helyezéséből áll. A különféle korszakok szerint változó külsőségek alatt ez minden forradalmi mozgalomnak lényege. Ennek a megismerésnek világánál nem lehet kétséges, hogy május 23-a a magyar munkásforradalomnak eleddig legnagyobb és leghatalmasabb napja volt.

De raboltak, gyújtogattak, romboltak, gyilkoltak ezen a napon, – sopánkodtak a jóhiszemű kispolgárok és kispolgári szemhatárú és eszű képviselőjük: Lukács László miniszterelnök is ezzel az érvvel iparkodott megerőtleníteni a képviselőházi beszédében ennek a históriai napnak jelentőségét.

Valóban, raboltak, gyilkoltak, romboltak, gyújtogattak? Avagy pedig csak a jogos önvédelem fegyveréhez folyamodtak-e azzal az állami és társadalmi renddel szemben, amely a szegény embereket és munkásokat állandóan kirabolja, állandóan gyilkolja, szakadatlanul felégeti előttük az élet minden lehetőségét és lerombolja életüket?! Raboltak, gyilkoltak, gyújtogattak, romboltak? Hátha csak a megtorlásnak kezük ügyébe eső eszközeihez fordultak, hogy valami parányit visszafizessenek abból, amit ez az egész világ ellenük vétkezett?!

Raboltak – mondotta a pénzügyminiszter, s amikor ezt a szót kimondotta, talán arra az egy hordó sörre gondolt, amit a Váci úton csapra vertek, avagy arra az egynéhány zsák lisztre, amelyet a rendőrlovak megvadítására szétszórtak a forradalmárok a Ferdinánd-híd táján. Pedig ha rablásról van szó, több okkal gondolhatna a pénzügyminiszter a saját működésére, amellyel a legszegényebb kezéből is elszed egy darab kenyeret, és a legnyomorultabb zsebéből is kiszedi az utolsó fillért adóprése segítségével. Ha rablásról van szó, miért nem gondol azokra a bankokra, amelyekkel ő olyan jó baráti viszonyban van, s amelyek az emberek ezreit rabolják ki, juttatják koldusbotra, s amelyek egész vidékek népét tették már földönfutóvá? Ha rablásról van szó, miért nem beszél vagy gondol azokra a milliókra, amelyeket a Munkapárt választási céljaira egy volt államtitkár állítása szerint az állampénztárból elvittek? Ha rablásról van szó, miért nem szól azokról a milliókról, amelyeket adópanamák címén évenként az ő földbirtokos barátai és Tisza István védettjei meg nem fizetnek az államnak, és amelyeknek pótlására az állam még jobban kifosztja fogyasztási adók révén a szegénységet? Ha rombolásról beszél, miért nem beszél a szeszadóról, amelyből a véderőreform költségeit födözik, s amelynek összegyűjtése több kárt tesz a ma élők testi-lelki épségében, és jobban rombolja a jövendő nemzedékek, a még meg sem

születettek minden életenergiáját, mintha dinamittal légbe röpítenék fél Budapestet? Ha gyilkolásról van szó, miért nem beszél arról a tömeggyilkosságról, amelyet Budapesten a lakásviszonyok, a házuzsora véghezvisz? Miért nem beszél arról a gyermekgyilkosságról, amelyet az orvostalan állapot és a rossz táplálkozás előidéz; miért nem szól, ha gyilkosságról van szó, a gabonavámokról és húsbehozatali tilalmakról, amelyek millió embernek megrövidítik az életét, aláássák egészségét. Miért nem szól a tuberkulózis szörnyű aratásáról, és miért hallgat a halálnak, a szabadalmazott és államilag engedélyezett gyilkosságnak arról a munkájáról, amelyet a Kovald Emilek és Weiss Manfrédok, a gyújtógyárosok és bányarészvényesek és az egyébfajta kuponbárók, osztalékgrófok hatósági födözet és állami szubvenció mellett évek óta büntetlenül végbevisznek?

Világos, hogy a rablás, a gyilkosság, a fosztogatás, a rombolás fontos és nélkülözhetetlen alkotórésze annak a rendnek, amely ellen a munkásosztály föltámadt és hősiesen harcol, és amely harcot éppen ezekkel az eszközökkel viszi a munkások ellen a közhatalom.

A rablásnak, gyilkolásnak, rombolásnak ezek a formái a rendes állami életnek állandó kísérő jelenségei, sőt azt is lehetne mondani, hogy ezek az állami életnek legfontosabb megnyilatkozásai. Amit ezek közül nem maga az állam végez el, arra törvényes fölhatalmazást ad a vagyonos osztályok tagjainak. Jogot ad nekik reá, és végrehajtó szerveivel hatalmat is ad ezen jogaik gyakorlására. A rablásnak és gyilkolásnak május 23-án állítólag a tömeg részéről végbevitt tényei, ha egyáltalán megtörténtek: egy forradalmi harcnak jelentéktelen velejárói. Mégis azt látjuk, hogy az állami és az államilag engedélyezett rablás és fosztogatás miatt senkit sem vonnak felelősségre, míg a május 23-i forradalmi tények miatt az emberek százainak verték be a fejét, töméntelen proletárt sebesítettek meg, egyeseket megöltek és munkások százait

hurcolták börtönbe, és tán több száz esztendőre terjedő börtönbüntetést rónak ki majd szervilis bírák a forradalmi nap harcosaira. Pedig ezek az emberek, akik most – bizonyára ártatlanul – le vannak tartóztatva, nem tettek egyebet, mint egyetlen napon kis méretekben próbálták azt cselekedni, amit az állam, a jogrend, a gazdasági berendezkedés ellenük állandóan és nagyszabású módon cselekszik.

Az államnál nagyobb rabló nincsen – írta a XIX. század harmincas éveiben a chartisták egyik vezére. Miért nem látja azonban az emberek túlnyomó többsége az államnak ezen tevékenységében a polgárok kirablásának, kifosztásának tényét, hanem az állam jogainak gyakorlását? Bizonyára azért, mert az állam ezt a tevékenységét *törvényes fölhatalmazás alapján végzi*. A végrehajtó, aki elárverezteti a meg nem fizetett adó fejében az állampolgár bútorát, törvényes jogával él, törvényszabta kötelességét teljesíti. Ha azonban másvalaki ugyanúgy pénzzé akarja tenni bútoraidat, mint a végrehajtó, és napszámosokat vezet be szobádba, hogy elvigyék bútoraidat: akkor rablóknak nevezed azokat, akik ugyanazt akarják tenni, mint amit a végrehajtó tett.

Világos, hogy a törvényadta jog – amely persze nem egyéb mint az erősebbek tényleges hatalmának jogi formákba való kifejezése – az egyetlen különbség a rabló és a végrehajtó között. *A formai szabályok tiszteletben tartása nélkül nincsen törvény*. Amely pillanatban valamely hatóság, az államnak bármely szerve a törvényes formák megőrzése nélkül a puszta hatalmi mozzanat érvényesítésével akarja céljait elérni, megszűnt a törvények uralma, és hatalom hatalommal, erő erővel, erőszak erőszakkal kerül szembe. Megvan ez a hatása az állam akármely szervétől gyakorolt erőszakosságnak. Még fokozottabb mértékben állanak elő azonban ezek a következmények akkor, ha az erőszakosság tényeit az az állami szerv viszi végbe, amelynek hivatása az, hogy a tényleges hatalmi viszonyokat a törvények nyelvén fejezze ki és rögzítse

meg. A törvényalkotók erőszaka a törvények érvényességét rendíti meg, és megszünteti azt a különbséget, amely a végrehajtó és rabló, a bandita és pénzügyminiszter, a szolgálatban fegyverét használó rendőr, katona és az útonálló gyilkos között van. A parlamenti erőszak az anarchia uralmát, a jogrend fennállásának megszüntetését, a törvények uralmának ellenforradalmi úton való hatályon kívül helyezését jelenti. A törvényhozók erőszaka az államcsíny, s avval az elkerülhetetlen következménnyel jár, hogy minden vonatkozásban az erők nyílt és leplezetlen mérkőzése lép a régi törvényes formák között lefolyt társadalmi és politikai harcok helyébe.

Ilyen körülmények között semmi értelme és főképpen semmi jogosultsága nincsen annak a vádnak, amelyet a miniszterelnök hangoztatott a május 23-i harc ellen, hogy erőszakos eszközökkel folyt le a küzdelem. A törvények amúgy is azokat védelmezik és azoknak érdekeit szolgálják, akik ellen folyik a munkások harca. Ha ezek nem tartják szükségesnek a törvények tiszteletben tartását, még sokkal kevesebb okuk lehet erre azoknak a vagyontalan és a politikai jogokból kizárt osztályoknak, amelyek számára a törvények nem jogokat, hanem csak kötelességeket jelentenek. Nekünk nincsen okunk visszariadni annak a gyakorlatnak a meghonosításától, amely a többség jogainak nevében legázolja a kisebbséget. A vagyontalanoknak csak meg kell számlálniok magukat, csak óriási többségük tudatára kell ébredniök és a többség jogainak nevében ugyanezzel a megokolással kimondhatják a *vagyonos osztályok kisajátítását,* eltörölhetik a magántulajdont. Alig van olyan állami és társadalmi rendszabály, amely nem a kisebbségek érdekeit szolgálja a többség ellenére és a többség leigázásával: mindezek ellen való harcra kíméletlen fegyvereket szolgáltat az a fölfogás és gyakorlat, amely most meghonosodik a magyar közéletben.

Kétszeresen anarchikus jellege van ennek az erőszakos

küzdelemnek akkor, amikor olyan mozgalom ellen irányul, amelyik a nép számára lehetővé akarja tenni, hogy akaratát, kívánságait a törvényes úton, a választójog eszközével juttassa kifejezésre. A kormány és a parlamenti többség, a törvényeknek ezek a hivatott őrei az erőszak és ellenforradalmi államcsíny eszközeivel harcolnak a nép ellen, amely kívánságait és az állammal szemben való követeléseit nem rablással, nem gyújtogatással, nem gyilkossággal, hanem szavazócédulával akarja érvényesíteni, és ennek a megszerzéséért harcol. Mint olyan sokszor a történelemben, ezúttal is a forradalom az, amely a törvényes rend lehetőségéért harcol. *A forradalmárok a legalisták, a kormányzók az anarchisták!*

Persze ez az erőszakosság nem mai keletű a magyar politikában. De mivel pusztításai és áldozatai igen nagyok már eddig is és még meg fognak növekedni az elkerülhetetlenné váló harc folyamán, nem lesz fölösleges dolog, a felelősség megállapítása szempontjából is, utánajárni az erőszak eredetének.

Kezdődött pedig az erőszak az 1910. évi választásoknál, amikor pénz, pálinka, szurony és közigazgatási erőszak megteremtette a munkapárti többséget. Folytatódott avval az ellenállással, amelyet a kormány és pártja a választójognak a leszorítására kifejtett. Elméleti megokolást nyert abban a beszédben, amelyet Lukács László, akkor még a Khuen–Héderváry-kormány pénzügyminisztere, az 1912. évi költségvetés tárgyalása alkalmával mondott, és amelyben az obstrukció folytatása esetére kilátásba helyezte a többség erőszakát. Az erőszak igéje ezentúl azután már gyorsan és különféle formákban lett testté: legázolták a házszabályokat, hogy Tisza István házelnökké lehessen. Ez az erőszakos cselekedet annyit jelentett, hogy a választójog-ellenes konzervativizmus lett a magyar parlament feltétlen urává. Amint ennek a politikának véres zászlaját kitűzték a képviselőház elnöki széke fölé, megjött rá a tömegek válasza. Május 23-án a

budapesti munkások megmutatták, hogy értik, mit jelent a parlamenti erőszak. A képviselőházi erőszakra, az ellenforradalmi erőszak lett a válasz. Az elgurított kő azonban tovább rohant már; a jelet nem értették meg azok, akiknek szólott. Május 23-ára június 4-ével válaszoltak Tiszáék, avval, hogy most már nemcsak elnökválasztás céljaira, tehát a képviselőház belső, adminisztratív céljainak keresztülvitelére, hanem törvényalkotásra is felrúgják a házszabályt, vagyis elkobozzák az ellenzék jogát. Az elnöki és többségi erőszakra következett az ellenzéki képviselőknek védekezése, erre akcióba lépett a rendőrség, katonaság, csendőrség. Az ostromállapot a városban, a rendőruralom a képviselőházban, az éjjeli ügyészség a Népszava ellen: ezek voltak az erőszak további lépései. A védekezés sem állott meg ennél a pontnál; sokra nem jutott egyelőre, eddig csak Kovács Gyula lőtt rá Tisza Istvánra. A törvényhozók adta példa eddig csak a törvényhozók között talált követésre, de ki hiszi azt, ki tartja lehetségesnek és ki tartja a mai magyar politikai viszonyok között kívánatosnak azt, hogy a Tisza és társai cselekedeteinek ez legyen az egész megtorlása? Nem kell nagyon éles szem annak a fölismerésére, hogy a *magyar politika belépett a terrorisztikus harcok korszakába,* olyan korszakba, amikor az erőszak lesz az érvelés és meggyőzés egyetlen eszközévé. Ezt a harcos és áldozatai miatt szomorú, de azért nagyszerű időt csak egyetlen úton lehetne elkerülni: ha az erőszak eddig ütötte sebeit az általános választójog megadásával próbálnák orvosolni. De ez az út, úgylátszik teljesen járhatatlanná lett a Munkapárt számára. Hiszen egészen kétségtelen, hogy az egész erőszakot, a törvények lábbal tiprását csak azért rendezték, hogy a választójog mineműségét ők szabhassák meg. Tisza ezért akarta kivégezni az obstrukciót és letörni az ellenzéket, hogy azután a választójognak elkerülhetetlen reformját ő csinálhassa meg, vagy az ő útmutatásai alapján csinálja meg egy eltűrt vagy kirendelt embere.

Május 23-a a magyar munkásmozgalomnak akkor is egyik legfontosabb eseménye volna, ha csak önmagában néznők, mint a munkásosztály hatalmának, forradalmi erejének és mindenre való elszántságának tünetét. De ezek a nagy erők a választójog érdekében léptek akcióba, abban a pillanatban, amikor teljesen a munkásság magatartásán fordult meg ennek a nagy reformnak a sorsa.

Az a pillanat, amelyben Tisza István beült a magyar képviselőház elnöki székébe és ez a székfoglalás csak a házszabályok fölrúgása útján vált lehetségessé: a választójog sorsa számára is döntő jelentőségű volt. Mert hiszen egészen kétségtelen, hogy az igazi ellentét nem a véderőreform, nem a házszabályok, nem az obstrukció kérdésében volt a parlamenti pártok között, hanem tisztára a választójog kérdésében. Az obstrukció célja és mozgatója az volt, hogy a választójogi törvény tartalmára és mineműségére a demokratikus elemek: a Justh-párton keresztül a Szociáldemokrata Párt elhatározó befolyást nyerjen. Tiszának és az egész konzervatív tábornak ellenben azért nem kellett az obstruálók kezéből még a véderőreform sem, mivel a békés megoldásnak ez a módja szükségképpen azt idézte volna föl, hogy a választójogos pártok a demokratikus szempontoknak a választójog terén való érvényesítését követelték volna. Ezért kellett Tiszának és embereinek arra dolgozni, hogy ne legyen béke, hanem megtörténjék az obstrukció erőszakos letörése. Mert azt hitték, hogy ezzel a választójog demokratikus reformját törik le.

Az obstrukciónak a választójog reformjával való ezen összefonódottsága igen súlyos helyzetet teremtett a parlamentben. A házszabályok épségét régebben az egész ellenzék védelmezte. Minden az obstrukció letörésére irányuló merénylet azelőtt az egész ellenzék ellenállásába ütközött. Most

ellenben az osztályöntudat jelentkezése megosztotta az ellenzéket. Amikor november 18-ikára készült nyolc év előtt Tisza, akkor a házszabályok védelmében egységes volt az ellenzék, mert az egész parlamenti küzdelem nem volt egyéb, mint az uralkodó társadalom egyes rétegeinek a hatalom birtoklásáért való küzdelme. Az obstrukció győzelme nem új társadalmi osztályoknak, hanem ugyanazon társadalmi osztály más rétegeinek hatalomra jutását jelentette volna. Ezért állott akkor Andrássy a mozgalom élére s a házszabályok megsértését a nemzet és alkotmány végromlásának hirdette, ugyanaz az Andrássy, aki az újabb házszabálysértések kezdetén azzal a mondással tért ki az ellenállás elől: C'est la guerre. Ugyancsak ő mondotta azt Justh Gyulának, hogy igen szívesen teszi magáévá az obstrukciónak Tisza és társai házszabálysértései ellen való harcát, ha az obstruálók elfogadják az ő választójogi programját.

Ha a többi ellenzéki politikusok álláspontja nem is volt ilyen határozott ezen a téren, azért egészen kétségtelen volt, hogy a vívódó obstrukció valami hatékony segedelmet nemigen várhatott tőlük. Az obstrukciót lehetővé tevő házszabályok mögött most nem egyes úri pártoknak a hatalomért való versengése, hanem az *általános választójog* állott. *Ezért* pedig ezek a konzervatív politikusok és pártok, amelyek a választójog dolgában közelebb állottak Tiszához, mint Justhhoz, nem voltak hajlandók igazi, hanem legföljebb csak tessék-lássék harcot vívni. A Függetlenségi Párt éppen választójogi álláspontja miatt meglehetősen magára hagyatva állott a képviselőházban. Ez az elszigeteltség a párt kevésbé harcias elemeinek bátorságát csökkentette, a választójog dolgában konzervatívabb tagjainak eddig lekötött és megnyilatkozni nem mert fölfogását fölszabadította, úgy, hogy éppen akkor, amikor a Tisza-párt döntő csapásra készült ellenük, a csüggedés és demoralizáció bizonyos jelenségei ütköztek ki a párton. Valószínű azért még nem volt, de nem

ment már lehetetlenség számba sem az az aggodalom, hogy valami döntő fordulat nélkül az obstrukció a képviselőházban vérszegénységben egyszerűen kimúl.

Az egész választójogi harcnak ez volt a legkritikusabb és legveszedelmesebb pillanata. Mindent meg kellett tenni arra nézve, hogy a Justh-párt új erőkre kapjon, hogy az ellenzéki pártok választójog-ellenes konzervativizmusa eltűnjék, hogy a véderőreformhoz csak az alkotmány és a törvények romjain keresztül vagy a választójogon keresztül juthasson el a Munkapárt; hogy minden politikai tényező tudja meg, hogy az általános választójog nélkül az állandó forradalom, a csendőrszurony és a Mannlicher uralma, az ostromállapot, a törvényes rend fölfordulása lesz Magyarországon a politikai élet formája. Ebben a helyzetben, az így élére állított viszonyok között ment ki a budapesti munkásság május 23-án az utcára.

Nem tüntetett, hanem a demokráciáért harcoló forradalom erőit vonultatta el a népjogok ellenségeinek szemei előtt: megmutatta, hogy minő erő, minő elszántság áll ma a választójog mögött. Még azok is, akik eddig nem tudták, akik eddig becsmérelték, arra a belátásra jutottak, hogy *a magyar politikai viszonyok közepette a munkásság jogot követelő forradalmi erejének ellenállni állandóan nem lehet.* Amíg május 23-ig igen sokan abban a hitben és egyúttal félelemben éltek, hogy *az obstrukció bukása a választójog bukását is jelenti,* hogy a választójognak a mai politikai erőviszonyok között a *házszabályok épsége* és így az obstrukció lehetősége a legerősebb biztosítója: azokat ez a nap megtanította arra, hogy a *választójog sorsát nem a házszabályok, nem az obstrukció, hanem a munkások ökle,* a Szociáldemokrata Párt forradalmi tömegei biztosítják. Bárminő lesz is az obstrukció sorsa, ez az erő itt van, és lehetetlenné tesz minden normális politikai életet az országban, amíg az általános választójog a demokrácia minden jogos igényét ki nem elégíti. Bizonyos

tekintetben *kettévágta ez a nap a választójog és az obstrukció között létesített politikai kapcsolatot,* mert megmutatta, hogy a tömegek milyen ereje lép a letört obstrukció helyébe.

Az ellenzéki pártok megértették ennek a napnak a tanulságait: a választójogi blokk megegyezésében jut ez a tény kifejezésre. Evvel megszűnt a Justh-párt elszigetelt helyzete a képviselőházban, elmúlt az obstrukció elalvásának vagy vérszegénységben való kimúlásának veszedelme, és a kormány számára nem maradt más út, mint vagy a választójog alapján a béke, vagy az erőszak útján a harc, amelyből az ő számára csak pusztulás és bukás származhatik.

A május 23-a véres ökle verte le Apponyi és Kossuth választójogi konzervativizmusát, és kötötte le ezeket a konzervatív politikusokat egy olyan választójog mellé, amely nagy lépést jelent a demokrácia mellé. A május 23-a véres ökle szerzett a Justh-pártnak szövetséges társakat a parlamenti küzdelemben. A május 23-a véres ökle és ennek az ökölnek újabb lecsapásától való félelem kényszerítette Tiszát arra az őrült és az egész ország, sőt a világ közvéleményét megmozdító erőszakosságra, amellyel, azt gondoljuk, ez a két balkezű gonosz ember, akarata és szándéka ellenére, a legnagyobb szolgálatot tette a választójog ügyének.

Május 23-a nyitotta meg a forradalmi harcoknak azt a korszakát, amely eleddig az elnöki erőszakot, a rendőrség uralmának a képviselőházban való állandósítását, a Kovács Gyula lövésével a *Browning polgártársnak* a magyar politikába való bevonulását jelenti, s amelyben *törvényes vagy terrorista fegyverekkel,* aminőket a viszonyok rákényszerítenek, addig nem szűnhet meg küzdeni a magyar munkásosztály, amíg politikai jogait ki nem vívta.

Szocializmus, 1911–1912. 8. sz. 337–346. old. Lásd A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. IV/A. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. 516–521 old.

HALLJÁK MEG SZAVAINKAT A VILÁG PROLETÁRJAI!

Azon a napon, amikor a magyar népköztársaság álomból valósággá szilárdul, a hála, a kegyelet és megindulás szavával kell köszöntenünk mindazokat, akik életükkel, szenvedésükkel, munkájukkal ezt a napot mindnyájunk számára megérlelték. Gondolok azokra a férfiakra, Martinovics Ignácra, gondolok azokra, akik 1849-ben proklamálták a köztársaságot és érette bitófa alá mentek és halált szenvedtek, gondolok arra a sok millióra, aki ebben a négy és fél esztendőben rettentő halált halt és borzalmas szenvedéseket szenvedett, és akiknek halálából és szenvedéseiből szállt a mi akaratunkba az az ellenállhatatlan erő, amellyel ledöntöttük ezt a rothadt világot, és ledöntöttük azoknak hatalmát, akik ennek a világnak megteremtői és haszonélvezői voltak.

És ha a halottakra és szenvedőkre gondolunk, akkor nekem ezeken kívül elsősorban gondolnom kell arra a sok ezer munkásra, arra a sok ezer szociáldemokrata bizalmi férfiúra, aki megvetve, üldözve, tolonckocsin, börtönben, rendőrlovak patái alatt, akkor, amikor senki sem tartotta igaznak ezt az eszmét, odaállottak és filléreket vontak el nyomorult hatosaikból és munkabéreikből, és akik politikai idealizmusnak gyönyörű példáját adva a világnak, nyomultak előre, hirdették ezeket az eszméket, és ennek a napnak megteremtése elsősorban az ő eszméjük és az ő érdemük.

Nagy dolgokat egyes emberek nem tudnak csinálni, ez csak a nagy közösségeknek, a nép igazi akaratának és erejének

lehet a gyümölcse, és mi, akik itt vagyunk, mindazt, amit csinálni akarunk, a népnek, a néppel, a nép parancsszava alatt fogjuk csinálni, és mi bízunk abban, hogy ennek a népnek politikai erőben, öntudatosságban, forradalmi készségben legerősebb rétege, a szociáldemokrácia lesz az egész magyar népnek képviselete. A magyar népköztársaság, amely a mai napon megszületett, egy nagy, világra szóló hatalmas politikai tény. Szabad emberekké lettünk ezzel politikai értelemben, mert szabad és öntudatos ember számára elviselhetetlen gondolat volt az mindig, hogy parancsolója, ura legyen olyan valaki, akinek semmi egyéb érdeme nincs a világon, minthogy megszületett. Nem ismerjük el ezt a jogcímet sem arra, hogy urak legyenek fölöttünk, sem arra, hogy bármi dologban, az élet javai fölött való rendelkezésben, a születés és kiváltság legyen ezentúl a döntő vagy ható tényező.

Azzal, hogy egy szabad népköztársaságot proklamáltunk a mai napon, nemcsak egy nagy politikai haladásnak tényét teremtettük meg, de megindultunk oly úton is, amelynek ez a lezajlott forradalom és ez a mai nap nem a végét, csak egy fontos állomását jelenti. Megindultunk azon az úton, amelyen kíméletlen szigorral és a nép erejének teljességével le fogunk sújtani mindazokra, akik az emberiséget és a mi országunkat és népünket belevitték ebbe a rettentő pusztulásba.

Ma itt áll előttünk az a királyi hatalom, amely megindította és elvesztette ezt a háborút. Itt áll előttünk mindazoknak politikai uralma, akik ezzel a királysággal szolidaritásban együtt dolgoztak és állottak. Itt áll előttünk a vádlottak padján az az egész politikai és gazdasági rendszer, amely a latifundiumokkal, a nagybankoknak és az uzsoratőkének hatalmával egyenlően bűnös abban, ami ezekben az esztendőkben itt történt. És én a népnek nevében merem azt mondani: ide hívom tetemre mindazokat. Lelkemben egy óriási ravatalt látok. Ezen a ravatalon ott fekszik az ezer sebből

vérző, ellenséges hadseregek invázióját szenvedő, embert és katonát ruhával ellátni nem tudó Magyarország. Ott áll lelki szemeim előtt azon a ravatalon az a sok millió ember, aki Flandriában és Volhyniában, a Doberdón és más egyéb harctereken, idegen hatalmi érdekekért a német császárnak, a habsburgi császárnak, a nagytőkéseknek érdekében vérzett és elhullott. Ott áll lelki szemeim előtt a sok millió ember, aki megrokkant, aki bénává, vakká, nyomorulttá, tuberkulotikussá, szifilitikussá lett azért, mert véreznie és szenvednie kellett az embertelen és gaz világrend és társadalmi rend ezer bajai miatt. Mind látom őket, és ezek teteméhez hívjuk azokat, akik ezt elkövették, hívjuk a királyi hatalmat, hívjuk azt az egész gazdasági és társadalmi berendezkedéseket és szent esküt és fogadalmat teszünk, hogy ti pedig, akik ezt csináltátok, soha ebben az országban parancsolni nem fogtok.

Kiveszünk kezükből minden hatalmat, mert azt akarjuk, hogy ez az ország a dolgozó népnek országa legyen, hogy itt éljen és boldoguljon mindenki, aki dolgozik, de szava ne legyen azoknak, akik ezt az országot és ezt a világot temetővé és siralomházává tették. Én itt ma a nép nevében a királyi hatalom ellen és mindazok ellen, akik ezzel a királyi hatalommal szolidaritásban jártak el, én a nép nevében vádat emelek ellenük azért, mert a nép ellenségei voltak. Vádat emelek ellenük azért, mert folytatták a háborút egészen a mostani időpontig, holott tudták, hogy minden elveszett, de csak saját hatalmi érdekeiket akarták millió ember egészségének, az ország jövendő fejlődésének föláldozásával megmenteni. Vádat emelek ellenük, hogy aljas családi és hatalmi érdekeikért tönkretettek bennünket. Vádat emelek ellenük a nép nevében azért, hogy az ország magyar népét, a divide et impera régi jelszavát fölhasználva, összeveszítették az egész világgal és elsősorban azokkal a népekkel, amelyek itt együtt élhettek velünk, és akikre nézve, bárminő ellenségesen állnak is ők ma velünk szemben, én mégis remélem, hogy ha a

Habsburg császárság jogara alatt élve ellenségeink voltak, mint szabad népköztársaságok velünk meg fogják találni a béke és megértés útját.

De tisztelt Nemzetgyűlés, ma a politikai szabadság teljessége az, amit megadunk a népnek, vagy amit nem is jól mondtam, a nép parancsából mi a népnek szervezve és organizálva visszaadunk. A politikai szabadság, köztársaság, a legradikálisabb politikai demokrácia: ezek mind csak eszközök egy szervezett társadalomban arra, hogy az a nagy küzdelem, amely az emberek társadalmának az igaz életelvét teszi a szegénység és gazdagság harca egymás ellen, hogy ez a nagy küzdelem a politikai demokrácia eszközeinek segítségével könnyebben és előnyösebb föltételek közt induljon el a vagyontalan, a kiuzsorázott, az elnyomott néposztályok számára. Nekem nem kell az a politikai demokrácia, amely mellett megmarad a milliók nyomora és szegénysége néhány tízezer javára. Nekünk a politikai demokrácia eszköz arra, hogy annak minden szabadságjogát kihasználva, a nagy tömegek az ő gazdasági jólétüket megalapíthassák. Nem politikai demokrácia az, ahol 12 órát kell dolgozni nyomorult munkabérekért a tömegeknek, és mások munka nélkül nagy jövedelmekhez juthatnak. Nekünk a politikai demokrácia csak eszköz arra, hogy a munka nélküli jövedelmeket kiküszöböljük a társadalomból. Eszköz arra, hogy az ezért folyó harcot ne kelljen nekünk az anarchia, a fölfordulás eszközeivel, hanem a fölvilágosítás, a meggyőzés, a politikai szabadság eszközeinek kihasználásával lehessen folytatnunk. Mi oly demokráciát akarunk teremteni – és ebben az egész kormány egyetért velem –, amely mellett ebben az országban egyetlen egy embernek se legyen módja munka nélkül jólétben élni, és ne legyenek itt olyan emberek, akik bőségben és gazdagságban élnek anélkül, hogy dolgoznának.

Mi az igazságtalan vagyon- és jövedelemelosztás megvál-

toztatására akarjuk fölhasználni a politikai demokrácia eszközeit.

Ezt, tisztelt Nemzetgyűlés, egy olyan társadalmi és gazdasági rendben, amely sok ezer esztendőnek a gyümölcse, rossz gyümölcse, egyik napról a másikra elérni nem lehet, de mi el akarunk indulni ezen az úton és a fejszét, igenis, a fának gyökerére akarjuk vetni. Mi látjuk, hogy a latifundium, a nagybirtok volt egyik tényezője annak, hogy Magyarország elveszett. Mi igazságtalannak és elviselhetetlennek tartjuk, hogy millió és millió földműves, ha a frontról hazajön, itt semmi földet ne találjon, és azért mi a földet a földműves nép kezére akarjuk juttatni. De ugyanakkor, amikor ezt megtesszük, ugyanakkor a nagy vagyont és a nagytőkét is arra akarjuk kényszeríteni, hogy az állam rekonstrukciójának terheiből a háború bajainak orvoslására, a nép sebeinek gyógyítására ez a nagytőke adja ide mindazt, amit az igazság és a népakarat tőle követel. Mi azon a véleményen vagyunk, hogy a gazdasági és ipari életnek az organizáció kellő fokára eljutott olyan elemei, amelyek kinőttek az egyéni vezetés alól, amelyek ezáltal éretté lettek arra, hogy ne egyének tulajdonai legyenek, hanem mindannyiunk tulajdonai, ezeket az egyéni vezetés alól kinőtt nagy üzemeket a társadalom birtokába akarjuk venni, át akarjuk vezetni oly módon, amely a mostani katasztrofális időben, amidőn a munka produktivitása és a gazdasági élet folytonosságának biztosítása olyan fontos, az üzemeknek és az egész gazdasági életnek további funkcionálását nem teszi lehetetlenné. Ez az a program, amelyet mi a politikai szabadság eszközeivel ki akarunk vívni, és nekünk azért értékes ez a politikai szabadság, mert azt hisszük, és reméljük, hogy ennek segítségével éppoly vértelenül, éppoly kevés áldozattal tudjuk a nagy szociális átalakulást megcsinálni, mint amily kevés áldozattal, amily kevés vérrel sikerült nekünk a politikai forradalommal Magyarország politikai demokráciáját kivívni. És mert tu-

dom, hogy ez az az út, amelyen járni akarunk és amelyen az egész kormány járni akar, ezért én mint nemzetközi szociáldemokrata – ez voltam és fogok maradni mindig és azért, mert tudom, hogy a szocializmus felé való fejlődés útján hatalmas lépésekkel akarunk előremenni –, ezért merek én mint nemzetközi szociáldemokrata innen, e helyről egy szóval fordulni a világ szociáldemokratáihoz, azoknak az államoknak szociáldemokratáihoz, amelyekkel még hadban állunk vagy amelyek ellenséges erővel állnak szemben Magyarországgal, fordulok a csehszlovák szociáldemokratákhoz, és megkérem őket innen: a magyar nép, az egész szociáldemokrata munkásság és az egész magyar nemzetnek nevében, hogy lássák be azt, hogy mi most az újjáépítés óriási művén fáradunk, adjanak nekünk némi haladékot, hogy berendezhessük házunkat, amelyből látni fogják, hogy semmit sem akarunk tőlük, csak a jövőben egyetértésben, velük együtt küzdeni az emberiség nagy ellenségei, a szolgaság, a szegénység, a tudatlanság és a betegség ellen. Azt mondom nekik, hogy bízzanak meg bennünk, bízzanak meg abban, hogy semmi ellenséges célunk nincs, és bízzanak meg abban, hogy mi nem akarunk egyebet, mint velük testvéri szolidaritásban dolgozni. De kérve kérjük őket mint szocialistákat, mint proletárokat: gondoljanak arra, hogy az olasz frontnak poklából százezrével jönnek haza most rongyosan a magyar proletárok, és a cseh-tót szociáldemokraták ne engedjék meg azt, hogy ezek elől a rongyos proletárok elől, akik mezítláb és ruha nélkül jönnek ide, elvegyék a cseh imperialisták azokat a szöveteket, amelyekből ruhát tudnánk nekik készíteni. Kérjük őket a nemzetközi proletárszolidaritás nevében: ne akadályozzák meg azt, hogy ide bejusson az a szén, amelyre az élelmezés, a katonák hazaszállítása és a munka produktivitása szempontjából egyaránt szükség van.

És ugyanezzel a kéréssel fordulunk a nagy nyugati államokban lévő elvtársainkhoz, a Longuet-khoz és Henderso-

nokhoz, és kérjük őket innen, és más formában is meg akarom kérni őket, hogy ne tegyék meg és ne engedjék meg, hogy az itt fejlődő, élni és hatalmassá kialakulni készülő demokráciát a régi világ imperialistái megfojthassák. Nem tenném, nem tudnék ilyen szót intézni hozzájuk innen, ha nem élne bennem az a rendületlen hit és meggyőződés és az az akarat, hogy ez a kormány csak addig fog élni és mi ebben a kormányban csak addig fogunk dolgozni, amíg ezen az úton, amelyet vázoltam, együtt fogunk haladni...

Most talán még csak azt az egyet akarom megmondani, hogy azoknak a rettentő bajoknak és szenvedéseknek tömegében, amelyek között ma ez az ország vergődik, ma az az állapot, amikor a nép közömbösen áll szemben az országgal, megszűnt, mert ez az ország, ez a népköztársaság a mi országunk is, és mi is minden érdekszálunkkal, minden akaratunkkal ide vagyunk fűzve ehhez az országhoz, és azt mondjuk, hogy most ennek az országnak millió és millió sebe annak a régi rendszernek a bűne, amelyet ma kriptába tettünk. Mi egyebet nem tudunk e pillanatban tenni, mint hogy gyógyító írt kínálunk oda a népnek ezzel a szabadsággal, és a szabadság és szolidaritás nagy gondolatával fordulunk az egész világhoz és kérjük ennek a világnak segítségét, de azzal, hogy ha ezt a politikai szabadságot intézményekben megteremtettük, a mi forradalmi munkánk még véget nem ért. Az intézmények után az embereket kell átalakítani, minden helyre ebben az országban olyan egyéneket kell állítani, akik ennek az új forradalmi gondolatnak, ennek az új Magyarországnak, ennek az új világnak a szellemével vannak áthatva.

Én azt gondolom, hogy most már eljött az az idő is, amelyről a magyar forradalom nagy költője, Petőfi Sándor beszélt, amikor azt mondotta, hogy eljön az a nap, amikor minden rabszolganép jármát megunva, síkra lép. Pirosló arccal áll künn ma minden rabszolganép a világ színpadán. Ezelőtt a világ ebben a négy esztendőben a gyásznak, a nyomorúságnak

fekete színébe öltözött, és ez volt az az internacionálé, amelynek színében angol és francia, német és magyar egyaránt járt. Én hiszem, hogy Petőfi proféciájának az a második része is be fog válni és betelőben van, amely azt mondja, hogy nemcsak pirosló arccal, de piros zászlókkal is ki fognak állni a népek egymás után, és egy hatalmas szimfóniában fogják elzengeni a világszabadság hatalmas dalát.

(Beszéd a köztársaság kikiáltásakor a Parlament kupolacsarnokában 1918. nov. 16-án.)

Népszava, 1918. november 17. 6–7. old.

A politikai forradalom széttörte, a szociális forradalom helyreállította a munkásmozgalom szervezett részének egységét. Azt az egységet, amelyet a szociális viszonyok, a gyárban, műhelyben, szántóföldön, irodában való együttlét és kizsákmányoltatás jelent, a munkásmozgalomnak politikai széttagoltsága nem érinthette. Ez az egység politikai pártoktól, a proletariátus szervezeteitől függetlenül megvan és megvolt, s a két politikai párt között megoszlott proletárok, találkozva reggel a gyárban, irodában, a munkanélküliségben, nyomorban, látták, hogy *pártjaik* széttagoltsága ellenére eleven valóság az *osztályok* egysége. A volt Szociáldemokrata Pártnak és a volt Kommunista Pártnak egyesülése nagy lépés a proletár*osztály* egyesülése felé, és éppen mert *ez az osztályegység* mindig megvolt, azért kell hinni azt, hogy ez az összeforradás gyors, tartós és gyökeres lesz.

Ámde a proletárság nagyobb, számosabb, mint amennyi a két proletárpártban eddig elfért és elhelyezkedett s mint amennyi most az eggyé vált Magyarországi Szocialista Pártban átvette a hatalom teljességét. A szervezetlen és felvilágosítatlan proletártömegek hatalmas erejét, számbeli súlyát is be kell kapcsolni a szociális forradalom nagy munkájába, a kizsákmányoltak egész tömegének forradalmi lendülete szükséges ahhoz az építő- és romboló munkához, amelynek gyümölcse lehet csak a szocialista társadalom. Az egész proletárságnak ezt az egységét, amelyet mindeddig hiába keresett a munkásmozgalom és hiába próbáltak megvalósí-

tani a szakszervezetek és a munkásság politikai pártjai, megadják a proletárosztály szervei: a munkás-, katona- és paraszttanácsok. A magyarországi munkásság eddigi két politikai pártjának egyesülése csak lépcsőfok lehet *annak* az igazi alapvető, intézményesen kifejeződő proletáregységnek megteremtésére.

A volt Szociáldemokrata Párt tagjai és vezetői erre a nagy munkára becsületesen és jóhiszeműen felajánlják munkaerejüket és segítségüket. Kimondhatatlan erkölcsi és lelki szenvedések forrása volt mindannyiunk számára, hogy *szövetségben* kellett dolgoznunk a polgárság egy részével, és hadban állani a proletárság nagy, szociális idealizmustól és forradalmi tűztől áthevített tömegével. De az volt a meggyőződésünk, hogy a szociális forradalom felé vezető nagy történelmi folyamatban ez az átmenet szükséges és kikerülhetetlen volt, és ezt a munkát, noha hálátlan, sőt sokak szemében gyűlöletes volt, el kellett végezni. Az orosz proletárforradalom sem kezdődött a proletárdiktatúrával, és a politikai forradalmaknak az imperializmus korszakában, úgy látszik, az a történelmi feladatuk, hogy előkészítsék a talajt és a lelkeket a proletárdiktatúra számára. A magyar politikai forradalom nagy részben végrehajtotta a polgárságnak mint osztálynak lefegyverzését, amennyiben igyekezett kicsavarni a polgári osztály kezéből a hadsereget és a fegyveres erő minden intézményét. A proletárdiktatúra gyors és vértelen megteremtése aligha lett volna lehető e nélkül a munka nélkül.

Az én megítélésem szerint ezt a történelmi funkciót töltötte be az októberi forradalom óta eltelt fél esztendő. De emellett napról napra világosabbá lett, hogy a proletárság tömegei *ezzel* az eredménnyel nem érik és nem érhetik be, hogy két leküzdhetetlen lelki energia dolgozik a munkásosztályban. Az *egyik* az, hogy a *hatalom teljességét* követeli a maga számára, a *másik az,* hogy ezt a teljes hatalmat a *szocializmus* megvalósítására, az imperialista államszervezet és a

kapitalista társadalmi rend lerombolására akarja felhasználni. Nyilvánvalóvá lett az is, hogy ezt a mindennél nagyszerűbb világtörténelmi célt a régi módszerekkel megvalósítani, sőt megközelíteni sem lehet, és *ezért* bukott meg az egész régi politika, és ezért kellett rálépni arra az útra, amelyet az orosz szovjetforradalom jelölt ki a világ proletárságának.

Ezen az úton járni biztosan, céltudatosan, bátran – ez ma mindenkinek a kötelessége, aki nem akar félreállni és lemondani arról, hogy segítsen, kivegye részét abból a munkából, amely életének erkölcsi nagy, megváltó világorganizációjába belekapcsolta. Tragikus óra, nehéz elhatározás sokak számára, de aki igazán forradalmi, lázadó lélek, akinek a szocializmus valóban lelki szükséglet és erkölcsi énjének egy darabja, az nem választhat egyebet, mint azt, hogy inkább pusztuljon el a szocializmus teljességéért harcoló proletársággal, mint rothadjon vagy sorvadjon el a múltat amúgy is hiába menteni igyekvő polgársággal.

Így kellene még akkor is cselekednünk, ha a világ szekere visszafelé rohanna, holott nagy küzdelmek, dandárnyi munka, kemény és nagyszerű erőfeszítések útján, de feltartóztathatatlanul rohan a proletárság világuralma, a nemzetközi szociális világforradalom felé.

Vörös Ujság, 1919. március 28. Lásd MMTVD 6/A. köt. Kossuth Könyvkiadó 1959. 65–66. old.

Ül az ország talpig gyászban, imádkozik, körmenetel, akasztat, szitkozódik, szónokol, kardot köszörül, fegyvert csempész, és arra készülődik, hogy felkínálja magát a francia, angol és amerikai nagytőkéseknek a munkásmozgalom egyetemes hóhérjául, s így menti meg és biztosítja úri egzisztenciáját. *„Itt forradalmak gyökeresen lesznek kiirtva"* – ez a felirata az új üzletnek, amelyet a keresztény erkölcs nevében, papok áldása, gazdag zsidók segélye, grófi és egyéb földesurak közreműködése mellett megalapítottak Magyarországon, s melynek áruját Neuillyben kínálják az orosz–szovjet csapatok előnyomulásától megriadt tőkéseknek. Ez ma a magyar külpolitika, ez a magyar békepolitika: a felszabadult nemzeteknek újból a szolgabírák és grófok hatalma alá vetése, a földműves és ipari munkásságnak teljes politikai letörése a nemzetközi ellenforradalom győzelme útján, a nemzetközi ellenforradalomnak teljesített bármilyen, de legszívesebben hóhéri és csendőri szolgálatok révén. Mindazok a kísérletek, amelyeket a magyar békedelegáció Neuillyben már eddig is tett, s amelyek nyilván még folytatódni fognak a béketárgyalások *elhúzására,* ezt a célt szolgálják: időt nyerni, hátha olyan helyzet áll elő, hogy a Szovjet-Oroszország ellen való fegyveres harcban rászorul az antant a magyar *paraszt* vérére, amelyet Apponyiék készségesen szállítanak, s borravalóul megkapják azt a jogot, hogy nagy hadsereget tarthassanak, s szépszerével vagy fegyveres erővel visszavegyék azt, amit az *első* háborúban elveszítettek. A *német* imperializmus

cselédjei voltak és a német nagytőkések kedvéért levágattak vagy egymillió magyar parasztot az első háborúban; miután ott elbuktak, most az antantimperializmusnak hajlandók szállítani, ami még ép testű *parasztfiú* az országban megmaradt, s az ő csontjukkal és húsukkal akarják visszavásárolni azt, hogy újból *nagy* országban lehessenek urak. Ezt nevezik ma békepolitikának. A kalandor- és hóhérpolitikának ebből a förtelmes keverékéből születhetik-e valami tiszta és emberséges dolog?

Magyarország sorsa valóban tragikus, és bukása tényleg a legrettentőbb valamennyi zuhanás közül, amely a nagy forgatagban elkövetkezett. A Magyarországnak diktált neuillyi béke éppen olyan igazságtalan, mint a versailles-i vagy saint-germaini béke, s éppen olyan igazságtalan, mint amilyent a német, osztrák, magyar imperialisták a mai győzőknek diktáltak volna, amilyet diktáltak is Breszt-Litovszkban és Bukarestben, amikor még másképpen fordult a kocka. Egy francia royalista tábornok, Franchet d'Esperey, aki a belgrádi fegyverszünet megkötésekor azt az üzenetet küldte a magyar népnek, hogy tömörüljön *Károlyi* köré, mert ez az egyetlen mentség számára, a budapesti szerfölött kétes hírszolgálat szerint azt mondotta, hogy Magyarország azért kap olyan kemény békét, mert *forradalmai* voltak. S az egész mai magyar politika azt üvölti szerte az országban, hogy Magyarországot nem a háború, hanem a forradalom gyengítette el! Nem, tisztelt urak, a magyar nép nem felejtheti el és nem fogja elfelejteni, hogy valamennyi erőforrását ez a négy és fél éves mészárlás pusztította el, amelyben az Apponyiak, Tiszák, Huszár Károlyok a jókedvű adakozó bőkezűségével ütötték csapra a magyar népnek, elsősorban a magyar parasztnak a vérét, a bőkezű adakozó nemtörődömségével formálták át lőszerré, fegyverré, bakanccsá, hadifelszereléssé a magyar ipari és mezei szorgalom minden hozadékát. A kemény béke a *forradalmak* gyümölcse?! Hát nem tudja az

egész világ, hogy mindazok a szerződések, amelyeket az antanthatalmak a román, cseh-tót, jugoszláv államokkal kötöttek, s amely szerződések végrehajtása a neuillyi szerződés, 1916–1918 *között* jöttek létre, amikor Magyarországon még korlátlan urak voltak a Habsburgok és grófi, bankári, főpapi cselédjeik.

A nemzeti felszabadulás után törekvő népekkel szemben a régi magyar és habsburgi uralom az *ellenforradalom* volt, és azok a szerződések, amelyeket a románok, csehek, jugoszlávok az antanttal kötöttek, és amelyekben Magyarországnak a neuillyi szerződésben megjelölt határai nemzeti határok gyanánt szerepeltek, *noha jórészben nem azok,* a csehszlovákok, románok, szerbek nemzeti *forradalmainak* voltak a dokumentumai. Ha a magyar uralkodó osztályok 1906-ban az általános választójoggal letörettek volna, és ha *akkor* megindult volna az Osztrák–Magyar Monarchiának egy nagy federatív államszövetséggé való átalakulása, amely szükségképpen a maga gazdasági és nemzeti egységébe vonta volna az összes Balkán-államokat: Magyarország nem maradt volna ugyan meg a magyar uralkodó osztály kizsákmányoló államának, de megmaradt volna a dunai államok federációjában *gazdasági egység gyanánt és egyenlő rangú fél képpen.* De mivel ez csak a magyar uralkodó osztály nemzeti és szociális osztályuralmának letörésével vagy önkéntes feláldozásával mehetett volna végbe s *elmaradt:* Magyarország a nemzetiségi elv *forradalmi* jelszavával harcba induló és szervezkedő népekkel, a románokkal, jugoszlávokkal, csehtótokkal szemben, mint az *ellenforradalmi,* nemzeti egységet és felszabadulást akadályozó hatalmi elv képviselője lépett fel és került a háborúba az egész világgal szemben, az egész világ ellen. Ugyanazok az Apponyiék és Huszárék, akik most azt szavalják, hogy a *forradalom* miatt kap Magyarország kemény békét, hirdették négy és féléven keresztül, hogy Magyarországot fel fogják darabolni, *ha elveszti a háborút.*

A forradalom, Károlyi vagy a proletárforradalom veszítette el a háborút? A forradalom erői uralkodtak Magyarországon? A demokrácia vagy a szocializmus intézte Magyarország belső és külső politikáját *addig* az időpontig, amikor Tisza István felállott 1918 októberében a magyar képviselőházban, és kimondotta azt a súlyos szót, *amelyben már benne volt a neuillyi béke,* hogy „elveszítettük a háborút".

Másfél száz esztendő óta *két* forradalmi elv gyúrja a világot. Az egyik a *nemzeti* eszme, amely épített és rombadöntött világokat, államokat, felemelt és letaszított népeket. A másik elv a *szociális igazságnak, a szocializmusnak a* gondolata, amely az osztályszempontok érvényesítésével dönt romba államokat és taszít le, emel fel osztályokat. A magyar állam, ahogy uralkodó osztályai, a forradalom háromnegyed éves intermezzójától eltekintve, *mindkét* forradalmi világépítő elvvel szemben az ellenforradalom hatalmi szervezete volt. *A nemzeti felszabadulás* gondolatával szembeszegezte a nemzeti *elnyomatás* elvét, s az elnyomott népek benn az országban felszabadulni, a körülötte élő nemzeti államok megszületni másképpen nem tudtak, mint hogy rombadöntik a magyar államot. A nemzeti gondolat forradalmi erejével való szembehelyezkedés ellenforradalmi politikája pusztította el először Magyarországot. S mostani egész vitustánca és készülődése arra vall, hogy ez még nem volt elég nekik, hogy bukásuk még mindig nem elég súlyos: az előbb vagy utóbb, egy vagy más úton diadalmaskodó *szocializmus* erejével, a szociális *forradalommal* szemben most újból az *ellenforradalmi* erőszak elvére építik fel Magyarországot és készítik elő végleges és újabb bukását.

Az Ember (Wien), 1920. január 31. 3–5. old.

A MAGYAR NEMZETGYŰLÉS

Február 16-án összeült a magyar nemzetgyűlés. Az első törvényjavaslat, amelyet elébe terjesztettek, arról intézkedik, hogy a forradalom, a Károlyi- és a proletárforradalom alatt hozott összes törvények és rendeletek hatályukat vesztik és érvénytelenekké lesznek. Magyarország ezzel jogilag és politikailag visszakerült oda, ahol 1918. október 31-én volt, amikor a budapesti Keleti pályaudvaron fellázadt menetzászlóalj cselekedete elindította a forradalom lavináját. Ezzel a törvénnyel, a forradalom jogilag befejeződik és megsemmisül, és a magyar nemzetgyűlés, amelynek a forradalom törvényesítő szervének kellene lennie, az ellenforradalom nyílt és bevallott szerve gyanánt alakult meg.

Csakhogy ha az életet is olyan könnyű volna új medréből a régibe visszaszorítani, mint amilyen könnyű és egyszerű dolog törvényszakaszokban befejezettnek és megsemmisültnek jelenteni ki azt az elemi erőt, amely másfél esztendő óta gyúrja és formálja és tovább is fogja gyömöszölni és rázkódtatni Magyarországot! Maga ez a nemzetgyűlés, amely kérkedve hirdeti világgá ellenforradalmi szégyenét, nemcsak létében, hanem még mai hamis és erőszakolt összeállításában is a forradalom elvetélt gyümölcse. Nemcsak azért, mert az eddig mindig osztályválasztójog alapján választó Magyarországon még a fehérterrortól hatásában teljesen megbénított általános választójog is mély hatású, hanem azért is, mert az események kikerülhetetlen logikája azt az ellenforradalmi nemzetgyűlést is az osztályharc eszközévé fogja avatni vagy

a legrövidebb idő alatt szét fogja robbantani. Reméljük az utóbbit, mert ebül gyűlt szerzésnek ebül kell elveszni!

A magyar nemzetgyűlés nem a demokráciának, hanem a demagógiának a gyümölcse, amely a terrorral szövetkezve megfosztotta a politikai érvényesülés lehetőségétől az egész ipari és mezőgazdasági munkásosztályt és a polgárságnak demokratikus gondolkodású rétegeit, de egyúttal majdnem teljesen elsöpörte a régi politikusoknak azt a világát, amely egy fél század óta kormányozta Magyarországot. Semmi sem mutatja némely magyar elméleti forradalmár vakságát és a legnyilvánvalóbb tények meglátására való teljes alkalmatlanságát jobban, mint az, hogy ezek ezt a magyar nemzetgyűlést a feudalizmus és kapitalizmus szervének látják, holott ez a testület a városi és falusi kispolgárságnak egy-egy feudális és kapitalista szigettel megszakított tengere. Bizonyos, hogy a bankárok, grófok, püspökök, gyárosok, a Pallavicini és Széchenyi gróf szabású „kisgazdák" főképpen a monarchista restauráció jelszavával megkísérlik majd, hogy ezt a nemzetgyűlést ne csak a munkássággal és a városi demokráciával szemben, hanem a parasztsággal szemben is a feudális érdekek képviselőjévé gyúrják és fondorkodják át, de nagyon fura dolgoknak kellene történniök Magyarországon, ha előbb vagy utóbb nem a paraszturalom szervévé válnék ez a magyar nemzetgyűlés. Nagyatádi Szabó István, mint a magyar köztársaság elnöke, ez a lehetőség szunnyad a mai magyar nemzetgyűlésben.* A forradalom igazi hajtóereje, a

* Nagyatádi Szabó István a Kisgazdapárt vezetője volt. Itt is szükségesnek tartjuk megemlíteni, amire már korábban utaltunk: Kunfi nem egy emigrációs írásában, így az itt közöltekben is – talán a korábbi szociáldemokrata felfogás reakciójaként – az agrárkérdésnek, a parasztság szerepének túlzott jelentőséget tulajdonított. Megmutatkozik ez 1919 értékelésében, amelynek során a földosztás elmulasztásával kapcsolatosan a tanácskormány *egész* tevékenységét illetően negatív értelemben általánosít, vonakozik az eljövendő magyar forradalom mozgatóerőinek, sőt az oroszországi helyzetnek a megítélésére is.

földkérdés ma is teljes megoldatlanságában mered a magyar politikusokra s ennél a kérdésnél, amelyet ez a tavasz mérges formájában odalök majd a földosztás és kárpótlás formájában a magyar nemzetgyűlés elé, fog elválni a vese a májtól.

Természetes, hogy a magyar parasztság éppoly képtelen arra, hogy állandóan fenntartsa diktatúráját, mint ahogy értelmi, erkölcsi, lélektani, politikai okokból nem volt rátermett erre a magyar proletariátus sem. Az egész gazdasági életet újra kell építeni, államot teremteni: ezt a feladatot a magyar munkásosztály nélkül elvégezni nem lehet. A munkásság mai szörnyű állapota ellenére is nagy gazdasági és nagy politikai hatalom Magyarországon is: gazdasági, mert nélküle és akarata ellenére nincsen termelés, politikai, mert szövetségese az egész nemzetközi helyzet és a munkásosztálynak világszerte növekedő hatalma, s másrészt azért, mert a két forradalom lelkileg átalakította a magyar munkásosztályt, forradalmi és állampolitikai nevelésben részesítette, és az ellenforradalom fehérterrorja megteremtette azt a hősi vonását a magyar munkásmozgalomnak, amely a jövendőben minden opportunizmus ellenségévé fogja tenni és ezzel erejét és félelmességét fokozni fogja.

Abban a Közép-Európában, amelyet keletről az értelmessé vált, a lehetőségekkel számoló, diktatórikus forma alatt szociáldemokrata politikát űző, valamennyi szocialista erővel számot vető leninizmus határol, amelynek nyugatán a munkásuralom szellemével, a szocializmus értelmes akarásával felszerelt brit munkáspárt fogja a világ sorsát igazgatni – a magyar reakció egy szörnyű, kétségbeejtő, elviselhetetlen epizód, de mégis csak epizód.

Az Ember (Wien), 1920. február 21. 3–4. old.

Két forradalom lezajlása, az ellenforradalom féktelen tombolása és a *harmadik magyar forradalom* vajúdása, készülődése közepette ott áll a tavaszi munka megindulása után a magyar szegény földműves, *Földnélküli János,* ahol a forradalmi birkózás megindulta előtt állott: az uraság földjét túrja, és noha nemcsak szemet, de kezet is vetett rá: most sincsen egyetlen arasszal több földje. Bármilyen sok rohamsisakot csempésznek is angol segítséggel Magyarországra: ezt az állapotot Földnélküli Jánosunk és Nincstelen Péterünk el nem viseli. Földet akar, amely ma látszatra keményebben és megmarkoltabban van a földesúr kezében, mint Dózsa György ideje óta bármikor.

Kevesen tudják, s még azok is, akik tudják, nemigen tartják számon, hogy a Károlyi-kormány igazi szétrobbantója és a Tanácsköztársaság kikiáltásának igazi hajtóereje: a *földkérdés* volt. A Szociáldemokrata Párt szocialista felfogásával, marxista meggyőződésével és a gazdaságos termelésnek mindenek fölé való helyezésével nem tudott belenyugodni abba, hogy a földbirtokreform a nagybirtok felparcellázása útján menjen végbe, hogy a föld nélküli proletárságból kisgazda osztály alakuljon, amely addig, amíg földjét meg nem kapta, forradalmár, de amely attól a pillanattól kezdve, hogy ez a kívánsága teljesült, minden konzervatív politikának legbiztosabb és legmegrendíthetetlenebb pillére. Ehhez a későbbi forradalmi jövő szempontjából oly fontos kérdéshez azután ugyanolyan nyomatékkal csatlakozott a produktivitás, a

többtermelés szempontja, amelynek alapján ellenezni kellett, hogy modern felszerelésű, gazdaságos nagyüzemek apró, sokszor életképtelen parcellákra veressenek szét. Ez a kettős gondolatmenet hajlította a Szociáldemokrata Párt jelentékeny részét a *szövetkezeti nagybirtok* felé, és amikor a cselédség és proletárság önkényes foglalásokkal rátette kezét a birtokokra: a Kisgazdapárttal és a Károlyi-párttal való együttműködés lehetetlenné vált. Ha a Szociáldemokrata Pártot a szocializmus elvi megoldásához való ragaszkodás, tudományos és elvhű politika nem ösztökélte volna arra, hogy az erősen individualista, Károlyi–Búza-féle földreform ellen halogató, majd nyíltan ellenálló akciókat indítson, a múlt tavasszal megindulhatott volna a földosztás, és sem proletárdiktatúra, sem fehérterror nem lett volna Magyarországon. A valóban földhöz jutott parasztság mindenki ellen megvédte volna *földjét, vagyis azt a forradalmat,* amelyet ő akart és elképzelt.

Teljességgel lehetetlen volt, hogy a Tanácsköztársaság kevésbé szocialista politikát csináljon, mint aminőt a Szociáldemokrata Párt követelt, és mint amilyennek a megvalósulásáért felfordította a jobbmódú parasztsággal, Károlyival és Szabó Istvánnal való együttműködését. Nem azért volt ez lehetetlen, mintha ilyen fordulatok és fordulások nem férnének össze a forradalommal, sőt a proletárforradalom lenini formájával is, hanem azért, mert –, hogy egy drasztikus szót, de igazat mondjak, s ezt a szót már egyszer ki kell mondani – jobb- és baloldalastúl, kommunisták, csakúgy mint szociáldemokraták szamarak voltunk ahhoz, miképpen kell és lehet elkormányozni egy országot. Formuláinkkal, eltanult és sokszor rendesen át sem gondolt tanulmányainkkal nekimentünk az életnek, s jaj volt neki, ha nem akart belegyömöszölődni formuláinkba, vagy hamarosan kicsúszott belőlük. Így történt, hogy a marxizmus agrárpolitikája ugyan újból és most még gyökeresebben diadalmaskodott Magyar-

országon, de a Földnélküli Jánosok és Nincstelen Péterek néhány hét múlva a legnagyobb elégedetlenséggel látták, hogy a földesúr ugyan elszaladt, a földet elvették tőle, de nem adták neki oda – pedig az egész történelmi, sőt dialektikus folyamatból őt *csak* az érdekelte. S így könnyű dolguk volt azoknak, akik a *földosztás* jelszavával kezdték már a múlt év júniusában a tanácsrendszer ellen izgatni a földművesszegénységet, amely a mezőgazdasági munka elvégzése után minden magyar ellenforradalom és minden román invázió nélkül, újból odaállította volna a földkérdés elé a magyar politikát. Bizonyos, hogy az ellenforradalomnak és a restaurációnak nagyon könnyű dolga lett azzal, hogy a föld elfoglalása a szövetkezetek *jogi* formájában és nem a földosztás *tényleges* formájában ment végbe: a kastélyból, amelyben a direktórium és a községi munkástanács székelt, vagy valamely jóléti intézmény működött, sokkal könnyebb volt kiűzni a parasztot, mintha a földet elfoglalta, felosztotta, tényleg birtokba vette volna! Igaz, hogy idő sem volt rá, hogy gyökeret verjen az új rend a földben: de ez nemcsak az *időn,* hanem a *renden* is múlott.

A diktatúra bukása után a földesuraknak azonban még mindig igen forró volt az édes magyar anyaföld, és a *keresztény* kurzus jegyében birtokaikat sebtében bérbeadták *zsidó* nagybérlőknek. Ezek a nagybérlők most, részben, mert zsidók, részben, mert földfoglalók, ijedten menekülnek a falvakból, különösen a Dunántúlról. A mezőgazdasági munkabéreket a szolgabíró-uralom leszorította, s most, amikor az aratási szerződések készülnek, az aratók látják, hogy az idén legfeljebb a harmadáért kellene aratniuk, mint amennyiért tavaly arattak. Kezdik érezni, hogy a szegénység forradalmi politikai hatalma *nagyobb konvenciót* jelentett és hozott a számukra – s ebből *furcsa aratás* kerekedhetik Magyarországon az idén!

Az úgynevezett nemzetgyűlés semmit sem tud, semmit sem

mer, semmit sem akar tenni Földnélküli Jánosért. A Kisgazdapártban alig van egy tucatnyi képviselő, aki ne a nagyurak zsebében volna, a keresztények pedig mind nyíltan grófi és püspöki cselédek. A nagybirtokosok főtitkárjára, Rubinekre van a földreform szalonnája rábízva: ebből furcsa őszi munka kerekedhetik az idén.

A magyar forradalom igazi problémája és hajtóereje: a *földkérdés* a maga teljes megoldhatatlanságában, csak véresebben, elvadultabban, keservesebben vár a gazdájára, és a Földnélküli Jánosok hatalmas tábora, amely tábor a megcsonkított, de latifundiumainak teljes birtokában maradt Kis-Magyarországon még aránytalanabb és fontosabb, mint annak előtte volt: nyugtalanul, lázongva, kémleli a szemhatár alját:

Jön-e a szabadító?

Az Ember (Wien), 1920. április 18. 3–5. old.

A BOJKOTT

1

Tehát *van* magyar kérdés, csakhogy más értelemben, mint ahogy azok odahaza gondolták. Bizonyos, hogy nagy sérelem esett a békeszerződéssel Magyarországon. De ki beszél róla? Ki törődik vele Európában? Ki látja meg ezt az igazságtalanságot? Háromszor tette tönkre az uralkodó osztály öt év alatt Magyarországot. Először: amikor megindította a háborút. Másodszor: amikor elgáncsolta a forradalmat. Harmadszor: amikor a fehérterrorba fojtotta bele a magyar békét.

Van magyar kérdés, és nemcsak Európa, az egész világ tud róla. A megvetés, az undor és fölháborodás tarajos hullámai csapkodnak Magyarország körül. A gyűlölet drótsövénye zárja el Magyarországot az egész világtól. A világ minden nyelvén újságok ezrei írnak, százmilliók olvasnak naponta igaz és a valóságnak mégis mennyire mögötte maradó történeteket, miképpen gyilkolja a magyar úr a magyar munkást és parasztot. Minden erkölcsös és tisztaságra valamit adó ember befogja az orrát, ha a magyar nevet hallja. Annak a trágyadombnak dögletes bűze, amelyet keresztény kurzusnak neveznek Magyarországon, az európai erkölcsi és politikai köztisztaságnak égető problémájává lett, és mindenki, nem csak a szocialisták, egyetért abban, hogy ezt a szemétdombot el kell hordani, és ki kell füstölni azt az országot, ahol a rend fönntartói és a hatalom birtokosai ilyet művelnek.

A bojkott kísérlet arra, hogy ez megtörténhessék.

2

Természetes, hogy a munkásosztály életösztönének kellett legelsősorban a bikacsök és kard, a bitófa és a tömlöc keresztényi rendszere ellen föllázadnia. De van oka másnak is erre. Tíz hónap óta dühöng a fehérterror Magyarországon, és azóta néhányszor változtatta arculatát, vagy talán helyesebben úgy kellene mondani, hogy régi ábrázatának épségben tartása mellett új festékrétegeket rakott arcára. Megindult mint harc a kommunisták ellen és a szociáldemokrácia ellen. Csakhamar átcsapott a munkásmozgalom minden megnyilvánulása ellen irányuló véres osztályháborúba. Belekapcsolódott ebbe igen gyorsan a megszállott területek elvesztése és a háború által fölöslegessé tett ún. intelligencia küzdelme állásokért, amelyeknek volt tulajdonosait vagy megölették, vagy börtönbe vetették, vagy internáltatták, vagy az országból kiűzették, vagy egyszerűen elcsapatták. Mikor minden kommunista vagy szociáldemokrata már megölettetett, börtönbe került, elszökött vagy megfélemledett: sor került a demokrácia és radikalizmus bűnöseire, egyáltalán mindenkire, aki politikai dolgokról valaha is gondolkodott. Azután hozzányúltak a zsidóságnak Magyarországon oly nagy rezervoárjához, és kezdetét vette a zsidóüldözés. A legváltozatosabbak voltak formái: a szegény zsidót megverték és megölték, a gazdagot zsarolták és kirabolták. S ha így folytatják tovább, mire majd mindenkit, aki útjukban van, fölakasztottak, bebörtönöztek, számkivetettek, megfélemlítettek vagy kezessé tettek: amnesztiát fognak hirdetni.

3

Ebbe a politikába szólott bele a bojkott. A munkásosztály nem tűrheti, hogy akkor, amikor hatalma világszerte növe-

kedőben van, amikor vannak államok, amelyekben az övé a főhatalom, és amikor mindenütt készülődik a hatalom átvételére: valahol büntetlenül úgy bánhassanak munkásokkal és emberekkel, mint ahogy Magyarországon bánnak. A kapitalizmus életösztöne tiltakozik Szovjet-Oroszország puszta létezése ellen. A tőkések tudják, hogy ennek az államnak puszta létezése a forradalmi energiák állandó felszítója s hatalmas ösztökélője minden hatalomra törekvő akaratnak. Ezért ma a nemzetközi burzsoázia külpolitikájának legfontosabb kérdése: mi lesz Szovjet-Oroszországgal? Az a harc, amelyet a munkások világszerte folytatnak azért, hogy államaik kormányát rákényszerítsék a szovjet kormány elismerésére, a blokád megszüntetésére: minden államban fontos fejezete a munkásság és tőkések között folyó osztályharcnak. Héjjas-Magyarország ugyanaz az ellenforradalom számára, mint Szovjet-Oroszország a forradalom számára. Ösztön és biztatás egyszerre, mint kell elbánni a lázadó, nyughatatlan, követelődző munkásokkal, példa arra, mi minden telik ki néhány ezer mindenre elszánt fegyveres embertől. A tőkés, aki a nagy vagyonadótól fél, a gyáros, aki utálja az üzemi tanácsokat és fél a holnapi szocializálástól, a nagybirtokos, aki régi kiváltságait látja veszendőbe menni, a katonatiszt, aki állástalanná lett, és elveszítette csillagjaival és kardjával együtt társadalmi állását, tekintélyét, nemi sikereit, gondtalanságát és nyomorult, de cifra exisztenciájának biztosítottságát: mindezek csillogó szemmel és nem is titkolt reménykedéssel vetik tekintetüket Héjjas Iván országára. Miért ne sikerülne másoknak is, ami a magyaroknak sikerült, miért ne próbálják meg a munkásosztály türelmetlenségét, fegyelmetlenségét kihasználva belehajszolni őket oly kalandba, amelynek végén nem a szocialista társadalom, hanem Héjjas Iván kardja áll? – ez a nagy sugalló, ellenforradalmi erőket szervező tanítás árad ki a példa dróttalan hullámaival Magyarországról. De éppen az a nagyon is ragadós és szemléle-

tes példa kell hogy a világ munkásságának éppoly fontos problémájává avassa Magyarországot, mint Oroszországot. Az orosz forradalom megmentésénél nem kisebb érdeke a világ munkásságának a magyar ellenforradalom letörése. Az eddigi győzelmes orosz és az elbukott magyar forradalom megteremtette a világ proletariátusának külpolitikájában az alapvető elveket: meg kell menteni az orosz forradalmat, és el kell buktatni a magyar ellenforradalmat. Ez nem szentimentális politika, hanem az osztályharc alapvető követelése.

4

Az európai proletariátus orosz politikája lényegében az volt, hogy a *kormányokat* igyekezett neki megfelelő cselekedetekre kényszeríteni, illetve azoktól, amelyek ártalmasak a szovjetek Oroszországára, visszatartani. A Magyarország ellen irányuló világbojkottban az a nagy és újszerű, hogy a *proletariátus mint cselekvő* és nem mint másokat, a kormányt cselekvésre ösztökélő tényező lép a külső politikai cselekvés terére. Az államok hatalmával szembeszegezi a maga hatalmát. Aki a bojkott polgári sajtóját figyelemmel kíséri és nemcsak Ausztriában, az látja, hogy a burzsoázia az egész világon tisztában van azzal, hogy itt egészen új és hallatlanul fontos dologról van szó. A nemzetközi munkásosztály cselekvő hatalmát szegezi szembe egy államhatalommal. Joggal mondják a burzsoázia szóvivői és íródeákjai: ki parancsol a postásnak, vasutasnak, távirdásznak: az *állam-e,* amelynek alkalmazottja vagy a *nemzetközi szakszervezeti szövetség,* amelynek fölhívására beszüntetik mindezek az állami alkalmazottak is a munka egy részét? A proletariátus nemcsak kigondolója és képviselője: egyúttal végrehajtója is külpolitikai tervének, ez az új és a burzsoázia számára annyira ijesztő ebben a bojkottmozgalomban. S bárminő kevés eredményt is lehet várni

attól a tárgyalástól, mely a nemzetközi szakszervezeti központ és a magyar kormány kiküldöttjei között megindul, az általános szociális mozgalom szempontjából majdnem fontosabb a tárgyalás ténye, mint az eredmény. A bojkott terve, az a mód, hogy annyi ország munkássága és alkalmazottai saját kormányaik feje fölött a munkásság nemzetközi osztályszervezetének szavára megmozdultak, maga a gondolat, hogy a munkásság közvetlen cselekedettel nyúljon bele a külpolitikába, és dűlőre vigyen olyan kérdést, amelyet az államok diplomáciája nem tudott és nem akart megoldani: mindez *a munkásság megnövekedett hatalmának és politikai öntudatának* érdekes és reménységekkel teli jele. Úgy látszik, hogy a proletariátus nemcsak világos belső és külső politikai koncepcióval tör egyre növekedő türelmetlenséggel a hatalom birtoka felé, hanem hogy fegyvertára is egyre bővül feladatainak nagyságával és újszerűségével.

Vajon kénytelen lesz-e a magyar ellenforradalom derekát beadni a nemzetközi forradalom ostroma alatt? Bizonyos, hogy a letiport és megalázott magyar munkásosztályban önbizalmat, hitet, bátorságot kelt ez a nagy proletármegmozdulás, annak látása, hogy nincsen egészen elhagyatva, hóhérainak védtelenül kiszolgáltatva. Persze, szenvedéseinek nagyságához és oly hosszú időtartamához képest az sovány eredmény volna, és bizonyára künn is vannak olyan maximalisták, akik úgy vélekednek, hogy ha mindenki nem szabadul börtönéből, minden halott föl nem támad, ha minden emigrált haza nem mehet és minden fehérterrorista bitófán nem fejezi be életét: akkor a bojkott megbukott.

Az árulás, kishitűség, ingadozás és más egyebek vádjának fejemre idézése árán is óvni kell mindazokat a munkásokat, akik ezt a harcot folytatják és sajnos, azokat is, akik tőle várják megváltásukat, attól, ha a harc nem hozza meg egészen *ezt* az eredményt azonnal, hogy elcsüggedjenek. A fehérterror rendszere és uralma halálos sebet kapott magával a bojkott

tényével és azzal, hogy *ez* a magyar kérdés valóban nem kerül le addig a világpolitika napirendjéről, amíg minden ártatlan meg nem szabadul és minden bűnös nem bűnhődik. Lehetséges lesz-e most az első rohamnál már ezt a teljes eredményt elérni: a jövendő mutatja meg. Nem szabad elfelejteni, hogy a bojkott súlyát a legnagyobb mértékben német Ausztria munkássága viseli, tehát olyan állam munkássága, amely a legnagyobb mértékben függ az antantállamoktól, s amelynek egész burzsoáziája nyílt szövetségese Horthyéknak, és hogy itt a bojkott már az első napon a burzsoázia ellen való nyílt osztályharc jellegét öltötte magára.

A fehérterror veszedelme a munkásosztály fölemelkedésének világszerte: erre a bojkott a felelet.

A fehérterror szerve a *tiszti hadsereg* Magyarországon. Ez a tiszti hadsereg a jövendő *revansháborúk* előkészítője, a Szlovenszkó, Erdély, a Bácska fegyverrel való visszafoglalója. Ez a tiszti hadsereg tehát az újonnan alakult nemzeti államok állandó fenyegetője és *lefegyverzése* az európai béke egyik legfőbb föltétele. A bojkott megrendítheti a fehérterroristák uralmát: ezt az ingatag helyzetet kellene kihasználni olyan *politikai és diplomáciai akció* megindítására, amely lefegyverzi a fehérterror tiszti hadseregét. Magyarország a béke aláírásával kötelezettséget vállalt erre: rá kell szorítani csak, hogy vállalt kötelezettségét teljesítse.

Magyarországnak most vannak olyan részei, amelyek a békeszerződés értelmében visszakerülnek, de most idegen megszállás alatt vannak. Pécs és Baja ezek. Ezeknek a helyeknek munkássága és polgársága nem kívánkozik vissza Héjjas Iványék hatalma alá, és amíg *ez* a magyarság, addig nem akar magyar lenni. Itt volna az az archimedesi pont, amelyen a tényleges körülményekkel számoló magyar forradalom lábát megvethetné és fegyveres erőhöz juthatna, és a *magyar nép kormányát* alakíthatná meg a *magyar urak kormányával* szemben. Ez volna a harmadik és befejező láncszeme annak az

akciónak, amelyből Magyarország megújhodva kerülhetne ki, és beleilleszkedhetnék oda, ahonnan nem a bojkott, nem a róla terjengő hírek, hanem saját cselekedetei rekesztették ki.

Világbojkott, a tiszti hadsereg leszerelése, magyar légiók szervezése demokratikus és köztársasági Magyarország kivívására – íme, ez lehetne az *akcióprogram* olyan emigráció számára, amely nem a holdban él és nem új rémségekbe akarja dönteni a magyar népet, hanem csak megmenteni azokat, akik, a történelmi kísérletek fejében már sokkal többet szenvedtek és értük többet fizettek, mint amennyit méltányosan egy néptől bárkinek is követelnie lehet.

Wien, 1920. június 25.

Világosság, I. évf. 5. sz. 1920. június 29. 83–85. old.

A MAGYAR PARASZTFORRADALOM KITÖRÉSE ELŐTT

Minden hír, amely Magyarország mai belpolitikai helyzetéről érkezik, megegyezik abban, hogy a parasztforradalom Magyarországon kilépett a lappangás stádiumából, s a földéhes tömegek azon az úton vannak, hogy magukhoz ragadják az események irányítását. Jellemző, hogy amikor Zágrábtól Prágáig és Londonig mindenki tisztán látja, hogy a magyar politikának homlokterében ma elsősorban az *agrárkérdés* áll, amely egyedül lehet tengelye bármiféle politikai alakulásnak, a hivatalos Magyarországon kizárólag Héjjas és gyilkos társasága ismerte föl a magyar földkérdés történelmi jelentőségét. Egymást kergetik a hírek, amelyek mind arról szólnak, hogy Héjjasék megkezdték az Alföldön a zsidó nagy- és középbirtok kisajátítását, persze more patrio, illetve horthyo, bicskával, revolverrel, bikacsökkel, zsidó-elagyabugyálással. Akármint légyen is azonban, egyedül a néplélek rossz ösztönein puffadó hóhérpiócák értették meg a magyar politika lelkét, mert a magyar népléleknek a radikalizmus irányába való hullámzása véres alkalom számukra, amelyet kihasználni kalandor kötelesség. A magyar parlamenti arénában ágaskodó tűzevők és zsidónyelők, a soi-disant földosztók, munkásnyúzók és egyéb szabadsághősök piaci lármájába az Alföld szívéből és a jugoszláv szélekről belesivít a magyar föld népének harsonája. Hogy a harsonát ma még Héjjas tartja kezében, az szomorúan komikus, de nem teszi kevésbé komollyá azt a ma már mindenki előtt kétségtelen igazságot,

hogy *a magyar földkérdés radikális megoldása nélkül Magyarországon nyugodtan kormányozni, lélegzeni, élni nem lehet, mert* a horthyak, héjjasok, bibók csápjaitól vérező magyar nép történelmi törvényszerűséggel halad a maga útján. Kant írja valahol, hogy a természet konstitutív, tehát részleteiben is konkrét, világos szabályozottságával szemben az emberiség történelmét csak regulatív, nagy általánosságban meghatározott, de nem kevésbé örökérvényű törvények irányítják. A történelemnek ez a csak főirányban céltudatos, de részleteiben ingadozó szabályszerűsége teszi lehetőkké azokat a kilengéseket, amelyeket forradalom és reakció néven ismerünk. A magyar forradalom a feudalizmus reakciójának volt szükségszerű velejárója, amely évtizedeken keresztül megakadályozta még azoknak a korszerű reformoknak teljes végrehajtását is, amelyekre a nagy francia forradalom nyomán a nyugat-európai államok demokráciája épült. A negyvennyolcas forradalom az első lépés volt a magyar demokrácia megalapozásához, de bukásával a feudalizmus ismét fölülkerekedett. Az osztrák–magyar kiegyezés, amelyet a magyar feudálarisztokrácia a polgárság és a parasztság rovására kötött meg, a jobbágyság fölszabadításán kívül majd mindent visszaszívott a Kossuth nevéhez fűződő reformokból. A kiegyezés gyarmati állapotba süllyesztette Magyarországot Ausztriával szemben, amelynek haszonélvezői a magyar agrárarisztokrácia és az osztrák nagytőke lettek. A közös vámterület a monarchia lakosságának élelmiszer-szükségletére monopóliumot adott a magyar nagybirtoknak, de monopóliumot biztosított másrészről Ausztria iparűzőinek a magyar nép ipari szükségletére. Helyreállította a magyar nagybirtokosság korlátlan hegemóniáját Magyarország népén, a Monarchia fegyveres hatalmát állítván rendelkezésére a reformok után törő alsó néposztályokkal szemben; de biztosította másrészről az osztrák ipar kiviteli fölöslegének magas áron való értékesítését Magyarországon. Így történt, hogy a *Monarchia részére ke-*

nyeret termelő magyar népre, amelynek vásárlóképessége a drága osztrák iparcikk kényszerű fogyasztása miatt megcsökkent, *a leggyönyörűbben termő békeesztendőkben kisebb évi lisztkvóta esett, mint az osztrák tartományok lakosságára.* Az októberi forradalom a közös vámterületet is megsemmisítette, de a mai napig megoldatlanul maradt a *magyar földreformnak* a nép érdekei szerint való *megoldása.* A kötött és holtkézi birtoknak széles népi rétegek kezébe juttatását, a francia forradalom e legnagyobb vívmányának Magyarországon való végrehajtását a mai magyar parlament hóhérai és bohócai közös egyértelműséggel sikkasztják el. A földadókataszter ama népgyilkos eredményét, amely lehetővé tette, hogy az *ezerholdas nemzeti birtok elsőrendű földje harmadosztályú,* a határában fekvő *kétholdas szikes parasztbirtok első osztályú földadót* fizessen, ma sem szándékoznak fölülvizsgálni, a halászati és vadászati törvény középkori paragrafusai ma is életben vannak, a mezőgazdasági munkásság nyúzására szakaszokba szedett *sztrájktörvényt* a most folyó aratáskor vígan alkalmazzák, s a készülő földtörvényről eddig nyilvánosságra jutott adatok semmi jóval nem biztatnak.

A Rubinek-féle korcsjavaslat után, amely kiváltotta még az ún. Kisgazdapárt ellenszenvét is, most Nagyatádi Szabó István kísérletezik a földtörvénnyel. Miként elődje, ő is *csak másodsorban juttat a földtelen falusi szegénységnek;* javaslata elhallgatja, mi történjék az *egyházi birtokkal;* nem szól arról, hogy *mennyi* a kisajátítandó terület s ezzel módot nyújt az igénylők korlátlan kijátszására. Az 500 holdon aluli birtokok a javaslat szerint sem sajátíthatók ki, legföljebb tagosíthatók, illetőleg egyes területeik kicserélhetők. Az 500 holdas birtok épségben tartásával s a földtelen szegénységnek másodrendű igényjogosulttá való lefokozásával ez a törvényjavaslat méltán sorakozik az eddigi földosztókísérletek halvaszületett hadseregéhez. Az ekként rendelkezésre állandó terület szakértők becslése szerint még valóban jóhiszemű keresztülvitel mellett

sem haladhatja meg a 200 000 holdat – és mi ez a földéhes millióknak?! –, de a földosztás alá kerülő terület meghatározása nélkül és a földosztást végző hatalom közegeinek ismerete mellett bizonyos, hogy 100 000 holdat sem sajátítanának ki s a kisajátítandó terület nagy része is a tervezetben említett „katonatisztek és közalkalmazottak" – értsd – fehérhóhérok és szolgabírák kezére jutna. A tervezett népcsalás annál is világosabb, mert „akinek nincs annyi tőkéje vagy gazdasági fölszerelése, hogy az okszerű gazdálkodást megkezdhesse és legalább a vételár egynegyed részét le nem tudja fizetni", csupán „járadékbirtokhoz" juthat.

„Járadékbirtok-telepek pedig csak ott létesülnek, ahol a tulajdonos ehhez hozzájárul, vagy pedig ott, ahol és amennyiben az állam anyagi ereje azt lehetővé teszi."

Ne türelmetlenkedjék Magyarország mezőgazdasági proletariátusa, „a tulajdonos ehhez" nem fog hozzájárulni. Hogy pedig „az állam anyagi ereje" ki részére tenné lehetővé a járadékbirtokossá való előlépést, arról a tervezet utolsó soraiban számol be, amikor is bejelenti, hogy *„a községi elöljáróság véleménye alapján az igénylésből bárki kizárható"* indokolás nélkül. Nyilvánvaló, hogy a tervezetben foglalt igen mérsékelt földosztás is kiknek a kezére juttatná a kisajátítandó holdakat és ki kereshetné a maga jussát a Holdban.

Ezt a készülő szélhámos törvényt összes részleteiben még nem is merték a magyar parasztтömegek tudomására hozni, s kibocsátását aggódva halasztják hónapok óta. Közben dübörög a föld, Héjjas zsidóbirtokokat oszt az Alföld szívében, s a földéhes tömegek a beérkezett jelentések szerint rávetik magukat a Héjjas keresztesseregének magját alkotó ravasz parlagi gavallérok középbirtokaira is. A magyar politika vulkáni talaján elemi erők kitörése készül. Eppur si muove.

Világosság, I. évfolyam, 7. sz. 1920. július 13. 110–111. old.

SEMMI KISHITŰSÉGET!

Gyakran hallani mostanában: Mire való a szocializmus, mit használ nektek, kizsákmányoltaknak, leigázottaknak a szocializmus politikai pártjával, szakszervezeteivel, szövetkezeteivel a világ nem lett jobb, a nyomorúság nem csökkent, amióta a szocialisták sok államban oly nagy hatalomhoz jutottak. Ne engedjétek hát, hogy tovább bolondítsanak benneteket, ne hozzatok áldozatokat, ne lépjetek be a szervezetekbe, amelyek a ti szűkös kereseteteken élősködnek. Be kell már látnotok, hogy a szocializmus nem vezethet el benneteket az ígéret földjére, hogy tévúton jártok, ha hisztek a szavaknak és ígéreteknek, amelyekkel csak romlásba csalnak benneteket...

A világ minden nyelvén hirdetik az elnyomottak és leigázottak tömegeinek ezt a lehangoló üzenetét. Millió és millió újság, milliónyi könyv és vetített kép, tízezernyi szószék, ahonnan istentől megszentelt szavak hangzanak el – mindmind a kishitűség szellemét akarja a nyomorúságukból, szorongattatásukból kivezető utat kereső emberek fejébe kalapálni, hogy aljas módon hagyják el az emberiség nagy ügyéért folyó küzdelmet, és arra akarja őket rávenni, hogy át- és visszapártoljanak a még nem eléggé ismert ellenséghez.

Valóban, a dolgozó emberek élete és világa nem olyan, amilyennek lennie kellene és a szocialistáknak sem sikerült megjavítani, még a szocializmusnak sem, bár ez nem avult el, bár nagy hatalmat képvisel a világban, bár tanítását és hívó szavát sok millió ember követi, bár vérben, pénzben, időben,

odaadásban, önzetlenségben nagy áldozatokat hoztak érte. Nem, a szocializmus már nem fiatal mozgalom, ebben igazuk van ellenfeleinknek, sokkal inkább, mint azt maguk is hiszik vagy bevallják.

Az angol parlament száz évvel ezelőtt fogadta el az első törvényt, amely – bár igen korlátozott formában – de megadta a munkásoknak az egyesülési jogot. Ez az év volt a *szakszervezetek* megszületésének éve, és száz évvel később sem sikerült széttörniük a bérrabszolgaság láncait: csak egy kissé lazíthattak rajtuk.

Hatvan évvel ezelőtt alapították a *Szocialista Internacionálét,* hogy megteremtsék a népek békéjét, száműzzék a háborút, testvériségben egyesítsék a nemzeteket, hogy az államok között az erőszak helyett az igazságot ültessék a bírói székbe. A világot elárasztják a fegyverek, gyűlölettől eltelve leselkednek egymásra népek és államok. Finomabb és bonyolultabb öltözetben, de még ma is a nyers erőszak dönt népek és államok sorsa felett.

Nem egészen hét éve, az *összeomlás* hónapjaiban, a forradalom sok országban nagy hatalmat adott a szocialisták kezébe. Amikor száz évvel ezelőtt az első szakszervezetek megalakultak, amikor hatvan évvel ezelőtt a Szocialista Internacionálét megalapították, számszerűleg még kevesen voltak a szocialisták, még kisebb a hatalmuk. De a forradalommal ütött az ő órájuk. Mit is vittek véghez?...

Akadnak ellenfelek, akik méltányosabban gondolkodnak, akik azt mondják: Igen, az összeomlás, a kezdődő forradalom hónapjaiban a nyomor oly nagy volt, az újjáalakuló állam oly éretlen, a napi szükségletek oly sürgetőek, hogy egy ilyen világban nem lehetett nagy dolgokat alkotni. Azért, hogy akkor a nyomorúságból és szolgaságból nem sikerült a bőség és szabadság ígéretföldjére vezetni az emberiséget, – azért nem tesszük felelőssé a szocialistákat. De később új, igazi alkalom kínálkozott számukra. Angliában, egy rendezett or-

ságban, az erőszaktól meg nem rendített magas szintű gazdasági élet körülményei között, az angol Munkáspártnak felajánlották a mérhetetlen feladatot, hogy a társadalmat vezesse át a szocialisták által óhajtott állapotba, de a Munkáspárt nyolc hónap után megméretett és könnyűnek találtatott, és elkergették, anélkül, hogy a bérrabszolgaságot megszüntette, a világbékét biztosította, a szegények és a gazdagok közötti kiáltó ellentéteket megszüntette volna... oly sok, oly nagy alkalmakat nyújtott a történelem nektek, szocialistáknak, s hogy ezeket mégsem ragadtátok meg, annak a bizonyítéka, hogy az út, melyen elindultatok, nem vezet célhoz...

Így beszélnek és írnak ma mind, a fehér emberek minden nyelvén. Ám legyen, elismerjük: nem sikerült máig mindazt megvalósítanunk, amiért az egyes országok szakszervezetei, szocialista pártjai, tömörülésük a Szocialista Internacionáléban: a tömegek teremtő ereje folytán a történelem méhéből létrejöttek. Elismerjük, hogy százesztendei szakszervezeti, hatvanesztendei nemzetközi szocialista mozgalom már kellő idő. Elismerjük, hogy az összeomlás hónapjai a közép-európai államokban, a munkáskormány időszaka Angliában nagy történelmi alkalmak voltak. Mindenesetre rámutathatnánk arra, hogy ez az egész száz esztendő, de mindenesetre *az utolsó tíz*, nem volt hiábavaló, még a szocializmus megvalósításának néhány előfeltételét illetően sem. Még ha saját értékelésünknek nem is akarnánk hinni, akkor is figyelembe kell vennünk ellenfeleink félelmét, amely soha nem volt nagyobb, mint most.

De bármily csábító is lenne, ma nem így akarunk válaszolni az ellenfélnek; hanem, akárcsak ő nekünk, benyújtjuk neki a számlát. A szocializmus elleni harcban sok országban a keresztény egyházak a leghangosabbak, és ezért nagyon is méltányos, ha azt mondjuk: a szocialisták csak *száz* esztendeje törekednek arra, hogy a világot a saját képükre formálják. Az egyház azonban már kétezer éve tanítja a felebaráti szeretetet, minden ember egyenlőségét, tanítja, hogy a gaz-

dagnak és hatalmasnak igazságosan és emberbarátian kell a szegénnyel, gyengével szemben viselkednie. Az egyháznak a történelem nemcsak néhány évet vagy hónapot adott, mint a szocialistáknak, amelyek során uralkodhatott és eszméiért síkraszállhatott, hanem hosszú, hosszú évszázadokat, amelyek során semmiféle hatalom nem szállt vele szembe. Az egyház tanította és térítette az embereket, nemcsak rábeszéléssel, hanem karddal, máglyával és azzal a tekintéllyel, amelyet a földi állam és az ég kölcsönzött neki és mindez, isten tudja, hosszú évszázadokon át nem is volt csekélység.

Hatvan generáció követte egymást, amióta az egyház és mindössze *három,* amióta a szocialisták próbálják a világot és az embereket alakítani. És ha a pásztorleveleket, az egyházi újságokat olvassuk, ha meghallgatjuk a prédikációkat, tehát nem az egyház ellenségeit, hanem hivatalos szóvivőit hallgatjuk, akkor csak azt tudjuk meg, hogy az emberiség elpusztul a bűn mocsarában, hogy az élet a keresztény eszménytől távolabb van, mint valaha, hogy az emberek reménytelen teremtmények. A szocialista – teljes joggal – elégedettebb három nemzedék munkájával, mint a klerikális hatvan generáció teljesítményével: ma már, bármennyi ellenállásba ütközzünk is, több a szocializmus a világban, mint amennyi igazi kereszténység létezik...

És hogy a világ nem jobb és nem szebb, mint amilyen, annak nem a *túl sok*, hanem a *túl kevés* szocializmus az oka. Már sok nagy dolgot vittünk végbe, még több magot vetettünk el, s mindaz a nyugtalanság, mindaz a megrázkódtatás, amely ma az emberiséget sújtja, csak előhírnöke annak az aratásnak, amelynek nagysága és csodálatos ereje láttán még azoknak a szeme is könnybe lábad majd, akik ma fáradhatatlanul azon gúnyolódnak, hogy a szocializmus néhány évtized alatt nem tudta véghezvinni azt, amihez *minden más társadalomformáló erőnek évszázadokra volt szüksége*. Ha tudjuk is, hogy már megvívott nagy és győzelmes harcaink elle-

nére még nagyobbakra kell felkészülnünk, meg lehet a bizonyosságunk, hogy azok a hadseregek, amelyek a munka társadalmát megalapozzák, már mindenütt felsorakoztak. Nem, még nem sikerült minden láncot széttörnünk, amelyet a kapitalizmus évszázados gyakorlattal a munkások testére és tudatára rakott. Nem, még nem tudtuk megakadályozni, hogy a kapitalizmus harminc millió embert a vágóhídra kergessen és vak tombolással évtizedes munka gyümölcseit megsemmisítse. Nem, még nem volt annyi erőnk, hogy a nemzetiségi uszítás rossz szellemeit elűzzük. Nem, még nincs erőnk megakadályozni, hogy az egyik tétlenül, bőségben éljen és sokan, robotolva, agyonhajszolva, szükségben tengődjenek.

De mindenütt, minden területen és minden országban kirajzolódtak már előretörésünk útjai, az ellenséges osztály mindenütt legyengült, gyakran vereséget szenvedett, a megtaposott teremtmény mindenütt érez egy oltalmazó kezet, hallja az érette szóló hangot, ha a cselekvéshez még gyenge is, ha szólásra még nem is eléggé érett. Nem a jóllakott filiszter mondatja velünk, hogy „ennyit már elértünk", hogy az egész világtörténelemben példátlan, hogy egy *feltörekvő osztály,* amely új társadalmi rendet akar teremteni, *olyan gyorsan és olyan alapokat lerakva haladt volna előre, mint a szocialista proletariátus.* Forró vágyunk egy olyan világra, amelyben a kapitalizmus megbűnhődik világtörténelmi bűneiért, és amelyben a társadalom minden valóban dolgozó és hasznos tagja megkapja az őt illető részt az örömből, egészségből, civilizációból és az élet anyagi javaiból, nem lehet elégedett azzal, amit a szocializmus eddig elérhetett és véghezvihetett. De aki a kor jeleit értelmezni képes, annak az átmeneti szomorú jelenségek ellenére is minden oka megvan arra, hogy mint szocialista, mélységes meggyőződésből fakadó társadalmi optimizmussal a megtett előrehaladás öröméről valljon!

Sozialdemokrat, 1925. január.; Gestalten und Ereignisse. 121–125. old.

Különös jelenség az emigránsoknak ilyen gyülekezete, akik egy halottat siratnak, miközben nem veszik észre, milyen valószínűtlen tulajdon létezésük, nem a testi, hanem az a másik, amely valójában emberré teszi az embert. Aki ismeri a részvevőket, annak egy ilyen összejövetel némileg kísértetiesnek tűnik; behunyja szemét és azt gondolja, szellemek járnak a világos teremben. Emberek ülnek itt, olyanok, mint bárki más, de jövőjük már elmúlt, lélekben szüntelenül hátrafelé néznek, számukra a hajnalpír csak alkonypír formájában fogható fel. Mindnyájan valakik voltak, de az élettel szemben támasztható saját igényeikkel mérve, most senkik. Gregor Werles-féle összejövetel, amely elejtette vadkacsáit. Az alkalmazkodás szép képessége folytán legtöbbjük – olykor senki közülük – nem veszi észre, hogy valami borzalmas dolog történt vele, hogy gyökerestül kitépték, hogy vihar űzi, hogy a történelem partravetettje. Mennyi ínség és nyomor, mennyi honvágy és szétzúzott családi boldogság, mennyi olthatatlan, annyi év után megkövült vágyakozás, önmagát bolondító reménység, virágok, melyeket tavaszon semmisít meg a tél durva lehelete, sorakoznak itt a székeken, köszöntik egymást, integetnek egymásnak barátságosan! A valamikor voltak összetalálkozása, akik ezt nem akarják észrevenni – kísérteties látvány.

Mégis egy nagy, mitikus reménység villant fel előttük. Elképzelhető, hogy olyan emberek és elvtársak számára, akiknek élete nem kerül úgy a történelem malomkövei közé, mint

ezeké az elűzötteké, azok számára ezeknek az emigránsoknak a gondolkodása és beszéde különösnek tűnik. Forradalom szerepel majd minden mondatukban, ellenforradalom soksok mondatfűzésükből, a fehérek, a hóhérok, az akasztófa, a börtön és csörgő bilincsek, az eljárás, az amnesztia – e nagy, kegyetlen szavak alkotják beszélgetéseik mindennapi szókincsét. Most íme mind eljöttek, hogy meghallják a hihetetlen hírt, hogy az erős, a szálfaegyenes, aki hatalomban és erőszakban is kiismerte magát, és képzeletükben úgy élt, mint aki majd visszavezeti őket a valóságos világba, hogy Stromfeld Aurél eltávozott, alattomosan döntötte földre az ostoba, az ellenséggel szövetkezett sors, és elpusztította az erőset.

Mindnyájan megindultan és megrendülten hallgattuk a beszédeket, amelyek nagyságát és becsületességét dicsérték, eszünkkel mindnyájan tudtuk, hogy a harc folytatódik, hogy senki sem pótolhatatlan, hogy sorsunkat nem bármilyen derék és kiváló egyesekhez, hanem a proletariátus nagy küzdelméhez kötöttük. Ebből merítettünk vigasztalást és bizodalmat, de mégis, mindannyiunkban, akik a szavakra figyeltünk, ott volt egy másik ember is, és az nem tudott megszabadulni az érzéstől: nem a vendégszerető osztrák köztársaságban vagyunk, ahol a proletariátus erős karja védelmez bennünket. Úgy ültünk ott akkor, mint Babylon fűzfái alatt...

Arbeiter-Zeitung, 1927. október 15. Lásd Die Neugestaltung der Welt. Ausgewählte Aufsätze von Siegmund Kunfi. Herausgegeben und eingeleitet von Julius Braunthal. Mit einem Lebensbild Kunfis von Zoltán Rónai. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung. Wien 1930. Megjelent még: Világosság, 1930. február. (Fordította: Zilahi László.)

Azok között az országok között, ahol 1918 októberében és novemberében kitűzték a forradalom zászlaját, egyikben sem verték vissza olyan súlyosan a forradalom erőit, mint Magyarországon. Sőt, néhány évvel ezelőtt úgy tűnt, mintha a magyar forradalom egyetlen legyőzöttként maradt volna a megrendült és újjáépülő világ porondján, mintha az újraéledő régi Magyarország mint a múlt egy megmaradt tönkje magányosan emelkedne ki egy új világban. Azóta mindenesetre némely új, letűntnek vélt hatalom erőszakuralma csatlakozott hozzá.

A magyar forradalom sok harcosa, akiknek sorsa az lett, hogy a börtönökben, az emigrációban, az egyetlen óriási fegyházzá lett országban magában lássák és viseljék a sokszínű, sokat ígérő forradalmi remények gyors és alapos tovatűnését, hajlamosak voltak arra, hogy az összeomlást egy sajátos hiányosságnak, általában a forradalmi erők elégtelen szellemi és erkölcsi felkészítésének és nagyrészt a vezető személyiségeknek tulajdonítsák. Ez a szemléleti mód nyilvánvalóan hamisnak tűnik, ha a forradalmak történetét tanulmányozzuk. Az árhullámot valamilyen formában természetszerű törvényszerűséggel mindig az apály követi – az orosz forradalom is átment ezen a folyamaton, a NEP-pel, a szovjet gazdaság tőkés elemeinek megnövekedése során; az egész materialista történelemfelfogás küzd az ilyen, az eszmeit és a személyiséget túlbecsülő szemléleti mód ellen.

Ha az ellenforradalom sikerének okait kutatjuk – írta Marx

„Forradalom és ellenforradalom Németországban"* című, 1852-ben megjelent cikksorozatában – minden oldalról azt a kényelmes választ kapjuk, hogy A. úr vagy B. polgár volt az, aki a népet „elárulta". Ez a *válasz* a körülményekhez képest helyes lehet vagy nem, de semmi esetre sem magyaráz meg semmit, még azt sem mutatja meg, hogyan történt, hogy a „nép" így hagyta magát elárulni... Egyetlen értelmes ember sem fogja soha elhinni, hogy tizenegy, mind jó, mind rossz vonatkozásban többnyire igen közepes tehetségű ember (Marx itt az 1848. februári francia ideiglenes kormányra céloz) képes lett volna arra, hogy egy 36 milliós nemzetet három hónap alatt tönkretegyen, ha ez a 36 millió nem látott volna éppoly kevéssé világosan, mint a tizenegy. De hogyan történt, hogy ez a 36 millió egyszeriben hivatottá vált arra, hogy maga határozza meg a követendő utat, habár részben vészes sötétségben tapogatóztak; hogyan történt, hogy eltévesztették az utat, és korábbi vezetőik egy pillanatra visszatérhettek vezető állásaikba – éppen ez itt a kérdés.

Ez, ha így akarjuk értelmezni, a forradalom vezető egyéniségei személyes felelősségének csaknem teljes kikapcsolása. Bármilyen kényelmes is lenne vizsgálódás nélkül elfogadni, bármilyen sok helyeset is tartalmaz, többek között bármennyire is ítéletet mond a kommunisták egész forradalmi szociológiája felett, akiknek egész bölcsessége éppen ebben az értelmetlen és kicsinyes árulási jajveszékelésben áll, s végül bármilyen nagy is legyen Marx tekintélye mindezekben a kérdésekben, az utóbbi évtized tapasztalatai alapján szemléleti módjával mégsem érthetünk maradéktalanul egyet. Ha a társadalom megváltoztatja politikai és szociális építményét – és forradalmak és ellenforradalmak időszakaiban éppen ez történik –, ha ősi társadalmi kötöttségek felbomlanak és a társadalmi élet egész anyaga cseppfolyóssá válik, a régi for-

* Lásd korábbi megjegyzésünket, 20. old.

mák szétesnek, de az újakat még nem találják meg, éppen az ilyen időkben lesznek a forradalom vezetőinek személyes tulajdonságai is a történelem alkotó erőivé. Bizonyos, hogy végül is csupán azoknak a feladatoknak a megoldását kísérelhetik meg, amelyeket a történelmi fejlődés elért foka állít elébük; de éppen az, hogy ehhez hogyan fognak hozzá, ez forradalmi időkben legkevésbé sem mellékes kérdés. Lenin egyedülálló személyisége, Viktor Adler emberi és politikai nevelőmunkája, Friedrich Adler tette a háborúban, az orosz és osztrák forradalom történetének részét alkotja, és ezek az egyéni tulajdonságok ugyanúgy rányomták bélyegüket a forradalom lefolyására és a forradalom következtében kialakult társadalom- és államra, mint ahogy más forradalmak nyilván nagy és szimbolikus jelentőségű személyiségek hiánya, a vezetésükre hivatott férfiak kevés tapasztalata és felkészültsége folytán nem válthatták valóra azokat a lehetőségeket, amelyeket élesebb tekintettel, több valóságérzékkel vagy szívósabb energiával a rideg adottságokból ki lehetett volna csikarni.

Ha a németországi, ausztriai és magyarországi forradalmi alakulás objektív feltételeit vizsgáljuk, arra a következtetésre jutunk, hogy mindezen országok közül Ausztria volt a legrosszabb helyzetben. Gazdasági-társadalmi fejlődésének foka Németország és Magyarország között állt, a feudalizmusból már kinőtt, tehát meg volt fosztva a paraszti-forradalmi erőktől is, amelyeket a feudalizmus elleni harc kiváltott, de Németország nagykapitalista fejlődésével szemben éppen olyan erősen visszamaradt, mint amennyire Magyarországgal szemben előnyben volt, így tehát a forradalom sikerének objektív előfeltételei Ausztriában voltak a legkevésbé kedvezőek. Ha a három közül mégis azzá az országgá vált, ahol a forradalom a legtöbbet tehette, amelyben a forradalom vívmányai közül a legtöbb megmaradhatott, akkor ez nem utolsósorban, ha nem is kizárólag azokra

az egyéni intellektuális és morális tulajdonságokra vezethető vissza, amelyeket egy különösen szerencsés kiválasztódás a forradalom ügyének szolgálatába állított, a mozgalom legfelső vezetésében ugyanúgy, mint a tömegben és az üzemekben iskolázott és felelősségteljes bizalmi férfiak sorai révén. Az 1927. július 15-e óta lejátszódott események ugyan mindenki számára szemléltetően mutatják, hogy a történelem különös kerülőutakon a munkásosztály hatalmát összhangba akarja hozni a tőkés restauráció által teremtett erőkkel, és sok mindent megszüntet, ami csupán egy kedvező, de átmeneti konstelláció eredménye, vagy különösen jelentékeny erkölcsi vagy intellektuális vezetői tulajdonságok lecsapódásaként jött létre. De a visszafejlesztés módja és üteme sem esik kívül az egyéniség befolyásán, mint ahogy egy hadsereg szükségessé vált visszavonulása, a katonák hasonló erkölcsi állapota mellett is, igen különböző lehet aszerint, hogy e visszavonulást milyen terv alapján hajtják végre.

E megfontolások különös hevességgel lépnek előtérbe 1918 forradalmi hónapjainak tizedik évfordulóján. Bizonyos, hogy a forradalmi nép, és ez nem volt minden országban azonos a munkásosztállyal, sehol sem tudta azokat az előretolt frontvonalakat megtartani, amelyeket a novemberi harcokban saját erejéből és az ellenfél gyengesége folytán meghódított. De az összeomlás sehol sem volt, még Bulgáriában sem, ahol a forradalom sorsa sok vonatkozásban emlékeztet Magyarországra, olyan gyökeres, mint Magyarországon. Bulgáriában a restauráció az ellenforradalmi erők politikai hatalomra jutását idézte elő, Sztambolijszki paraszturalmát leverték és a katonai erőszak került kormányra; de ez nem járt társadalmi restaurációval, így a nagybirtok uralmának visszaállításával, mint Magyarországon. Bulgária a katonai diktatúra nyomása alatt is paraszti ország maradt, amelyben a fasiszta diktatúra a fejlődő kapitalizmus

útját egyengeti, de nem esett vissza a feudális gazdasági szervezet társadalmi lépcsőfokára. Egy politikai forradalom elegendő lenne ahhoz, hogy az országnak visszaadják a szociális struktúrájának megfelelő uralmi formát. Magyarországon az ellenforradalom kihatásait és nem kimenetelét tekintve, egyszerre politikai és társadalmi: visszaállították a mezőgazdaság feudális szervezetét, és így, Bulgáriától eltérően, egy eljövendő magyar forradalom csak mint politikai és társadalmi lehetséges. Mindenesetre, nem mint társadalmi forradalom az ipari proletariátus szellemében, hanem mindenekelőtt mint a földéhes parasztok és a mezőgazdasági proletárok felkelése, röviden mint agrárforradalom, amely célkitűzéseiben és mozgató erőit tekintve az orosz forradalomhoz hasonlít.

Csak ha ilyen összefüggésében vizsgáljuk, válnak bukásának személyi és objektív okai valóban érthetővé, és csak így mérhetjük fel, a valóságban mily mértékben szenvedett hajótörést. Az állandó nyugtalanság, melynek ez az ország kifelé és befelé tűzfészke, bizonyítja, hogy az a társadalmi és gazdasági rendszer, amelyet az ellenforradalmi hatalom hozott létre és támogatott, nem érzi magát biztonságban, hogy az ország termelői a csendes, de szüntelen lázadás állapotában vannak az új politikai renddel szemben, hogy az ellenforradalmi uralom megmerevedett burka alatt nagy erjedési folyamatok mennek végbe. A Habsburg-ellenes országnak a közép-európai fekete-sárga restauráció élharcosává történt átváltozása sokak előtt érthetetlen; ennek legmélyebb oka e társadalmi bizonytalanságban rejlik: a nagybirtok bukásra érett erői nem bíznak igazán az „ellenforradalmi konszolidációban", azzal áltatják magukat, hogy csak a „jogfolytonosság" helyreállítása, ahogy ezt a magyar zsargonban kifejezik, csak egy Szent István koronájával megkoronázott Habsburg-házi király kötheti újra össze azokat a szálakat, melyeket a forradalmak elszakítottak és amelye-

ket az ellenforradalom csak nagyon lazán erősített vissza. Nincs meg bennük a győzelem biztonságának az a nyugodt érzése, mint például a német burzsoáziában, amely a mai világhelyzetnek és az egész imperialista világban végbemenő osztályalakulásnak megfelelő társadalmi állapotot állított vissza; tudják, hogy hatalmi eszközeik mérhetetlen kibontakoztatásával belül valami olyat kell támogatniok, amit a történelem pusztulásra ítélt, és amire a forradalmak olyan megsemmisítő, még ma is tovább ható csapást mértek. Nem érzik magukat biztos győzteseknek, bár valójában urai a helyzetnek; sohasem szűnik meg félelmük a legyőzöttektől. A polgárháborúban, amelyet különböző formákban vívnak saját népük ellen, az a magatartás észlelhető, amely Franciaországot jellemzi Németországgal szemben: érzik, hogy a győzelem valami irreális, nem felel meg a tényleges társadalmi erőknek és az erőviszonyoknak; ezt a biztonságot keresik, miközben belső erőszakszervezeteiket mind hatalmasabbra fejlesztik, miközben az irredenta politikával a parasztok figyelmét a latifundiumokról az elvesztett Szlovákiára, Erdélyre, Burgenlandra akarják fordítani; miközben saját magukat azzal csapják be, hogy egy Habsburg-király a budai Várban újra fel tudja venni az 1914-ben elszakadt fonalat. 1919 legyőzöttje vésztjóslóan, fenyegetően lebeg szemük előtt.

Miért járt a magyar forradalom annyira más utakon, mint a többi ország forradalmai, azoké, amelyek Magyarországgal egyidejűleg sodródtak a nagy forradalmi keringésbe? Komoly emberek, gondolkodó szocialisták között is akadnak jónéhányan, akik azt hiszik, hogy a magyar forradalom nem is az volt, csupán egy forradalom torzképe, hosszú és rosszul sikerült farsangi tréfa, amelyet végtelen és jól kiérdemelt bőjtidőszak követ. Mi sem tévesebb, mint ez a felfogás. Ha majd egyszer lehetővé válik e forradalom történetének igazi rekonstruálása, akkor bebizonyosodik, hogy egy

kicsiny és történelmileg jelentéktelen területen a legnagyobb változtatásokat kísérelte meg véghezvinni, hogy nemcsak politikai és társadalmi, hanem mélyreható szellemi fordulatot is kezdeményezett, hogy nem állt meg az iskolánál, az egyháznál, az egyetemeknél, hogy hatalmas erővel behatolt az emberek tudatába, mert olyan forradalom volt, amelynek – kezdeti időszakában – a régi társadalom semmiféle ellenállást, semmilyen féket útjába nem állított. Magyarországon kívül alig ismert – ezt csak példaként hozom fel –, hogy a régi társadalom legerősebb és legszívósabb tényezője, a katolikus egyház, teljesen alávetette magát a forradalomnak; hogy az országot nemcsak munkás- és paraszttanácsok, hanem papi tanácsok is behálózták; hogy szabályos osztályharc folyt a felső papság és a püspökök között; hogy nagy papi gyűléseken követelték a cölibátus megszüntetését; hogy a katolikus püspökök a holtkézi birtokokat az agrárreform céljaira a forradalmi kormány rendelkezésére bocsátották; hogy amikor én mint közoktatásügyi miniszter kijelentettem, hogy a kormány szándékában áll megszüntetni az iskolákban a vallásoktatást, a katolikus püspökök szószólója, Prohászka Ottokár e tervhez a katolikus püspökök nevében, ha némi fenntartással is, hozzájárulását adta. Amikor a budapesti egyetemen, hogy az oktatás polgári monopóliumát megtörjük, a társadalom- és gazdaságtudományi tanszékekre az egyetem megkérdezése nélkül szocialista professzorokat* neveztünk ki, az egyetem tanácsa a legnagyobb erőfeszítéseket tette, hogy a szocialista professzorokat saját jelöltjeiként javasolhassa; e javaslatot a kormány azzal az indoklással utasította vissza, hogy az egyetem mint az ideológiai reakció bástyája autonómiáját meg kell törni; és csakhamar fel is függesztették az egyetem

* Polgári radikálisok és más haladó professzorok is voltak a kinevezettek között, így többek közt Jászi Oszkár és Vámbéry Rusztem.

autonómiáját és kormánybiztosnak rendelték alá. Az egyház és az egyetem, a reakció e két legbiztosabbnak és megtámadhatatlannak hitt búvóhelye alárendelte magát a forradalmi hatalomnak és könnyen elképzelhető, hogyan viselkedtek azok a politikai és társadalmi intézmények, amelyek nem rendelkeztek ily hatalmas, hagyományos hátvéddel.

A régi társadalom összeomlása mindenütt egyik előfeltétele és kísérőjelensége volt a forradalomnak: de Oroszországon kívül sehol nem terjedt át oly széles körökre és nem volt oly alapos, mint Magyarországon. Miben rejlik ennek az oly sajátos jelenségnek az oka – amelynek másik oldala a munkásosztály hatalmának az ország gazdasági viszonyaival, társadalmi szerepe fontosságával nem indokolt megnövekedése volt? Az e kérdésre adandó válaszban rejlik a magyar forradalom szédületes fellendülése, és oly hirtelen és teljes összeomlása megértésének kulcsa.

Azok a tömegek és vezetők, akik 1918-ban bármely országban részt vettek a forradalomban, két különböző iskolában nevelődtek. Vagy a nagyon leszűkült és meghamisított demokrácia, de mégis a demokrácia iskoláját járták ki, amely legalább az általános választójogot megadta, és a tömegeket fokozatosan arra nevelte, hogy ellenőrizzék a közügyeket, foglalkozzanak velük, és amely a tömegeket és mindenekelőtt bizalmi férfiaikat arra kényszerítette, hogy az ellenféllel, mégpedig egy hatalmas ellenféllel vitába bocsátkozzanak, és így lassan saját erejük határait a mindennapi gyakorlati harcokban megismerjék. A demokratikus parlamentarizmus szociálpedagógiai hatékonysága abban áll, hogy a saját követeléseket és jelszavakat a szemben álló erők ellenőrzik, hogy a társadalomban ható erőknek mérkőzniök kell egymással, és ezáltal a demokratikus élet nyújtotta szemléleti oktatásban kifejlődik egy érzék: mi lehetséges és mi lehetetlen. Ebben az iskolában nevelődött a német munkásosztály, amelyet a háborúig az egész világ szocia-

lista munkássága élcsapatának tekintettek, és amelynek módszereit lassan az egész szocialista világ átvette.

De a demokrácia szociálpedagógiai hatással van az uralkodó osztályra is: az állam nem korlátlan tulajdona többé. Az uralkodó osztály tudja, hogy bár a társadalmi élet és a hatalmi politika döntő kérdéseiben építhet a polgári demokratikus államra, mégis sok olyan kérdés merül fel, amelyekben az államnak bizonyos tekintettel kell lennie az elnyomott és vagyontalan osztályokra. Ha tehát az uralkodó osztály a demokratikus államban ugyanolyan hatalmat akar, és érdekeit ugyanúgy biztosítani akarja – és ezt nyilván akarja –, nem bízhatja magát többé kizárólag az államra, hanem azért a veszteségért, amelyet a demokrácia következtében a hatalomban elszenvedni kénytelen, a társadalomnak saját, az uralkodó osztály szellemében való *megszervezésével* kell magát kárpótolnia. Az ideológiai hatalmi eszközök a demokratikus államban az uralkodó osztályok számára mind nagyobb jelentőséget nyernek. Ha meg akarják tartani helyüket az általános választójog mellett, akkor a társadalmat nemzeti, vallási és gazdasági érdekek alapján kell átszervezniök, azaz az emberek alaktalan, amorf csoportjai helyébe szervezett társadalmat kell kialakítaniok. A demokratikus államban az uralkodó osztályok hatalma az államhatalom és az ennek alárendelt, legkülönbözőbb társadalmi szervezetek ellenőrzésén alapszik. Ez az egyik oka annak, hogy miért annyival hatalmasabb a polgári osztály, mint a feudális volt; ez az egyik oka annak, hogy a polgári demokrácia kialakulása, tehát körülbelül 1848 óta miért ütköznek a forradalmak sokkal nagyobb nehézségekbe, mint korábban, hogy jóformán mindig csak akkor törnek ki, amikor egy külpolitikai, háborús katasztrófa szétrombolja az államhatalmat. Seignobos, aki egy kitűnő munkában feldolgozta a XIX. század politikai történetét, végkövetkeztetéseiben arra a belátásra jut, hogy a modern állam a népjogok széles

körű kiterjesztése, a választójog, sajtószabadság, az általános iskolakötelezettség, a tömegek emelkedő kulturális színvonala ellenére nagyobb erőt képvisel a néptömegekkel szemben, mint a feudális állam. De az okot csupán a modern állam hatalmi eszközeinek (hadsereg, bürokrácia) kiépítésében látja, és nem veszi észre, hogy az államhatalom és a mögötte álló osztályok hatalma megnövekedésének egyik leglényegesebb oka, hogy az uralkodó osztályok átszervezték a társadalmat. Egy olyan uralkodó osztály, amely az államra és a társadalomra támaszkodik, még egy olyan katasztrófa esetén is, amikor az államhatalom összeomlik, másképpen állja meg a helyét és végül védi meg érdekeit, mint egy olyan uralkodó osztály, amely egész ügyét egy senkitől nem ellenőrzött, önkényuralmon alapuló államhatalomra tette fel. Ilyen helyzetben voltak az uralkodó osztályok mindazokban az országokban, ahol nem volt demokrácia. Ezek nem kényszerültek arra, hogy az államhatalmon kívül a társadalom átszervezése útján még egy második védelmi vonalat is kiépítsenek maguknak. Amikor az államhatalom összeomlott, ezek az uralkodó osztályok a demokrácia nélküli országokban azonnal elvesztették minden hatalmi eszközüket. Ez mindenekelőtt Oroszországra és Magyarországra érvényes, és magyarázza mindkét országban a forradalmak viharos ütemét.

A demokrácia nélküli országokban az államhatalom nyomása, brutalitása és kegyetlensége azonos feltételek mellett sokkal nagyobb, mint demokratikus országokban. De az elnyomás szigora nem kizárólag a demokratikus intézmények hiányától függ: érezteti hatását a nép természete, az általános műveltség foka, az ország nagysága és más országoktól, ahol a szokások enyhébbek, való függetlensége. E tekintetben pedig Magyarország és Oroszország, bár mindkettő nélkülözte a polgári demokráciát, rendkívül különbözött egymástól. Oroszországban az abszolút állami

erőszak nyomása bizonyosan sokkal embertelenebb volt, mint Magyarországon. De az államhatalom nyomására és az uralkodó osztályok embertelenségére az orosz tömegek vad, hősies, áldozatkész, elkeseredett lázadása volt a válasz. A „megalázottak és megszomorítottak" tízezrei, az a sok ezer, akiknek hozzátartozóit felakasztották, agyonlőtték, Szibériába száműzték, akiknek emberi méltóságát megtiporták, a hivatásos forradalmárok olyan típusát alakították ki, amely minden bizonnyal a történelem legnagyszerűbb lelki tömegjelenségei közé tartozik. Egy ilyen tömegből más ideológia, más forradalmi erkölcs sugárzik, mint amilyen a demokratikus országokban kialakulhatott. Enélkül a minden mástól különböző, történelmileg adott szellemi és erkölcsi előkészítés nélkül az orosz forradalom egész története érthetetlen és a földalatti harc, a terrorizmus, a fegyveres felkelés, a vasfegyelem és a magas fokú áldozatkészség, amelyet az egyéntől követel – ez volt a másik iskola a demokratikus iskola mellett, amelyet 1918 forradalmi tömegei és vezetői kijártak.

A magyar munkásosztály nem végezhette el a demokrácia iskoláját, mert az állam feudális jellege lehetetlenné tett számára a közügyekben való bármilyen részvételt. De nem fejlődtek ki benne az orosz munkásosztály heroikus tulajdonságai sem, mert bár jogfosztott volt, de a nyomás nem öltött olyan elviselhetetlen formákat, amelyek – mint általános jelenséget – váltották volna ki a tömegek és egyének dacos ellenállását. Ahogy Viktor Adler a kilencvenes évek Ausztriáját jellemezte: lomposággal enyhített abszolutizmus, az állt Magyarországra is, csak a magyar munkásoknak nem sikerült legalább olyan éket verni az abszolút államba, mint amilyen a kuriális választójog volt Ausztriában. A történelem különös útja a magyar munkásosztályt a forradalmi viharok középpontjába állította anélkül, hogy előzőleg kijárhatta volna az általános választójog *demokratikus*

vagy a hivatásos forradalmárok sok áldozatot követelő *hősies* iskoláját. „Feladatainak mérhetetlen volta", Marx kifejezésével élve, a megoldásukra való hiányos felkészítéssel, katasztrófához kellett hogy vezessen. A demokrácia nem tanította meg a magyar munkásosztályt arra, hogy követeléseit és lehetőségeit a többi osztály erejével összhangba hozza, a minden heroizmust nélkülöző magyar élet nem engedte lelkében az áldozatkészség, a kitartás és a vasfegyelem olyan erőit kialakulni, amelyek segítségével talán tovább ellenállhatott volna az ellenség támadásainak. Törekvéseinek helyesbítését nem a demokratikus talajon vívott békés küzdelem, ezt csupán, még pedig túlontúl is kiadósan, az ellenforradalom véres útja hozta meg számára.

Hogyan sikerült a magyar ellenforradalomnak újra visszanyernie az oly alaposan és teljes mértékben elvesztett hatalmat? Végső soron a magyar forradalom sorsa a csatatereken dőlt el. A román hadsereg, amely szétverte a semmiből teremtett Vörös Hadsereget (amihez a patrióták hazaárulása oly alaposan hozzásegítette) hatalomra ültette az ellenforradalmat. Ahogy Napóleon bukása után XVIII. Lajosról mondták Franciaországban, az ellenforradalom az ellenség abrakos szekerein vonult be az országba. Ha Magyarországot a világháború befejezése után nem fosztották volna meg a hadviselés minden eszközétől, ha háborúban kifáradt lakosságával nem keveredett volna bele egy újabb háborúba, s központi földrajzi fekvése nem ítélte volna veszségre, akkor a forradalom bizonyos zavarok és ingadozások után visszatért volna a reális erőviszonyoknak megfelelő útra, és egy parasztdemokrácia társadalmi talaján stabilizálódott volna. Bulgária példája ugyan azt mutatja, hogy egy paraszti országban is meg lehet buktatni politikailag a paraszthatalmat, és pedig háború nélkül is, pusztán az alapjaiban megrendült állam belső hatalompolitikai harcai következtében. Elképzelhető az is, hogy a bolgár militariz-

mus nem szokott jobban hozzá az uralomhoz, mint az évszázadok óta hatalmon levő és ennek folytán a politika művészetében járatos magyar nemesség. De minthogy a magyar forradalomnak oda kellett volna adnia a rögöt a parasztnak, míg Bulgária – már a háború előtt paraszti ország – csak egy új politikai hatalmi formát nyújthatott neki, Magyarországon egy földosztó forradalom fennmaradásának a kilátásai sokkal jobbak voltak, és valószínűleg nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy lényegében a háború hozta létre azokat az erőket, amelyek a forradalmat elnyelték. Ezt a háborút azonban két tényező tette lehetővé. Egyrészt a győztes államok töretlen imperializmusa, amelyeknek uralkodó osztályai az orosz forradalom leverését is megkísérelték. De Oroszország óriási területe, legerősebb politikai hatalmi forrásainak egyike, majd a cárizmus elleni hősi harcokban iskolázott munkásosztálya, végül a megvalósított földosztó agrárforradalom tette lehetővé, hogy diadalmaskodjék a háborús fenyegetés felett. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a két konzervatív hatalmat, Ausztriát és Németországot, éppen abban a pillanatban győzte le saját forradalma, amikor döntő csapást szándékoztak mérni az orosz forradalomra, mindenekelőtt Ukrajna elszakításával és oroszellenes vazallus államok kialakításával. A Magyarországgal szomszédos államok ugyan szintén átéltek egy forradalmat, de, mint Romániában és Jugoszláviában, ellenforradalmi formák között élték át, és Ausztrián kívül egyikük sem érezte, hogy valamiféle szolidaritás köti őket a magyar forradalomhoz. Így sorsszerű volt, hogy Magyarországon a háborúnak el kell nyelnie a forradalmat.

A háború azonban nemcsak a győztes államok, amelyek közül néhány Magyarország szomszédja volt, töretlen imperializmusa folytán vált lehetővé. Hajtóerői magában Magyarországon keletkeztek, és szorosan összefüggenek azzal a kettős hiányossággal, hogy a magyar tömegek – nemcsak

a munkások – nélkülözték mind a demokratikus, mind a forradalmi iskolázottságot. Bármennyire is elhitetni törekszik a nacionalista propaganda, hogy egyetlen országgal sem bántak oly rosszul a békeszerződésben, mint Magyarországgal, hogy egyetlen népet sem aláztak úgy meg, egyetlen ország létfeltételeit sem pusztították el annyira, mint a magyarokét, ez a hit ténybeli hazugságon vagy öncsaláson alapszik. Ha más konkrét formák között is, de az imperialista béke a többi legyőzött országra nézve sem volt kevésbé megalázó és elviselhetetlen, mint amelyet Magyarországra akartak rákényszeríteni. A többi ország, itt elsősorban Németországra, Ausztriára és a breszt-litovszki békére gondolunk, elfogadta a békét, és ezáltal ilyen vagy olyan formában megteremtette forradalma számára a szükséges lélegzetvételnyi szünetet. Magyarország ellenszegült, és négy és fél éves világháború után újra a fegyverekhez nyúlt. Ebben semmi különbség sincs a magyar forradalom két periódusa között, amelyeket csak nagyon felületesen különböztethetünk meg úgy egymástól, hogy az egyik a demokratikus, a másik a diktatórikus periódus volt. A valóságban mindkettő diktatúra volt, kissé eltérő társadalmi tartalommal. Ha Magyarország ugyanúgy alávetette volna magát az imperialisták diktátumának, mint Ausztria vagy Németország, akkor Magyarországon a győztes államok töretlenül fennmaradt uralmi rendszere ellenére sem lett volna háború, és nem lett volna idegen fegyverekkel megvalósított restauráció.

Minthogy a viszonyok hasonlóbbak, itt példaként csak Ausztriát hozzuk fel. Miért fogadta el az osztrák forradalom állami területének szétdarabolását, és miért lázadt fegyverrel ugyanezen sors ellen a magyar forradalom?

Ausztria gazdasági, valamint politikai és kulturális fejlődése Magyarországot körülbelül két emberöltővel megelőzte. Ausztria az 1848-as forradalom, de főképpen 1866 után

tőkésállammá fejlődött, amelyben nagyon lassan és tétován, de kialakultak a demokrácia elemei. A tőkés fejlődés, amely egyben a demokrácia irányába való fejlődés is, felébresztette az ausztriai történelem nélküli nemzeteket, a történelem színpadára hívta őket, meggyorsította osztálytagozódásukat, és nemzeti felszabadulás iránti törekvéssel töltötte el őket. Itt nemzeti téren látjuk ugyanazt a folyamatot, amelyet korábban tisztán társadalmi téren megfigyeltünk. Az emberek tömörülése a demokrácia révén átszervezett társadalommá válik; de nemzetté is lesz. Az osztrák történelmet fél évszázadon át az egymás ellen harcoló, a hatalomban egymást váltó nemzetek viszálya jellemezte. E lassú folyamat során, amely a demokrácia kiépülésével meggyorsult, történelmi nevelő munka ment végbe nemcsak a korábbi, történelem nélküli nemzetek körében, hanem az uralkodó, vagyis a német nemzet is lassan megbarátkozott, a történelem segítségével, azzal a gondolattal, hogy Ausztria széteshet nemzeti alkotórészeire. Tiltakozott ez ellen, a hatalmasan előretörő német imperializmusban keresett szövetségest az addig elnyomott népek ébredező nemzeti erőivel szemben. Megvolt az az előnye is, hogy az Anschluss gondolatában megtalálta azt a nemzeti eszményt, amit a történelem által szétzúzott korábbi uralkodó eszme helyébe állíthatott. De ebben a vonatkozásban mégis az volt a döntő, hogy a fejlettebb kapitalizmus és az azt nyomon követő demokrácia nagy nemzetnevelő művet vittek véghez: megszervezték az elnyomott, történelem nélküli népeket, megteremtették a nemzetek belső magvát, amelyeknek a héját szét kellett feszíteniök, és az addig lényegében uralkodó nemzetet is hozzászoktatta a gondolathoz, hogy ennek az államnak el kell pusztulnia. Egyetlen ausztriai német sem érezte úgy – még akkor sem, amikor világossá vált, hogy az Anschluss egyelőre lehetetlen –, hogy Lemberg vagy Csernovicz elvesztése elvi-

selhetetlen nemzeti veszteség, amelynek elhárítása érdekében háborút kell indítania.

Magyarország nemzetiségi összetétele alapjában nem különbözött Ausztriáétól, a magyarok számszerű hatalmi pozíciója – ha a népszámlálóknál elkövetett hamisításokat figyelembe vesszük – alig tér el a németekétől. Az ország feldarabolására, vagyis a nemzeti forradalmakra való reagálás – amelyek szenvedő alanya a magyar uralom volt – mégis igen különbözött Ausztriáétól. Az ország felosztását elviselhetetlen nemzeti katasztrófának tekintették, és itt nem volt különbség polgári forradalmárok és ellenforradalmárok, szociáldemokraták és kommunisták között. Hogy egy ilyen katasztrófát miért éreztek ennyire elviselhetetlennek, az természetesen erősen eltért az egyének társadalmi és politikai beállítottsága szerint, de mindannyian egyek voltak abban, hogy itt egy hirtelen, előre nem látott, semmivel nem indokolt özönvíz zúdult rájuk, amelyet minden eszközzel, még a háború eszközével is, el kell hárítani. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a tanácskormány ebből a nemzeti pánikhangulatból jött létre: a polgári pártok odadobták a hatalmat, mert nem akarták viselni a felelősséget az ország további feldarabolásáért (Vix ezredes 1919. március 19-i jegyzéke); a szociáldemokraták és kommunisták pedig e követelések fegyveres elhárítását csak a Szovjet-Oroszországgal való szövetségben remélték és erre is törekedtek.

Miközben Ausztriában a fejlődő kapitalizmus és az előrehaladó demokratizálódás mind az uralkodó, mind az elnyomott nemzeteket különböző formákban ugyan, de előkészítette a közeledő nemzeti forradalomra, Magyarországon a demokrácia hiánya az uralkodó nemzet minden osztályában, kevésbé erősen az elnyomott népeknél, azt a képzetet keltette, hogy Magyarország egy *magyar* ország, és amennyiben mégsem magyar, úgy „nemzetiségei" igen távol vannak attól, hogy az állami köteléket szétfeszítsék, és

a magyar uralkodó nemzet rovására végrehajtsák nemzeti forradalmukat. Ami Ausztriában hosszú belső folyamat utolsó állomásának tűnt, az Magyarországon valamilyen ellenséges, külső erőszakkal rákényszerített, minden belső szükségszerűség híján levő dolognak látszott, és amelyet, éppen ezért, az erőszak külső eszközeivel elháríthatónak véltek. Így sodródott a magyar forradalom, miközben minden erejével ellenszegült a történelem által napirendre tűzött nemzeti forradalomnak, a sorsát megpecsételő háborúba.

Így indította el a magyar forradalom a legyőzöttek golgotáját, ezért tetszik úgy, mintha erőfeszítései hiábavalóak lettek volna, ezért vált romhalmazzá jövőjének büszke, ígéretes épülete, ezért vált születésének tizedik évfordulója a gyász és a csüggedés napjává. De nem szemfényvesztés, ha tragikus pályájából felismerjük: ahogy a természetben, úgy az emberi történelemben sem mennek veszendőbe az energiák... Éppen Ausztriában át kellene egyszer világosan gondolni Burgenland történetét. A régi Magyarországon ez volt az egyik legreakciósabb, legsötétebb, a fejlődéstől legkevésbé érintett terület. Ez volt a magyar Vendée, a legsötétebb Tirol. Miután a forradalom és ellenforradalom körforgását Magyarországgal együtt átélte és azután egy demokratikus állam részévé lett, a társadalmi fejlődés területévé vált, olyan területté, ahol – Bécs kivételével – a szociáldemokrácia a legnagyobb erő. Bizonyos, hogy az osztrák köztársaság és mindenekelőtt a szociáldemokrácia hétéves nevelő munkája lényegesen hozzájárult ehhez az eredményhez. De azt hiszem, a körülmények egyetlen ismerője sem fog nekem ellentmondani, ha állítom, hogy a magyar forradalom hatalmas hajtóereje él itt tovább a lelkekben, és ennek megnyilvánulására ad lehetőséget a demokrácia. A demokrácia tulajdonképpen az a motor, amely ezt a valamikor tunya, reakciós és klerikális területet a szociáldemokrácia oly értékes tartalékává változtatta. Magyarország más részei,

mindenekelőtt azok, ahol túlnyomórészt kálvinista parasztok élnek, mindig is a paraszti, köztársasági, Habsburg-ellenes eszmék fellegvárai voltak. Magyarországnak ezeken a területein még sokkal erősebben hatnak a forradalomnak, annak az időnek az emlékei, amikor a kastély ura a paraszt kegyét kereste, amikor a paraszt kinyújtotta kezét, hogy rátegye a nagy latifundiumokra. Nem önáltatás, nem hiú vigasz tehát, ha azt mondjuk; ha egyszer, belső osztályharc vagy külső megrázkódtatás következtében Magyarországon kivívják a demokráciát, az egész világ csodálkozhat majd azon, milyen mélyek a barázdák, melyeket a forradalom a magyar rögbe húzott, és milyen sok, ma még elveszettnek tűnő vetése csírázott ki a munkások és parasztok lelkében!

Der Kampf, 1928. november. Lásd Die Neugestaltung der Welt. 86–98. old. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, Wien 1930.

JEGYZETEK

NAGYKANIZSA, KOLOZSVÁR, TEMESVÁR

1 Lázárné Kunfi Piroska (Kunfi Aladár lányának, Kunfi Zsigmond unokahúgának) közlése Köves Rózsának.
2 Die Neugestaltung der Welt. Ausgewählte Aufsätze von Siegmund Kunfi. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, Wien 1930. 5. old.
3 Értesítők a kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló nagykanizsai kat. főgimnáziumról. 1889—1897.
4 Gondolatok Zuboly halálára. A *Huszadik Század* könyvtára, 57. sz. A szövegben említett, a fővárosból kitiltott jogász: Schwartz Miksa. Politzer Zsigmond és Fia kiadása, Budapest 1916. 6. old.
5 Ugyanott, 11. old.
6 *Károlyi Mihályné:* Együtt a forradalomban. Európa Könyvkiadó, Budapest 1967. 292–293. old.
7 Kolozsvári Egyetemi Lapok, 1898. március 15.
8 Ugyanott, 1898. április 15.
9 Lázárné Kunfi Piroska közlése Köves Rózsának.
10 Kolozsvári Egyetemi Lapok, 1898. november 15.
11 Újság (Kolozsvár), 1899. december 12.
12 Dr. Bürger Ernő (Temesvár) írásos közlése Köves Rózsának.
13 Így többek között az „Oceanic" fedélzetéről írt 1914. augusztus 2-i leveléből. Lásd még dr. Révész Mihály kéziratos visszaemlékezéseit a Párttörténeti Intézet Archívumában (a továbbiakban PI Archívum) 214. old.
14 PI Archívum. 607. f. 26. ő. e.
15 *Borsányi György:* Munkát! Kenyeret! Kossuth Könyvkiadó 1971. 236. old.
16 Magyar Hírlap, 1936. november 29.; Népszava, 1936. december 19.
17 Irodalomtörténeti Közlemények, 13. évf. 1. füz.
18 PI Archívum. 729. f. 8. Somló Bódogról lásd *Litván György:* Egy magyar tudós tragikus pályafutása a század elején. Valóság, 1973. 8. sz.

19 Dr. Bürger Ernő (Temesvár), Molnár Nándor, Beron Gyula, Wallandt Ede, Neuhut László, Strobl Sándor (New York) visszaemlékezései (Köves Rózsa számára).

20 *Nádor Jenő:* Kunfi tanár úr. Népszava, 1947. február 9.

21 Az 1905-ös pártgyűlésen Szabó Ervin Tarczai Lajossal és Naszódi Zsigmonddal javaslatot nyújtott be a szervezeti szabályzat módosítására. Ebben nagyobb belső demokráciát követelnek: *„Ne legyen pártunknak egyetlen életnyilvánulása, semmiféle akciója, amely nem lehetőleg valamennyi tagja akaratából, tudatos, szabad közreműködéséből fakad."* A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. (MMTVD) 3. köt. Összeállította: Erényi Tibor, Mucsi Ferenc, S. Vincze Edit. Szikra 1955. 262. old.

22 Népszava, 1906. június 5.

23 Kunfi Garamihoz írt levelei. PI Archívum. 659. f. 1906/1., 1907/1.— Weltner — dr. Révész Mihály visszaemlékezése szerint — még Temesvárott került kapcsolatba Kunfival. — Buchinger ilyen irányú tevékenységéről lásd *Buchinger Manó:* Találkozásom Európa szocialista vezetőivel. Népszava Könyvkereskedés Budapest 1938. 164. old. Itt jegyezzük meg, hogy Kunfi indulásáról, pályafutásáról kortársi visszaemlékezések, valamint ezekhez csatlakozó művek egész sora megemlékszik. Így *Garami Ernő:* Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok. Pegazus kiad., Leipzig–Wien 1922.; *Weltner Jakab:* Milliók egy miatt. Szerző kiad. Budapest 1927.; *Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. 2. kiad. Népszava 1946.; *Buchinger Manó:* Küzdelem a szocializmusért. Emlékek és élmények. Népszava 1946.; *Jászi Oszkár:* Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Bécsi Magyar Kiadó 1920. A későbbi művek közül terjedelmesebben foglalkozik Kunfival *Horváth Zoltán:* Magyar századforduló. A második reformnemzedék története. 1896–1914. Gondolat 1961.; *Sándor Pál:* A magyar filozófia története. 1900–1945. Magvető 1973.

24 Az 1903—1911-es évekből Kunfinak összesen 26, Szabó Ervinhez írt levele maradt ránk. Kunfi Szabó Ervinhez írt leveleit és Szabó Ervin válaszát lásd PI Archívum. 729. f. 8/1—8/26. (MMTVD 4/A. köt. Szerk. Erényi Tibor, S. Vincze Edit, Mucsi Ferenc, Kende János. Kossuth Könyvkiadó 1966. 239—240. old.)

25 MMTVD 3. köt. 231—232. old.

26 Die Neue Zeit, 1905—1906. 2. köt. 29. sz. 81. old. Die politische Lage in Ungarn von Dr. Siegmund Kunfi.

27 PI Archívum. 729. f. 8.

28 PI Archívum. H—g—109.

1 Kunfi Garamihoz írt levelei. PI Archívum. 659. f. 1906/1., 1907/2.
2 Ugyanott.
3 Ugyanott.
4 Ugyanott.
5 Ugyanott.
6 PI Archívum. 659. f. 1907/1. és PI Archívum. 721. f. 1/93.
7 MMTVD 4/A. köt. 95. old.
8 *Lenin* Művei. 16. köt. Kossuth Könyvkiadó 1968. 478. old.
9 MMTVD 3. köt. 520. old. — Garamit egyébként a XV. kongresszus sem választotta meg, csak a XVI. (MMTVD 4/A. köt. 101., illetve 211. old.)
10 PI Archívum. 747. f. I. köt. 112. old.
11 Révész Mihály kéziratos visszaemlékezései. 217. old.
12 PI Archívum. 721. f. 1/93. 18—19. old.
13 *Bölöni György:* Az igazi Ady. Szépirodalmi Könyvkiadó 1966. 305. old. — Egyébként Ady és Kunfi kapcsolatáról szinte az egész Ady-irodalom megemlékezik.
14 PI Archívum. 721. 1/93. 52. old. — Kimagasló képességeit konok politikai ellenfelei is elismerték. Buchinger szerint „Tisza Istvánnak annyira feltűnt Kunfi nagy intellektusa, hogy erről bizalmas körben külön is megemlékezett". *(Buchinger M.:* Találkozásom Európa szocialista vezetőivel. 169. old.)
15 Feltehetően Kunfi ismerte Adynak a *Budapesti Napló* 1905. július 7-i számában megjelent „A hazafiság revíziója" című írását.
16 MMTVD 3. köt. 518. old.
17 MMTVD 4/A. köt. 81. old.
18 PI Archívum. 658. f. 1/11. ő. e. 164. old.
19 MMTVD 4/A. köt. 203. old.
20 Ugyanott, 117. old. Fővárosi Levéltár Rendőrfőkap. eln. 1908. 1551. res.
21 MMTVD 4/A. köt. 159—164. old.
22 PI Archívum. 658. f. 5/9 ő. e.
23 MMTVD 4/A. köt. 323—325. old.
24 PI Archívum. 658. f. 5/9 ő. e.
25 PI Archívum. 658. f. 5/9 ő. e.
26 MMTVD 4/A. köt. 228—229., 279—288. old. — A javaslat mellett 101-en, ellene 56-an szavaztak.
27 Országos Levéltár (A továbbiakban — OL) P 1123. Szabadkőműves szervezetek levéltára. Martinovics-páholy iratai, továbbá PI Archívum. 721. f. 1/64. ő. e. 3. old.

28 MMTVD 4/A. köt. 205. old.
29 Ugyanott, 208. old.
30 Ugyanott, 291. old.
31 Szocializmus, 1909—1910, 2. sz. 54. old.
32 Kunfi a Diner-Dénessel folytatott vitán kívül is többször foglalkozott az opportunizmus témakörével. Időnként visszatért a német párt vagy egyes szekciói megalkuvásának bírálatára. Így a *Szocializmus* 1909—1910. évi 10. számának Nemzetközi munkásmozgalom rovatában „A gyakorlati revizionizmus" címen arról ír, hogy a badeni tartománygyűlés szociáldemokrata képviselői párthatározat ellenére megszavazták a költségvetést. A szavazás mögött — állapítja meg Kunfi — ott állanak a német párt összes elméleti és gyakorlati revizionistái, Bernstein és David vezetésével.
33 Igazságtalanul ítéli meg Kunfi 1910-es állásfoglalását Szabolcsi Gábor a *Kortárs* 1970. 9. számában, „Egyetértő vita egy könyvvel" című írásában. Azt írja — többek közt —, hogy Kunfi és Buchinger „ingerülten utasítják el a szövetségi politika gondolatát... tagadják a magyar haladó burzsoázia létezését". Kunfi és Buchinger válaszait — szerintünk — nem helyes egy kalap alá venni.
34 A Kőműves, 1910. szeptember 22. (MMTVD 4/A. köt. 321—323. old.)
35 MMTVD 4/A. 479. old.
36 Ugyanott, 456. old.
37 Ugyanott, 470. old.
38 Ugyanott, 590—591. old.
39 A Magyarországi Szociáldemokrata Párt XX. országos kongresszusa, 1913. október 19—21. MMTVD 4/A. köt. 652—655. old.
40 A Társadalomtudományok Szabad Iskolájában 1907-ben „Marx és marxizmus" címen tartott előadásokat, 1908-ban pedig négy előadást választójogi problémákról. Ugyanitt 1909 első negyedében három előadásból álló sorozatot tartott Petőfiről (március 24., 31., április 7.). (PI Archívum. 721. f. 1/21.) Kunfi filozófiai felfogásáról lásd *Sándor Pál:* A magyar filozófia története. 1900–1945. II. köt. 100. old.
41 Dr. Révész Mihály kéziratos visszaemlékezései. 58. old.
42 MMTVD 4/A. köt. 676. old.
43 Részleteket lásd ugyanott, 180—185. old.
44 Ugyanott, 431. old.
45 *Jemnitz János:* A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911—1914). Akadémiai Kiadó 1966. 214. old. *(Buchinger Manó:* Küzdelem a szocializmusért. Népszava 1946. 217. old.)
46 MMTVD 4/A. köt. 655—664. old. A témára vonatkozóan lásd

Nemes Dezső: A koalíciós kormányok és a Szociáldemokrata Párt tevékenysége. Párttörténeti Közlemények, 1972. 3. sz.

47 Ugyanott, 297—302. old.

HÁBORÚS ÉVEK

1 *Károlyi Mihály:* Egy egész világ ellen. Verlag für Kulturpolitik, München 1925. 106. old.; *Károlyi Mihályné:* Együtt a forradalomban. Európa Könyvkiadó 1967. 179. old.

2 *Tarczai Lajos:* Az általános választójog, a Függetlenségi Párt és az amerikai magyar szocialisták. Szocializmus, 1913—1914. 9. sz. 406—411. old. (Idézi MMTVD 4/B. köt. 17—21. old.)

3 *Károlyi Mihály:* Id. mű, 104—112. old. (Az idézetet lásd a 108. oldalon.)

4 Népszava, 1914. december 25. dr. Révész Mihály iratai között (PI Archívum. 721. f. 2/252.) fekszik néhány feljegyzés a New York-i Hotel St.-Regis papírján Kunfi kézírásával. Így: „...a bányatelepeken csak a bányatársaság üzletében szabad vásárolni." Néhány név után: „Saint-Paul. Szerződtetnek embereket, hogy szervezzék be honfitársaikat. A bányáknak minden ember telepítése száz dollárba kerül, s egy-egy szállítmányból, mely száz főből áll, 96—97 megszökik. A rendőr és seriff összejátszik, és elviszi a megtakarított pénzt. Az átlagos napi kereset 10 órás munkaidővel négy dollár. Hetenként öt napot dolgoznak. Betlehem Steel Company. Ágyú és páncél, 1200 munkás, férfi, nem szervezkednek."

Az amerikai úton összegyűjtött pénzre vonatkozólag a *8 Órai Újság* 1938. február 9-i számában a következő pletykát közli: „Mi lett a Károlyi Mihály kalapjába hullott 40 000 dollárral? Hatezer dollárt kapott Kunfi, aki ezt pártja megbízásából az *Előre* című amerikai szocialista lap fenntartásához adta; ez az alap tette lehetővé az *Új Előre* című napilap megindítását, amely Amerika egyetlen magyar nyelvű kommunista újságja volt, csak most szeptemberben sorvadt havilappá."

5 *Károlyi Mihály:* Id. mű, 106. old.

6 Világosság, 1930. november.

7 Lázárné Kunfi Piroska őrzi az alábbi táviratot:
„Pozsony, 1914. augusztus 20. Kunfi, Budapest, Teleki tér 5. Ha terveidet nem érinti, közöld Népszavával, hogy ma vagy holnap Budapestre érkezem. New Yorkból augusztus 1-én utaztam el angol gőzössel. Sikerült Angliából hajó útján eljutnom Hollandiába. Barabás, Héderváry, Buza New Yorkban maradtak, Károlyi Mihály,

Zlinszky, Ráth, Friedrich július 29-én utaztak el francia hajón Havre-ba. Tegnap Bécsben külügyi minisztériumban mondták nekem, hogy letartóztatták őket Havre-ban. De francia kormány megígérte nagykövetségnek szabadon bocsátásukat. Telefonáld meg Bakonyi képviselőnek = Oszkár."

8 PI Archívum. 721. f. 2/952.

9 Lázárné Kunfi Piroska, Gárdos Mária, Gárdos Magda, dr. Révész Mihály.

10 Nóra a harmincas években férjével, Zuckermann Lászlóval Nyírlövőn lakott. Kezünkben van 1934. április 3-ról, tehát jóval Kunfi halála utáni időből keltezett levele, amelyet nyilván akkor írt, amikor Kunfiné az 1934-es bécsi események után Budapesten kényszerült magának új egzisztenciát teremteni. Szeretet és együttérzés árad soraiból: „Nagyon-nagyon szomorú vagyok, tanácstalanul azt hajtogatom, hogy fogja maga tudni az életét eligazítani, elindítani. De Böském, kérem, nagyon kérem, mikor úgy érzi, hogy fáradt, hogy nem érdemes a harcot folytatni, gondoljon arra, hogy vagyunk egy páran, akiknek öröm, hogy maga van, akiknek szükségük van magára..." (PI Archívum. 721. f. 2/952.)

11 *Ernst Fischer:* Erinnerungen und Reflexionen. Rowohlt Verlag 1969. 159—160. old.

12 Népszava, 1946. január 26.

13 Népszava, 1914. augusztus 31. Eszme nélkül.

14 MMTVD 4/B. köt. 65—66. old.

15 Ugyanott, 41—42. old.

16 Ugyanott, 76—77. old.

17 Gondolatok Zuboly halálára. Huszadik Század könyvtára, 57. sz. Budapest 1915. 5. old. Kunfi háborúval kapcsolatos magatartásáról lásd *Nemes Dezső:* Az imperialista háború támogatásának ideológiája és taktikája az MSZDP-ben a háború első évében. Párttörténeti Közlemények, 1973. 4. sz.

18 MMTVD 4/B. köt. 131—132. és 135. old.

19 Ugyanott, 136—137. old.

20 *Vadász Sándor:* A zimmerwaldi konferencia. Századok, 1969. 4. sz.

21 PI Archívum. 658. f. 1/20 ő. e.

22 Kunfi kihallgatásakor többek között azt mondta: „Augusztus végén egy hétig Fonyódon voltam, s szeptember 1. óta állandóan Budapesten tartózkodom. Szeptember 5—8. közötti időben Budapesten való tartózkodásomat a következőkkel igazolom: Pártunk bizalmi férfiai szeptember 5-én az építőmunkások székházában értekezletet tartottak. Ezen a napirend második pontjának — »a külpolitikai

helyzet« — én voltam az előadója. A rávonatkozó határozati javaslatot is, melynek közlését a cenzúra nem engedte meg, én készítettem. A kérdéses időben a *Népszavá*ba a következő napokon írtam vezércikket: Szeptember 5-én »Vér és arany«. Szeptember 8-án »A háború kitörése«. Szeptember 10-én a második cikket: »Az orosz vereségek okairól«." (PI Archívum. 721. f. 1/67. 17. old.)

23 PI Archívum. 721. fl. 1/67. 2. old. — Buchinger Manó szerint Kunfi és Garami között „éles és mélyebben járó felfogásbeli különbségek" mutatkoztak. *(Garami Ernő* Emlékkönyv. Budapest 1939. Szeder Ferenc kiadása. 48. old.)

24 Idézi MMTVD. 4/B. köt. 203—207. old.

25 Ugyanott, 231—235. old.; PI Archívum. 721. f. 1/76.

26 *Kende János:* A magyarországi szervezett munkásság az első világháborúban. Párttörténeti Közlemények, 1969. 1. sz.

27 Lásd MMTVD 4/B. köt. 270—275. old.

28 Ugyanott, 281—283. old.

29 Ágoston Péter beszámol arról, milyen lázító tartalmú röpiratokat köröztek 1917. május 1-én a katonák között a fronton. „A cseh és bosnyák katonákat a magyar nép ellen kergetik, a magyar katonákat pedig a csehek, románok és horvátok ellen... Katonatestvérek!... gyertek haza és vegyétek el a földet, ami öröktől fogva úgyis a tiétek!" (PI Archívum. 689. f. II/10. 1917/B.) Egy röpiratból idézi: „Ébredő munkástestvérek! A világ proletárjainak mai ünnepnapján még mindig vérben fürdik a világ!..." (PI Archívum. 689. f. II/10.)

30 Népszava, 1917. június 1.

31 Világ, 1917. június 5. Idézi Kende János. Adalékok az MSZDP nemzetközi kapcsolatainak alakulásához. Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz.

32 Lásd *Jemnitz János:* A szocialista pártok és a háború. 1914—1918. Kossuth Könyvkiadó 1969. 278—279. old. — Ugyancsak Jemnitz foglalkozik a magyar delegáció és Kunfi stockholmi tevékenységével „Adalékok a magyar—svéd munkásmozgalmi kapcsolatok történetéből" című cikkében. (Párttörténeti Közlemények, 1973. 1. sz.)

33 MMTVD 4/B. köt. 346—347. old. (London—Wien—Zimmerwald. Neues Politisches Volksblatt, 1917. szeptember 4.) és *Jemnitz:* Id. mű, 235. old.

34 PI Archívum. 689. f. I./2. 1917. V. 19.

35 Előremutató álláspontot képviselt *Varga Jenő* „Gondolatok a monarchia jövőjéről" című cikkében, a *Szocializmus* 1917. decemberi számában: „...nem volna-e úgy a birodalom, mint a proletariátus érdeke, hogy azok a népek, amelyeket a dualizmus által teremtett

határok kétfelé vágnak, valamiféle formában egyesüljenek? Semmi esetre sem kívánatos, hogy a monarchia mindkét államában szüntelen nemzetiségi harc folyjék." Egyébként a Szociáldemokrata Párt nemzetiségi szekcióri a stockholmi delegáció tevékenységét nemzeti-nemzetiségi szempontból helyeselték. (Népszava, 1917. július 19. Szociáldemokrácia és nemzetiségi kérdés. MMTVD 4/B. köt. 340—341. old.) A magyar és osztrák álláspont közötti különbségre jellemző, hogy a stockholmi konferencián az osztrák szociáldemokraták „technikai és elvi okokból" elutasították a népszavazást a nemzetiségi területeken, azzal, hogy „a nemzetiségek állítólagos elnyomása Ausztriában mesebeszéd". (PI Archívum. 721. f. 1/78. A Budapesti Államrendőrség főkapitányának felterjesztése a belügyminiszterhez.)

36 PI Archívum. 721. f. 1/72. ő. e.

37 MMTVD 4/B. köt. 331. old.

38 OLP 1123. Szabadkőműves szervezetek levéltára. Martinovics-páholy iratai.; *Fukász György:* A magyarországi polgári radikalizmus története. Gondolat Könyvkiadó 1960. 285—287. old.

39 PI Archívum. 721. f. 1/73. ő. e. 5. old.

40 PI Archívum. H-k-55. Kőhalmi Béla visszaemlékezései Szabó Ervinre.

41 Kelen Jolán közlése Köves Rózsának.

42 Duczynska Ilona Köves Rózsához intézett 1970. június 20-i levelében — Haász Árpáddal ellentétben — azt írja, hogy Kunfi a zimmerwaldi mozgalmat nem támogatta, de a galileisták elleni perben „egyike volt a hat bizalmi embernek, akiket a törvény zárt tárgyalás esetén engedélyez". (Lásd *M. Pásztor József:* Végh Dezső 1882—1943. Párttörténeti Közlemények, 1973. 1. sz.)

43 Magánalkalmazott, 1929. december 5.

44 *Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom, Kossuth Könyvkiadó 1968. 75. old.

45 Lengyel József Köves Rózsához intézett, 1970. szeptember 7-i levele.

46 PI Archívum. H-h-50. Haász Árpád visszaemlékezései.

47 *Hevesi Gyula:* Egy mérnök a forradalomban. Európa Könyvkiadó 1959. 120—121. 139. old.

48 MMTVD 4/B. köt. 388. old.

49 Memoirs of *Michael Károlyi:* Faith without illuzion. Jonathan Cape, London 1955. 51. old.

50 Ugyanott, 75. old.

51 PI Archívum. 721. f. 1/72. ő. e. 18–20. old.

52 PI Archívum. 721. f. 1/70 ő. e. (9292. eln. 1917.)

53 Pesti Napló, 1917. november 30., december 2., december 6. Idézi: MMTVD 5. köt. Összeállította: Gábor Sándorné. Fehér András, Horváth Zoltánné, Milei György. Szikra 1956. 37–39. old.
54 Ugyanott, 69. old.
55 MMTVD 4/B. köt. 411. old.
56 A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1–2. Kossuth Könyvkiadó 1970. 141. old.
57 MMTVD 4/B. köt. 412., 446., 450. old.
58 MMTVD 5. köt. 213. old.
59 Ugyanott, 222. old.
60 Ugyanott, 224. old.
61 PI Archívum 659. f. 1918/3.
62 Népszava, 1918. október 3.
63 *Károlyi M.:* Id. mű, 87. old.
64 MMTVD 4/B. köt. 463–475. old.; Munkás Híradó, 1917–1919.
65 MMTVD 4/B. köt .479. old.
66 Ugyanott, 482. old.
67 A gödöllői audienciáról számos forrás számol be. Garami és Kunfi magatartásáról lásd *Garami Ernő:* Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok. Pegazus Kiadás, Wien–Leipzig 1922. 17–18. old.
68 Lásd *Gábor Sándorné:* Adalékok a polgári demokratikus forradalom előzményeihez. Párttörténeti Közlemények, 1968. 4. sz.

SEM LIEBKNECHT, SEM SCHEIDEMANN

1 MMTVD 5. köt. 283. old.
2 *Hajdu T.:* Id. mű, 55. old.
3 Világosság-füzetek, 4. Budapest, Kunfi Zsigmond 1879. IV. 28.–1929. IX. 18. 5. old.
4 *Hajdu T.:* Id. mű, 74. old.
5 PI Archívum. 704. f. (Károlyi-gyűjt.)
6 Révész Mihály kéziratos visszaemlékezései. 262. old.
7 *Juhász Nagy Sándor:* A magyar októberi forradalom története. Cserépfalvy, Budapest 1945. 232. és 403. old.
8 „Mindenki újakra készül…" I. Az 1918–1919-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény.) Szerkesztette és a jegyzeteket írta: József Farkas. Akadémiai Könyvkiadó 1959. 89., 252–253. old.
9 Népszava, 1918. november 2.
10 Memoirs of *Michael Károlyi.* 143–144. old. Vágó Márta szerint „Kunfi a parlamentben nekidőlt egy oszlopnak és zokogott bol-

dogságában és izgalmában, amikor ott először énekelték a Marseillaise-t." *Vágó Márta* visszaemlékezése József Attilára. Kritika, 1973. 7. sz.

11 Népszava, 1918. november 17.

12 A polgári demokratikus kormányzat berendezkedésére, a „független és önálló népköztársaság" kiépítésére irányuló törekvéseket lásd MMTVD 5. köt. 293–313. old., továbbá *Juhász Nagy S.:* Id. mű, 308–309. old.

13 *Hajdu T.:* Id. mű, 149. old.

14 MMTVD 5. köt. 345–347. old.

15 A röpirat fakszimiléje: A magyar forradalmi munkásmozgalom története. I. idézett kiadás. 173. old.

16 *Weltner Jakab:* Forradalom, bolsevizmus, emigráció. Budapest 1929. Szerző saját kiad. 79. old.

17 OL. Min. Tan. K 27 63. csomó.

18 *Hajdu T.:* Id. mű, 158. és 422. old. (Minisztertanácsi Jegyzőkönyv. 1918. december 1., 18., illetve 1919. január 27.)

19 PI Archívum. 696. f. 24. ő. e. – Weltner Jakab 1929-ben Budapesten megjelent „Forradalom, bolsevizmus, emigráció" című könyvében egy szóval sem említi, hogy Kunfi kint járt Bernben. Az elért eredményt Buchingernek és Bírónak tulajdonítja.

20 *Székely Vera:* Kunfi Zsigmond 1919. februári memorandumáról. Levéltári közlemények 40. évf. 2. sz. Akadémiai Kiadó 1969. (A memorandumot Kunfi *Az Ember*ben 1919. november 13-án megjelent cikke szerint hazaérkezése után írta.)

21 *Jemnitz János:* A nemzetközi szocialista sajtó a magyar munkásmozgalomról. Századok, 1969. 2–3. sz.

22 Népszava, 1919. január 30.

23 MMTVD 5. köt. 301. old.

24 Duczynska Ilona 1970. június 20-i, Köves Rózsához intézett leveléből: „Közvetlenül a februári letartóztatások előtt 40 fokos lázzal feküdtem »spanyoljárványban« Rényi Ervinék lakásán, a Bimbó u. 1. alatti földszintes házban (akkor ilyen volt). Egy reggel 6 óra felé megjelent ott dr. Halasi Béla, jó ismerősöm Madzsarék köréből és Kunfi Zsigmond igen közeli barátja, azzal a hírrel, hogy letartóztatási akció folyik a kommunisták ellen, és persze én is a listán vagyok: ilyen állapotban nem szabad, hogy fogságba kerüljek. Halasi, aki nagyon kis termetű ember volt, alig tudott elvezetni (még állni is gyenge voltam) pár házzal odébb, ahol egy taxi állt. Azon elvitt egy budai lakásra, Kunfi Zsigmond édesanyjához (akit nem ismertem azelőtt), és aki szeretettel fogadott be és ápolt, amíg elég erős lettem, hogy egy másik búvóhelyre vigyenek, a Korányi-klinikára. Azt

hiszem, vagy tíz napig (talán két hétig) voltam Kunfi édesanyjánál és a legcsekélyebb kételyem sincs, hogy ezt Kunfi nemcsak tudta, hanem el is rendezte, és Halasit bízta meg a dologgal. Kunfival 1917-ben egyszer vagy kétszer találkoztam Madzsaréknál, de csak nagyon felületesen ismertem. (Ez még lebukásunk előtt volt.) Később a perünk alatt (a Galilei Kör vezetői elleni perről van szó. – *A szerzők.)* azt hiszem, egyike volt a hat bizalmi embernek, akiket a törvény zárt tárgyalás esetében engedélyez. Hogy sem ő, sem Rónai az 1917-es zimmerwaldi mozgalmat nem támogatták, az biztos. A zimmerwaldi háborúellenes mozgalmat a szociáldemokraták közül egyedül Varga Jenő támogatta, 50 koronával, amit papírra adott..."

25 OL K 26. Minisztertanácsi Jegyzőkönyv. 1919. február 23.

26 PI Archívum. 607. f. 6. ö. e. 109–114. old.

27 *Hajdu T.:* Id. mű, 258. old.

28 Alkotmány, 1919. január 10.

29 PI Archívum. H–r–97.

30 PI Archívum. 607. f. 21. és 22. ő.e.

31 MMTVD 5. köt. 680. old. Lásd *Hajdu T.:* Id. mű, 358. old., továbbá *Juhász Nagy S.:* Id. mű, 489–493. old.

32 A témára vonatkozóan lásd *Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1969. 7–39. old.

33 *Michael Károlyi:* Id. mű, 154. old.

34 *Károlyi Mihályné:* Id. mű, 271. old.

35 Id. mű, 303–304. old.

36 *Illyés Gyula:* Egy tanúvallomás. Népszabadság, 1969. szeptember 21. – Károlyi és Kunfi kapcsolatát érdekesen jellemzi Mályusz Elemér ellenforradalmi beállítottságú könyvében: „Kunfi az egyetlen és valóságos kapocs a Károlyi-kormány és a munkáspárt között, és az ő ravaszsága eredményeként úgy látszott, mintha az egész munkásság a forradalmi kormány mögött állna." (Sturm auf Ungarn, Südost-Verlag Adolf Dresler, München. 12. old.)

37 *Siklós András:* Mi történt március 21-én? Párttörténeti Közlemények, 1970. 4. sz.

38 Berinkey Dénes, a Károlyi-kormány miniszterelnöke azt állította, hogy Kunfi tudott Kun Bélának 1919. március 11-én a Gyűjtőfogházból kicsempészett leveléről, melyben Kun megjelölte azokat a feltételeket, amelyek mellett a KMP kész a SZDP-vel egyesülni, és hogy a kommunisták elhatározták a kormány letartóztatását és legyilkolását, amiről Kunfinak szintén tudnia kell. Így szerinte Berinkey meggyilkolását is tervbe vették. „Berinkey úr – írja ugyanitt Kunfi – a jelentéktelen strohmann szerepére való alkalmasságán kívül semmi olyan tulajdonsággal nem rendelkezett, amely őt bárki

számára veszedelmessé... tette volna. Berinkey úrra, hogy eltűnjön, nem kellett lőni: elég volt ráfújni."

39 Eszerint tehát Kunfival együtt négyen mentek volna a Gyűjtőbe. Hajdu Tibor szerint – helyesen – öten mentek: Landler, Pogány, Haubrich, Kunfi és Weltner *(Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság, 33. old). Károlyiné fent említett visszaemlékezései szerint is öten voltak.

40 *Siklós András:* Id. mű. 100. old. – Kunfi magyarázata azért is elfogadhatatlan, mert a március 21-i minisztertanácson – mint a jegyzőkönyvből kitűnik – a polgári minisztereknek fogalmuk sem volt a történtekről.

41 A kérdésre vonatkozólag lásd még *Hajdu Tibor:* Adatok a Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez. Párttörténeti Közlemények, 1972. 3. sz.

MINISZTER ÉS NÉPBIZTOS

1 Lásd *Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. 295. old.

2 PI Archívum. H–g–109. sz. Kunfiról mint miniszterről jó vázlatot ad *Harrer Ferenc:* Egy magyar polgár élete. 1. köt. Gondolat Könyvkiadó 1968.

3 Lukács György beszélgetése Köves Rózsával 1970. január 29-én.

4 Vörös Újság, 1919. május 24.

5 A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900–1920. A Tanácsköztársaság iskolapolitikája. Írták Bihari Mór, Both Béla, K. Bartos Erzsébet, Kelen Jolán, Szilágyi Gyula. Kossuth Könyvkiadó 1968. 147–148. old. A témakörre vonatkozóan lásd „A Magyar Tanácsköztársaság Művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rendezte: Petrák Katalin és Milei György. Gondolat 1959.

6 Pásztor József személyes közlése Köves Rózsának.

7 Vörös Újság, 1919. június 21.

8 *Major Máté:* Építészetünk ügye a Magyar Tanácsköztársaság idején. Magyar Építőművészet, 1959. 3. sz.

9 *Bellér Béla:* A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája. Történelmi Szemle, 1969. 1–2. sz.

10 Budapesti Hírlap, 1919. január 24.

11 Lásd *Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság. 89. old.

12 MMTVD 6/A. köt. 63. old. Megjelent a Pravda 1919. március 28-i számában: Rádióüzenet Kun Béla elvtárstól.

13 Népszava, 1919. április 16.
14 Vörös Lobogó, 1919. március 28.; Népszava, 1919. április 13.
15 Idézi Világosság, 1930. november.
16 *Kunfi Zsigmond:* Proletárkultúra, proletárművészet. Közoktatási Népbiztosság kiadása. Budapest 1919. A tanácskormány kulturálismővelődésügyi politikáját olyan neves polgári tudósok, mint Fináczy Ernő és Imre Sándor is méltányolták. A kérdésre vonatkozóan lásd *Sándor Pál:* Id. mű, 413. old.
17 MMTVD 6/A. köt. 48–49. old.
18 *Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság. 149. old.
19 MMTVD 6/A. köt. 114. old.
20 Lásd pl. A magyar parasztforradalom kitörése előtt. Világosság (Bécs), 1920. július 13.
21 Die Besiegten. (A legyőzöttek.) Der Kampf, 1928. november. (Idézi Die Neugestaltung der Welt. 86–98. old.)
22 *Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. 386–387. old.
23 *Liptai Ervin:* A Tanácsköztársaság nemzetközi helyzetének és katonai politikájának néhány kérdése. A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója. Akadémiai Kiadó 1970. 323–324. old. – Érdemes megjegyezni, hogy Kunfinak a tömegmozgalmak által kiváltott lelkesedését Garami „forradalmi romantikának" nevezi. (Forrongó Magyarország. 73. old.)
24 Népszava, 1919. április 20.
25 *L. Nagy Zsuzsa:* A párizsi békekonferencia és Magyarország. 1918–1919. Kossuth Könyvkiadó 1965. 99. old.
26 Így pl. a párizsi *Excelsior* május 9-i száma címlapján közöl fényképet „Le 1er Mai Communiste à Budapest" (Az első kommunista május elseje Budapesten) aláírással és több képet a lapban a felvonulás részleteiről, Kun Béláról, Bokányi Dezsőről stb.
27 MMTVD 6/A. köt. 388. old.
28 *Propper Sándor:* Bolyongásom az élet országútján. (Kézirat.) PI Archívum. 747. f. I. köt. 216–221. old.
29 *Wiesenberger Vilmos:* Az Abonyi utcai értekezletek. Typographia, 1919. október 17. és 24.
30 MMTVD 6/B. köt. 22–27. old.
31 Ugyanott, 165–168. old. Kunfi korabeli munkásságát találóan jellemzi *Bihari Mihály:* Egy gyorsíró feljegyzései. Kossuth Könyvkiadó 1969. 78., 142–143. és 158. old.
32 Ugyanott, 209. old.
33 Lásd az említett Abonyi utcai értekezletekről szóló cikkeket; Propper Sándor emlékiratainak hivatkozott passzusát, valamint OL

N.P.A. Nachlass Bauer, K 262: Cunninghame és Bauer június 2-i megbeszélése.

34 *Gábor Sándorné:* Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság. Akadémia Kiadó 1969. 184. old.

35 Ugyanott, 171. old.

NINCS KIÚT

1 *Ernst Fischer:* Erinnerungen und Reflexionen. Rowohlt, Hamburg 1969. 159. old.

2 Rónai Zoltán előszava a „Die Neugestaltung der Welt" c. kötethez. 10. old.

3 Hella Altmann közlése Köves Rózsának.

4 Pesti Hírlap, 1919. október 26.

5 *Horváth Zoltán:* Hogyan fogadta az emigráció a Somogyi–Bacsó-gyilkosság hírét? (Kézirat.) PI Archívum. 721. f. 1/58. sz.

6 Világosság, 1920. július 20.

7 Világosság, 1920. augusztus 4.

8 Die Besiegten. Der Kampf, 1928. november. Idézi Die Neugestaltung der Welt. 86–98. old.

9 Mindkettőt a Verlag der Wiener Volksbuchhandlung adta ki, Julius Braunthalnak, a Szocialista Munkásinternacionálé titkárának szerkesztésében. Wien 1930.

10 Die Neugestaltung der Welt. 17–20. old. – A sürgönyt lásd PI Archívum. 721. f. 2/952. ő.e.

11 Die Neugestaltung der Welt. 13–16. old.

12 *Rév Erika:* A népbiztosok pere. Kossuth Könyvkiadó 1969. 58–59. old.

13 Németország Független Szociáldemokrata Pártja; angol Független Munkáspárt; Francia Szocialista Párt; Szlovénia Szociáldemokrata Pártja; Horvátország-Szlovénia Szocialista Munkáspártja; Szerbia Szociáldemokrata Pártja; Lett Szociáldemokrata Munkáspárt; Általános Zsidó Munkásszövetség (Bund); Litvániai Baloldali Szociálforradalmárok; Német-Ausztria Szociáldemokrata Munkáspártja; Poale Zion; Bukovinai Nemzetközi Szociáldemokrata Országos Szervezet; Erdély Szocialista Pártja; Románia (Órománia) Szocialista Pártja; Bánáti Szocialista Párt; Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt (mensevikek); Baloldali Szociálforradalmárok; Svájci Szociáldemokrata Párt; Csehszlovákiai Német Szociáldemokrata Munkáspárt; Magyar Emigránsok *Világosság*-csoportja. [Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. bis

27. Február, 1921. (Továbbiakban Protokoll...) Herausgegeben von Sekretariat der Internationalen Arbeits-Gemeinschaft Socialistischer Parteien. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung. Wien 1921.]

14 *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 202–208. old.

15 Protokoll... 4. old.

16 *Betlen Oszkár:* A Kommunista Internacionálé megalakulása és fejlődésének néhány kérdése. Párttörténeti Közlemények, 1969. 1. sz. 23. old.

17 Protokoll... 47–49. old.

18 Ugyanott, 85–89. old.

19 Ugyanott, 121–131. old.

20 Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses in Hamburg vom 21. bis 25. Mai 1923. Berlin 1923. J. H.W. Dietz Nachfolger GmbH 21–30. old.

21 *Betlen Oszkár:* Id. mű, 27. old.

22 Protokoll... 31. old.

23 Ugyanott, 71–73. old. Az említett ellentmondásosságot mutatja egyébként az osztrák szociáldemokrácia egész húszas évekbeli története. Otto Bauer és hívei (akik közé bizton besorolható Kunfi is) elvben még a proletárdiktatúra jogosságát is elismerik, bár ennek fogalmát nem a lenini módon értelmezik. Az osztrák munkásmozgalom történetében nagy jelentőségű, 1926-os linzi pártprogram foglalkozik a paraszti, kispolgári tömegek megnyerésének fontosságával, továbbá azzal, hogy bizonyos feltételek esetén békés úton meg lehet dönteni a burzsoáziát. Ezek után azonban a következőket állapítja meg: „De ha a burzsoázia a munkásosztály államhatalmának feladatát képező társadalmi átalakulásnak a gazdasági élet tervszerű akadályozásával, erőszakkal, külföldi ellenforradalmi erőkkel való összeesküvéssel ellenszegül, akkor a munkásosztály arra kényszerülne, hogy a burzsoázia ellenállását a diktatúra eszközeivel törje meg." (Az 1926. évi szociáldemokrata pártkongresszus jegyzőkönyve. Linz, 1926. október 30. – november 3. Wien 1926. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung. 176. old.) E határozat bizonyos mértékig már elkésett, és a párt munkája sem ennek értelmében alakult. Mindez hozzájárult az osztrák munkásmozgalom közelgő tragédiájához...

24 PI Archívum. 677. f. 7/4. ő.e. Károlyi Mihály nyílt levele az emigrációhoz 1927. november 15-én. (Válogatott írásai. I. 172–175. old.)

25 PI Archívum. 677. f. 7/4. ő.e. Károlyi Mihály beszéde az Emberi Jogokat Védő Liga 1927. október 16-i küldöttközgyűlésén.

26 *Károlyi Mihályné:* Id. mű, 344. old.

27 PI Archívum. 704. f. II/37. ő.e. – 122. sz. – A *Világosság*nak az

utódállamokkal, elsősorban Csehszlovákiával igen jó volt a kapcsolata. Kunfi leleplezte Horthyék agresszív készülődéseit. A polgári demokratikus csehszlovák állam rokonszenvezett a *Világosság*gal, és annak szabad kolportázsjogot adott. Kunfiék hatása általában erős volt a szlovenszkói magyar munkásmozgalomra. (PI Archívum. 654. f. 4/56. ő.e. Miniszterelnökség. Jelentés: Az emigráció és Beneš.) A május 4-i Steinhofból keltezett, Leninnek küldött Kunlevélben olvasható szóról szóra a következő: „Károlyi Mihályt a szocialisták felszólították, alakítson velük (a Kunfi–Böhm-csoporttal és a Garami-csoporttal) együtt Horthyval szemben ellenkormányt. A csehek (Masaryk–Tusar) és a jugoszlávok támogatása állítólag biztosítva van. Az ellenkormány egy, a jugoszlávok által megszállt városban (Pécsett) ütné fel székhelyét. Masaryk állítólag pénzt és fegyvereket ígért. Hozzám fordultak már most, hogy *biztosítsák* a kommunisták *semlegességét*..." (PI Archívum. 676. f. 2/18. ő. e.)

Az emigráns kormányról Hajdu Tibor így ír (Károlyi Mihály Prágában, Valóság, 1972/9. 36–57. old.): „Jászi és Kunfi reálisabb gondolkodásúak voltak annál, hogy emigráns kormány alakításával tegyék magukat nevetségessé, de úgy látszik, valamiféle emigráns komitét akartak létrehozni, amely Károlyi nevével, az őszirózsás forradalom eszméihez való ragaszkodás alapján elnyerhetné a közép-európai demokratikus erők és kormányok támogatását Horthy ellen. Jászi jóindulatú semlegességet kért a kommunista párttól, Hock megnyerését Károlyitól, Kunfi pedig 1920 április végén Prágába utazott – Károlyi és Beneš megnyerésére."

28 *Károlyi Mihály:* Válogatott írásai. I. köt. 77–79. old. Figyelemre méltó egyébként, hogy Károlyi Kunfi halála után távolodott el a Világosság-csoporttól.

29 PI Archívum. 704. f.

30 „Az Arbeiter-Zeitung címére. Elvtársak! Lapotokban... nap-nap után jelennek meg szenzációs feliratú cikkek a magyar Szociáldemokrata Párt és annak egyes tagjai ellen... lapotokba a bennünket rágalmazó cikkeket becsempészik olyan legények, kikben nem volt bátorság itt maradni, nem volt... elszántság arra, hogy ha kell, Hajmáskér, Eger, Csóth internáló táboraiba vagy a magyar fegyházakba kerüljenek, hanem – a harc és küzdelem elől elmenekültek... könnyű úgy... forradalmi szellemet fitogtatni a világ előtt, ha elmegyünk a veszedelmek helyéről, ha a tömeget, melynek forradalmi »vezéreinek« tudjuk magunkat, otthagyjuk szabad prédául, és megvárjuk, amíg ezer szenvedései árán... megint terünk nyílik arra, hogy élükre állhassunk és »szolgálhassuk« a mozgalmat." (PI Archívum. 659. f. 1920/2.)

31 PI Archívum. 658. f. 3/1. ő.e. (Parlamenti Bizottság.)

32 Stein Ferenc Köves Rózsával közölt visszaemlékezése. A tagok felajánlásán kívül volt más anyagi forrásuk is. Segítette őket az osztrák párt, valamint Károlyi Mihály és Szende Pál is. Egy időben a Victoria Kávéház volt a *Világosság*-csoport főhadiszállása, de a tulajdonos, akinek kevés haszna volt a nagy forgalomból, kiutasította őket onnan.

33 Kunfi levele F. Adlerhez. 1921. július 5. Archiv des Vereins für die Geschichte des Arbeiterbewegung. Wien.

34 Az intézőbizottság úgy határozott, hogy Weltner, Bíró, Gárdos, Farkas, Révész, Buchinger pártban való alkalmazásáról a párttitkárság egy későbbi időpontban tegyen jelentést. (PI Archívum. 658. f. 3/1. ő.e. Parlamenti bizottság 1922. szeptember 3. és PI Archívum. 654. f. 4/22. ő.e.)

35 *Liptai Ervinné:* A Magyarországi Szocialista Munkáspárt 1925–1928. Kossuth Könyvkiadó 1971. 54. old.

36 „...ha az ellenzék tagjai mandátumukról lemondanának, úgy kénytelen leszek azt a paktumot, amelyet a szociáldemokratákkal kötöttem, hogy lehetőséget teremtsek nekik a parlamenti életben való részvételre, nyilvánosságra hozni..."

37 *Propper Sándor:* Bolyongásom az élet országútján. (Kézirat.) PI Archívum. 747. f. II. köt. 308–318. old.

38 *Propper S.:* Id. mű, 319. old.

39 Ugyanott, 362–363. old.

40 PI Archívum. H–h–44.

41 Lásd *Szabó Ágnes:* A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése. 1919–1925. Kossuth Könyvkiadó 1970. 189. old. és *Liptai Ervinné:* Id. mű, 67. old.

42 PI Archívum. 658. f. 3/33. ő.e. 69. lap. és 651. f. 4/1925. VI. 29.

43 Bihari Mihály közlése Köves Rózsának.

44 Arbeiter-Zeitung (többek közt), január 13. és 14. sz. – A *Götz von Berlichingen* című élclapban a következő strófák jelentek meg 1926. január 15-én: Magyar ember, armer Tropf, / Lang zerbrach sich edler Kopf. / Will man schützen eine Rasse, / Braucht man Masse Geld in Kasse. Nyers fordításban: Magyar ember, szegény bolond, sokáig törte nemes fejét. Ha az ember fajt akar védeni, tömeg pénze legyen a kasszában.

45 Az SZDP parlamenti intézőbizottságában Mónus Illés kijelentette: „Olyan személyiségek vannak benne érdekelve mint bűnrészesek és tettesek, akik a hatalom másik tényezőjének környezetéhez tartoznak. Következtetni lehet továbbá arra, hogy éles harc fejlődik ki

a miniszterelnök és a kormányzó között..." (PI Archívum. 658. f. 3/1. ő.e.)

46 PI Archívum. F. 1165. Haus., Hof- und Staatsarchiv. Wien, Liasse Österreich 6/1. und 6/10. Karton 339. A kancellári hivatal jelentése a budapesti osztrák követnek.

47 *Propper S.*: Id. mű, II. köt. 362. old.

48 PI Archívum. 677. f. 7/4. ő.e. 241. lap. A levél kelte 1929. december 12., már Kunfi Zsigmond halála után.

49 PI Archívum. 677. f. 7/4. ő.e. 220. lap.

50 PI Archívum. 659. f. 1927/2. (1927. április. Közlemények a belföldi és külföldi munkásmozgalom köréből.)

51 Zweiter Kongress der Sozialistischen Arbeiter-Internationale in Marseille, 22. bis 27. August 1925. Gedruckt in der Vorwärts Buchdruckerei, Berlin SW 68. 229. old.

52 Dritter Kongress der Sozialistichen Arbeiter-Internationale, Brüssel, 5. bis 11. August 1928. Verlag des Sekretariats der Sozialistischen Arbeiter-Internationale, Zürich. Zweiter Band. VI/117–120. old.

53 PI Archívum. 653. f. 2/13. ő.e.

54 PI Archívum. 653. f. 3/T 1923–11 219. és Népszava, 1924. II. 14. (Magyar Közlöny, 1924. II. 13.)

55 PI Archívum. 651. f. 5/1927. június 2.

56 PI Archívum. 651. f. 2/1927. – 6 – 6654.

57 PI Archívum. 638. f. 1/1929 – IV – 20–9.

58 Kovács Sándor a *Kortárs* 1971. 6. számában (968–969. old.) „Iván Dézsitől Horgerig" című cikkében írja, hogy az 1925. március 4-i kari ülés jegyzőkönyve szerint Bartók György „előterjeszti véleményes jelentését bölcsészdoktoraink hazafiassága szempontjából való megtartására vonatkozólag. Karunk már ismételten foglalkozott ezzel a kérdéssel, amikor Kunfi Zsigmond mellett a szabadkőműves és demokrata tudós, Supka Géza szerepelt olyanként, mint aki a doktori fokozattal megfosztandó volna... Kunfi Zsigmond ügyével akkor fog érdemlegesen foglalkozni, amikor most folyamatban levő hazaárulási perében ítélet lesz." A „hazaárulási per" tárgyalása azonban – mint arra a *Népszava* 1924. február 10-i számában is rámutatott – éveken át húzódott. Az egész ügy csak Kunfi halálával záródott le.

59 PI Archívum. 658. f. 5/116. ő.e. Mónus és Böhm levélváltása, 1929. január 3., 22.

60 Révész Mihály kéziratos visszaemlékezései. 131. old.

61 Pesti Napló, 1929. július 24.

62 PI Archívum. 658. f. 5/115. ő. e. Pajor levelének kelte: 1929. augusztus 21.

63 PI Archívum. 658. f. 3/27. ő. e. 431. old. – Schwarcz József és Kovács Imre ifjúmunkások beszéltek Mónusnak arról, hogy az V–VI. kerületi ifjúmunkások három küldöttének, akik Bécsbe mennek tanulmányútra, költségtérítést adjanak. Mikes látogatásairól lásd *Dernői Kocsis László:* Politikusok és kalandorok. Kossuth Könyvkiadó 1973. 41. old.

64 Stein Ferenc közlése Köves Rózsának.

65 PI Archívum. 677. f. 12/4. ő.e. 17–21.

66 PI Archívum. 500. f. 1/89. ő.e. 10.

67 PI Archívum. 721. f. 2/952. ő.e.

68 Gárdos Mariska szóbeli közlése Köves Rózsának.

69 Vajda Imre és Hella Altmann szóbeli közlése Köves Rózsának.

70 Arbeiter-Zeitung, 1927. október 12. Die Neugestaltung der Welt. 20–21. old. I. 5. számú Függelék.

71 Hajnal Jenő Köves Rózsának tett szóbeli közlése szerint meghívták titkárnak a II. Internacionáléba, és Lipcsében a pártlap szerkesztését akarták rábízni.

72 Mónus Illés 1929. december 2-án mondta el gyászbeszédét a Vas- és Fémmunkások Otthonában.

73 Hajdú Gyula közlése Köves Rózsának.

74 *Vas István:* Nehéz szerelem. Szépirodalmi Könyvkiadó 1964. I. köt. 401. old. Vágó Márta visszaemlékezése szerint József Attila is ismerte Bécsből Kunfit. Ugyancsak ő ír arról is, hogy Kunfi „idegennek érezte" az ausztriai viszonyokat. Az emigrációs környezet még gyengédebbé tette egyéniségét. Mint Vágó Márta írja: Olyan gyengéd volt hozzá, „ahogy csak Kunfi tudott gyerekbánatokkal törődni." Kritika, 1973. 7. sz.

75 Hajnal Jenő közlése Köves Rózsának.

76 Arbeiter-Zeitung, 1929. november 24.

77 Ugyanott. – Kunfi egyéniségéről hasonlóan ír a korabeli osztrák szociáldemokrácia egyik vezetője, Kunfi barátja, a jelenleg az Egyesült Államokban élő Otto Leichter 1970. december 4-én kelt, Erényi Tibornak címzett levelében.

78 PI Archívum. H–h–50.

79 Világosság, 1930. december. – A verset Danzinger Kálmán magyar emigráns Magda nevű lánya szavalta. Ő sem tudja, ki a szerző, Stein Ferenc szerint elképzelhető, hogy a verset Kunfi iratai között találták, bár a *Világosság* azt írta, hogy azt „egy régi bajtárs küldte Magyarországról". Itt jegyezzük meg, nem volt módunk arra, hogy a magyar munkásmozgalomban erősen érvényesülő Kunfi-hagyománnyal foglalkozzunk. Ez nagy téma, hiszen emlékét kortársai – hivatalos pártfórumokon is – sokszor felidézték. Talán csak

befejezésül Veres Péterre hivatkozunk, aki – a forradalmi időszakról szólva – megírja, hogy a haladó politikai irodalom képviselői közül Jászi, Kunfi és Szabó Ervin munkásságát már ebben az időben ismerte. (Veres Péter Szabó Dezsőről. Kritika, 1973. 3. sz.)

80 *Hajdu Tibor:* A két világháború közötti magyar történelem amerikai forrásairól. Világosság, 1973. 10. sz.

81 *Anatole France:* Angyalok lázadása; *Bajomi Lázár Endre:* Anatole France. Európa Könyvkiadó 1950. IX. old. Kunfiról rövid pályaképet ad *Jordáky Lajos*: A szocialista irodalom útján c. kötetében (Magvető Könyvkiadó 1973. 195–208. old.). Ebben – befejező mondatként – olvasható: „A magyarországi proletariátus ... halála hírére rövid általános tömegsztrájkkal áldozott emlékének." Az MSZDP vezetősége és a Szakszervezeti Tanács által meghirdetett 3 perces sztrájk 1929. november 20-án zajlott le. (*Népszava*, 1929. november 20., 21.)

TARTALOM

Nagykanizsa, Kolozsvár, Temesvár 7
Szerkesztő és politikus 30
Háborús évek 66
Sem Liebknecht, sem Scheidemann 98
Miniszter és népbiztos 121
Nincs kiút 142

SZEMELVÉNYEK
KUNFI ZSIGMOND MŰVEIBŐL 179

Jókai 184
Huszonhat levél Szabó Ervinhez 207
Marx 243
Nemzetközi munkásmozgalom 252
Taktika és erőgyűjtés 255
I. fejezet 255
II. fejezet. Tanítás és tudomány 266
III. fejezet. Kétmillió munkás pártja 273
A választójog. Justhék és a szociáldemokrácia 280
A tömegek beszéde 294
1. Az erőszak iskolája 294
2. A választójog sorsa 306
Hallják meg szavainkat a világ proletárjai! 310
Az egyetlen út 318
Ki vesztette el a békét? 321
A magyar nemzetgyűlés 325
Földnélküli János 328
A bojkott 332
A magyar parasztforradalom kitörése előtt 339
Semmi kishitűséget! 343
Az emigráció tragédiája 348
A legyőzöttek 350
Jegyzetek 369

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Török Piroska
A borító és a kötésterv Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Székffy Gyula
A szedést 1973. IV. 18-án kezdték meg
Megjelent 1974. I. 5-én, 3500 példányban
Terjedelme 19,6 (A/5) ív
PL – 164 – K – 7375
73.1615/1/3311 – Zrínyi Nyomda, Budapest.
Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató.